

Ғафур Ғулом

ТАНЛАНГАН АСАРЛАР

Ғафур Ғулом номидаги нашриёт-матбаа ижодий уйи
Тошкент—2018

ҒАҒУР ҒУЛОМ

ТАНЛАНГАН АСАРЛАР

НАЗМ ВА НАСР

Қайта нашри

Ғафур Ғулом номидаги нашриёт-матбаа ижодий уйи
Тошкент—2018

УЎК 821.512.133-3
КБК 84(5Ў)6
F 95

Таҳрир ҳайъати:
А.Орипов, Э.Воҳидов,
Т.Мирзаев, Н.Каримов

Тупловчи ва нашрга тайёрловчи
Олмос

Масъул муҳаррир
Наим Каримов,
филология фанлари доктори, профессор

Ғафур Ғулом. Танланган асарлар. Назм ва наср. — Т.: Ғафур
Ғулом номидаги нашриёт-матбаа ижодий уйи, 2018 й.
352-бет.

Академик шоир, ўзбек адабиёти равнақида ўзининг муносиб ҳисса-
сини қўшган Ғафур Ғулом ижоди ўзбек китобхонларининг бир неча
авлодини тарбиялашга хизмат қилган. Ушбу китобга жамланган асарлар
ўзининг гоёвий руҳи билан мустақилликни қўлга киритган халқимиз-
нинг комил инсонларни вояга етказиш йўлидаги курашида камарбаста
бўлишига ишонамиз.

УЎК 821.512.133-3
КБК 84(5Ў)6

© Ғафур Ғулом номидаги
нашриёт-матбаа ижодий
уйи, 2018

ISBN 978-9943-5216-4-3

ЎЗБЕКНИНГ ЎЗ ШОИРИ

XX асрнинг забардаст шоирларидан бири Фафур Гуломнинг номи, босиб ўтган ҳаёт йули, серқирра ижоди барчамизга яхши маълум. Шоирнинг ўзи бир шеърида фахру гурур, эркалик билан айтгани сингари:

Фафур Гулом кимлигини биласиз,
Адресимдир Ўзбекистон, шубҳасиз.

Фафур Гулом ўз сафдошлари қаторида ғоят мураккаб, ғоят зиддиятли, таҳликали бир даврда яшаб ўтди. Собиқ империя худудида, қолаверса, жаҳон миқёсида ном қозонган шоир замоннинг барча воқеа ва ҳодисаларига гувоҳ бўлди, унинг бир қисм ижоди эса ҳукмрон мафкуранинг талаблари таъсиридан четда тура олган эмас. Тарихнинг манпикий ҳукмига кура, мустабид империя тарқаб кетди, табиийки, унинг беомон мафкураси ҳам барҳам топди. Бироқ бу мустамлакачилик сиёсати минглаб ҳақгўйларнинг бошини сийшга улгурди, қанчадан-қанча истеъдод эгаларининг буйнига буйинтуруқ солишга эриша олди. Ҳа, қозидан гина қилсанг, донингни кимга айтасан қабилдаги йиллар эди у пайтлар. Тагин шу ҳолатни афсус билан қайд этамизки, мадҳиябозлик кўп миллатли улкан адабиётнинг оммавий таомилига айланган эди. Не-не гузал ташбеҳлар, чақмоқдек мисралар сомон орасидаги каҳрабо бугдой доналаридек назардан қолиб кетар эди.

Ушбу аччиқ ҳақиқатни, айниқса, бугунги ёшлар теран тушунмоқлари керак. Бунинг устига, аксар ижод аҳли табиятан ҳаддан ортиқ ишонувчан халқ бўлади. Бир мисол келтириб ўтай. Фафур Гуломнинг сафдошларидан бири, машҳур рус шоири Владимир Луговской умрининг охиригача денгизларда сув парилари яшашлигига чин дилдан ишониб ўтган. Қиёсан айтганда, халққа ваъда қилинган коммунизм ҳам,

кукларга кутарилиб мақталган адолат, тенглик ҳам уша сув париси яненинг мавҳум бир хаёлот, мубҳам бир сароб булиб чиқди. Бу сиёсатининг яна бир даҳшатли гомони шуида эдики, у бутун-бутун халқларни темир қафас ичида сақлаб, шолисна қушиқлар айғишга мажбур қилди. Тугрироғи, уни ургатиб ҳам қуйди. Узининг ноғорасига уйнашни хоҳламаганларни қатл қилди, қувнин остига олди. Инсонлар феълидаги маънум ожизлик, ҳасад, курулмаслик иллатларидан усталлик билан фойдаланиб, бир миллат ичида отани болага, акани укага душманга айлантирди. Шу тариқа ўзбек халқи ҳам узининг ушлаб беқиёс фарзандларидан бевақф айрилиб қолди.

Биз бугун Абдулла Қодирий, Чулпон, Фитрат, Усмон Носир тақдирларини изгироб билан эслаймиз. Ўзбекистон адабларининг бир гуруҳи билан учрашувда Ислом Каримов юқоридан номлари зикр этилган сиймолар ҳақида гапириб, улар нафақат адабиёт соҳасида, балки халқимиз озодлиги йулида гула маънода сиёсий кураш олиб борган изчил ва собитқадам, эркинпарвар зотлар эканлигини таъкидладилар.

Шукрким, алал-оқибат тарих бизга ҳам терс қарамади. Уша курашлар, тукилган қонлар ва, ниҳоят, жасур ўғлонларимизнинг кейинги даврдаги саъй-ҳаракатлари бекорга кетмади. Ўзбек халқи истиқлолга эришиб, ўз мустақил давлатига эла була олди. Энди ушун ҳақиқий Мустақил Конституцияси, даҳисиз байроғи, туғрою мадҳияси бор. Тилимиз камситилиш ботқоқидан чиқиб Давлат мақомини олди. Ўзбекистон дунёга тапилди, айғиш мумкинки, жаҳоншумул давлатларининг бирига айланди. Мутғасил равишда халқимизнинг куҳна қадриятлари тиклашмоқда, номлари ҳатто тилга олиниши мумкин бўлмаган зотларнинг шон-шавкатлари қайтиб келмоқда, дин оламининг муқаддас каломлари баралла жарангламоқда.

Буларнинг барчаси гоё қутлуғ саодатдир. Биз қадимий орзуларимизга эришмоқ учун оғир йўлларни босиб ўтдик, дедик. Бироқ яқин ўтмишимизга بازار ташлаганимизда ҳам, афсуски, чингал муаммоларга, зиддиятчи маъзараларга дуч келамиз. Бу муаммоларни эса ниҳоятда дополик, узоқни кура биллишлик билан ечини керак булур эди. Президентимиз: “Биз яқин ўтмишимизни тафғиш қилмасдан, халқимизни парокандаликдан сақлаб қола олдик”, — деганларида минг мартаба ҳаққидирлар. Президент уз фикрларини давом эттириб, “Мен ўтмишда кимнинг кимга ёмонлик қилганини қўзғаб, ҳозирги яхши муносабатларни бузишга қаршиман”, — дедилар. Бу чиндан ҳам оқилона сиёсатдир. Албатта, руй берган

хитомликлар, гуноҳу кувриятлар биз учун сабоқ булмоғи шарт. **Бирок**, энг муҳими, олға кетаётган озод Ўзбекистонимиз кўрган-кечирганларидан фойдали жиҳатларнигина қабул қилиб олиб, гинахонлик ва маломатбозликка ўралашиб қолмасдан, тараққиётнинг катта йулига чиқиб олмақда. Хуллас, минн шундай масъулиятли довондан туриб, халқимизнинг кундин-кўн донгдор вакилларига, уларнинг фаолиятларига интир ташлай бошладик. Чунончи, Шароф Рашидовнинг Ўзбекистон учун неча ун йиллар мобайнида қилган хизматлари муносиб равишда баҳоланди ва бу баҳо элу юрт томонида мамнуният билан кутиб олинди.

Ўтганларнинг барчаси ҳам давр фарзандлари эдилар, лекин уларнинг халқ олдидаги хизматлари ҳам унутилмасдир. **Биз** яқин утмишда яшаб утган алломаларимиз, адибларимиз ижодидаги муваққат губорларни ювиб ташлаб, ёмби олтинларимизнинг асл жамолига туйиб-гуйиб боқишимиз, уларни келажак авлодлар ҳукмига, муҳими, Вақт ҳукмига авайлаб уятмоғимиз шарт. Аслида, ҳар қандай тарихий шахста баҳо бериш, аввало, унга қайси нуқтадан туриб, қандай мақсадда ёндашишга боғлиқ. Ахир Амир Темур ва Бобур сингари зотларнинг номлари уларга махсус “кўзойнак” орқали қараш оқибатида қатагон этилмаганми?! Адабиёт ҳукмрон мафкураининг хизматиға мажбуран буйсундирилган даврларға баҳо берганда ҳам уша шарт-шароитларни ҳисобға олиш жоиздир.

Албатта, бирор ижодкор бирор тузумни ёхуд бирор фирқани мутгасил мақтайвергани ёки қоралайвергани билан истъдоди юксалиб қолмайди. Истъдод, энг аввало, табиат эҳсони, Аллоҳ туҳфасидир. Шу маънода Яратганининг узи Фафур Фуломдан марҳаматини сира-сира аямаган эди. Фафур Фулом чиндан ҳам улуғ заковат эгаси эди. Бунинг исботи — шоирнинг жушқин ва доно шеърияти, бунинг исботи — Фафур Фуломнинг туема тафаккур соҳиби эканлиги, бунинг исботи — ёзувчи Фафур Фуломнинг ҳеч бир адибникиға ухшамайдиган чинакам миллий халқчил прозаси — насрий асарларидир. Замоннинг назари печоғлик синчков ва ёвуз булмасин, Фафур Фулом деярли ҳар бир шеърида ўзбек халқинини манфаатиға обрўсини ўртаға қуйиб гапирар эди. У зот халқлар уртасидаги беғараз дўстликни куйлаганда ҳам, “мен ўзбек шоирман”, “уз халқимизнинг тилиман”, деган угли иқрорига содиқ қолди. Шоирнинг фахру гурури халқнинг миллий ифғихори билан чамбарчас боеланиб кетган эди.

“Шараф қулёзмаси” шеъридан бир парчани эслайлик:

Қадим узбек халқисан,
Асл одам авлоди,
Миср эҳромларидан
Тарихинг қарироқдир.
Хоразмнинг ҳар ғишгида
Боболарнинг ижоди
Англо-саксонлардан
Анча юқориоқдир.
Бизда логарифманинг
Мушкул муаммолари
Қўлдаги бармоқлардай
Олдий қилинганда ҳал,
Олий ирқ даъвоғари
Черчиллнинг боболари
Ҳатто санай олмасди
Ўн бармоқни мукаммал.
Биз эккан пахталардан
Ер юзида бор киши
Уятини ёпганда
Устма-уст, қават-қават,
Ҳозирги жанобларнинг
Маърифат ва дониши
Пахта — дарахт қўзисин
Жуни деб билган фақат.

Гарчанд шеърнинг иккинчи ярми бошқа узанга қараб кетган булса-да, шоирнинг кимларга қандай ишоралар қилаётгани шундоққина сезилиб турибди. Чорасиз шоир миллатига қалқон бўлгиси келади. Ўзбекистоннинг шаънига ҳануз катта-кичик тошлар отилиб турибди. Улар эндиликда нафақат шонли утмишимиз, балки мустақилликка эришган бугунги кунимизни ҳам кўролмаётдилар. Одам боласи бунчалар очофат, бунчалар ичиқора булмаса! Президентимиз Ислон Каримов айтганларидек, энди ортга қайтиш йуқ, орқадаги куприкларни аллақачон ёқиб юборганмиз.

Президентимизнинг ўтли нидосини ҳар соат, ҳар дақиқада қўллаб-қувватлаш ҳар биримизнинг ватанпарварлик бурчимиздир. Куприкнинг нарғидан эса, энг яхши анъаналарнигина олиб ўтмоқдамиз, холос. Миллат ғурури тўла шаклланадиган пайтлар келди. Кўриниб турибдики, барча ижодкорларнинг вазифалари ғишт сингари бир хил қолипларга солинган шароитда қалам эгалари уларининг қалб сузларини, орзую армонларини баён қилишлари сира ҳам осон кечмаган, ҳатто мумкин булмаган эди.

Шу ўринда айтиш керакки, ниҳоятда болажон инсон
Фафур Фулом кичкинтойларга атаб талай ибратли шеърлар
қолдирди.

Асрлар мобайнида ижод аҳли турли ҳукмрон доираларнинг
таъсирига таъйиқдан қутулолган эмас. Бу таъйиқ таъсир асар-
ларнинг мазмунида тоҳо дунёвий, тоҳо хурофий тарзда юқир
қилди. Баъзи шоирлар эса бу қаваларнинг барчасидан бе-
шар, фақат ёр жамолига табиат манзараларини куйлаб ўтатишар.
Дарҳақиқат адабиетида бунга қўйлаб мисоллар келтирса бўлади.
Бироқ, дунёда шундай табаррук мавзулар ҳам борки, уларни
бир тузум, ҳеч бир сиёсат дафъатан қатагон қилилган эмас,
бундай мавзулар кимнинг дафъидан чиқмасин, тарихда сира
ҳам салбий маъно касб этган эмас. Булар Ваган, дўстлик ва
биродарлик, тинчлик ва мурувват каби мавзулардир. Айни шу
маънода Фафур Фуломни Ваган, тинчлик ҳамда меҳру мурув-
ватнинг оташин куйчиси деб аташ мумкин. Шоирнинг бири-
чи “Сен етим эмассан” шеърини эсланг. Аслида халқимизнинг
ўзи ҳақиқий мурувватли халқдир, халқимизнинг ўзи меҳру
саховатда яқтодир, юргимиз бебаҳодир.

Ҳамма урганганимдан яхлит хулоса:
Ўз юргим ерида унган ҳар майса
Бегона юртларнинг гулидан афзал.

Шоир миллий ғурурини халқ фазилятларини куйлаш во-
ситасида кўпроқ намоёиш этди.

Шундоқ юртда, халқнинг асл шоирида ҳам юқоридагидек
фазилятлар жамулжам бўлмоғи, албатта, табиий. Айни вақтда
Фафур Фулом “бир оғиз ширин сўз нондек арзанда”лигини бо-
шидан кечирган, етимликнинг барча ғурбатларини куриб, ҳис
этиб улгайган зот эдилар. Зеро, армонли одамнинг дил изҳори
ҳар доимо самимий, кўз ёшлари ҳам булоқ сувидек тозаю поки-
за, меҳру мурувати ҳам юрак қонидек қайноқ бўлади.

Фафур Фулом ижодининг яна бир хусусиятини таъкидлаб
ўтмоқчиман. У қайси мавзуга қўл урмасин, катта миқёслар-
да фикр юритарди, руҳий поёни чексиз эди, бачкана, чуч-
мал ҳис-туйғуларни ҳеч қачон яқинига йўлатмасди. Бу фа-
зилят, бу маҳорат, бу донолик шоирнинг худо берган табиа-
тига хосдир; иккинчидан, ул зот чуқур билим эгаси, қамрови
жаҳоншумул мутафаккир эдилар. Учинчи ва балки Фафур
Фулом истеъдодининг юксак парвозига толмас қанот берган
зўр куч қадим Шарқ шеърятининг муборак нафасидир. Буни

шоирнинг узи таржимаи ҳолида ҳам катта қониқиш билан эътироф этган эди. Саъдий ва Ҳофиз, Навоий ва Бедил достошларини бир умр қўлдан қўймаган, ўтмиш даҳоларининг минглаб байтларини ёд билган шоирнинг узи ҳам уларга ҳамоҳан бўладиган улмас сатрлар яратиб кетди.

Ғафур Ғулом ижоди ҳақида сўз юритганда адибнинг насрий асарлари туғрисида гапирмасдан бўлмайди. Ғафур Ғулом насрини мен ҳақиқий миллий наср деб биламан. Фикримизча, ҳар қандай халқчил асар миллий бўла олмайди, ҳар қандай миллий асар эса доимо халқчилдир. “Шум бола”, “Нетай”, “Ёдгор”, “Менинг ўтригина болам” каби қиссаю ҳангомаларни ҳеч иккиланмасдан адабиётимизнинг дурдоналари деб ата-са бўлади. Ҳикоянависликнинг гоёта табиий йусини, тил ифодасининг беқиёс халқчиллиги, тенги йўқ ажойиб ҳажвиёт Ғафур Ғулом насрига хос булган энг муҳим фазилаатлардир. Дарвоқе, сатира ва ҳажвиёт ҳақида гап кетганда Ғафур Ғуломни бу соҳаларнинг энг нодир устаси, дейиш мумкин. Кейинги пайларда эркинликни ошқора суиистеъмол қиляётган луттибозлар, олғирлар, ивотарлар, маҳаллийчи айирмачилар бола-лаб кетдилар. Улар Ғафур Ғуломнинг шафқатсиз сатира қам-чисини интизорлик билан кутиб турганга ухшайдилар...

Ажаб ҳол: гоҳо ёзувчининг кичик бир ҳажвиясини ўқиб ҳам муаллифнинг дунёқарани, эътиқодини адашмай аниқлаб олса бўлади. Ҳалоллик, тўғрилиқ, инсоф, диёнат оёқ ости булган шароитларда Ғафур Ғулом сукут сақлаган эмас. У киши ҳатто кутубхоналарда ўтмиш қулёзмалари варақларини йиртиб қочганларнинг ҳам бошлаб таъзирини бергандилар. Масалан, Ғафур аканинг китоб йиртар ҳақидаги фелъетонини эсланг. Ғафур Ғулом узи мансуб булган жаҳон адабиётидан жуда ҳам яхши хабардор эди, таржимонлик ишининг нечоғлик беқадрлигини билсалар ҳам бу меҳнатнинг савобини четлаб ўтмаганлар. Шекспир фожиаларини она тилимизга маҳорат билан таржима қилган шоир ҳаётининг сунгги йилларида буюк Дантенинг “Илоҳий комедия”сини узбекчага ўгиришни орзу этгандилар. Ғафур Ғулом, шубҳасиз, улкан олим ҳам эди. У зот Ўзбекистон Фанлар академияси ташкил этилганда биричилардан бўлиб академикликка сайландилар. Ғафур Ғулом Шарқ адабиёти ва фалсафаси тарихини геран идрок этар, Навоий, Жомий, Машраб, Муқимий каби мумтоз зотлар ҳақида чуқур тадқиқотлар олиб борганди. Албатта, алломанин айрим мақолаларида давр мафкура-сининг набадаларига дуч келамиз. Лекин Ғафур Ғулом ил-

мишинг асосий маъзи тафаккур хазинамизини мулки булиб қолди, бу хазина ханузгача адабиётшунослар учун муътабар манбадир.

Ҳозир биз Марказий Осиё деб атаётган минтақа халқлари Гафур Гуломни айниқса ардоқлар, туркийзабон қардошларимиз шоирни бошларига кутарар эдилар. Қайси бир йили Абдулла Туқай туйи муносабати билан Қозон шаҳрига борганимда татар илгачларимиз Гафур аканинг у юртга келганларида соф татар тилида ажойиб маъруза қилганини зур мамнуният билан эслагандилар. Гафур Гулом, шунингдек, форс-тожик тилини ҳам пухта биларди.

Ўтган асрнинг деярли барча етакчи ижодкорлари Гафур Гулом билан дўст ва камарбаста эдилар. Булар — Пабло Перудя, Файз Аҳмад Файз, Самад Вурғун, Мирзо Турсунзода, Собит Муқонов, Берди Кербобоев, Қоплантин Симонов ва бошқалардир. Баъзан уйлаб қоламан. Агар, фалон йилларда яшагансан, тирик юргансан, деб юқоридаги сиймоларни ҳам бирваракайига рад қила бошласак, умуман, адабиётга ҳожат қолармикан? Таққос, албатта, нисбий бўлади, лекин кўпчилигимиз уша йилларни курдик-ку. Пайғамбаримиз Муҳаммад алайҳиссалом, “тавбанинг эшиги ҳаминча очиқ”, деганлар.

Гафур Гулом доимо халқ орасида яшади, узбекнинг етгидан етмиш яшаригача Гафур акага чексиз ҳурмат билан қарарди. У кишини юракдан севарди. Дунёнинг томир уришини сезирлик билан илғай оладиган адибимиз кўчада публицистик мақолалар яратди. Бугун Истиклолимизни Гафур Гулом нечоғлик ифтихор билан, нечоғлик зўр кутаринкилик билан мадҳ этиши мумкинлигини гасаввур қилса бўлади.

Эҳтиёж ҳамда вазият одамларни бир-бирига яқинлаштиради. Жаҳонда зулмқашлик овозлари ўқтин-ўқгин эшитилиб турган пайтларда давлатимиз мустақиллигини куз қорачигидек авайлаб сақлаш, бу йилда ҳамжиҳат булиш бизга сув билан ҳаводек зарурдир. Ушбу муқаддас бурчини Президентимиз ҳам бизга қайта-қайта таъкирлаб турибдилар. Ҳаёт муаммоларини ойдишланштиришда, рақибларимизга жавоб беришда адабиётнинг аҳамияти жуда катта. Демокриманки, устоз Гафур Гуломнинг мислсиз гайрати, фаоллиги биз учун ибрат бўлмоғи керак. Бунинг учун ҳам аҳиллик лозим. Бунинг учун ҳам ягона Ватан, ягона миллат тушунчаси зарурлигини замон талаб қилаётир. Бир-иккига шахснинг дийлори аллергия кўзгайди, деб қозон-товоқни булак қилиб олинган тўғри бўлмайди-ку! Қариялар давраларда фотиҳа берганла-

рида, жамоада хотиржамлик қаторида, кўпинча, кенг феъл, кетмас даълат тилайдилар. Ана шуларни биз абадий шиорлар, десак булади. Модомики, Ватан ҳамда миллат манфаатлари бизни ҳар қачонгидан ҳам кўра мустаҳкамроқ жипслаштириши керак экан, биз кўпроқ келажакни кузлаб, ёш авлодларга ибрат бўлмоқни уйлаб асарлар ёзишимиз, шуна қараб иш тугмоқлигимиз лозим. Унутилмас устозларимизнинг руҳлари ҳам биздан шуларни сўраб турибди, деб уйлайман.

Улуғ одамлар дунёдан утганларидан кейин ҳам улар ҳақидаги турли мақомдаги хотиралар мавжланиб тураверади. Чунончи, баъзи бировлар бу эзгу ишга гоятда масъулият билан ёндашадилар, баъзи бировлар эса марҳумларни уларининг торгина дунёқарашларига мослаштириб олмоқчи буладилар. Баъзан эса оддийгина луттибозликлар ҳам учраб қолади. Улуғ шоиримизнинг айрим машҳур шеърларини тепасида туриб “ёздириб” олган, яъни “доя”лик қилганларнинг сопи ҳам ун-ун бештага етгандир-ов... Нима булган тақдирда ҳам одамлар кимгадир талпинишлари ундан ҳазар қилганидан кўра миш бора афзал-ку!

Ғафур Ғулум номи ҳақиқатан ҳам халқимиз орасида эртак қаҳрамони янглиг яшаб қолди. Биз Ғафур Ғулумнинг номини кимлардандир ҳимоя қилмоқчи эмасмиз. Биз Ғафур Ғулум шайнига сохта мақтовлар ёғдириш ниятидан ҳам йироқмиз. Ҳа, Ғафур Ғулум уз замонасининг фарзанди эди. Шоир бир шеърида: “Кремль саройида минбардаги ўзбекман”, — деган экан, биз учун ҳозирги кунда “ўзбек” ибораси азиздир! Вақт кўрсатдики, ҳақиқий ижодкорнинг ўрнини, хогирасини турли минбарлардангина эмас, халқ қалбидан ахтармоқ керак экан. Зеро, ҳар қандайин софдил ижодкор уз халқига, албатта, бахту саодат, тинчлигу хотиржамлик тилайди. Халқимизнинг турфа фазилятлари, унинг меҳнатсеварлиги, танглиги, бағрикенглиги, Ўзбекистон гулзорларининг таровати улуғ шоиримизга туганмас илҳом, юксак сурур бахш этди, турли зилзилаю офатлар, йўқотишлар эса уни беҳад изтиробга солди. Биз ана шу жиҳатларни ҳеч қачон эсдан чиқармаслигимиз керак.

Ғафур Ғулум ўзбек халқининг миллий уз шоири эди ва шундай бўлиб қолди.

Абдулла ОРИПОВ
*Ўзбекистон халқ шоири,
Ўзбекистон Қаҳрамони*

НАЗМ

ТУРКСИБ ЙЎЛЛАРИДА

Бу йуллар

куп қадим йуллардир...

Жаҳонниш фотиҳи Искандар,

Рум қайсари,

қотил Чингиз,

Боту, Жужи,

Темур ҳам

қолдириб кимсасиз из,

Чиндан мугул учи

борлиқни

жонлига қилиб танг:

— Қон! — дея,

— Қон! — дея

босароқ кечмишдир.

Бу йуллар

куп қадим йуллар,

Беш миллион,

ун миллион,

юз миллион нафар

куллар ва туллар,

Гарданда чуяндан қуйилган занжир,

Ерларда ҳашарот каби

Очликдан,

зорликдан гезариб лаби,

Ожиз,

маҳкум,

хор ва бетадбир:

— Нон! — дея,

— Нон! — дея

суруниб кечмишдир.

.....

Бу йўллар
 куп қадим йўллардир,
Конфуций, шомоний, ислом ва будда,
Буг ва тасбеҳ юклаган
 карвонлар...

Худди
 шу йўлдан
 занг уриб.

Чилдирма қоқароқ,
Такбирлар ҳайқириб
— Қурбон! — деб,
— Қурбон! — деб кечмишлар.

.....
Биридан хотира:
 куҳна бир деворким — занжир.

Биридан:
 бошлардан
 қурилган равоқ.

Биридан:
Балчиғи қон-ла
 ийланган
 кук упувчи тоқ.

Биридан:
Уз асрин кечмиши
 тумгароқ...

Ном учун,
 шон учун
 савлат сотароқ,

Ҳам-ма-си,
Ҳам-ма-си,
Шу йўлдан кечмишлар.

Бу йўллар
 куп қадим йўллардир,

Бу йўлдан
 эзилган
 юз миллион нафар,

Бошда,
 энг бошда
 битта музаффар —
 кирли тож,

Оғзи қон бир бўри
ё оқсоқ бир ит:

Ҳайқирса,
увласа,
Ҳар тонгда
бир донг деб
бонг урса

довуллар...

Кула отилган
Бир кесак парчаси сингари
Уфқлар бир карра —
Липиллаб қолар,
Янадан бир сокитлик чукар,
чизароқ доира —

Шивирлаб жимгандай
У кулнинг лаби.

Бу йуллар
кўп қадим йўллар...
Бу йўлдан тарихда биринчи дафъа,
Тарихда энг порлоқ —
ўлароқ бир сафҳа
қолдириб бир ботир:

Фақат эзгувчи эмас,
Бир фотиҳ.
Ўлкалар бузғувчи,
эллар қирғувчи,
уч олғувчи эмас,

Қуллардан, туллардан,
Ўн миллион,
Юз миллион ва миллиард нафар,
Ер куррасида бўлган пролетар
бирлашган мускул,
мускулли қўл,
Тарихнинг чиркин лавҳасин
ёрароқ

Болға ва ўроқ —
Нажот туғроси,
Қонли варақлар
устига сурғуч уриб

Бу йўлдан
биринчи ва энг сунг дафъа
Шукуҳ-ла
Ҳайқириб кечмишдир.

Бу йўлда,
шу қадим йўлда
У фақат ҳукмрон,
Пекиндан Румгача,
Бумбойдан то Масков,
Сибирдан Туркистон —
ҳаммаси бир яйлов —

ким, ҳалигача
Бу йўллар бўйича чўзилган
ҳайкаллар,

Обида ва хотиралар
ёш ва қон

Номига қурилган экан.

Биз

шу йўллар тизгинин
қулга олароқ,

Ақлимиз ва шууримиз —

Режалар,

Миямиз — глобус,

Миллиметриси — минг километр.

Ҳар чизги

Қурилишдан бир белги —

Ютуқлардан плюс.

Биз

Ер куррасин бошпани танғидик

Ва тарихнинг томирларига қўйдик

эриган темир.

Бу йўллар,

шу қадим йўллар

устидан энди

паровоз

Уз

Уфқининг куксига ханжар солароқ

Ғалаба наърасин қичқириб

Донлар, шонлар,
 шуҳратлар устидан,
Шналлар урнига —
 хурофий бир қонун
 босиб,

Кукракда бронза —
Юлдуз
Фахр ила
Келажак.

Бу йуллар,
 шу қадим йуллар
 устидан

Чин — Эрон,
Рус — Афғон,
Ҳинд — Туркистон
 ва жумла-жаҳон,
Ун миллион,
 юз миллион
 ва миллиард нафар.

Ер куррасида бўлган пролетар
Саломи,
 дўстлик илҳоми
 пўлат карвонларда
 ҳайқириб кезажак.

Бу йуллар,
 бу қадим йуллар
Устига бу издан обида,
 абადий хотираки, бундан
 тухтамай бир нафас,

Қон —
Қатрон ҳидимас,
Озодлик
 шамоли эсажак...

1930

ТАГДУЗИ

Симобдай жибваланиб,
Кумушдай ялтираган,
Шу тагдузи қайси бир
Хинали кулнинг иши?
Қайси бир садаф сийна,
Тузим-ла санчиб йигна,
Инжуларин бирма-бир
Бу шоҳига қадаган?
Қайси қайғули юрак,
Шу япроқлар устига
Шабнамдай ёшларини
Чатиб-чатиб қолдирган?
Қайси бир зарурият,
Бу торгина чамбарда
Тетик, қайтмас, тийрак
Идрокларин толдирган?

Ҳар тукида бир туқол,
Кулпа олиб сиз яққол
Бир текшириб курунгиз:
Тагдўзининг бир талай
Кемтик-қўстин топарсиз.
Туридан гури яқин
Аллақайси чизмақаш
Нусхаларни чизибди
Жуда-жуда йироқдан,
Биз билмаган “Ироқ” дан.
Чевар ҳам турлугини
Ўрнига қўёлмабдир:
Нуқул оқ, барикарам,
Пистоқи, гилос, зангор.
Шу кундаги ёшларга

Айниқса кўпроқ ёқар
Қизилу гулнори кам.
Тикиши силлиқ эмас,
Угирмаси чакмага,
Санамаси йурмага
Кундош булиб тургандай,
Жуда қупол бир тепчик,
Тепаси чуққи, кичик,
Кизаги салкам сара,
Жияги ун уч иплик,
Паранжи бацдагидай,
Қаландарга жандами —
Тункарилган қумфондай.

Чизмакашда нима айб,
Аёлманд, бешик-белик.
Чизай деб олса пилик,
Бола йиглар — ишлар ҳайф.
Чеварнинг йуқ тиними,
Қатимини олдимми,
Адасига бир қултум
Иссиқ қилиш ташвиши,
Баъзан қучоқлар удум:
“Ҳа, айланай, не қилай,
Рузгор қурғур гор экан,
Қайси бекач қайрилиб
Ўзгага боқар экан?”
Тепчикчининг бошида
Каттагина кўргулик,
Уйдан чиқмиш яқинда
Арслондай йигит — улик.
Эғнида қора билан
Қунт қилмас ўзга ишга.
Орада номус деган
Кўпроқ тегадир тишга.

Бизлар бола чоқларда
Қатор белбоғ боелаган,
Чаккасида тагдўзи
Муўлабларин ёелаган,

Ҳаккари дуранг этик,
Олифта, сатанг, тетик,
Яғрин ташлаб ҳайқириб,
Ўтганларни курсатиб:
“Улмасин, йигит экан,
Қайси, азамат уғли,
Улоқда катта туқли
Човидан сирқиб чиқмас”, —
Деб мақташиб бир нафас
Қолар эди бобойлар.

Бу куннинг йигитлигин
Бошқача улчайдилар:
“Улмасин, йигит экан,
Фалон завод зарбдори,
Куллари қадоқланган,
Кузлари угдай ёнган,
Азаматлик виқори,
Уртоғини ҳайқириб,
Басма-басга чақирди.
Билагидан металлар
Ўқ еган арслон каби
Омон тилаб бақирди.
Ўртоқларининг куши
Орқасидан эргашиб,
Ўтган ойда юз берган —
Упирилишни ёпдилар”, —
Деб мақташиб қоларлар.
Бунга куша бириси:
“Шу йигитдай кўн ботир
Хотини ҳам сиңгисини,
Ҳар иккови фабрикада
Укувларин шимдириб,
Зарб билан ишлаб ётир,
Шу йигитлар кунайсин,
Қурилсин гигант-гигант,
Буш оқмасин зеҳният,
Планлар буйлаб сизсин”, —
Дея тукар мақтовин.
Тагдузи, шоҳи қиниқ

Куннинг доврўғи эмас,
Гажак ва қора мийиқ
Йигитлик донги эмас.
Йигитлик уз билан тенг,
Тула бийлик эгаси,
Ёлғиз уйнинг “бекаси”
Саври, Холпош, Хайрини
Тагдузилар бағридан,
Бешик, сигир, увада,
Адасига бир қуттум
Оби ёвгон ташвиши,
Аза, қора, бир туду
Урф-одатлар, удум,
Эм-гумларнинг қаъридан
Етаклаб чиқа олишдир,
Ясла, бириккан туроқ,
Қурумсиз пок ошхона,
Билим, онг, меҳнат — яроқ,
Фабрика- завод порлоқ,
Туман-туман корхона,
Тетиклик учоқлари
Кенг очиб қучоқларин
Кутар опажошларин.

Қийиқлар, тагдузилар,
Чойшабу зардеворлар
Чакмасига чатилган
Кунг, тузим, идрокларни
Беш йилликка йўналган
Қурилишлар буйича
Сирқитиб оқмоқ керак.

Қуй, торгина чамбарда,
Сиқилган минглаб юрак
Гайкаларнинг қирқимин
Яйраб, бурғалаб пишсин!
Қуй, анъана туқимин
Бошдан ирғитиб тийрак,
Куз нурларин даврнинг
Савлати томон бурсин!

Куй, тагдўзи севучи
Бир туда сатанг бошлар,
Узига етиб кучи,
Кийсин куннинг кепкасин!..

Куй, уйғотсин ҳайқириб,
Гудок кунлар наъраси,
Ҳилпиратсин рўмолин
Чин эрклик шаббодаси!

1930

ТОШКЕНТ

I

Тошкент Осиёнинг кўркли урнида,
Мақталса арзийди, оз эмас — анча.
Тошкентнинг ложувард тоза кукида
Шаббода тинмайди тонгдан кечгача.

Узоқ Ҳинд, Хитойда қон кечган қуёш
Тошкент осмонида ҳордиқ олади.
Озод ўлка устига нур тўкиб ёввош,
Улуғ қурилишларга кузин солади.

Тошкентнинг сувлари шунчалар тоза:
Чирчиқ, Оҳангарон, Буз, Анҳор, Солор.
Беқасам жилоли шу буюк фазо
Рангини, тўғриси, Тошкентдан олар.

Бу ернинг меваси шунчалар асл,
Кумуш бутоқларда ёқутдай кўркам.
Бу ерда узун йил билмайди фасл,
Тошкентни ватан деб билади кўклам...

II

Тошкент қушни Шарқнинг кўркли урнида,
Мақталса арзийди қанчадан-қанча.
Муқаддас Ватаннинг юрак тўрида
Мазлум Осиёга порлоқ дарича.

Узоқ Ҳинд, Хитойда қон кечган қуёш
Тошкент осмонида ҳордиқ олади.
Озод ўлка устига нур тўкиб ёввош
Улуғ қурилишларга кузин солади.

Тошкент узбекларнинг гузал маркази,
Қатта оилада тенг ҳуқуқ аъзо.
Бунда меҳнаткашнинг эркин нафаси,
Ҳаво миллий, ирқий губордан тоза.

1934

БОҒ

Бир ватаннинг углименким, ҳар тараф гул-лола боғ,
Қалб кузидай энг қоронғи кечада порлар чароғ,
Ҳар йигит мағруру ҳар қиз кукраги қуш чуққи тоғ.
Сув десанг шарбат оқар, иқлим десанг қаймоғу сғ,
Уз-ўзини мақтаганда, мақтамай қолғайми мен?

Лола жоми тула куклам шабнамидан эрталаб,
Ёзги чилла шух ҳаёлдай угса куртакни ялаб,
Эр қуёш қандли қозон остига қуйса ўт қалаб,
Билмадим, чиллик, даройи қилпуси қандай талаб;
Лабларидан қанд томарса — сўрмайин қолғайми мен?

Куз сузилган, лаб чузилган, севги уйғонган чоғи,
Билмадим дундиқ бу қизнинг қанча эрмиш бармоғи.
Ютқиниб олган упишларнинг йуқотдим салмоғин,
Ҳар бутоқ зумрад каби кук, осмон ранг япроғи,
Қистаса “Сев!” деб ҳусайни, севмайин қолғайми мен?

Куз қаросидай кучирдинг юзга боғнинг аксини,
Хол каби ишком қошин, бу ҳусини — бу куркини,
Бир умр хумморда улсин севмаса ҳар ким сени,
Тарқатар шингилларинг райҳон, ифорнинг буйини,
Чорласа ширин чарослар — бормайин қолғайми мен?

Соғ қуёш, муздай ҳаво топ-тоза сувларнинг қизи,
Ким тегишди, юзларингиз қон талашган қирмизи,
Сиз ярашган бу чапаннинг булмагай ҳеч бир кузи,
Яхши уртоқлар билан улфатчилик булган кези
Келсангиз қувноқ кулиш-ла — қувнамай қолғайми мен?

Яхши қизлар, уртангизда ким йуқотди лабда ранг?
Бир келиб бу боғдаги “уғри” шивиргондан сўранг,

Доналар булгин, тулаликдан тиқиндир, пусти таиғ,
Учраганда ҳар киши ҳам истагин босгай аранг,
Ул мени “ёрим” деганда — “йуқ” дея, қолғайми мен?

Дил хуш-чун бир тотай деб боғ аро кирсанг атай,
Ялтирар, сапчиб тепар, хуркар кабутар қалбидай,
Соҳиби сен бу чаманнинг, яшна, қурбонинг кетай,
Куз кези энг яхши дустларга саватлаб тарқатай,
Сен саховат қўлни очсанг — қимгиниб қолғайми мен?

Биз кукартирган бу боғнинг исми булсин гул-асал.
Шинни-шарбатдан соғайгай ҳар нучук эски касал,
Тер тўкиб, ҳордиқ олувчилар гурунғ қурган маҳал,
Навбати жомим тула тут, боғбон, утказма гал,
Қунғироқ қаҳ-қаҳли дустлар базмидан қолғайми мен?

Кимда бордир бу чамандан гул узишнинг нияти,
Қайси лабларга томар бу севгили боғ шарбати?
— Бу тулиқ жом бир умрга ишчиларнинг навбати,
“Бода бар ҳар таъ мебахшад жудо хосияте¹”,
Боғчанинғ ҳар кимсага бор узга бир хосияти.
Ишладинғ, кел, тот, — деганда, тотмайин қолғайми мен?

1934, август

¹ Мирзо Абдулқодир Белилдан. *(Муаллиф эскартиши.)*

БАРИ СЕНИКИ

Мунча ҳам чиройликсан, азиз Ватаним,
Бодомдай минг куз билан севар баданим,
Сенсан аввал-охир, сенсан севганим,
Жоним, юрак қоним, ҳатто шу таним
бир бутун ҳолида бари сеники.

Лоладан пойандоз ҳар бир қадамда,
Узлуксиз кулгилар доим даҳанда.
Олтин тупроғингни ўпганим дамда
Нафасинг сезилур эди баданда,
гул, сунбул чаманда бари сеники.

Баланд-баланд тоғларинг минг пиллапоя,
Арчалар бахт бошига ташлайди соя,
Шеър уқий, шеър туқий билониҳоя,
Сен минглаб азамат, ботирга доя,
арслон йигитларинг бари сеники.

Иссиқ кучоғингда унган пахтазор,
Энг баланд ҳосил билан тоңди эътибор,
Олтин тупроғингда жумла олам бор,
Дунёлар мазмуни, мазмунига зор,
шу обрӯ, шу виқор бари сеники.

План, чўт-ҳисобдан ошиб ўтдик биз,
Илм нормасидан ўзиб кетдик биз.
Қунда беш юз кило терган эркин қиз,
Гектаридан ун тонна берган эрлар биз,
баримиз, баримиз, бари сеники.

Иссиқ қуёш бошлардан силаб буютган,
Бу ерда оёқларга кирмайди тикан,

Чуп кутарганда югурмакда теракнинг устига,
Баъзилар айтар, дурадгор, баъзилар, дарбоз экан.

Кенг Ватаннинг боғу бустон қиссаси булмас тамом,
Қайга борсанг мингта қувноқ юз кулиб бергай салом,
Бахтли, эркин умримиз миллионча йил қилсун давом.
Бу чечаклардан муҳаббат аҳлига гулдаста — ком,
Энди ялқовликни ташлаб мутлақо Фафур Фулом,
Тўхтамай шеър ёз экан, шеър ёз экан, шеър ёз экан.

*Тошкент,
1937, 13 март*

САНЪАТИМ

(Ўзбек санъатининг нишонли уғли-қизларига)

Эй асрлар асираси, зулмат қурбони,
Тарихларнинг гарданида ёқут маржони,
Исёнларнинг сўт эмизган онаси — қони,
Кишиликнинг тенг ярими, шериги, жони,
Одамликнинг бир бўлаги, мазмуни — жони,
Юрагимнинг Гулсараси бўлган санъатим.

Ичкарининг соқовланган тили суйларкан,
Қайғу-алам эртақларин мунг-ла куйларкан,
Жон димоғи зулмнинг заҳар гулин бўйларкан,
Ҳасрат кузи чимматларда қонга гуларкан,
Чуриларнинг, канизларнинг йулин уйларкан,
Жигаримнинг бир пораси бўлган санъатим.

Ичкарининг даричаси — порлоқ кўзисан,
Шух қизларнинг мусиқавий қувноқ сўзисан,
Озод ўзбек хотинлигин кулган юзисан,
Минг Зебининг, минг Кумрининг худди ўзисан,
Ҳалимаси ҳам Сораси бўлган санъатим.

Олам томи устидаги чалинган бу соз,
Дунёларнинг санъатига булди жўр овоз.
Ўзбек қизин овози бу — эркин сарвиноз,
Ҳар мақомда минглаб ғамза, ҳар пардада ноз,
Чалинг, дустлар, чалинг, ёрлар, чалингиз бир оз,
Чал, кўнгилнинг сетораси бўлган санъатим.

Бахт қушигин қичқирганда осмон янграр,
Озодликнинг қадрин билган бу куйни англар.
Юксалишга пойандоздир муттасил тонглар,
Устоз ўзбек санъатидан тузгун оҳанглар,
Гулзор элнинг ҳар уйида авжинг жаранглар,
Ишқ бустонин гулнораси бўлган санъатим...

1937

Чун кутарганда югурмакда теракнинг устига,
Баъзилар айтар, дурадгор, баъзилар, дарбоз экан.

Кенг Ватаннинг боғу бустон қиссаси булмас тамом,
Қайга борсанг мингта қувноқ юз кулиб бергай салом,
Бахтли, эркин умримиз миллионча йил қилсун давом.
Бу чечаклардан муҳаббат аҳлига гулдаста — ком,
Энди ялқовликни ташлаб мутлақо Фафур Фулом,
Тўхтамай шеър ёз экан, шеър ёз экан, шеър ёз экан.

*Тошкент,
1937, 13 март*

САНЪАТИМ

(Ўзбек санъатининг нишонли уғил-қизларига)

Эй асрлар асираси, зулмат қурбони,
Тарихларнинг гарданида ёқут маржони,
Исёнларнинг суг эмизган онаси — қони,
Кишиликнинг тенг ярими, шериги, жони,
Одамликнинг бир булаги, мазмуни — жони,
Юрагимнинг Гулсараси бўлган санъатим.

Ичкарининг соқовланган тили суйларкан,
Қайғу-алам эртақларин мунг-ла куйларкан,
Жон димоғи зулмнинг заҳар гулин буйларкан,
Ҳасрат кузи чимматларда қонга туларкан,
Чўриларнинг, канизларнинг йулин уйларкан,
Жигаримнинг бир пораси бўлган санъатим.

Ичкарининг даричаси — порлоқ кўзисан,
Шўх қизларнинг мусиқавий қувноқ сузисан,
Озод ўзбек хотинлигин кулган юзисан,
Минг Зебининг, минг Қумрининг худди узисан,
Ҳалимаси ҳам Сораси бўлган санъатим.

Олам томи устидаги чалинган бу соз,
Дунёларнинг санъатига бўлди жур овоз.
Ўзбек қизин овози бу — эркин сарвиноз,
Ҳар мақомда минглаб ғамза, ҳар пардада ноз,
Чалинг, дустлар, чалинг, ёрлар, чалингиз бир оз,
Чал, кўнгилнинг сетораси бўлган санъатим.

Бахт қушигин қичқирганда осмон янграр,
Озодликнинг қадрин билган бу куйни англар.
Юксалишга пойандоздир мутғасил тонглар,
Устоз ўзбек санъатидан тузгун оҳанглар,
Гулзор элнинг ҳар уйида авжинг жаранглар,
Ишқ бустонин гулнораси бўлган санъатим...

1937

* * *

Ўзбекистон шабчароғи, олмоси Фарғонадир,
Ерда юлдузлар каби ҳар ерда гавҳар ёнадир,
Ҳар тараф боғи Эрам, ҳар манзил кошонадир,
Кувнаган халқнинг лабида қанда бўлмай ёнадир,
Чунки унга бахту иқбол ҳар замон дилдору ёр.

Водимиз танбурки, ҳар бир вақт овози соз, жаранг,
Бир канал очдинг кумуш тордек унга монанд гаранг,
Халқи жур бўлса бу танбурга булур олам гаранг,
Ер зумуррад, кук забаржад, ҳар тарафда мингта ранг,
Яшна, халқим, яшна, водий, яшна, э сетор, тор.

Бу канал очмоққа чиқдик бир севимли тонг чоғи,
Бизни олқишларди водийнинг қуёшли ер, тоғи,
Бу каналдан гуллагай улкамнинг бустону боғи,
Сув қуйилган чоғ қуринди меҳнатимиз салмоғи,
Шеър ўқиймен, шоиринг Фафур Фулом, мен бор, бор.

1935

КУЗАТИШ

*(Уғлим Жўраҳоннинг ҳарбий хизматга чақирилиши
муносабати билан)*

Умрим, эй сен бўлиб шунча беғубор
То абад айладинг мени бахтиёр.
Умрим, эй сен билан қилиб ифтихор,
Бўлайин улунча мен ҳам мишнатдор!

Туғилган кунимоқ кенг пенюнамни
Толе юлдузига баробар этдинг.
Бешинчи йилларнинг тўлқинларида
Бешигимни ўз қўлинг билан тебратдинг.

Ленада ишчилар отилган куни,
Абжад уқиш учун мактабга бордим.
Бобомга шул куни юз ёш тулмишди,
Таажжуб қиламен толеимгаким:

Наполеон Москвада этик йўқотиб
Иштонсиз Парижга қочган чоғида,
Келажак кунларнинг сугин асқатиб,
Бобом ухлар Ватаним эрк кучоғида.

(Жўра, шу чистонни дўстларингга айт;
“Бобоси туғилган кун, набираси
Алифбе уқишга кирибди”, — фақат
Айтмагил, юз йилдир бунинг ораси.)

Таажжуб қиламен оиламизнинг
Толелар яратган тасодифига,
Тасодиф эмасдир, балки сен-бизни
Курашлар тақмишдир бахтнинг ипига.

Йигирма учинчи йилнинг тонгида
Шеърим билан эгизак бўлиб туғилдинг,

Йиллар утиб ҳар икков угил онгида
Уфқлар очилди, фазоларга тенг.

Шеър усди, сен усдинг соатма-соат,
Мана энди, улгайиб, ҳарбий ёшинг бор.
Дустлар билан сафда уқишга албат
Мен ёзган эгизак марш — йўлдошинг бор.

Улуғ ғалабалар арафасида
Қабул қилди сени пединститут,
Сенга дарс бергувчи муаллимларнинг
Ҳурматин доимо сен ёдингда тут.

Таажжуб қиламен оиламизнинг
Толелар яратган тасодифига.
Тасодиф эмасдир, балки сен бизни
Ҳаёт узи тақмиш бахтнинг ишига.

Сенинг-чун шеъримни ёзар эканман,
Уканг Ўсар елкамда пичирлатиб лаб,
Ҳарфларни бир-бирига қушолмаса ҳам,
Уқиб борди сўзларни қийнаб, ҳижжалаб.

Феълени биласан Усар полвоннинг,
Ҳозироқ сенданам оташин-олов.
Ит курса “Гитлер” дер, мушук — “Муссолин”,
Манжалақи ҳар ҳайвон доим унга ёв.

— Дада, — дейди, — Гитлер қачон улади?
Мен дейманки: — Энг катта байрам кунда.
— Байрам узи қачон? — дейди, сурайди.
Байрам фашизмнинг улган кун-да!

Таажжуб қиламен оиламизнинг
Толелар яратган тасодифига.
Фашизм итлари қутурган дамда
Кира олдинг курашнинг кескин сафига.

Кулумсаб турғувчи толеинг порлоқ,
Худди шу йил таппа-тақ ун саккиз ёшинг.

**Ватан қирғоғига ёв қўймиш оёқ!
Жангга юр, Жўрахон, халқлар йулдошинг!**

**Мен ҳам рошпа-расо Пушкин ёшида,
Фақат бу курашдир, эмасдир дуэль.
Дуэлда ўлурулар, курашда — ҳаёт,
Тарих талаб қилган улуғ қирон йил.**

**Ўсар, мужда сенга, улуғ байрам кун
Бўлар ёв ерида худди эртага,
Ўлуру Гитлер, фашизм, ўлуру даҳшат — тун...
Халқ юргач, бу байрам бўлмасин нега!**

**Боболар удумин тутиб назарда
Курашда толеинг бўлуру сенга ёр.
Чунки бу курашда улуғ саркарда —
Адолат байроғи бизга ифтихор.**

**Сафлар олдида бўл, мард бўл, ботир бўл,
Дўетларга ҳамоҳанг жура бўл, жур бўл,
Она юрт ҳурмати, Ватан ҳурмати,
Халқимнинг ҳурмати, ғолиб бўл, зўр бўл.**

1941

МЕН ЯХУДИЙ

(Берлиндан берилган бир радио эшиттиришига жавоб)

I

Мен яхудийман!
Номимни тилинган олма,
э, олчоқ!
Кимлигимни энг кага
бувингдан сура.
Боболаринг
бошига шох тақиб юриб,
Билмасдан
туз нима,
ут нима,
лунги...

Ва Нибелунги,
Ваҳшат масжидида
готик нақшлар
Ҳали содда
ва ҳали бўлганда гура;
Асрий ақидада момақалди роқ
Яратароқ
Бир худо булиб,
таврот ёзган яхудий,
мен яхудийман.

.....
Эҳ-ҳе...

Билолсайдинг
қанча машаққат,
Гурбатда кезганман
билониҳоя...
Узоқ бир умрки,
доим дарбадар
Ақшини орқалаб олган
бир карвон...
Фиръавнлар қувларкан,
Нилнинг лабида —

Ўз зеҳним, фикримнинг
ғариб мардуди,
мен яҳудийман!

Нега суиламасдан
турмоқдасан тин,
Э, Байтулмақалдас,
сен бергил хабар,
Йиғи деворлари
куҳна Фаластин...
Беш минг йил илгари,
чорақ аср олдин,
Тарих бетларида
жавраб келгувчи,
Узи соқов
қалъаи Бобил сингари,
Айтиб келганман:
Мен ҳам одамман!
Қаерда,
қайдадир,
Айтинг, фиръавнлар,
Шу тупроқ заминда
менинг ватаним?
Ёинки,
камолот — туҳмат буларак
Кумилсинми муаллақ
осмонда таним?
Жим!
Фиръавн жим, хоқон жим!
Пайғамбарлар,
сулаймонлар жим.
Бир хабар келтирмас,
умид ҳудуди,
Мен яҳудийман...

II

Мен яҳудийман!
Номимни тилинган олма,
э олчоқ!
Беда тамаида
буйиниши чузиб,

Боши жоди ичра қолган
эшақлай
Манфур, чинқироқ
Овозингни радиодан
ҳамма эшитди.
“...Ундай яхудий,
бундай яхудий...”
Бали, яхудий
Мен яхудийман...

Инсон қони аралаш
миллионлар карра
Ва менинг қоним ҳам
халқлардан зарра.
“...Ирку дину миллат...”
Тағин нимадир?
Билсанг эди, буларнинг барисин
бизда:
Сен итдан —
тунгизни ажратиш учун
Байгарий илмида
боби заммадир.
Инсон ирқиданман,
инсон миллати,
Менда йуқ афюннинг пинакларидан
яралган динларнинг
зарра иллати.
Шу тувроқ заминдир
менинг ватаним.
Тугилиш, яшайиш,
меҳнат ва насл,
Муҳаббат ҳам ғазаб...
Инсонда не хислат
бор бўлса мавжуд;
Барига қобил,
барчасига боп.
Шу тувроқ заминда
қолажак танним.
Билгил, э марлуд,
Бизлармиз оламда
халқлар масъуди,

Мен яхудийман.
Бу эрка интилган
 халқлар тупроғи —
Муқаддас, дахлсиз,
 буни билиб қўй.
Сен сифлие тумшуқни
 суқмоқчи бўлиб,
 турт оққлаб
Ўрнингдан қузғалган чоғи
Заҳарли найзага айланиб кетди
Бизнинг бададаги
 ҳар бир тола муй.
Қузғалди бутун халқ,
 рус,
 украин,
 ўзбек,
 яхудий;
Икки юз миллионли
 юз эллик миллат,
Узоқ фалсафанинг
 ҳеч ҳожати йўқ;
Замин тарбузидан
 фашизм — иллат
Йуқолур
 жуда тез,
 мутлақ абадий.
Шунда сенинг
 мурдор танинг бир умр
 булур жаҳаннам,
 фиръавнлар барҳам,
Ғолиблар сафида
 турарак мен ҳам.
Яъни содда формула:
 яхудий — одам.
Менинг кимлигимни олам олқишлар.
Кузимда бахтимнинг
Қуёш — суруди,
 мен яхудийман...

26.6.41

СЕН ЕТИМ ЭМАССАН

*(1941–1945 йиллар урушининг
ота-онасиз қолган гудакларига)*

Сен етим эмассан,
Тинчлан, жигарим,
Қуёндай меҳрибон
Ватанинг — онанг,
Заминдай вазмингу
Меҳнатқан, мушфиқ,
Истаган нарсангни тайёрлагувчи
Халқ бор — отанг бор,
Чучима, жигарим,
Ўз уйингдасан,
Бу ерда

на гурбат,
на офат,
на ғам.

Бунда бор:
ҳарорат,
муҳаббат,
шафқат

Ва меҳнат нонини курамыз баҳам,
Сен етим эмассан,
Ухла, жигарим.

Бу ерда музлаган
Аждар ҳалқумли
Ваҳшат туғларининг
Қаҳқаҳаси йуқ.
Бу ерда — одамзод
шаклида юрган
лаънати девларнинг
манфур, юқумли,
мараз намойиши
тополмас ҳуқуқ.

Улуғ жанг кунидир,
Жангки, беомон,
Лашкар деган ахир
Бехатар бўлмас,
Отанг улган булса,
Қайгурма, қузим,
Кузим усти
Миннатинг бошимга дурра.
Шу соғлом ҳавода
Саломат — омон,
Хурсинмай, эркинлаб
Ола бер нафас.
Эй, улуғ наслимнинг
Юраги, жони,
Киригинга илинмас
Йиғидан зарра.
Сен егим эмассан,
Ухла, жигарим.

Етимлик пимадир —
Бизлардан сўра,
Ўнингчи йилларнинг
Саргардонлиги
Иситма аралаш
Қурқинч туш каби
Хаёл кузгусидан
Учмайди сира.
Мен егим угганман,
Оҳ, у етимлик...
Вой, бечора жоним,
Десам арзийди.
Бошимни силашга
Бир меҳрибон қул,
Бир оғиз ширин сўз
Нондек арзаңда.
Мен одам эдим-ку,
Инсон фарзаңди...
Сен егим эмассан,
Ухла, жигарим.

Кузимга уйқунинг
Мудроқ овчиси
Турун солмасдан, —
(Биринчи гудокка
Икки соат бор) —
Оталик ҳиссининг
Бебаҳо, лазиз
Тулқинлари ичра
Ғарқ бўлиб кетиб,
Азиз бошинг устида
Термулмақдаман,
Сен етим эмассан,
Ухла, жигарим.

Нега чучиб тушдинг?
Мурғак тасаввур,
Гудак хаёлингга
Нималар келди?
Балки Одесс даҳшати,
Керчь фожиаси,
Ёввойи махлуқлар,
Қонхур ваҳшийлар...
Маммаси кесилган
Шурлик онангнинг
Пажмурда гавдаси
Кузинг унгида
Бутун даҳшати-ла
Акс этар энди.
Онанг хўрландими,
Отанг ўлдими,
Сен етим қолдингми,
Қайғурма, кузим,
Кузим усти,
Миннатинг бошимга дурра.
Ота-онасининг
Тайини ҳам йуқ,
Сут кўр қилгур, ҳароми
Гитлер оқпадар
Фарзанднинг қадрини
Қардан билсин?
Бир кўнғиз мўйловли,

Бароқ соч малъун,
Жигар ранг бир мундир
Истаги учун
Наҳотки еримиз
Чаппа айланиб,
Наҳотки дарёлар
Оқар тескари,
Наҳотки одамлар
Кезар дарбадар?!
Ахир, жуда яқин
Қонли интиқом,
Алҳазар,
 алҳазар,
Купирар
 томирларда қон
Ва портлар ҳадемай
Бу утли вулқон.
Сен етим эмассан,
Ухла, жигарим.

Сен кулаётибсан,
Балки бу қулги
Сунгги ойлар ичра
 биринчи чечак.
Лаъли лабингдаги
Фунча табассум,
Албат толеинга
Муҳр булади
Ва бунда акс этар
Порлоқ келажак.
Тонг яқин,
 тонг яқин,
 оппоқ тонг яқин.
Бир нафас ором ол,
Ухла, жигарим.

Оқ ойдин
 тонг олди,
Ухламоқдасен.
Лабларинг шивирлар,
Изламоқдалар

Балки бир эркалаш,
Бир она бўса,
Улуғ оиланинг
 гудак фарзанди,
 билиб қўй энди:

Сен тезда улғайиб,
Олам кезасан.
Манглайда порлаган
Толеинг — қуёш
Бутун ер юзини
Қилур мунаввар.
Ҳақорат емрилур,
Зулм янчилур,
Жаҳонда булурмиз
Озод, музаффар.
Сен егим эмассан,
Менинг жигарим!

1942

СОҒИНИШ

Зур карвон йулида етим бутадек,
Интизор кўзларда ҳалқа-ҳалқа ёш.
Энг кичик заррадан Юпитергача
Узинг мураббийсан, хабар бер, Қуёш!

Узилган бир киприк абад йуқолмас,
Шунчалар мустаҳкам хонаи хуршид,
Бугун сабза булди қишдаги нафас,
Ҳозир қонда кезар эртаги умид.

Хоки анжир тутаб, қовун гарқ пишган
Бахтли гонг отар чоғ уни кузатдим,
Бир малъун гулшанга қадам қуймишкан,
Жони бир жондошлар қолармиди жим!

Унда стук эди мерос мард гурур,
Остонани ўпиб, қасамёд қилди.
Укаларин эркалаб, ўзимдай мағрур,
Яъни обод уйимни у дилшод қилди...

Иблисининг ғарази бўлган бу уруш
Албатта, стади ўзин бошига.
Углим омон келади, голиб, музаффар,
Гард ҳам кундирмасдан қора қошига.

Не қилса отамен, мерос ҳиссиёт...
Жондан соғинишга унинг ҳаққи бор,
Кутаман узоқдан куринса бир от,
Келяпти, дейман куринса губор.

Баҳор новдасида бўртган ҳар куртак
Соғинган кунгилга берар тасалли.

Кучатлар қоматин эслатганидек,
Нафасин уфураар тонг отар ели.

Кечқурун ош сузсак бир насиба кам,
Қумсайман бировни — аллакимимни,
Доимо умидим бардам булса ҳам,
Баъзан васвасалар босар дилимни.

Балки бир галат уқ ё хавфу хатар
Ҳазинаи умримдан йуқотди олмос...
Йуқ, у улмас, қадами олам яратар,
Ҳаётий бу олам сизу бизга хос.

Тонг отар чоғида жуда соғиниб,
Бедил уқир эдим, чиқди офтоб.
Лойқа хаёлотлар чашмадай тинди,
Пок-покиза юрак бир қатра симоб.

- Уроғу гулқайчи, истак кутариб,
Ҳовримни босишга боққа жунадим.
Ҳашарчи қушни қиз — унинг севгани,
Маъюс босар эди орқамдан одим.

Боғда сарвинозим йуқ эди гарчанд,
Кумакчим арғувон ёринг Нафиса,
Сени соғинганда қилдим гул пайванд
Бу баҳордан ҳаёт оларди буса.

Дур булиб тақилур ёринг буйнига,
Садафдай кузимда беҳуда бу ёш.
Икковинг икки ёш, лабинг лабига
Қуяр, васвасамдан кулади қуёш.

Асалдан ажраган мумдай сарғариб,
Ини йуқ аридек тўзғиганим йуқ.
Улуғ эътиқодда уламан қариб,
Абаддир мендаги падарий ҳуқуқ.

Сизларни келди, деб эшитган куни,
Ўзинг туқиб кетган катта саватда

Тулатиб шафтоли узиб чиқаман,
Фалаба кунлари яқин, албатта.

Яёв, кўксим очик, бошда шафтолу,
Худди мўйлабингдек майин туки бор,
Ҳар битта шафтолу мисоли кулгу,
Шафақдай ним пушти, сарин, беғубор.

Суйганинг лабида реза тер каби
Унда титраб турар сабуҳий шабнам.
Мунчалик мазани топа олмайди
Уйкуда тамшанган чақалоқлар ҳам.

Е ўғлим, жонгинанг салюват булсин,
Ўз боғинг, уз меванг, данагин сақла.
Шу мерос боғингни ўз қулинга ол,
Менга тошпирилган меросий ҳақ-ла.

Боғда товус каби хиромон булиб,
Умид данагини бирга экингиз,
Ғолиб келажакни сайр қилайлик
Мушфиқ онагинанг билан иккимиз.

*Тошкент,
15 май 1942 йил*

ХОТИН

Бизнинг хогинларга ҳаё фазилят,
Меҳнат бор, муҳтожлик доим бегона.
Онамсан, ёримсан, синглимсан фақат,
Дунёда энг азиз дўстим, ягона.

Онам деганимда, оқ соч, жафокаш,
Мунис ва меҳрибон чехранг намоён.
Сен ахир бағрингда парвариш қилиб,
Кузимга бахш этдинг кузгудек жаҳон.

Улғайдим, “ёр, сенга мубтало булдим...”
Кучини кўрсатди шунда ғазаллар.
Ҳазил-ҳазил билан мучаллар утди,
Кулмасин баркамол ёшли гузаллар.

Янаш орзусини синашга атай,
Уртоқ тутиндим уйландим, аммо,
Бадавлат чунтакдан сўм санагандай,
Чуғурчиқ: қиз-ўғил туғдинг, тасанно...

Онам, зотан, хотин, ёрим ҳам хотин,
Синглим ҳам, қизим ҳам уларга жинсдош.
Ва булар ҳаётда, меҳнатда бугун,
Дубби Акбар¹ каби булдилар йулдош.

Базмимда шулардек шамим булмаса,
Лабимда не лаззат берарди шароб?
Мугтасил ҳамёза, ҳаёт бебўса —
Супурги тегмаган хонумон хароб.

¹ Дубби Акбар — “Катта зийиқ” буржи, “Большая медведица” юлдузлар системаси. (Муаллиф эскартиши.)

Муҳаббат сурмасин қушни қизига
Олиб беролмасдан умрда бир бор,
Юзинг ҳасратида ҳагто кузига
Ўргимчак ин қуйган йигитлар ҳам бор.

Эътироф оҳанги яхши жаранглар,
Муштоқ юрак билан ростини айтсам;
Сенсиз нашта бермас гулшанда ранглар,
Ваҳмдир бутун соз, бутун зилу бам.

Севинч йуқ, қайғу йуқ, куклам йуқ, хазон,
Худди мақолларда айтилганидек,
Сенсиз келажак йуқ, бемаъни жаҳон,
Дарди йуқ кесақдир, ишқи йуқ эшак.

Астойдил ҳар эркак — йулдош демаса,
Инсоф маҳкамаси судга беради,
Икки дуст қийинни енга олмаса,
Ҳаётнинг чишпакка чиқар омади.

Қийин кунга қолди тоғдай бошимиз —
Бу туман, ёлғон ваҳм ниҳоясида,
Чақмоқдай чимрилди бирдан қошимиз
Ҳар икки чеҳранинг ифодасида.

Гавризангар бошини чулғаган туман
Тукилиши мумкин ерга худди ёш,
Гитлер қудрат нарвонин кукка қўлмас,
Қудуқ чуқурига тушмагай қуёш.

Одам боласига қайта туғилиш
Қошки бўлсайди яна муяссар
(Чақмоқ тош ва отан топган ақлдай,
Доро, Искандардан эски нақлдай);
Бизнинг бу курашдан, оғирликлардан
Қслажакка берар наслимиз хабар.

Не-не мусибатда қолиб бошимиз,
Не кулфат торгмадик сен билан бирга,
Ҳалол, покизадир еган ошимиз,
Минг карра ташаккур пешона терга.

Ҳаётда, меҳнатда, ишқу аламда,
Бутун мазмун билан мен булган ўзинг,
Мен Фарҳод аждар-ла олишган дамда,
Қоматинг ханжардир, машғалдир кузинг.

Ростини айт, бу жангда мен улар бўлсам,
Бағри доғ лоладек дилинг ачишар,
Модомики, яшар ҳақиқий башар,
Наслимнинг ҳомийси сен борсан — не ғам!

Ватан озод бўлур, серҳаракат бўл
Арафа кунлари қувонган ёшдек,
Зулматда меҳнатдир очолгувчи йўл,
Кеча ёқасини йиртган қуёшдек.

Буйига гул улчаб ўғил устирдик,
Ўғиллар қон кечиб бутун курашда.
Хаёл паришонроқ... айтилгандек,
Юрак ҳам озгина ташвишда, ғашда.

Энди кўрибмизми бу огир кунни,
Йиғлоқи ўз бахтин душмани, ахир,
Меҳнат қуёши-ла ёритиб тунни
Қилайлик иблисинг номин бир пақир.

Меҳнатда тафовут бўлмайди, чалиш!
Трамвай ҳайлашдан қила кўрма ор.
Саодат гарови ҳар қандай юмуш,
Хонзода қизидай ўлтирма бекор.

Душман янчилди, деб хабар булган чоғ
Истиғно базмига менинг ишим йўқ,
Бир-бирига очилур қадрдон қучоқ,
Букунча талтайиш тополмас ҳуқуқ.

Бизнинг хотинларга ҳаё фазилат,
Вафо хунаридир, меҳнат одати.
Кетади бошлардан бу соя — гурбат,
Енгади халқимнинг кураш санъати.

12.7.42

БИЗНИНГ КҮЧАДА ҲАМ БАЙРАМ БҮЛАЖАК

Маҳшар ҳаётнинг ҳам чегараси бор,
Зулм занжиридан сукилар тутун,
Радио карнайи башорат берар:
Муқаддас арафа кунлари букун,
Бизнинг кучада ҳам байрам бўлажак.

Боғимиз ҳуснида хазон офати
Куклам ели билан чечак отгувси¹.
Бу хурлик, ҳақорат, алам кулфати
Жаҳаннам қаррига бориб ботгувси.
Бизнинг кучада ҳам байрам бўлажак.

Бугун савати-ла алвон ёзилур
Катта оилага лойиқ дастурхон.
Қадрдон дустларга нома ёзилур,
Чунончи: “Булнинг, — деб, — бизларга меҳмон”,
Бизнинг кучада ҳам байрам бўлажак.

Крим шароблари жомга қуйилур,
Мусибат кун тўкилган қон билан ёшдек,
Сахий баркашларда буғланиб келур
Украинаинг ноии иссиқ қуёшдек,
Бизнинг кучада ҳам байрам бўлажак.

Қизлари кўлтиқлаб келар қаҳрамон,
Кузларда акс этар улмаган бу насл.
Кулоқда “бобо” деб янграйди нидо,
Олтин беншиқларда туғар янги фасл.
Бизнинг кучада ҳам байрам бўлажак.

¹ Фузулийдан. (Муаллиф эскартишии.)

Йигитлар давра олиб айтурлар кўшиқ,
Ҳижронзада қизлар бўлиб жўр овоз;
Висол кунидир бу ва мукамал ишқ
Одамлик шаъни-ла қилади парвоз,
Бизнинг кўчада ҳам байрам булажак.

Рақслар бошланур, гулўйин, гопақ,
Ҳунарин курсатар қиз, жувоц, хоним,
Ширакайф қарсақлар, гулдурос чанақ,
Улуғ айём кунидир, қолмас армоним,
Бизнинг кўчада ҳам байрам булажак.

Шоир ҳам шеър уқир завқдан асабий,
Шеърини уқийди у биринчи бор.
Шеърда Гитлердай итвачча каби
Лаънати сўзлардан бўлмайди ғубор,
Бизнинг кўчада ҳам байрам булажак.

Ивирсиб базмга кечикиб қолсам,
Ғолиблар афв этсин — бир оз узрим бор;
Бисотда йуқ эмас қийиқ, беқасам,
Бирор кун дам олсин азиз жомакор,
Бизнинг кўчада ҳам байрам бўлажак.

Ғафлат ҳаммомида кириб қолади,
Енгил тортажакман мисоли пардек;
Куринган дусларим белим олади
Ғолиблар белида олгин камардек,
Бизнинг кўчада ҳам байрам булажак.

Жаранглаб червонлар ҳамёндан чиқар,
Қизларимга атаб хиша оламан.
О, раишлар...
Ой тугиб, офтоб болқар,
Ҳақиқий ҳафтраиғ, ҳақиқий чаман,
Бизнинг кўчада ҳам байрам булажак.

Қариндош, қондошлар ҳалқасин қоқиб,
Эринмай айтарман: “Айём муборак!”
Афв этсин оламнинг посбони эрлар.

Афв этсин голиблар, кечиксам андак,
Бизнинг кучада ҳам байрам булажак.

Қисмат куннинг ҳам сунги бор ахир,
Булмагай бу зулмат билониҳоя.
Ватаним тонг гуйи ғоятда яқин,
Енгажак муғлақо инсоний гоё,
Бизнинг кучада ҳам байрам булажак.

23 ноябрь 1942 йил

КУЗ КЕЛДИ

Урушдан қайтган голиб отадек
Кўйни-кўнжи тулиб сахий куз келди.
Қатор теваларга сепини ортиб,
Мардликнинг юртига етук қиз келди.

Қирқ беш ёшдагидай мош-биринч соқол,
Барваста, меҳрибон, ялангтуш, танги,
Ағдарма этикнинг чанги ҳам қутлуғ
Барака йилдаги хирмоннинг гарди.

Сумбула сувидай тиниқ манглай тер
Марварид доналар бўлди оқибат.
Чалишмак мезонин ботмонларидан
Юлдуз сон қанорлар тўлди оқибат.

Куёшга тиг уриб учди куркинак,
“Кузак яхши бўлур”, деган дарак бор,
Қирқини бажардинг, қирқ бири — йигим,
Қани бир этакни бар уриб юбор.

Дошларда қайнаган шиннининг ҳиди
Димоғии шод этар, руҳни саломат;
Шарбат-шароблардан сипқорган киши
Тўқсон йил яшайди кўрмасдан офат.

Ишкомлар ёқуту ақиқ хазина,
Қирқ беш ном узумлар осилган атан.
Ўлма, эй, қўли қанд, жафокаш боғбон,
Яшай бер, боеларга чулганган Ватан.

Қирқуяк ёмғири шивирлаб угди,
Чупон қўчқорларга ташлайди назар,

Келаси кукламда кўзи кун булур,
Алҳазар, ярамас куздан, алҳазар.

Тавротда афсона: бир олма учун
Жаннатдан бадарга булганмиш Одам...
Ёнирилиб келинглар, азиз одамлар,
Бу ер одам ери — муқаддас, кўркам.

Би да олмаларнинг юз беш тури бор;
Розмарин, бильфёр, жоноқи, қандил...
Олма тақдим этмак муҳаббат рамзи,
Олмада акс этар қонга тула дил...

Тилими тилингни минг тилим қилган
Қирқмалар боғлади юкин қовғага,
Асалжон Шакаров паспорти билан
Бебилет жунайди дустга совғага.

Нимгатири шабада, шабнам, бедана.
Чайлага урмалаб чиққан сувқовоқ...
Соҳибкор узбексан, бу ер полизинг,
Мен эса шаҳарлик бир ширин томоқ.

Ёз буйи уч-тург гал ер этагидан:
“Ҳорманглар-ў”, — қичқириб ўтиб кетганман.
Бу гал инсоф билан, колхозчи уртоқ,
Сенга ердам учун келиб етганман.

Меҳнат кузагининг туйин файзидан
Қолмагай дарёдил эрлар бебахра,
Яккалай жасорат меваси ирмоқ
Бир қатра булса ҳам куюлар наҳра.

Зумуррад бугоқда, олгин чаноқда
Билдуриин май тугар куркам пахтазор.
Ўз сўзли узбекнинг кўклам ваъдаси
Минг карра минг тонна, ҳазор ба ҳазор.

Инжу доналаринг булмасин увол,
Чунтаги тешилган мудроқ заргардек,
Қишнинг гулдуросин кутиб ағрайма,
Карнай овозига ишқибоз кардек.

Иккита чаноқнинг пахтасин олсанг,
Энг ози — бир галтак чийран ип булур.
Исрофгар уз бахтин душмани ахир,
Белинг оғриган-ку, нечук эп булур?

Куз келди, гашибат олгин куз келди,
Манглай осмонига минг юлдуз келди,
Урайлик, йиғайлик, терайлик, дустлар,
Бир кутган унумдан юз туққиз келди.

Элдошлар оғзига бол қуйғучимиз,
Қондошлар, киясиз янги сарупо,
Уз сўзли ўзбекнинг ваъдаси битта,
Минг карра минг тонна пахта жо-бажо.

Ғолиб ватандошим, кеккай, ҳаққинг бор,
Бу карвон юкидир меҳнатиңг — меванг.
Шаҳарлар кезади мағрур одим-ла,
Буйнида қунғироқ гилампуш теванг.

1945

ВАҚТ

*(Менга соат тақдим этган эжияним
майор Ҳамидулла Ҳусан уғлига бағишланган)*

Гунча очилгунча утган фурсатни
Капалак умрига қиёс этгулик,
Баъзида бир нафас олғулик муддат —
Минг юлдуз суниси учун етгулик.

Яшаш соатининг олтин капгири
Ҳар бориб келиши бир олам замон.
Коиот шу дамда уз куррасидан
Ясаб чиқа олур янгидан жаҳон.

Ярим соат ичида туғилиб, усиб,
Яшаб, умр кўриб ўтгувчилар бор;
Куз очиб юмгунча утган дам — қиммаг,
Бир лаҳза мазмуни бир бутун баҳор.

Бир оннинг баҳосин улчамоқ учун
Олтиндан тарозу, олмосдан тош оз.
Нурлар қадами-ла чопган секунднинг
Барини тутолмас айюҳаннос овоз.

Йигит термилади қизнинг кузига,
Киприк сузилиши, майин табассум...
Қуша қаримоққа муҳр булади
Ҳаётда икки лаб қовушган бир зум.

Яшаш дарбозаси остонасидан
Зарҳал китоб каби очилур олам,
Тириклик куркидир меҳнат, муҳаббат,
Фурсатдир қилгувчи азиз, мукаррам.

Бебаҳо дамларнинг гирик жони биз.
Ҳар они ўтмишнинг юз йилига тенг.
Ўзбекнинг барҳаёт авлодларимиз,
Ҳар нафас мазмуни фазолардан кенг.

Қатрада осмон акс этганидек
Жаҳондай маънодор қорачигимиз.
Ғолиб асримизга қуёшдан машғал,
Замон қурасининг сунмас чуғимиз.

Замона соати занг урар мудом,
Минглаб ҳодисалар минутларга қайд.
Қаҳрамон туғилди, шаҳар олинди,
Бир гигант қурилди шарафли бу пайт.

Рейхстаг устига ғалаба туғин
Қадашда отилган адолат ўқи —
Ялт этган умри-ла барқарор қилди
Башарнинг муқаддас, олий ҳуқуқин.

Ғалаба амри-ла, мағлуб немиснинг
Генерали қул қуйди. Уч секунд фақат...
Шу малъун имзода одамлар ўқир
Миллион йил фашистнинг умрига лаънат.

Азиз асримизнинг азиз онлари
Азиз одамлардан сурайди қадрин.
Фурсат ғаниматдир, шоҳ сатрлар-ла
Безамоқ чоғидир умр дафтарин.

Шухрат қолдирмоққа Геростратдек
Диана маъбадин ёқмоқ шарт эмас,
Қулларнинг бахтига ўзликни жамлаб,
Шу улуғ бинога бир гишт қуйсак бас.

Ҳар лаҳза замонлар умридек узун,
Асрлар тақдири лаҳзаларда ҳал,
Умрдан утажак ҳар лаҳза учун
Қудратли қул билан қўяйлик ҳайкал.

Ҳаёт шаробидан бир қултум ютай
Дамлар ғаниматдир, умрзоқ соқий.
Қуёш-ку фалакда кезиб юрибди,
Умримиз боқийдир, умримиз боқий.

19.9.45

АВВАЛ УҚИ

Кеча ўшинчини аёлю тутатдинг,
Кулини да етуклик гувоҳномаси.
Ишак галстукка энди ижозат,
Йигитга муносиб йигит жомаси.

Овозинг дуриллар, демак, бу уйда
Иккита эркакнинг шарпаси ҳоким...
Онани бўйгинанига тасаддуқ булиб,
Отани мақтанади: таянчим, курким.

Сезаман, оқшомлар мени ухлатиб,
Утёсов джазани тинглайсан секин.
Жовондан Мопассан томи йуқолса,
Билиб-билмасликка солишим мумкин.

Қушидан келарса жаранглаган сас,
Хушингни элитар ишқнинг гаммози,
Тентагим, бу қизнинг кулгиси эмас,
Жонон пиёланинг янгроқ овози.

Сени ҳам домига торгмоқ бўлади
Севги деб аталган бу эски шева;
Ўзига – куёв деб номзод атади
Миллиард йигитлардан тул қолган бева.

Бироқ, вақт эртароқ, сабр қил, уғлон,
“Шошган қиз ёлчимас эрга”, деганлар.
Қалинга етгундек бисотинг ҳам йуқ.
Ҳумоюн овлайди шошмас мерганлар.

Улуғ беш йилликнинг қарзи елкангда,
Ҳали уқилмаган мингларча китоб,
Ҳали институт минбарларидан
Унларча олимдан тинглайсан хитоб.

Фалсафа – Афлотун, илмлар – Сино,
Шеърлар Пушкинни қидирар сенда,
Отага ўғил бул, яъни хужа бул
Қон-тер билан барпо бу сарзаминда.

Конлар – инженерни, тоғлар – Фарҳодши,
Устасин чақирар тонгги гудоклар,
Кеча унингчини тугатдинг... Бу оз,
Том Сойер қиссасин билган гудаклар.

Шунчалар уқийсан, бир эмас бир кун
Илминга бу кунги доно қолур лол,
Онанг оқ сутини, отанг меҳнатин
Билимдон бошинга бағишлар ҳалол.

Беш йил – аср эмасдир, ғанимат фурсат –
Эндиги юз йиллик умринга гаров,
Беш йиллаб шогирдлик умрин яшайди
Созга қушилгунча най бўлиб гаров.

Дипломсиз умрни умр ҳам дема,
Озгина билганни, билмадим деб бил.
Олим ўғил билан отинча келин,
Бир минг туққиз юз эллигинчи йил –

Марҳамат! Бу уйнинг тўри сизники,
Туйга келгувчилар мингдан кам эмас,
Биз учун ҳаваснинг умри қариган,
Қамишдан бел боғлаб хизмат қилсак бас.

Купчилик айтгандек: киши қариса,
Эзма, насиҳатгўй бўлиб қоларкан.
Не қилай, мен ахир улуғ наслимни
Комрон, бахтиёр кўрмоқ буламан.

Ўғиллар толеин тилаб ҳамиша,
Отанинг билгани яхши дуодир,
Сиз қанча донороқ, голиб булсангиз,
Айни муддаомиз – шу муддаодир.

20.10.45

ЧИН АРАФА

Сахарда чарақлайди осмон тула юлдузлар...
Толеи тонг отардай, келажаги кукдай кенг,
Эй, менинг фарзандларим, қундуз қош, қора кузлар,
Дастурхон атрофига юлдуз каби тушланинг,
Букун чин арафадир.

Букун чин арафадир голиблар улкасида.
Кузгудек жилолансин мурғак кунгилларингиз,
Бахтингиз қолмасин деб зулмат куланкасида,
Дарё-дарё қон тукиб, букунни келтирганмиз,
Букун чин арафадир.

Малъунлардан яширган тилсим сандуғингни оч,
Ҳимматинг қанчалар бор, олтин юзли офтоб?
Болаларнинг бошидан аямай зарингни соч,
Энди кулиш арғанун, қаҳқаҳалардир рубоб,
Букун чин арафадир.

Шодлик кўшини босди саодат кучасини,
Гудаклар жаранглатар ҳайитлик тангасини,
Келинчаклар ахтарар пардоз кутичасини,
Қирқ кокил булсин, дейди, қистайди янғасини,
Букун чин арафадир.

Булган эдик ингизор куз-кузга тушмак учун,
Ғолиблар қайтган кун, ёр орзуси қонган кун
Шеърый ухшатиш билап қалбимиздир лолагун,
Айрилиқ унут булиб, бир-бирин кучмоқ учун,
Букун чин арафадир.

Юзимизни эритди кечаги тукилган ёш,
Бугун байрам келтирди кечаги ҳажру фиरोқ.

Бугун бустон кезади кеча қон кечган қуёш,
Ҳар куннинг файзи бошқа, эрга яна яхшироқ,
Букун чин арафадир.

Йигитга от келишар, байроқ — голиб қулига,
Қадри баланд инсонга шон керак, шараф керак,
Юз минг кўклам пойандоз арслон эрлар йулига,
Менинг енгган элимга байрам куни муборак,
Букун чин арафадир.

Эртага тонготардан ногорада зилу бам,
Чалинг, Аҳмаджон ота, навони савти билан,
Сен ҳам шоҳ шеърингни ёз байрамга, Фафур Фулом,
Фоилотан фаалан, фоилотан фаалан,
Букун чин арафадир.

02.11.45

ҚОЗОҚ ЭЛИНИНГ УЛУҒ ТҮЙИ

Азамат халқ — улкан қозоқ,
Ўзбек элидан қутлов.
Бир умрга бирлашгирди
Қардошлик берган ялов.
Бир томирмиз, бир чорвамиз,
Бир қозонмиз, бир олов,
Ўртамизда неъмат тула
Дастурхондай кенг яйлов.

“Ўзбек эли — уз огам”, деб
Утрик сузламас қозоқ,
Жскам десам, жонга тутош,
Иним десам яқинроқ,

Минг йилларнинг дебочаси
Улуғ тўйинг муборак,
Йигирма беш ёшга кирган
Қуркам буйинг муборак,
Нурга тула, эркин — озод,
Қутли уйинг муборак,
Жондош қозоқ, шон-шарафинг,
Обруйинг муборак...

Минг йилларга бар тутқазмас
Қондошлик тарихимиз,
Икки бошга бир манглайдай
Ярқироқ тақдимиз,
Бир китобнинг икки бети
Туташандир еримиз.
Бир-бировга кундай равшан
Аёнимиз, сиримиз.

Қариндошим, туғишқоним
Улкан қозоқсан узинг.

Тонготарда эгиз болқар
Ўзбек билан юлдузинг.

Олмаотанинг олмасидай
Қон талашган юзларинг,
Конибодом бодомидай
Қур-қуралай кузларинг.
Олтой бўркин қингир қуйган
Қошлари қундузларинг.
Саримойдай сулқилтаган
Ғоз умровли қизларинг.
Ойнабулоқ сувларидек
Бахти бўлсин ярқироқ,
Женгай десам йироқ бўлмас,
Синглим десам яхшироқ.

Кечаги дашт, ҳаттоки ўз
Исмидан шармандадир,
Жаҳон-жаҳон хазиналар
Сахий бу Ватандадир.
Манов олтин, манов уран,
Манов Қарағандадир,
Менделеев жадвалининг
Бариси шу кондадир.
Қозоқ боши маърифатнинг
Дурраси-ла бойланди,
Чексиз сахро жавоҳирлар
Сандугига айланди.

Қуёш уғли, қуёшдан ҳам
Баракали улуғ халқ.
Миллиард тонна арпа-бугдой
Омборлари тулиқ халқ,
Ёвқур, дадил, жанг кунлари
Оти чайнар сулуғ халқ,
Аҳди маҳкам, бошлар бўлса
Ҳар ишни қилгулик халқ.
Қариндошим, туғишқоним
Улкан қозоқ, омон бўл,
Тиниқликда осмон бўлу
Доимликда жаҳон бўл.

Улуғ түйинг, қувонаман,
Йулбарсдай гуркирайман,
Қорабайир елғарици
Пойғаларда тарайман,
Мақтапмайман, чин айтанда,
Бир чамалаб қарайман,
Айтисуда Собит билан
Тортишувга ярайман.

Узбек элининг донг қозонган
Манадай оқиниман,
Жон қозоқнинг оқишларин
Дустиман — яқиниман.

10.11.45

ЙИГИТЛАРГА

Йигитлар халқларнинг мақтови — курки,
Наслнинг жавҳари, давлат таянчи,
Юртининг ободлиги, туйлар сабаби,
Элнинг гуркирани, файзи, қувончи...

Йигит омон бўлса, хавфу хатар йуқ,
Қалқон бор: қалъа бут, қўрғон саломат,
Қизлар кулгусида авжу даромад,
Чоллар уйқусида жаннат, фароғат.

Йигитлик умрининг бир кўкламига
Бир бугун замонни алишсанг арзир.
Арзир, уз йигитнинг қадами учун
Замонлар, кўкларлар бўлса мунгазир.

Бир йигит ҳижрони баъзан отанинг
Бағрини, дустларим, доғ-доғ уртар...
Расо қоматишиз бизга асодир,
Уфуринг, боғимиз бўлсин муаттар.

Сиз ахир улимни юртдан қочириб,
Ҳаётни пойдор қилган аскарсиз.
Сиз ахир улуг юрт иқболи учун
Жон гиккан эрларсиз, зотсиз, нафарсиз.

Лаънати галалар ердан суприди
Муқаддас ва ҳалол қонингиз билан.
Янги жаҳон учун асос қўйдингиз,
Улимни билмаган жонингиз билан.

Атомлар қуввати пок қалбингизда
Ва сиздан кутади тақдирин жаҳон:
Жаҳон, замон, халқлар, Ватан ва давлат
Сизга таянади, сиздир посбон.

20.11.46

ТОШКЕНТ

(12 ноябрь, соат 6, тонготар)

Уфқнинг этагида майин қизиллик уйнар,
Сунги кулимсаш билан Зухра ҳам термулади.
Тарновда усмир чумчуқ қанотини тузатар,
Кампир ҳовли саҳнида ивирсилаб юради.

Майсаларнинг сочига
Қиров қуниб қолибдир,
Булоқнинг ҳоври кетиб,
Лаби туниб қолибдир.

Расо бир соат булди Хадрадан йўлни бошлаб
Муюлишдан трамвай гийқиллаб ўтганига,
Осмондаги тулин ой шафақ аро ёнбошлаб,
Қоинот минбаридан юмалаб кетганига.

Ўкирар Текстилниги
Мағрур, вазмин гудоги,
Узоқ-узоқдан келар
Бузсувнинг гулдурани.

Кукда қора карвондек аста жилиб бормоқда
Н-нчи заводларини мазутланган дудлари,
Нон комбинат печидан буғланиб тарқалмоқда
Туйинчилик йилларини ишгаҳали ҳидлари.

Юз тоннали ханпада
Хамирлар гупуради,
Райишчеторг қизлари
Дуконин супуради.

Аэродром майдонини чулгагани кумуш туман
Қийма таниб угади қатор пропеллердан.
Ушлаб оғир самолёт шарку ғарб, шимол томон
Азму салюбат билан ердан кўтариларкан —

Олис йўллар шунқори,
Ошноларга салом айт,
Масковдаими, Урганчу
Кавказданми, омон қайт.

Ўзбек трассасида манглайи тонгни ёриб,
Пахтачи машиналар қатор кетар гувуллаб,
Пунктнинг хирмонлари қорли тоғдай оқариб,
Ўшгу сулда қолади бири-бирисин қувлаб.

Шаҳарлик кумақчилар
Терим учун йул олар,
Мазгилгача кузатар
Куркилдак билан Салор.

Вокзалда соат учдир. Ҳарбийларча интизом,
Терлаб-пишиб, ҳансираб, тухтади паровоз ҳам,
Тез тушишга шошади йуловчилар бсором:
Омон-эсон етдингиз, тург куз тугал, хотиржам.

Бағри кеиғ ота шаҳар,
Қуноқларга чиқ пенвоз,
Салом бер, қулга сув қуй,
Йулнинг ҳордигини ёз.

Кучанинг у юзида мутахассислар уйи,
Иккинчи қаватида инженер Попов яшар.
Не учундир учмади чароғи туни буйи,
Балки ижод уйқунинг фурсатини талашар.

Рубобий пардаларнинг
Оҳангида тонг отур,
Ҳойнаҳой бир янги куй
Яратди композитор.

Қуёндай ҳуркак, бедор дояларнинг уйқуси,
Юракда доим зовта, ташвишли, аммо кўркам
Тонгнинг мушфиқ қуйида чақалоқнинг йиғиси,
Қуёш билан баробар куз очди янги одам:

Тинмағур шаҳримизнинг
Субҳида шунча овоз,
Ҳатто туғуруқхона
Бу овозга қўшди соз.

Кучада қий-чув қўшди, “Нима гап?” деб қарадим,
Олмоснинг сиёҳини туккан эмиш Хадича.
Мақтабга кетар эди болалар туркум-туркум,
Соат ҳам саккиз ярим, қарапг-а, ҳа, дегунча.

Тонг смена алмашиб,
Офтоб ҳам найза бўйи,
Ана энди бошланар
Кундузги меҳнат туйи.

Бир умрлик севгининг майда жузьидир бўса,
Бир бўсаи субҳнинг қадридек кичик бу шеър.
Сени мақтамоқ учун умрим тонготар бўлса,
Субҳидамдек тотади жонимга сучук бу шеър.

Туганмас хазинангни
Тинмай қазганим бўлсин,
Шеър ёзганим бўлсин,
Шеър ёзганим бўлсин.

Бебаҳо Тошкентимиз, наҳоринг кундуздан шап,
Меҳнаткаш, мунис, ўртоқ, қадрдон, дуст, эмуқдош.
Қиши — ёз, кузи — баҳор, тунни — кунидан равшан,
Лондон, Париж, Румога алишмайман кўҳна Шош.

Муқаллас узбек элин
Кўркисену бахтисен,
Шарқда ёруғ дарича,
Ўзбек пойтахтисен.

12 ноябрь 1946 йил

БИРИНЧИ ШЕЪР

Ким эдингу ким булолдинг,
Не бор азиз жонингда,
Эй дил, бергил сарҳисоб!
Ошиқларга пешволик
Даъвоси бор қонингда
Қатрадаги офтоб,
Камалакнинг товланиши
Нур баҳсидан ҳикоят.

Муборақдир туз тотимча
Ширингина ҳаётнинг
Жаҳон-жаҳон мазмуни,
Шу булмаса, юлдуз-юлдуз
Умрли коинотнинг
Жамулжами — якуни
Бўлар эди, азизларим,
Афсонавий ривоят.

Қор тагида куклам кутар
Таъзим билан бинафша,
Ер ухлайди ҳансираб.
Арпаларнинг намга гуйган
Ишгаҳаси ҳамиша
Қиёқ чузар нур сураб.
Зарраларнинг томирида
Яшамоқ намоёиши.

Вулқонларнинг дағдағаси
Атомларда яширин.
Қалбинг билан тиигласанг,
Электрик қилга қушар
Дарёларнинг ич сирип.

Аёвсиз ҳаётӣ жанг —
Қувватдан ранг, ҳаракатдан
Муаммо осойиши.

Сурур тула шириш ҳаёл
Ургаликда гангийди
Ярқираган бу оқшом.
Рейтген каби мағзи-мағзи
Устухонга сингийди
Ҳоври чиқиб турган жом.
Эски йилдан боқий қолди
Беш минутли уч юз зарб.

Қатрадаги офтобу
Заррадаги вулқондек
Ҳар зарб умр билан тенг.
Биз яратган бу оламнинг
Ҳар гишти бизга жондек,
Жонимиз жаҳондан кенг,
Юрагимнинг ҳар бир зарби
Арзир бўлса унга сарф.

Янги йилни қаршилаймиз,
Ёр-журалар, бу кеча,
Лаб бусага ишгизор.
Эски йилнинг ижод, меҳнат
Дағдағасидан анча
Келар йилга ёдгор
Товус пари қуйилганча
Чала қолган китобдай.

Ҳаёл уйшар чаманларда
Бу муҳаббат потамом.
Кутали Фарҳодии,
Ҳаво бунда эритилган
Зумрад каби дилором,
Қумсайди Бехзодии,
Қайноғии тиндиришга
Уста талаб гулобдай...

Эҳромларнинг салобати,
Навойнинг газали,
Арасту фалсафаси
Бултолмағай етукликнинг
Намунаи азали.
Асрдошлар нафаси
Минг йилларнинг ҳавосини
Уфуришга етгулик.

Кечагина галабамиз
Нишонланган қаттол жанг
Тоқатларнинг синоғи,
Ҳалок бўлган бир солдатнинг
Кўйлагидек лола ранг
Битта полкнинг байроғи,
Минг “Шоҳнома” достонини
Қонлар билан битгулик.

Аждар кузи каби порлар
Минг қиррали шарора —
Фарҳод ГЭС чароғлари.
Узбек эли меҳнат билан
Нур отига сувора,
Сирдарё қирғоқлари —
Куллийетдан бир жилд тарих
Уқимокқа тап-тайёр.

Темур қурган “Оқ сарой” да
“Ишратхона” қизимас,
Бу қиссадан алҳазар.
Киприкдаги сурмача ҳам
Соф кўкраги кир эмас
Археолог Муьгабар:
— Бир кулолнинг қизимаг! — деб
Қилолади ифтихор.

Асл бахтдир туғиб, ушиб,
Яшаб, гуллатганинг ер —
Қариб ўлсанг мазоринг.
Она, бешик, боғу бустон,
Дастгоҳу манглайда тер.

Еринг ва пахтазоринг —
Шону шараф, обруйинг,
Маърифатинг шундадир.

Юрт саломат, халқ фаровон,
Оила тинч, бор ҳуқуқ —
Одамзодга хос ғурур.
Ўзбекман, деб кеккайганда,
Кенг пешананг ёп-ёруғ.
Толсингта ташаккур;
Бали, ойпинг ярқираши —
Нур булоғи кундандир.

Келинг, дустлар, вақт утмасин,
Меҳнат, истироҳатпинг
Қадаҳини сипқоринг.
Буса билан ишғиёку
Дилдаги ҳароратни
Хижолатдан кутқаринг.

Янги йилдан қудратимиз
Намойиши баҳона.
Муборақдир туз тотимча
Ширингина ҳаётнинг
Жаҳон-жаҳон мазмуни.
Шу замон булмасайди
Умрзоқ коинотнинг
Жамулжами — якуни,
Сизу бизга булар эди
Аттанг каби афсона.

1947

СИЁҲДОН

Алишер қаламга қилганда хитоб
Давоти ёдидан кутарилдиму?
Сиёҳдон, азизим, қора кузлигим,
Қора тунлар аро ёриган кузгу.

Сендаги у сиёҳ — йуқ, сиёҳ эмас,
Қалбимда қайнаган қип-қизил қоним —
Донгимни оламга узинг ёйгансан.
Омон бул, қолмади дилда армоним.

Йилларки, ухламай иккита шоир
(Сенинг ҳам шеъримга анча ҳаққинг бор)
Оқни қора қилдик — қогозу қалам,
Ҳар яхши фикримиз булди беғубор.

Улуғ жанг кунларин ёзар чоғида
Мардларнинг қонидек дафтарга томдинг.
Лаънати малъунлар номин ёзганда —
“Мен қора эмасман!” — дедингу тондинг.

Шеър гамом булди, раҳмат, азизим!
Не қатра сарф қилдинг қуйиб қуяман.
Бугун биз икковлон ёзган китоб ҳам
Чиқармиш, табриклаб, суйиб қуяман.

12.3.48

СИЗГА

*(Урта Осиё Давлат университети филология
факультетида утказилган кечада ўқилган)*

Мажлисда муборак юзингиз куриб,
Шоирнинг довдираб қолиши мумкин.
Қайсингиз Алишер, қайсингиз Пушкин,
Қайсингиз Нодира, Ломоносов ким?

Хато айтмоқдаман, доно авлодлар,
Бу мажлис эгаси сиз узингизсиз.
Эндиги оламнинг ҳар бир мушқули
Ҳал булмас муътабар бир сузингизсиз.

Сиз, ахир, осмонни олмоқ бўлсангиз,
Не учун елкамни тутиб бермайин.
Ақлу балоғатнинг шотуларидан
Юксала берингиз секундлар сайин.

Бир варақ қоғозга беш сўз ёзгунча,
Минг карра ўйлайман сизни, токи бу —
Сиздай доно бола, ўғил-қизларим,
Бигта мўйсафидни қилмасин қулу.

Сиз, ахир, қутлуғ уй эгаларисиз,
Сиз, ахир, гулханлар хужаси ўтдек;
Сиз, ахир, гулшанлар яратолувчи,
Найсон тонготари қутлуғ булутдек.

Ердаги барака қадамингиздан,
Азиз феълингиз-ла олам мунаввар.
Сиз, ахир, бизлардан эндиги минг йил,
Яна минг йилларга бергувчи хабар.

Кимки ўз кўзини сийлаш истаса —
Бизнинг авлодларга бир назар солсин.

Уқиб, ўрганингиз, ижод қилингиз,
Ҳамма душманимиз беҳабар қолсин.

Сиздай уғил-қизни улғайтган Ватан
Ҳамиша ободу ҳамиша дилшод.
Бизнинг авлодларни туға олмаган
Ўзин танигандан буён одамзод.

Маърифат ярашган пешонангизда
Истиқбол бусасин аниқ муҳри бор.
Ўз ота-оналар сиз шарпаиғизда
Гердаяр, ташаккур, яъни шукри бор.

1948

Мунча ҳам соғинтирдинг, азиз Ватаним,
Бодомдай минг куз билан интизор таним,
Қанот қоққан жужадай титраб баданим,
Иштиёқ ҳижронида қолдим, севганим,
Чаманлар, гулбоғлар ёдимга тушди.

Лоладан пойандоз ҳар бир қадамда,
Узлуксиз кулқуга доимо банда,
Олтин тупроғингни упанам дамда
Нафасинг сезилар эди баланда,
Ҳароратли қучоқлар ёдимга тушди.

Иссиқ қуёш бошимдан силаб устирган,
Оёғимга устингда кирмаган тикан,
Кипригимга қунган зарринкор чангдан,
Алқисса, шаббода чопган оҳангдан
Муסיқавий жумбоқлар ёдимга тушди.

Баланд-баланд тоғларинг минг пиллаңоя,
Арчалар ёнбағрига ташлайдир соя,
Мен ошиқ шаббодая, қуёша, оя,
Шеър уқиб, шеър уқиб билтониҳоя
Чулдироқ ирмоқлар ёдимга тушди.

ҚОҒОЗ

Жонланиб узинг айт, қайси сүз билан
Сенинг мақтовингни куйлайин, қоғоз!
Дўстим Муҳаррамга ошиқ кўз билан
Бир умр термулдим, икковинг мумтоз.

Кузимнинг оқидек мунча тозасан,
Яхши шеъримдаги нуқтам қорачиқ,
Баъзида кичкина ғазал ёзаман,
Мазмуни беғубор бағрингдай очиқ.

Нинанинг учи-ла қудуқ қазиган
Азамат ерларнинг кенг майдонисан.
Садафдай куксингга инжулар тизган
Ошиқ шоирларнинг жон, жононисан.

1955, февраль

МЕНИНГ БИР САТРИМ

Қалбимда қимматли болаларимнинг
Капалак сингари шўхликлари кўп.
Уларнинг манглайи бахтимдай маҳбуб,
Ўшиб эркалайман ўз лабларимни...

Бирор тонг битгаси йуталиб қолса,
Жонимни ҳовучлаб дилим уради.
Ярим дам кузимдан йуқолиб қолса,
Туғма чанқов каби тилим қуради.

Топмасдан қуймайман болаларимни,
Чаманим зийнати лоларимни.
Улар-ку шўхликда капалақдан зўр!
Аммо тополдимми, сезаман ҳузур.

Ҳар болам уфурган нафасин атри —
Шеъримнинг энг етук, энг яхши сатри.

1955, февраль

ОНАХОНЛАРГА

(Байрам гулдастаси)

Қутлуғ байрам тонгида бир даста гул кутариб,
Қадрлироқ дустимнинг қулига бермоқчиман.
Ҳамма юз ойдай ёруғ, ҳамма чехралар таниш,
Диллар дилнинг нухаси, бариси алвон чаман.

Шу қизга берсаммикан?
Йуқ, йигити ранжийди.
Шу йигитга берайми?
Қизи бир гулдан гузал.
Кузим туйда адашган болалардай гангийди,
Олам-жаҳон халойиқ бири биридан афзал.

Рўпарамдан келмоқда расмана — она хотин,
Намойишлар эгаси салобат билан босиб.
Меҳнаткаш, мушфиқ, лобар, ҳатто биламан, отин,
Ҳурмат ҳам, гулдаста ҳам қуйган каби муносиб.

Олтинчи беш йилликнинг биринчи кукламидир
Аёлманд умримизнинг умид тула наҳори.
Гарчанд лирик қушиқлар куйламаклик дамидир,
Ишга қистаб турибди меҳнаткашнинг баҳори.

Тол чивиқлар япроғин товушсиз қарсагига
Ўйнамоққа қуймайди андишаю рию.
Қушиқни ёшлар айтсин, улар чалган чертмакка —
Сел бўлиб, бош ирғатиб қуя қолиш кифоя.

Эгачи-сингил эдик, амма-холалар бўлдик,
Одамлик талаб қилар — бизнинг урта ёшимиз.
Ақллар бисотига бугча каби тугилдик,
Элу юрт сийтаб турган онахонлар бошимиз.

Яғришли ел қайтарган дуркун-дуркун уғиллар,
Қули гул барно-барно қизларнинг энасимиз.
Улжалар мазмун тула яшалган ойлар, йиллар,
Она-Ватан тимсоли — саховат сийнасимиз.

Эргасини уйлаган индин булмас пушаймон,
Фурсат касал эмаски, утганига суюнсанг.
Мируглар буғдой дона, утган умр тегирмон —
Меҳнатгина беролур бу ширмонга куркам ранг...

Куз илғамас далалар бизнинг кишту коримиз
Онахонлар қули-ла ҳамиша гулшан бўлган.
Тенг меҳнат обод қилган барака рўзгоримиз
Сиз куйманиб шунчалик кўзгудай равшан бўлган...

Қадрдон онахонлар, кундалик ишимизнинг
Олтинқозик юлдузи, хамиртуруши сизсиз.
Ёш-яланлар қалбида меҳнатга завқ уйғотинг,
Киши бахтиёр булмас жамиятда юмушсиз.

Қутлуғ байрам тонгида боғлаганим гулдаста —
Хушбуй қилса булгани онахонлар димоғин.
Келажак билан куёш арқоқ-эриш пайваста,
Атласларга буркади Ватанимнинг ҳар ёғин.

Апрель, 1956 йил

АНОР

Қулимда Наманганнинг ер куррадек анори
Ўзбекистон боғидан дўстларимга башорат.
Дона-дона тотганда босар дилнинг хуморин,
Тубандаги шеъримга була олур ишорат.

Олтин билан ёзилсин айтадиган сўзларим!
Йироқдан келган бир дуст ўзбекнинг меҳмонидир.
Олмос пора сингари ярқирасин кўзларим,
Ойбегим, Авезовим — халқимизнинг жонидир.

Қуёш ҳароратидан баҳраманд бўлган инсон
Қуёшдай ижозатсиз ҳар уйга кира олур.
Китоб дегани нурдир, ҳар китобдан минг жаҳон
Меҳр-муҳаббатимиз сунмас юлдуздай қолур.

Курилл оролларида тинч оқувчи Ганггача
Озодлик осмонининг варраклари учади.
Ҳеч қандай зулмат қолмас! Ахир сўнгги бу кеча
Бир хушxabар қутамаи, қабоқларим учади.

Кошкийди халқим учун Ҳофиз ғазалларидек
Тинч-омонлик замоннинг лирикасин ёзолсам.
Кошкийди бир нафас мен бу хуршидий хонамда
Ота-бобом бошлаган дафтارين тулғазолсам.

Кошкийди Бенавою Халилуллолар билан
Бир дастурхон усгида “мурча миён” чой ичсак,
Кошкийди вило айтиб жаҳоний кулфат билан,
Истиқбол субҳидамин бирга-бирга кучишсак.

Мопассан романлари ҳаётин эмас эди,
Қушханжар қошларини чимирди араб қизи —

Мен уз давлатимнинг фикридан утолмайман,
Жазоир давлатини танийман! Шоир сузи!

Ушбу сузни айтади бир бутун инсоният,
Ҳар куни, ҳар соагда чарчагунча офтоб.
Ушбу сузни такрорлар менинг азиз дустларим,
Жигар қонлари билан ёзилган ҳар бир китоб.

Бибилар дуосидек, ёшлар муддаосидек,
Ўдаклар кулусидек жонимизга хуш келинг!
Ўзбекларнинг қувончи Сир, Аму дарёсидек
Хонамизга хуш келинг, жонимизга хуш келинг!

Боғимга гул утқаздим чаккангизга таққудек
Ҳар гунча бу боғимда қон, қалбимдан шишопа.
Гулшанлар тузиб қўйдим меҳмонлар утқизгудек
Сизни таклиф қилмоққа ушбу шеърим баҳона.

Хуш келибсиз, азизлар, Кобилдан Мисргача
Қағта қарвон йулининг энг қадим меҳмонлари!
Ахир сизга-ку аён дилимдаги сиргача
Жаҳонимиз мазмуни, халқим қадрдонлари.

Жаҳон кутубхонасин варақ-варақ ахтариб,
Охири тона олдим инсоният мазмуни.
Саодат заминида пийри бадавлат қариб,
Кутмоқдаман, муътабар сузингизнинг якуни.

Қаламга алвон улаб айтадиган сўзим бор,
Аминман сузларимиз топар жаҳон эътибор:
“Яшасин амну омон, яшасин биродарлик!”

1958, октябрь

БУЮК ОЛАМГА САЛОМ

Сурайё юлдузидек ялт этган тезлик билан
“ТУ”лар учиб келади қадимий Шош шаҳрига.
Искандар ололмаган ва Фирдавсий мақтаган,
Низомий келмак булган ўзбекнинг бош шаҳрига.

“У”лар учиб келади Ява, Мадагаскардан,
Йўлларига пойандоз ўзбекнинг азиз жони.
Кузимиз йулингизга мунтазир илк саҳардан,
Эй ҳаёт карвонининг нурлар минган меҳмони.

Бу қизнинг оти Тошхон, менинг қизим булади,
Қабонида субҳидам алвонларнинг акси бор.
Қулидаги гулини тўкса жаҳон тўлади,
Ўзи жуда покиза, гулларидек беғубор.

Тошхондаги гул билан, оддий ўзбек тил билан
Меҳмонларни кутади мўйсафид Гафур Ғулом.
Покиза виждон билан, кафтидаги дил билан
Азиз ўзбек халқимдан буюк оламга салом!

1958, октябрь

ОНА ҚИЗИМ ЖАМИЛАГА

Жазоир зиндонида бир қиз уқубатдадир,
Рубобнинг торларидек жопинг жонимга пайванд.
Ҳасратингдан қон томиб, кузларим кулфатдадир,
Халхол¹ таққан оёқлар букун кишан билан банд.

Уз халқи озодлигин фидоси бўлган қизнинг
Париж сатангларида узгача ахлоқи бор.
Нил уфқидан балқиган йирик, ёруғ юлдузнинг
Жамила деб номи бор, жамолидай бсғубор.

Бир севган йигитига шаҳло кузин сузмасдан,
Жуда қисқа умрли япроқда шабнам каби,
Келгусидаг тоғ оғиб, қилиғи куклам каби,
Уз юртидан бемалол ҳали бир гул узмасдан

Жазоир зиндонининг мазлумаси булган қиз,
Биз бутун Осиёмиз, Африкамиз — ҳаммамиз.
Сенга келгувчи қилич менинг бошимни чопсин,
Золимларни қон бўғиб, муғлақ жазосин топсин.

Сен улмайсан, яшайсан, қотилнинг қўли қисқа,
Озодликнинг бошини зулмат қирқолмагандек.
Ухшаш тарихларингиз, эмасдир бошқа-бошқа,
Зоя жаллодларидаг тарих қасос олгандек.

Шарқдаги кўш билан, ўртадаги ош билан,
Кекса кўзда ёш билан, шу чимирилган қош билан
Қасам ичиб айтаман: сен улмайсан, Жамила!
Сен улмайсан, Жамила, сен яшайсан, Жамила!

1958, январь

¹ Х а л х о л — араб қизларининг оёқларига тақадиган олгин, кумуш узук-зийнаглр. (*Муаллиф эскартиши.*)

БИЗНИНГ УЙГА ҚЎНИБ УТИНГ, ДЎСТЛАРИМ...

Ўзбекистон юртига борган чоғи,
Гурр очилур қардошликнинг қучоғи,
Дилда қайнар неъматларинг учоғи,
Асфальт йўлда “Волга”нинг туپчоғи,
Аввал бизга қўниб ўтинг, дўстларим!

Ғафур Ғулом кимлигини биласиз,
Адресимдир Ўзбекистон, шубҳасиз,
Қисталанг гап, бизникига келасиз,
Ташриф этиб мени хурсанд қиласиз,
Бахт уйида тунаб ўтинг, дўстларим!

Олам билар, Фурқат куча йўли бор,
Беруний майдони, Ёшлар қўли бор,
Муқимий биносини худди сули бор,
Курсатувчи милиционер қўли бор,
Бизнинг уйга қўниб ўтинг, дўстларим!

Дўстлар учун дарвозамиз ланг очиқ,
Бошингизга гул япроғидан сочиқ,
Бу тоза сув, атирсовун, оқ сочиқ,
Сулим айём, келишингиз ярашиқ,
Албат бизга қўниб ўтинг, дўстларим!

Келасиз деб жамбил, райҳон утқаздим,
Ким келибди даста-даста тутқаздим,
Заъфар битмай қолди — бир оз ютқаздим,
Қардошлиқда олтмиш баҳор утқаздим.
Бизнинг уйга қўниб ўтинг, дўстларим!

Жойни солиб гулзорнинг уртасига,
Парку болиш, атласдан курпасига,

Мушт тушириб қайғунинг калласига,
Жур булишиб ун беш тил ялласига,
Бизнинг уйга қуниб ўтинг, дўстларим!

Шукр айтаман толеимга, болам кўп,
Чаккаларга тақилудек лолам кўп,
Келин-кеват, тоға, амма, холам кўп,
Кук чой учун етгулик пиёлам кўп,
Бизнинг уйга қуниб ўтинг, дўстларим!

Уртангизда ёзилиқ шу дастурхон,
Сахийликка мисоли катта жаҳон,
Дастурхоннинг боши эрур тузу нон,
Юлдуз каби ярашиб сиздай меҳмон,
Бизнинг уйга қуниб ўтинг, дўстларим!

Дастурхонда меваларнинг тури кўп,
Бариси пок, шабнамдай тоза, маҳбуб,
Узум, анжир, шафтоли дер: мени ун,
Шу қовунни суйиб енг роҳат қилиб,
Бизнинг уйга қуниб ўтинг, дўстларим!

Бу қирғовул, бу тувалоқ, бедана,
Бу ширмой нон – юзларида седана.
Қази-қарта, сомса дегани мана.
Ҳасил, норин, сиз эмассиз бегона,
Бизнинг уйга қуниб ўтинг, дўстларим!

Мана будир гилос, олма, шакароб
Ва бу эса чаросдан торган гулоб,
Ичганларни ҳушёр қилувчи шароб,
Бу қимизни сипқоринг кучга қараб.
Бизнинг уйга қуниб ўтинг, дўстларим!

Ҳар гуручи анор дона ош билан,
Муҳаррамой лаганмас, қуёш билан,
Кўл кукракда, таъзим этиб бош билан,
Ёр-оғайни, қари-қартанг, ёш билан
Бизнинг уйга қуниб ўтинг, дўстларим!

Шеър уқийлик Лутфийдан, Навоийдан,
Бедил, Фурқат, Пушкин ила Жомийдан,
Қейин қолмай замона айёмидан,
Дил ёрисиш мисралар илҳомидан,
Бизнинг уйга қуниб утинг, дўстларим!

Ҳар китобдир оиламиз офтоби,
Тирсиллайди кутубхона шкафи,
Кимники деб сурса меҳмон арбоби,
Ғафур деган бир Насриддин китоби,
Бизнинг уйга қуниб ўтинг, дўстларим!

Кекса шоир тилидан овозимиз,
Шундай утсин ҳар баҳору ёзимиз.
Қўн кўришсин кўзингизга озимиз,
Дўстлар учун жонимиз, ниёзимиз.
Бизнинг уйга қуниб утинг, дўстларим!

*Москва,
1959, 15 февраль*

ЁНМА-ЁН КЕТАЙЛИК

Қирда лолалардан бахмал тушалди,
Инак сузаналар қадри ушалди,
Адирлар гул камар билан қуршалди,
Яллангдан куншлимнинг қуши бушалди,
 Буйларинг самбитдай, чакканда гунча.
Кукламдай хушфеъл суюнчугинг бор,
Юзингда олмагул кулунчугинг бор.
Лабингда атир ҳид, бол сучугинг бор,
Қонларинг чимрилган, кимда учинг бор,
 Йул булсин, қуралай кюзим отинча?
Юрагим уриши қайнар булоқдай,
Ёнма-ён кетайлик қуша ирмоқдай,
Хов анов қувлашан икки тойлоқдай,
Бу йул куринса ҳам анча йироқдай,
 Бирга одимлашсак йил утар кунча.
Бизга насиб булди бу улуғ манзил,
Йуллари чароғон, тоза, ям-яшил.
Йулдонин топмасдан қўярмиди дил,
Бахтинга шерик қил, жонгинам кафил,
 Жуфт ҳаст қурайлик дунё тургунча.
Таранг соз тортамиз қингир-қийшиқдан,
Меҳнат енгил тортар қувноқ қушиқдан,
Қийинлик қурқад иши пишиқдан,
Илтимос қилади ошиқ-маъшукдан,
 Ҳамдам бул, умримиз давом этгунча.
Кукламдир, муҳаббат жомини туг, Май!
Шуху шан дамларнинг қадрин унутмай,
Яироқдан офтоб шабнам қуритмай,
Унча зориқтирмай, унча куттирмай,
 Кела қол, қумрилар ку-кулагунча.

1959, апрель

МУҲАРРАМ

Дунё-дунё гуноҳимни кечирган,
Сув деганда менга шароб ичирган,
Қулгиқ тутиб шоҳин каби учирган
Азизимсан, жигарбандим Муҳаррам,
Саналганда жигар-бағрини булмас кам.

Азизимсан, дустим, жоним, тозасан,
Тозаликда эл аро овозасан,
Мендан бошқа тушмаган бир созасан,
Меҳрибоним, ақду бандим Муҳаррам,
Оҳуларни қийғир кузинг қилсин ром.

Райҳон, ялпиз, сунбул, жамбил – барисан,
Тола сочинг мазмунин анбарисан,
Ошиқ булган киши мендек қарисин,
Улуғ Мирзо онасисан Муҳаррам,
Фарзандларим сийнасисан Муҳаррам.

Юлдуз сонли болаларни сен тугдинг,
Баъзан ҳаво иссиқ келди, буғилдинг,
Бир хамирдек Ғафур билан йуғрилдинг,
Бир ўт ичра пишган жоним Муҳаррам,
Гузаликда Ширин номим Муҳаррам.

Саломат булгайсан хонадон бошимиз,
Қуёш булган нон каби йулдошимиз,
Насибамиз сен пиширган ошимиз,
Мен қалб бўлай, қалбимда қон Муҳаррам,
Мен тан бўлай, танимда жон Муҳаррам.

БИР ДУСТ ХОТИРАСИ

Самарқанд шаҳридаги Улутбек миносин
Ёшликда кўрган эдик булутли осмон ичра...
Катта қардош халқларнинг меҳнаткаш иборасин
Бирга-бирга ёзгандик: мен энди ҳижрон ичра.

Қайдасан, азиз ўртоқ, шеърингни такрор ўқиб,
Набиранг тизсамдаю номингни қиламан ёд.
Марғилонда қуёшдай крендешинлар туқиб,
Ҳулқарингни ясадик, оиланг булди обод.

Богимда қирқ туп урик — узинг экиб кетгансан,
Ишхонам мактаб ёни — чуввослар қулоғимда.
Девор оша болалар — шуни узинг айтгансан,
Қачонки гул очилса — нафасинг димоғимда.

Бахшилар сузи билан қубиз чертиб юрганда,
Жиззах саҳроларида қабармаган оёғинг.
Нукул баҳор яшайсан — минг йил умр курганда
Ғазалларини куйлар миллион-миллион ўртоғинг.

Оинада узимни куриб уксиниб кетдим,
Соч-соқолим пахтадай — қаторимда қанисан?
Навқирон ёшлигимиз дамин умсиниб кетдим,
Чертмак дуторимдаю алёримда қанисан?

Яхшиям бағрим аро шоғирларим — юпанчим,
Шеър мажлисларида туполончи қувончим.
Хоразм тарихидай узун умр — таянчим,
Шу куйнинг давомидай миллион йиллик ишончим

Сенга раҳмат айтади, дустим Ҳамид Олимжон,
Сенга раҳмат айтади, дустим Ҳамид Олимжон!

1960, январь

УМИД КУКЛАМИ

Бир саҳар файзини куйлаб беришга
Етти тонг кетма-кет булдим овора.
Ғура кўксулгондай тегмайин тишга,
Уқувчим бол тотиб қолар, деб, зора...

Олча, шафтолунинг буртакларида
Очилган гул излаб учар арилар.
Не-не яхшилик бор тилакларида,
Далада куйманар ёшлар, қарилар.

Томири шарбатга тула ток учун,
Кеча поя ишлаб, валиш кутардик.
Шабнам қатрасидай ҳаво пок учун,
Куклам елларини майдек ютардик.

Манглайга қул қўйиб қирга тикилсанг,
Йироқлар минг варақ жанговар дoston.
Малла ер, кўк осмон сидирға юз ранг,
Ям-яшил, қип-қизил, пуштигул бустон.

Раста йигитлардек дуриллаб утар
Оғир тракторлар ер бағрин сузиб.
Уфқда уйноқлар бир тўда қаптар,
Шох ташлаб, қувлашиб, бир-бирдан узиб.

Аму буйларида ер ёриб чикди
Бир муддат илгари экилган чигит.
Табиат ҳукмини маърифат йиқди,
Агроном дипломли колхозчи йигит.

Ёзвон чулини жilовламакка
Сарсонда¹ тапдакаш Солижон ота².
Йигитлар шай турар чолга кумакка,
Иш катта, орзу оқтобдан катта.

Ўнгу чап, юқори, куйида баҳор,
Илганмас одими табиий, содда.
Нимтатир ҳавода атир ҳиди бор,
Қизлар спуғичин эслатар худда.

Умид чимишдиғин сирли кучоғи,
Фасллар ичида келинчағи бу.
Йигитлик бошининг чекка-қирғоғин
Безағи, гурури, гулччағи бу.

Бир куклам файзини куйлаб беришга
Етти тонг кетма-кет бўлдим овора.
Ҳосил гуйларида қийғос айтишга,
Шеърим куйга тушиб қолар, деб, зора.

1960, апрель

¹ Сарсон — Марказий Фарғонада очилаётган қуриқнинг бир қисми.

² Солижон Охунбобоев — Марғилондаги колхоз раиси, Меҳнат Қаҳрамони. (Муаллиф эскартишлари.)

ҚОР

Катта паркув болишдек келгусеи неъматларнинг
Ҳаммамизга суг берган онахон сийнаси бу.
Ўзбек шухрат қозонган офғоб маърифатнинг
Бугунги тонготарда суви, хазинаси бу.

Сингиб боради қорлар ернинг мағзи-мағзига,
Энг етук шоирларнинг халқ оғзида куйидек.
Ишонинг соҳибкорнинг умидига, лафзига,
Айтгани рост чиқади дилидаги уйидек.

Миллион-миллион топшириб, қувонган эдик кеча,
Хунаримиз ошмоқда, ҳар кеча тонг отгунча.
Турсуной, сен гузалсан, лабларинг мисли гунча,
Халқини яхши кўрган қизлар булар сенингча.

Катта паркув болишдек келгусеи неъматларнинг
Ҳаммамизга суг берган онахон сийнаси бу.
Ўзбек шухрат қозонган каттакон маърифатнинг
Нақ тург миллион пахтадек ўзбек хазинаси бу!

1959 йил, декабрь

СЕВСАМ СЕВИБМАН-ДА

СамДУ қопқасида бир қизни курдим,
Етти ранг товланган қуёш каби пок.
Кошкийди уттиз йил орқага қайтиб,
Ишқимни айтсайдим қилиб ёқа чок.

Сузларин жарангин эшитмак учун
Изланиб, тополдим баҳона — савол.
Самарқанд тонгининг елидай майин
Кулимсаб лаб очди, бир бутун жамол:

— Майиз бозорига чапдан боришур,
Анжир ҳам шу ерда, анор ҳам шунда.
Мунча ҳам соддасиз, мунча узбексиз,
Йул йитиб буларми ёп-ёруғ кунда...

Агар-чи, қадимий самарқандийман,
Кафгим чизигидай ҳамма ер аён,
Бағримни эркалаш, музика тинглаш
Ғоят зарур эди шу нозик баён.

СамДУ қопқасида курганим қизнинг
Қаймоқ мазмунига жопим омода.
Самарқанд мазмунли куркам юлдузни
Севсам севибман-да,
 узбекман,
 содда...

1966, март

БАҲОР ОҲАНГЛАРИ

Ўрик гулларини эмар болари,
Насрин япроғида тиграйди шабнам,
Ипак қурт тухмида ҳаёт асари,
Олам никоҳ оқшом бир зебо санам.

Илк кўклам файзини совға солмоққа
Танбур косасида шароб керакдир.
Дамлар мазмунини қамраб олмоққа
Дунёдай каттакон китоб керакдир.

Атласдай товланган ёнбағир қирлар,
Бепоён гул гаштин сурса неча дуст,
Узлигин унутган ошиқ-маъшуклар
Ялакат данакдай қушмағиз бир пушт.

Наврузи бедана урганчик сайрар
Янглиш чучуғларда севги оҳанги.
Ёш ирмоқ соҳилга тилини қайрар,
Қуёш нусхалидир муҳаббат ранги.

Тонготар уфқни лоладай йиртар
Тинмағур меҳнатнинг забардаст товши.
Ҳар ерда ҳукмрон танги ва лобар
Омоилик замоннинг енгувчи иши.

27/III—61

ГУЛХОНА

Уртача гиламдек гулхона қилсанг
Кекса атиргуллар ёнига яна,
Бир бош садарайхон оқу жигар ранг,
Бир тутам жамбилу қатма-қат хина,

Итоғиз, бутакуз, гултожихўроз,
Гулбеор, чиннигул ва чупкачизар
Экиб қуя олсанг булар жуда соз,
Четига чим боссанг чаманни безар.

Режа олмоқ учун уткир дид лозим,
Ранглар танламоққа булгил капалак,
Чаманга қиз сочи майин ҳид лозим,
Буни боларидан ўрганмоқ керак.

Келин уксимасин, ариқ лабига
Отқулоқ ўсмадан анча экиб бер,
Ош куки соча бер ернинг намига,
Кукламдай ҳимматинг яхлит тукиб бер.

Чамандан уч қадам кўланка бурчак
Ун киши сиққудай битта сўри қур,
Сурига чирмапсанг гул ишқи — печак,
Ана ундан кейин гулзор гаштин сур.

Гулхонанг агар-чи, гиламдай кичик,
Аммо мазмунида Ватан яширин,
Гукраган ҳидлари ҳаётдай сучук,
Тинчлик замонида ҳар нафас ширин.

27/IV—1961

КУЛОЛ ВА ЗАРГАР

(Мирмуҳсинга)

Кулолнинг углиман, дединг бир куни...
Хуш, нима қилибди, азизим, укам?
Меҳнатнинг якуни: ернинг мазмуни —
Тупроқнинг олгиндан қай хислати кам?

Олгиндир,
 темирдир,
 кумирдир,
 кумуш,
Барчаси бу ернинг жавҳарларидир,
Ерга зийнат берар меҳнат ва юмуш,
Ҳар бошоқ шу океан гавҳарларидир.

Темир, бетонлардан биз қурган бино
Ерга оёқ тираб, кукка чузар қад.
Инсон юлдузларга учса ҳам, аммо
Она ер сатҳига қунар оқибат.

Шу водий,
 шу ирмоқ,
 шу чаманни кур.
Ҳар бир кафг тупроги муқаддас, азиз.
Шу чинор ва шу тол ватандош, мағрур,
Биз ундан ёй ясаб уқлар отганмиз.

Отанг ясар эди сопол пиёла,
Халқ учун хизмат бас,
 на шуҳрат,
 на ном.

У ясаб бермаган
 қон ёшга тула
Искандар, Доролар учун олтин жом.

Отанг уз чархида дундирган товоқ
Минг-минг кишиларни сувга қондирган.
Ачитма гужалар, қимиз, ширқовоқ
Чарчоқни снгану куч уйғонтирган.

Отанг умр буйи бир чанал лойдан —
Бир бурда ватандан куз узмай утди.
Илинжи йуқ эди “қодир худой”дан,
Ерга эътиқодни ҳеч бузмай утди.

Бу тунроқ чехраси — Ватан чехраси,
Ота-онамизнинг юзидай таниш.
Биз унинг миллиарддан бир хужайраси;
Ҳаромюдалиқдир туққандан тониш.

Шеърлар ёзайлик, майли бесайқал,
Аммо сатрлари нур — офтобдай.
Тарих ёзар экан Ашшпурбанипал
Бобилдан топилган сопол китобдай:

Бирор археолог қазилмалардан
Тоғиб ола қолса бир синиқ сопол,
Шунда иероглиф чизилмалардан
Минг йиллик тарихин уқир бемалол.

Бу тепа қаеру бу қайси қургон,
Бу ерда ким яшаб, ким обод қилган,
Халқи кимлар эди ва қандай замон
Қай умид ўртаган, не ижод қилган?

Чуқур уйлар ичра голиқар олим,
Ўртада тангийди минг шубҳа, савол.
Шунда жавоб берар гўё ашшақим,
Сопол товоқ тутган бир кекса кулол.

Тенгсиз замонанинг гражданимиз,
Халқимиз зур умид иштиёқида,
Узимиз келтирган тонгни таниймиз
Истиқбол кукининг пештоқида.

Эртанги истиқбол даврин яратмак
Ялт этган толеи, бу бизнинг шараф,
Ернинг манглайдан ғуборин артмак
То нурга кумилса ҳар олти тараф.

Бир миллион,
ун миллион,
юз миллион киши
Лої қориб, гишт қуйиб бино қуради,
Бу менинг халқимнинг жаҳоний иши,
Қуриб битказди, узи туради.

Бу Иван.
бу Тошмат
ва бу Сангинбой —
Бир-бирига биродар, қариндош, уртоқ,
Эғнида жомакор, усти бўёқ, лой,
Дўст шоир булолсанг, шуни ёзиб боқ!

Сенинг ёзганларинг улуг кунларнинг
Катта тарихидан бир варақ бўлсин.
Бағирлар қуёшга тулиқ кунларнинг
Қалбидай рост булсин, ярқироқ булсин.

Хирмонлар елпиган оддий куракдай
Халқнинг зур ишига хизмат қилса, бас.
Халқ билан нафасдош булган кукракка
На тантиқ, манманлик, на шуҳрат ҳавас.

Мен шеърү шоирни ҳеч камситмайман,
Каттакон меҳнатга шерикмиз, укам!
Чин гапни билдирмак, битмак истайман.
Кулолнинг заргардан қайси ери кам?

1963, январь

ИККИ ШЕЪР

(Рафиқам Муҳаррамхонга атайман)

1. СОЧИНГ ОҚАРИБДИ

Вафонинг оқ йули шунча узунми,
Сочингда мунчалар оқ кун, Муҳаррам?
Ишқингда кезганим тонгогарларни
Уриб олгандирсан, шу дурранг кўркам.

Қирқ йил қирғин булса, қопқа тубида
Бахтинг қуриғида узим посбон.
Ўзим кулоғингда шивирлаганда,
Бағримга очилган бағрингдек жаҳон.

Ёдимда ўша кун, талпинган юрак
Бузиб қочаларди кукрак қафасин,
Агар сезмасайди туғашганини
Сенинг нафасингда узин нафасин.

Менинг Муҳаррамим, шеърлар ёзиб,
Кўнглингни овламоқ ниятим эмас.
Сочинг юлуғидан тузоқ боғлабон
Қалбим беданасин овлагансан, бас!

Вафонинг оқ йули шунча узунми,
Сочингда мунчалар оқ кун, Муҳаррам?
Шарафлар қутбидек икки чакканга
Бутун мазмуниمنى ҳадя қилсам кам.

2. СЎРАНГ

Дилдаги севгу жилосини жамолидан суранг,
Уйдаги ҳар маърифат нурин камолидан суранг.

Боғимизда юз туман ранг офтоб кузгусидек,
Бу чирой мазмунини рухсори олидан суранг.

Бахту иқболу шарафнинг чашмаси меҳнатдадир,
Заҳматим қадрин, таманносиз висолидан суранг.

Ерсизин яшнаб кукармас боғ аро ҳеч бир ниҳол,
Она бағри лаззатин эрка физолидан суранг.

Бонбон қилсин ҳикоят гулшарастлар ишқидан,
Болариларнинг ҳужумин гунча ҳолидан суранг.

Жамбулу райҳон ҳиди кунгилни куклам қилганин
Бир тутам қиз сочидек тонгинг шамолидан суранг.

Ўз аро элдан ниҳон ҳеч сиримиз йуқ, қирқ баҳор
Қуш вафо сиррин Гафур мирзо мақолидан суранг.

1964

МОҲГУЛ

(Афғонистон самолётидаги стюардесса қизга)

Халқинг каби жасур афғон қизисан,
Мукамалсан, яъни замон қизисан,
Қанлаҳорлик кекса боғбон қизисан,
Шу соатда аммо осмон қизисан,
 Йўловчилар қарашади, Моҳгул,
 Кийган форманг ярашади, Моҳгул.

Талай қизни кўрдим Кобул, Ҳиротда,
Чодир ичра зулматда, пул-сиротда,
Сен учасан қуш қанотли Ғиротда,
Олмос пора қадри ошар қиротда,
 Қорачинг чакинсимон, Моҳгул,
 Умидларинг оқинсимон, Моҳгул.

Ташна эдим, бир қадаҳда сув бердинг,
Лиму эзиб шакарлаб кулгу бердинг,
Шифо бердинг, хуп қилдинг, эзгу бердинг,
Жамолиндан қалбимга кузгу бердинг,
 Сувдай сароб бўлгил энди, Моҳгул,
 Ёвга сароб бўлгил энди, Моҳгул.

Кошки эди барча афғон қизлари,
Ўз халқининг кук тула юлдузлари,
Гард-ғуборсиз порласа юлдузлари,
Жаҳон сизга онгли қора кўзлари
 Сеникидай кулиб турса, Моҳгул,
 Дилни уртаб, юлиб турса, Моҳгул.

1964, ноябрь

ҲАММА ЕРДАН СЕН ГҶЗАЛ¹

Жаҳонда нима кун – гузал жойлар кун,
Товуснинг паридай ранго-ранг, сулим.
Ўшқириб оқувчи ажиб сойлар кун,
Бир ёғи урмону бир ёқ учурум.

Талай ўлкаларни кездим дарбадар,
Елкада хуржуну қулимда таёқ.
Шундай заминлар бор, оддий қуми – зар,
Бу ерда уч ҳосил бераркан тупроқ.

Писта, арғувон кун афгон ерида,
Ножу арчаларга бурканган Ҷирот,
Бинафша дарахти уру қирида.
Жушқин ирмоқлари – буй бермас буз от.

Ажиб манзарага эга Қарачи,
Денгиз соҳиллари куз илғамас кенг.
Бирор тепаликка чиқиб қара-чи,
Ер, денгаз, осмон туташ, тепша-тенг.

Деҳлида кирмаган кучам қолмади,
Ажойиб-ғаройиб ҳар бир қадамда.
Тизсамда, кузимда куч ҳам қолмади
Пайдарнай ҳайратлар чулғаган дамда.

Аграда учратдим киши ақининг
Такрор булмайдиган муъжизасини,
Тоҷмаҳал ерида кургандай булдим
Гузал Андижоним андозасини.

¹ Шу номли шеърнинг бир қисми. (Муаллиф эскертиши.)

Қаерда бўлмадим!

Нилнинг буйида

Абулҳавл олдида ҳайронликда мот.
Беш минг йил намоён киши уйида
Эҳромлар, эҳромлар, баҳайбат, ҳайҳот.

Румода муқаддас улуғ Пётрнинг
Мащҳур жомесини қилдим зиёрат.
Колизей майдони хотиралар-ла,
Спартак қалбларга берди ҳарорат.

Эйфель миноридан Парижни курдим,
Зехн сифдиrolмас эди хуснини.
Бир муддат Болқонда тентираб юрдим,
Қадамлаб улчадим эни-буйини.

Ер ўғли эдим мен, шунинг учун ҳам
Бир пайт сайёҳликни қасд қилиб олдим.
Кура-кура чарчаб, ҳафсалам совиб,
Ниҳоят, Ватанга қайтиб йул олдим.

Ҳамма курганимдан яхлит хулоса:
Тукқан Ватан экан — жаҳонда гузал!
Ўз юртим ерида унган ҳар майса
Бегона юртларнинг гулидан афзал.

Зумуррад ҳавонгни туйганча ютдим,
Ажойиб Ватаним, жоним Фарғона,
Водит сувларида бетимни ювдим,
Эҳ-ҳе, қанчалик кенг бизнинг замона!

1964

ОЛМА ОТДИ

Хоразмлик қизлар қўшиғи

Урим-ўрим сочларим Аму тўлқини,
Кузим қорачиғида севгим жўшқини.
Руддаги барно йигит, бу томонга боқ,
Юрагимдан чўғ олиб, чароғингни ёқ.

Хоразмлик қизларнинг жамоли сулув,
Машинада теради, камоли сулув,
Таманноси тош ёғдирган, ҳей Жуманиёз,
Дилимиздан чўғ олиб, стартёрни бос.

Далада пахтамиздан тоғ каби хирмон,
Ҳеч бир кўнгил буларми беишқу армон.
Кўндуз қошли, кеккайма, углон Матназар,
Басма-басга қизларга ташлаб ўғ назар.

Мамашариф, севишган қизинг шу ерда,
Эсинг оғиб айланган изинг шу ерда.
Чала терган эгатдан яна қайтиб ўт,
Келар ҳафта тўйингмиш, бизни айтиб ўт.

Планимиз юз бўлди, юзимиз равшан,
Ўғил-қиз чиройидан юртимиз гулшан.
Олма отди ўйнаймиз тарафма-тараф,
Бизнинг азиз Ватанда севишмак шараф.

1965, октябрь

ТУН БИЛАН ТОНГ

(Навоий ғазалига мухаммас)

Менинг қароғиму онинг жамоли тун била тонг.
Менинг заволимун онинг камоли тун била тонг,
Менинг куюк маҳим, онинг ҳилоли тун била тонг.
Менинг фироқиму онинг висоли тун била тонг,
Бу нав даҳрда йўқ эҳтимоли тун билан тонг.

Нечук тушунтира олдим буни гумон элига,
Ҳамиша ишқни қилувчи имтиҳон элига,
Ки бирни икки дейиб бўлмағай замон элига.
Ғариб, зулфу юз эрмас букун жаҳон элига:
Куринмамиш бу иккининг мисоли тун била тонг.

Қачонки зулмату нур уринни олмошадур,
Қора бошимдаги савдо дилимга тирмошадур,
Қоним куярда танимнинг алангаси ошадур.
Тонгим ёруғу туним тийрадулки чирмошадур,
Кунгил аро зулфинг хаёли тун била тонг.

Не шомда васл умиди, не тонгда нурли хабар,
Не кечда райҳон исию не тонгда ғунчада зар,
Не оқшомда қадаҳ бор, не тонгда бир соғар,
Не тунда айш насими, не тонгда Меҳр магар:
Ки бўлди зулфу юзинг поймоли тун била тонг.

Дилингнинг кўзусидан умрга кетсин ғаш,
Ичар чоғингда шаробингтадир ҳаёт аралаш.
Кечанг чароғию кундуз қуёшидек дилкаш,
Тушинг хужаста, тонгинг қутлуғ ўлсун, эй маҳваш;
Бу икки банда сенинг бўлди, ҳоли тун била тонг.

Кимики қайғу қўлидан яқони қутқорди,
Жаҳон ишғили этак силкимақ-ла биткорди,
Қаронгу кеча юриб субҳидам томон борди,
Бировки тонгу тунун бода бирла ўткорди,
Яқинки бўлмоғай андин малюли тун била тонг.

Қиюлмадим қаро тун, нурли тонг заволин кашф,
Нафас-нафас ўтаётган умрнинг уволин кашф,
Сиёҳ ҳаққи бу Мирзо, қоғоз жамолин кашф,
Навоий этмади зулфу юзинг хаёлин кашф,
Валек эрур ғамининг итгисоли тун била тонг.

1965, январь

HACP

ҚИССАЛАР

ЁДГОР

Ёзнинг қизиқ кунлари. Эгнимда елвайгина, кўкси очик, ёқасига пилга отпан сурп ятак. Бошимда чувт дўппи, белимда шоҳи қийиқ, оёгимда нимпошна хром этик. Узун, тор боғкучаларнинг бирида кетмоқдаман. Зериктирувчи тупроқли куча — жимжит. Дарахларнинг сояси ўз атрофидан бир қадам нарига силжмай, тик туради. Баланд-баланд сўқир пахса деворлар оша куча томонга шафтоли, олхирот, баъзан аймоқи тоғузумлар осилиб тушган. Ҳар ўн-ўн беш қадамда кучани чўрт кесиб — бир томондаги кўрғончадан чиқиб, иккинчи томондаги кўрғончанинг пахсаси тагига кириб кетаётган кўприксиз майда ариқлар учрайди. Пашша учмаган тилсиз кўчада кетиб бормоқдаман. Борадиган ерим ҳали узоқ. Майда яллалар куйлаб кўраман. Бироқ, ашуланинг айрим бандлари ҳавонинг иссиқлигида эриб кетгандай авжсиз, лаззатсиз.

Кучанинг иккинчи бошида паранжили бир хотин кўринди. У менга қараб келади. Юзи очик, чачвонини дасталаб ушлаб олган, гўё елпиғичдай тебратиб, уйнаб келади. У рўбарўсида йигит келаётганидан ҳайиқмайди. Лобар, бепарво. Мен ҳам жимжит кучада ёлғиз бормоқдаман. Бир-икки оғиз гап билан тегишмоқчи, боятдан буён бўлган зерикувнинг ҳордигини чиқармоқчи бўламан. Паранжили хотин менга яқинлашиб келмоқда... Бетма-бет йўлиқиб ўтишга ўн қадам ҳам қолмаган. Мен ундан кўзимни узмай бормоқдаман. У ҳам шундай.

Ана — унинг қиш-қизил ва кичик лабларида мени ҳалигача мафгун қилган биринчи ярим табассумнинг ёввойи излари. У сипоҳгарчилик билан кулгисини яширмоқчи бўлди. Лекин лабда яширинган кулги энди қора кўзларда уйноқлайди. Кун иссиғидан анор юзлари бўрғиниб кетган. Бахт йўлиаридай оқ ва кенг мапглайида марварид доналаридай майда тер.

Яқинлашдик, яна бир секунд, мен унга, у менга йўл беради. Ҳар икковимиз ўз йўлимизга кетаверамиз. Йўқ, бу

шундай бўлмади. У тўхтади. Бир нафас менинг бошдан-оёғимгача кузатиб чиқди.

— Тухтанг, мулла ака.

Унинг овози чертилган жонон косадай жаранглар эди.

— Хизмат, жоним?..

— Бировга холис хизмат қилиб ўрганганмисиз?

— Йигит кишининг кучи ҳалол. Ҳалигача холислан бошқа хизмат қилган эмасмиз. Бутун меҳнатимиз далага кетган. Агар хизматингизга муносиб бўлсам, кузим устига.

— Бўлмаса, бирор овлоқроқ жой топинг, хизмагимни айтаман.

Шу кучанинг сал нарироғида бўйра-палоссиз бир хонақоҳ, бир пешайвон, ариқ ўтган кичик саҳнга эга бир боғ мачити бор эди. Мачит жума кунидан бошқа ҳафтанинг олти кунда кўчиб кетган ҳовлидай буш бўлар эди. Олдинма-кетин якка тавақа эшигидан кириб бордик...

Қиз бориб айвон даҳанасига ўтирди. Мен унинг рубарусида — ариқ лабига чўнқайдим... Қиз мармардай билакларигача шимариб қўйилган кўйлак енглари орасидан кичик шоҳи румолчасини олиб, бурун учлари, дудоқ устларига қўнган шабнамдай тоза терларни арта бошлади. Румолчадан сувга ивигилган қалампирмунчоқнинг ҳиди бурқиб кетди. Мачит бино бўлгандан буён бу ерга — муҳаббат ва балогат ҳиди биринчи марта тарқалган бўлса керак. Қиз қошларини чимириб, мени бир марта текшириб, кузатиб чиқди.

— Уйланганмисиз?

— Йўқ.

— Жуда яхши, бўлмаса, мени олмайсизми?

Тусатдан булган бу ногаҳон таклифдан жула шошиб қолдим.

— Хизматингиз шумиди?

Қиз қаҳ-қаҳ солиб кулиб юборди...

— Ростдан ҳам, бировга холис хизмат қилиб ўрганганман дег?

— Агар буюрсангиз, қил билан фил боғлашга, тирноқ билан тоғ қўпоришга тайёрман.

— Бўлмасам, — деди-ю қиз яна уйланиб қолди, — майли, ҳаммасини айтаман. Диққат билан қулоқ солинг.

Ёшлик китобининг зарҳал саҳифаларида юрак тепишлари қайд қилинган бу сатрларни умрдай майда тулқишлар билан оқиб бораётган ариқчага термилиб тингладим. Гуё баракати

кетмаган субҳда “Алиф лайли ва лайлата”нинг Шахризод афсоналарини суйлар эди.

– Ота-онам эски одамлар. Булар олдида ишқнинг пуч ёнгоқча қадри йўқ. Ўз раъйлари билан мени эрга бердилар. Эримнинг тайинли касби йўқ; яширинча майда савдогар. Бир йилдан ортди, унинг занжиридаман. Қайғули кечаларни ҳам тонгларига улайман. У бепарво. Унинг учун муҳаббат ёстиқдан бошқа нарса эмас. Менинг бўлса, у билан бир минут яшагим келмайди. Ажрашмоқчи бўламан. Яхши битасизки, олта эскича бўлганидан кейин, қиз ажратиб олиш жуда катта иснод. Эрим ҳам ажратишимга тиш-тирноғи билан қарши. Баъзида ўлпунча ичиб келади-да, мени уради. Шунда: “Агар мендан зериккан бўлсангиз, қўйиб юборинг”, десам, “Сенинг занжирларда сочингни оқартириб юбораман”, дейди. Мен ҳали ёшман. Ўз тенгқурларим сингари ўйнагим, кулгим келади. Бундан бир ҳафтача бурун яна ҳар галги жанжаллардан биттаси бўлди. Бу гал дазмол боситмаган шим баҳонаси билан егги отамнинг гўрига гишт қалаб ҳақорат қилди, урди. Бу галгиси жуда ҳам жонимдан ўтиб кетди. Бошимни олиб бирор ерга қочмоқчи ҳам бўлиб қолдим... – деди жувон, кузларига гилт-гилт ёш олиб.

Ичимда: “Оббо! Энди мени олиб қочинг, деса, қаерга олиб бораман”, деган мужмал хаёл билан сўрадим:

– Хўш, энди нима қилмоқчи бўласиз?

Жувон яна бир марта мачит саҳнида қалампирмунчоқ ҳили бурқитиб, рўмолчасини ёзди. Жингалак киприкларига илғиниб қолган ёш доналарини артди. Ярим уксик оҳанг билан:

– Бир неча кундан бери пойлаб юриб, эримнинг паспортини ўғирлаб чиқдим. Мана шуни олиб бирор соатга менинг эрим бўлиб турасиз, – деди.

– Яъни, қандай? Менинг бу ерда хизматим нимадан иборат бўлади?

Жувоннинг юзидаги қайғулар ўрнини ярим ашдовчи муғамбир табассум эгаллади:

– Гуё менинг эрим бўласизу, ЗАГСга бориб, мени талоқ қўясиз...

Жуда альянечук бўлиб кетдим. Ҳалигина тулқинлари билан овунтирган ариқча терс оқаётгандай бўлди.

Сувга ивителиган қалампирмунчоқнинг ҳили саримсоқ каби меъдага теккандай бўлди. Калакаланиб қолдим.

– Бу қандай мумкин?

Жувон менинг бу шубхамни уз латофати билан енгмоқчи, бу иккиланувимни такаббур кулгилари билан сеҳрламоқчи булар эди. Унинг энди мендан ҳеч кўз олмай тикилиб туришидан, гўё: “Мен сени енга оламан!” дегандай маъно англашлар эди.

– Юрагингиз дов бермаяптими, йигитча? Душми, қийиқ – савлат денг-чи бўлмаса?..

– Юрак-ку, дов беришга беради-я, ҳали олганимча йуқ, дарров қўяманми? Бу иш туғилмаган бузоққа қозиқ чопишга ухшайди.

Жувон шарақлаб кулиб юборди. Бу кулгидан ҳалигача мачит томининг тарновида кукулашиб турган икки мусича чўчиб учиб кетди.

– Майли, сизники шунақа тескарисидан бўлсин. Аввал қозиқ чопамиз, кейин бузоқ топамиз. Аввал талоқ, кейин никоҳ қиламиз.

– Қайдам?

Жувон бирдан узини тундликка олди. Сузидаги ҳалигача бўлган меҳрибонликни шиддат қоллади.

Пушаймон оҳанги билан:

– Эсиз, эсиз йигитлик. Зап одамидан холис хизмат сўраган эканман-ку, бўлди-ей, эсизгина сирларим. Келинг, ҳали ҳам бўлса паранжини тунга айирбош қиламиз, – деди.

Бу гапдан кейин мен анча пўк бўлиб қолдим. Олдин берган ваъдамдан айнишни – йигитлик номига ор, деб билдим. Мени у ҳақиқатан енгган эди.

– Хуш, энди нима қил, дейсиз?..

Унинг кўзлари ғалабадан порлар эди.

– Шу лапашанглигингиз бўлса, ҳали мени ЗАГСда ҳам шармандамни чиқарадиган кўринасиз. Ҳа, майли, таваккалда, яхшилаб қулоқ солинг. Шу паспортни ёнга солиб қуйинг, ЗАГСга бирга борамиз. Эшикдан мен сизни, сиз мени койиб кирамиз. Сиз: “Қўйганим қўйган”, дейсиз, мен: “Чиққаним чиққан”, дейман. Агар ЗАГСдагилар ярашгирмоқчи бўлсалар, насиҳат қилсалар бўш келмайсиз. Бир гапда туриб оласиз... Мен сизни қаргайман, сўкаман, хафа бўлмайсиз. Сиз ҳам бир-икки марта сўкишингиз мумкин... Ишқилиб, талоқ патгани қўлимга олиб берсангиз бас...

Шундай қилиб, жувон тушмагур илгоннинг ёғини ялагандай бидирлаб мени авради, бош-кўзимни айлантирди. Икковлашиб ЗАГСга қараб кетдик.

Ярим соатлардан кейин бир-биримизни куракда турмайдиган ҳақоратлар билан сўкиб, ЗАГСнинг тор идорасини бошга кўтариб, шовқинташмоқда эдик. У мени “чайқовчи”, деди. Мен уни “танглик, сатанг”, дейман. ЗАГСдагилар ҳар иккови-мизни босиб қўймоқчи, иложи бўлса битишувчилик билан яраштириб қўймоқчи буладилар. Мен буй бермайман. У маҳмадоналик қилади. Хулласи, ЗАГСдагилар ҳам тангликда қолдилар. Тезроқ бизнинг талоқ патгамизни бериб, жанжалдан бошларини қутултирмоқчи бўлдилар. Унчалик қийин-қистовга олиб, суриштириб утирмадилар ҳам. Паспоргимни олиб, патга ёза бошладилар.

Ана энди маркаси ҳам ёпиштирилди. Копияси кучирилди. Бир пуखा унга, бир пуखा менга бердилар.

Харажат пулини тўлаб туриб, бир хўрсиниб қўйдим:

— Худоё шукр! — дедим, — шундай лаззатсиз умрдан қутулдим! Энди ҳеч уйланмаганим бўлсин-а.

Жувон ҳам патгани олиб туриб:

— Уҳ, — деб қўйди, — ёруғлик жаҳонга чиқадиган кунлар ҳам бор экан-а. Эр шу буладиган бўлса, қаро ер бўлсин...

ЗАГСдагилар бизнинг гапимизга ачиниш аралаш совуққонлик билан қарадилар.

Ҳеч ким бирор сўз демади.

Ишни битириб, бир-биримизга тўрсайишиб, кўчага чиқдик. Кўчада у менга ёндашиб, бир уймалаб қўйди:

— Раҳмат. Мен уйлагандан ҳам юқори қув бола экансиз. Лекин, ҳали ишимиз сал чалароқ булганга ўхшайди. Агар сизга бу ёғи малол келмаса, ун мирут мени ЗАГС эшигида кутинг. Мен ҳозир қайтиб келаман. Бир булган иш — пухта бўлсин. Ҳа, дарвоқе, паспортни менга беринг. Энди керак бўлмас.

Мен лакалов, гўлгина банда лаққа учдим:

— Хўн, фақат тезроқ келинг.

Жувон трамвайга тушиб кетди. Мен кутиб қолдим. Ҳақиқатан, айтганидан ҳам тез келди. Лекин қўлтиғида — паранжи остида бир нима бордай кўринар эди.

— Юринг, — деди у. — ЗАГСга кириб, ўша қолган чаласини битказамиз.

Кирдик. Яна ўша талоқ столига яқинлашдик.

Жувон қўлтиғидаги гутунчани олди. Кўзларим косасидан чиқиб кетгудай бўлди. У ошноқ қилиб йургакланган, маза қилиб, ҳамма ишдан бепарво эмизик эмиб ётган ёш бола — янги туғилган чақалоқ эди.

Мен савол кўзи билан унга қарадим. У худо урган ўжар дағдаға билан ЗАГС рўйхатчисига қараб:

— Мана, қўйишпа қўйгандан кейин, боласини ҳам боқиб олсин. Ёш умримни бола боқиб хазон қилмайман. Керак бўлса узи боқсин. Итдан бўлган қурбонликка ярамас! — деди-да, болани менга тутқизиб, жаҳду жад билан кучага чиқиб кетди. Мен болани кутарганча ағрайиб қолдим. Нима қилиш керак? Агар: “Ҳой биродарлар, бу хотин менинг хотиним эмас. Мен ёлганиб уни қўйдим, боланинг ҳам ҳали қиз-ўғиллигини билмайман”, десам, балого қоламан. Балки жиний масъулиятга торгарлар. Гарантсиз қолдим. Йиғлагундай бўлиб:

— Ахир, мен энди қандоқ қиламан? Буни қаерга олиб бораман? — дедим-да, ўз гапимдан ўзим чўчиб кетдим. ЗАГСдагилар менга ҳақоратли назар билан қарадилар, ичларидан биттаси жеркиб:

— Шундай ёш хотиннинг умрига зомин бўлганингдан кейин жабрини ҳам торт-да. Ўз гуноҳинг, ука, — деб пичинг отиб қўйди.

Яна бириси юпатгандай бўлди:

— Хафа бўлмане, эмизикдаги болани қонун онасига буюради. Иннайкейин, хотинингиз сал тапқилан тушсин, барибир, оналик муҳаббати қўймайди, болани сиздан олиб кетади.

Жуда шалвираб тушган эдим. Оёқларимга ҳам ишонмай, судралиб қадам ташлардим. Уша кўни узун, кенг, серқатнов шаҳар кучасида бола кутариб, тенгираб юрганимни кўн киши кўрган эди. Кўчанинг у бошидан бу бошига бир неча марта бориб келдим. Худди бирор нимасини йўқотган кишилардай, ингизор, ҳушим кетган эди. Ора-сира чақалоққа қараб қўяман. Йўргаги юзини яширган бўлса, нафас олишга қийналмасин деб, қия қилиб очиб қўяман. Чақалоқ майда-майда чиройли нафас олиб ётади. Эмизиги оғзидан тушиб кетган. Ҳалигина эмган сўнгги она сутларининг лаззатини тамшаниб қўяди. Ана, у кичкина, қора мушчокдай кўзларини очди. Қорачиқлар беқарор, бир нуқтада тўхталиб турмайди. Ошпоқ момиқдай юзларида гивир-шивир ижирганиш бошланди. Қорни очдимикан ё таги ҳўл бўлиб қолдимми — йиғлай бошлади.

Энди нима қиламан? Ахир, бола улғайиб, ота-онасини топиб олгунча, очдан-оч кучада кутариб юриш мумкин эмас-ку! Бирор ошпаз чора топиш керак. Чақалоқнинг йиғиси

мени тезроқ бир қарорга келишга чақиради. Опасининг қилган бевафолиги одқасида тор-мор бўлган йигитлик зағтини қайта бошдан тикладим. Булар иш бўлди. Энди қандай бўлса ҳам болани қутқариб қолиш керак. Ахир, бу гўдакда нима айб? Айб ота-онасида. Эс-ҳушимни йиғиштириб олдим. Қатъий қарорга келдим. Болани кучоқлаб трамвайга тушдим. Уйга қараб кетмоқдаман.

Бола трамвайда узини жуда нотинч тутди. Узликиб-узликиб йиглайди. Искаб-искаб она бағрини қидиради. Кўксимга босамап. Лекин менда у қидирган ҳид йўқ. Яна йиглайди. Йўловчилар безовта бўла бошладилар. Мен хижолат чекамап. Ораларидан биттаси:

— Оғайни, болани онасига беринг, жиндек эмизиб берсин, — дейди.

— Онаси йўқ, — дейман. Яна биттаси гудунглаб:

— Опасини уйда қолдириб, ёш болани кучада кездиринг жуда бемаънилик-да, — дейди.

— Онаси бетоб эди, болани торгтиргани олиб борган эдим, — деб чучмал жавоб бераман.

Трамвай жамоатчилигидай сермулоҳаза халқ камдан-кам бўлади. Биттаси олиб, биттаси кўйиб, ёш бола тўғрисида гап отадилар. Баъзилари мени аҳмоққа чиқариб қушан, баъзилари танг аҳволимдан ачингандай бўлади. Ёнимда ўтирган биттаси зарда билан ўрнидан ҳам туриб кетди. Мен билан чақалоқ бу тарафда қолиб, икки киши жанжаллашиб ҳам кетди. Биттаси: “Ёш боланинг йиғлагани яхши, кўзи қора бўлади”, деса, иккинчиси: “Йўқ, йиғламагани яхши, кўп йиғласа, кўзига оқ тушади”, деди. Сўкишишгача бориб етганда, биз — яшги ота-бола трамвайдан тушиб қолдик.

Мен эшикдан кириб борганимда ошхона билан айвоннинг устунига арқон тортилиб, укаларимнинг катта-кичик кўйлак-иштонлари ёйилган, кампир тоғора устида ўтирар эди. Кампир кўлимда бола билан кириб келганимни кўриб: “Ҳойнаҳой, она-сингилларини стаклаб келаётган бўлса керак”, деб уйлади шекилли:

— Тагин меҳмон бошлаб келдингми, ким келяпти, Савримми, Раҳбарми ё акантининг болаларини стаклаб келясанми? Узинг ҳам, болам, худо урган қўли очик, меҳмондустсан-да, мунча ака-ука, эгачи-сингилларингга меҳрибон бўлмасанг, бу кун ҳам укаларининг кири чала қолалиган бўлди-да, — деди.

Эңдигина сал овунган чақалоқ яна йиғи бошлади. Кампир тоғора бошида туриб, чақалоқни овутмоқчи бўлди:

— Нинни, ниннигина неварагинамдан ўргулай, йиғламасин, йиғламасин, мана, ҳозир бувишгиз қулини артади, дундиққина, ўзим бағригинамга босаман!

Кампир куйикли қулларини тоғорага силкиб, урнидан турди-да, “набира”ни қулимдан олди. Менга қараб:

— Ҳой болам, памунча қовоғингдан қор ёғилиб турипти, айта қолсанг-чи, ким келяпти? — деди.

Индамасан.

Кампир ўз умрида ўшлаб бола ўстирган оналарга махсус меҳр-муҳаббатли, оила севгиси унинг асл касбига айланиб кетган. У ҳар замон-ҳар замон:

— Болам, куч деган ё суяқдан, ё гўшгдан булар экан. Худоё шукр, меники суяқдан экан, гўшгдан бўлганида эди, шу олти болани ўстириш осонмиди, онанг ўргулсин, — деб кўярди. Мен бу содда гапдан ҳеч нима англамасдим.

Эй, мени бағринг билан парвариш қилган она, эй, менинг тарбиям учун кўз юммасдан хулкарлар кўзларингга чўккан она. Эй, қора кечаларнинг зулмати бахгига чўккан она, эй, ёруғ кунларнинг саодати келажакнинг кўнган она! Дунёда онадан ортиқ ким меҳрибон? Ҳалигача бешик тепасида куйлаган аллаларингга барабар шеър ёза олмадим. Ҳалигача мендан чиққан кичик иситма учун тортган қашуларингга тепг қайғу ҳис қилолмадим.

Онам чақалоқни бирорга эгачи-синглимининг ёки акамнинг боласи, деб ўйлаган экан. Бечоранинг ҳозир олгмиш икки ёши бор. Унинг умрлари аллақайси мена қоронғу ўтмиш йилларнинг шох-бугоқларида олма терган қизларнинг этакларидай илиниб қолган. Унинг кўз нурлари биз олти боланинг кўзларига термулавериб тақсимланган. У чақалоқни дарров таниёлмади. Ўз тили билан айтганда, “шири бадавлат” бўлган онам, бу чақалоқни “бирорга набирам бўлса керак”, деб ўйлаган.

— Ойи, — дедим, — шу болакининг чакагини ўчириш, онаси ҳали-бери келмайди.

Кампир мени койиб кетди:

— Тиниб-тинчимайсан-да, ўғлим, сенинг болажонлигинг тинкамни ҳам қурипти. Нега эмадилап болани онасилап ажратиб олиб келсан, мен эди бунга нима бераман, эгачинг тунмагур ҳам ўшунча бепарво, боланинг қадриги билмайди. “Омон бўлсанг

пишарсан, бу тапгишдан тушарсан”, улар ҳам ёшликнинг таху такосини йиғиштиргандан кейин, зора боланинг қадрига етса, “Онанинг кўнгли болада — боланинг кўнгли далада”.

Чақалоқ тишмай йиғлаб турар эди. Кампир мени ҳам, ювиб турган кирини ҳам унутиб юборди. Болани кўлига олиб, турли ҳаракатлар билан уни тебратиб овутмоқчи булар эди. Бола очикқан эди. Уни овқатсиз, хушмуомала билангина юпатиш анча машаққат эди.

— Оҳ, ёшлар, ёшлар, — дер эди кампир.

Болани менга бериб, ўзи ирвити қутисини очди. Ундан бир-иккита ғалвирак бодом олиб янчди. Уни қайноқ сувга ивипандан кейин, дока румолга ураб, болага шимдира бошлади.

Тасодифан ўша кезларда акамнинг хотини ҳамда кичик синглим туққан бўлиб, кампир бу чақалоқнинг қайси бирисиники эканлигини билмас эди. Бола бир оз тинчланди. Бир оз туриб яна йиғлади. Орадан бир-икки соат вақт ўтиб қолишига қарамасдан, кампир кутан “меҳмон”дан дарак йўқ эди. Кампир мени койий бошлади:

— Тусингни ел емасин, ўғлим, ҳой, сен қанақа бола чиқдинг? Нега ахир бу ёшгина гудакни онасидаш ажратиб, тепгиратиб юрибсан?

— Ойи, — дедим, — ростини айтайми, бу боланинг онаси йўқ. Кутганишгиз билан келмайди ҳам. Бу — менинг болам!

— А?.. — деди кампир. — Нима деяпсан, бемаъни? Қандай қилиб бу сенинг боланг бўлади?!

— Киши қаригандан кейин эзма бўлиб қолар экан-да, менинг болам дегандан кейин, менинг болам. Суриштириб нима қиласиз, боқаверинг!

— Ҳой, сен бола, нима деяпсан? Сизни солим шу ерга келганда, келиб-келиб энди сенга майна бўлиб қолдимми, болам? Ахир, бу кимнинг боласи ўзи?

Кампирга бир оз баланд келиш керак эди:

— Менинг болам, дедим-ку, тамом! Менинг болам, шуни боқасиз. Мени, ака-укаларимни қандай тарбия қилган булсангиз, буни ҳам шундай тарбия қилиб ўстирасиз, бошқа гап йўқ.

Кампир аввал ишонмади. Кейин юзимдаги жиддийликни кўриб, гапларимнинг мазмунига бир оз тушуниб олгандай бўлди. Узини тиёлмасдан, хўнг-хўнг йиғлай бошлади.

— Ахир, — деди кампир, — мен энди қандай қиламан? Етти помусимши ерга букдинг, жувормак! Мен сени ким

кўрганга мақтаб, орқангдан кўрпача солдириб юрган бўлсам, аммангнинг қизига совчи юбориб, унашгириб қўйган бўлсам, сен жувормак охир чоғ уйимга онасининг тайини йўқ болани кўтариб келсанг. Мен бу хўрликка қандай чидайман?! Дустим бор, душманим бор, маҳалла-қўй, гузарим бор, қариган чоғимда кенжагинамнинг хотини менга пушти-паноҳ, қул-оёқ бўлармикан, деган эдим. Худоё, сени отангнинг арвоҳига солдим.

– Ҳадеб обидийда қилаверманг, ойи, мен ҳам сизни хурсанд қиламан, деб юрган эдим-у, лекин онаси шу болани туғди-ю, улди-да... Бўлмасам, келин десангиз арзигундай келин эди.

– Ахир, кимни олган эдинг? Кимнинг фарзанди эди? Боланинг онаси улган бўлса, азасига борай, уйи қасрда?

Чақалоқ яна йиғлаб қолди. Кампир мен билан начакилашиб утирса, “пабира” гина оч қоладиган, кўз ёшларини даканасининг учига аргиб, чақалоқнинг ёнига борди. Уни йўргагидан ечди:

– Болагинамнинг таги ҳам букиб кетибди.

Ўрнимдан турдим, секин кўзимнинг қирини ташлаб қарадим. Болиш пар ёстиқдай момикқина оқ бадашли, тула ўғил бола экан.

Шу фурсатдан бошлаб менинг юрагимда газаб билан муҳаббатнинг, ўч билан ишқнинг кураши бошланди.

Гувоҳ бўлинг, ўртоқлар, шу – менинг ўғлим бўлади!

Аввалги бир неча кун кампир болага унчалик меҳрибонлик кўрсатмади. Укаларимнинг суг станциясидан ҳар кун келтирадиган сугини ҳам жуда ишончсизлик билан болага бериб юрди. Лекин кундан-кун болага бўлган меҳр-муҳаббати ошиб борганлиги сезилар эди. Унингчи кунларга борганда йиғлаб ётган болани куриб, укаларимни қойиётганлигини эшитиб қолдим:

“Ҳой, Кумри, ахир укангга қарасанг-чи, ичаги узилиб кетди-ку! Нонимни ёшиб олгунимча овутиб тургин. Мен ҳозир бориб оламан”.

Ёинки: “Абдуғани, тура қол, оппоқ ўғлим, вақтлироқ бориб, укангнинг сугини олиб келиб бермасанг, кун қизиб кетса, олиб келгунча айниб қолади”, деяр эди.

Кампирнинг бу гаплари болага унинг муҳаббати ошиб бораётганлигини равшан кўрсатиб турар эди. Демак, мен типчлансам бўлади. Боланинг тарбияси таъминланди. Ҳарчанд

камшир ҳалигача норғул-норғул азамат болалардан олгитасини устирган бўлса ҳам, униш тарбияси бир оз эскича. Лекин нима қилиш мумкин? Бошқа хил тарбия беришга мен сингари дунё кўрмаган, буйдоқ йигитнинг чораси йўқ. “Болали уйда нийбаг йўқ”, дегандай, уғлим келгандан буён уйимизда анчагина эрмак топилиб қолди. Укаларим мактабдан келгандан кейин уйнайдиган нарсалари — чақалоқ. Узим ҳам ишдан қайтгандан кейин чақалоқни қўлимга олиб, жиндак овултирган буламан. “Нишни-нишни”, деб қўяман, “Кулиб бериш”, дейман.

Шунчалик ўзимиздан тиниб-тинчиб қолганимизга қарамасдан, мен бу чақалоқ туғрисида анчагина гап-суз бўлиб олдим. Анча таъна-маломатлар эшитдим. Аммам қизини менга бермайдиган бўлибди:

— Бо, худо кўтарсин унақа йигитни, — деяр эмиш, — ким кўрган билан юриб, бола кўтариб келадиган бебошвоққа берадиган қизим йўқ.

Маҳалла-қуй — тузардаги ким кўрган мени масхара қилиб:

— Ҳа, фарзанд катта бўлиб ётибдими? — деб сўраб қўйишади. Мен ҳам жуда уjarлик билан қарайман-да:

— Шукур, — деб ўтавераман.

Акам-ку орқаворатдан:

— Бўлди, мен билан борди-келди қилмасин. Унақа укам йўқ! — деб юрган эмиш.

Онам бўлса камширни койир эмиш. “Қариган чоғишизда, — деяр эмиш, — сизга нима зарур: боласини қўлига тутқазинг, хоҳлаган жойига олиб бориб боқтирсин, худо кўтарсин, “Етим кўзи асрасанг, оғзи-бурнинг мой этар, етим уғлон асрасанг, оғзи-бурнинг қон этар”, дегандек, ҳали бу ўлимтик катта бўлиб, сизга бозордан бир чаким нос олиб келиб берди-ю, биров кўрмай қолди”.

Хулласи, қариндош-уруғ, маҳалла, таниш-билишлардан туртки еявериш хил бўлиб кетдим, номим ёмонликка ёйилди, ким кўрган таъна қилиб таъзир беради.

Шу кезларда менинг жонимга тасодиф ора кирди. Ёшим йигирма иккида бўлгани учун ҳарбий хизматга чақирик бўлиб, маҳалла комиссияси ҳарбий комиссариатнинг чақирик қоғозини тошширди. Бу нарса менга жуда ёқиб тунди. Оғзим қулоғимда. Елиб-югуриб бориб доктордан ўтдим. Бугун аъзойи баданим нўлатдан қўйгандай соғ-саломат бўлгани учун биринчи даражада яроқли бўлиб қабул

қилиндим. Босар-тусаримни билмай хурсандман. Доктор мени кавалерия ҳам пехотага ярайди, деб ёзди. Ҳарбий комиссариат мени пехота қаторида Ашхободга юборадиган бўлди.

Бу иш кампирга маълум бўлгандан кейин жиндаккина куз ёш қилиб олди. Мен Ашхободга кетунимча қолган икки-уч кун ичида уйда жуда сийланиб яшадим. Ҳалигача жирканиб, хор тугилган ўғлимга ҳам ҳеч ким шамолни раво кўрмай, дийдасининг устида сақлаб, хурмат қиладиган бўлиб қолди.

Чақалоқ келгандан буён унга тайинли бир исм қўйилмаган эди. Менга хурматан кампир унга “Ёдгорвой, Ёдгорвой”, деб исм қўя бошлади. Кампирдан:

— Ойи, Ёдгорвойнингиз нимаси, қаёқдаги қолиб кетган эски от-ку? — деб сўрасам, кампир ўпкасини тутиб ололмай:

— Оҳ, онагинанг ўргилсин, болам, сен энди салютга кетаётибсан, худоё худовандо, ёмон кўздан сақласин... Худо душманингни хору зор қилсин. Ишқилиб, уққа учиб кетмагин. Уртоқларинг билан энгинлару энгилманлар. Мен ўғлингнинг отини эҳтиёт шартдан Ёдгор қўйдим. Сендан қоладиган гуёққина. Яхши ҳам шу бола дунёга келиб қолган экан, сени кўргандек бўлиб юраман, ҳидинг димоғимдан кетмайди, — деб йиғлар эди.

Кампирнинг гаплари менга кулги туюлса ҳам, хурмат юзасидан ҳам болага яхши парвариш қилиш зарурлиги важдан, бир нима демасдан, унга тасалли берар эдим.

Шундай қилиб, ҳалигача юрак тепишлар билан кутган сеvimли янги оламга — ҳарбий қўшин кучоғига қараб жунаб кетдим.

* * *

Мен, ўзим қатори чақирилган тенгқур йигитлар билан Ашхободга жунадим. Ҳарбий хизматга чақирилганимда чаласавод, ҳисобдан тўрт амалнигина биладиган оддий бир йигитча, яна тўғриси, олди очиқ яқтак кийган ялла бедард ўспирин эдим.

Бизни қабул қилиб олдилар. Уйдан кийиб келган ҳалиги кийим-бошларим аллақачон ҳарбий форма билан айирбош қилинган. Бу кийим-бошларга бир неча кунлар куниколмай юрдим.

Ҳарбий таълимларни жуда жон-дил билан ўрганаётганим, ҳарбий хизматларга жуда ишгиёқ билан бўйин эгганим,

берилган яроқларни озода тутишим, ётоқларимнинг тартибли туриши — ҳаммасини кўрган уртоқ командир ҳар замонда мени эркалаб:

— Шундай бўлиши керак, сиз яхши аскар бўласиз, — деб кўяди.

Умумий ҳарбий таълимдан ташқари, кечкурун ҳар ким ўз кучига қараб гуруҳларга ажратилган — ўқиймиз. Муаллимлар мендан жуда хурсанд.

Аҳён-аҳёнда ҳовлидан — кампирдан хат келиб қолади. Унда ёзиладиган гаплар, албатта, маълум. “Сени соғиндик, ҳеч бандани ота-онасиз қилмасин экан. Ёдгорнинг ҳам тили чиқиб қолди, “дада-дада”ни оғзидан қўймайди. Юрактарим эзилиб кетади”, ана шунга ўхшаган гаплар. Мен ҳам хат ёзиб кўяман. Отпускаи олсам бориб кўриб келишни ваъда қиламан. Шундай қилиб, умр ўтиб туради... Кундан-кун жуссам тулишиб бормоқда, рангим қип-қизил, бақувватлашиб кетганман, теварак-атрофим ошна-оғайнилар билан тулиб ётади. Зерикши деган парсани билмайман. Бизнинг полкда турли миллатдаги йигитлар бор, қозоқ дейсизми, ўзбек дейсизми, татар дейсизми, тожик, туркман дейсизми — ҳаммаси билан иноқман. Ҳаммасини ҳам кўяверинг, сўнги олти ой ичида жуда ҳам қаттиқ ҳавас билан рус тилини анча ўрганиб олдим, ҳовлига юбориладиган хатларнинг манзилини ўзим ёзаман. Яқинда бугун ҳарбий кийим-бош билан сурат олдирдим, шу суратимни конвертга солиб кампирга юбордим. Орадан бир неча вақт ўтандан кейин акамдан хат келди. Кампир суратни қўлидан қўймас эмиш. Бугун кўни-кўнчилиларга суратимни кўрсатиб чиққан эмиш. “Худоё шукур, — деярд эмиш, — шу тештаккича ўғлимга ҳам ақл кириб, ҳукуматнинг саллотбошиси бўлиб кетган”, деярд эмиш. Қувончлари оламга сиғмас эмиш.

Бир йилдан кейин кампирни, касал, деб эшитдим. Ариза бериб, ўн кунлик отпускаи олдим. Уртоқлар билан хайрлашиб кампирни кўриб келмоқчи бўлдим. Мен келган куни ҳовлида тўй бўлиб кетди.

Мен билан аразлашиб қолган акам, опаларим, келинойим ҳам келган. Ўғлим бўлса ашюп-талшюп юрадиган, бақалоқ, ошшоқ бола бўлиб қолибди. Тиззамдан тушмайди, мен ҳам қўлимдан қўймайман. Кўчага чиққанда ҳам кўтариб чиқаман. Аввалгидай, мени “Ҳа, куёв, ўғилча катта бўлиб юрибди-ми?” — деб мазах қилишмайди.

Аммам ҳам кўргани келди. Кетар олдида кампирни холи топиб: “Тақдирни бузиб булармиди, йигит деган не куйларга тушмайди. Тентаккинангиз савлатликкина йигит булиб қайтди-я, саллотликдан. Кунига денг, айланай эгачи, совчилар эшигимнинг турмини бузади. Ҳаммасига ҳам: “Йуқ, айланайлар, ҳали қизим ёш, ундан кейин бунинг боши боғлиқ”, деб жавоб бераман. Тоғасининг ўелига “бешик кетди”, дейман, бунинг йигити Ашхободда саллотбоши, деб мақтаниб қўяман, дебди даромад келтириб. Кампир буни менга оғзининг таноби қочиб, илжайиб гапирганда, мен:

– Қизи ҳали ёш, шоншмаса ҳам бўлади. Менга қараса, мен ҳали уч-тўрт йилсиз уйлана олмайман. Ҳали ҳарбий хизматим тамом бўлгани йуқ, ундан кейин яна бир-икки йил ўқимоқчиман, – деб жавоб бердим.

Кампир ҳам:

– Ҳа, айланай болам, ҳали ҳам, эртага туй бўлсин, деяётгани йуқ, айтганингдек, қизи ҳам ёш, шунчаки даромад қилиб қўйяпти-да, болам! – деди.

Тошкентда турган уч-тўрт кунда ўртоқларимни соғиниб, юрагим урар эди. Узимнинг севимли полкимни зориқиб-зориқиб соғинар эдим. Шунинг учун ҳам отпускани тамом қилмай тезда қайтиб кетдим.

Иккинчи йил – тактик ўқиш бўлсин, умумий маълумот бўлсин – жуда жиддий кетди. Мен, айниқса ҳарбий билимлар билан бирликда чала қолган ўрта мактабимни битиришга уринар эдим. Ҳатто йил ўртасига бориб, командир отделения қилиб кўтарилдим. Онамдан келган хатларнинг мазмунига қараганда, кампир ҳам энди мени “улимга кетган” саллот, деб ўйламас эди... У: “Айланай болам, яхши ўқигин, яхши машқ қилгин, саёқ бўлмагин, ёлғизгина ўелингни ёдингдан чиқармагин”, деб насиҳатлар қилиб ёзар эди.

Албатта, ўелим Ёдгорни ҳам у билан боғланган воқеаларни ҳеч қачон ёдимдан чиқармайман. Билмадим, тақдир унинг ва менинг пешонамга нималар ёзганикин?

Асосан ўйлаганда “тақдир” деган сўз кишиларни яратмайди, балки кишилар тақдирни яратади. Мен ўзимга ҳам, Ёдгорга ҳам жуда ёруғ келажак, порлоқ тақдир яратишга ҳаракат қилмоқдаман. Бу тўғридан кампир тинч бўлиши мумкин.

Иш билан ўтган умр жуда қисқа туюлади. Эрта билан вақтли машққа чиқамиз, ортиқча, турмушга алоқасиз

хаёлларни ўйлашга қўл ҳам тегмайди. Кеча билан ўзимни яна дарс тайёрлаб ўстирган ҳолда кўриб қоламан. Туриб-туриб ўзимга ишбнмайман. Шу менми? Кечагиия дунёнинг ишқини, завқини — сайроқи бедана, хром этик, беқасам тўн, яхши қўлбола мусалласдан иборат, деб юрган оддий чапани — шу менми? Аммо бугун менинг бугун завқим узғариб кетган. Менинг ишқим, муҳаббатим ўзининг мазмунини узгартган. Мен энди Ватанимнинг ишқи билан ёнаман. Шу Ватанимнинг ва мени тарбия қилаётган жамиятнинг яхши ўгли бўлгим келади ва бўламан ҳам.

Йигирма беш ёшимнинг кўклами. Олам чаманларга бурканган, дунё лолалардан, гунчалардан иборатга ўхшайди. Ҳамма жаҳон менга кулиб қарайди. Қўлимни пешонамга қўйиб, узоқларга қарайман. Оёқ остимда бахмалларга бурканиб ётган улўф Ватан; узоқ-узоқларда унинг бахт-саодатли қишлоқлари — шуларнинг ҳаммаси гўё менга ботирлик ишқи бахш этиб, мендан хизмат кутиб тургандай бўладилар. Йигирма беш ёшни нима деб атасам экан? Агар табиатнинг ихтиёри менинг қўлимда бўлса эди, яна бир неча йиллар шу ёшимда тўхтаб турар эдим.

Эй, мени тарбиялаб ўстирган, дунёга кулиб қарашга ўргатган, иккинчи онам бўлган ҳарбий қисм, нимага менинг йигит умрим шунча қисқа қўйилди? Икки йил иккита иссиқ ўпичдай тез ўтиб кетди?

Мана, тез орада давомли отпусмага ҳам чиқамиз. Лекин мен яна кўнгилли бўлиб қолмоқчиман. Уқишлар жуда қизгин бормоқда. Кўпчилик фанлардан “аъло” даражага эга бўлсам ҳам, нима учундир... она тилидан бўшроқман. Муаллимларим мени уялтириб қўядилар... Хайр, энди бир фан учун “паст” баҳо бермаслар.

Биз билан битирувчи йигитларнинг кўплари “аъло” даража олдилар. Командиримнинг менга меҳрибончилиги, айниқса, яхши. Баъзида:

— Уртоқ командир, — дейман, — агар мумкин бўлса, мени яна кўнгиллилар қатори ҳарбий хизматга қолдирсангиз, — дейман. У илжайиб, елкамга қоқиб, эркалаб қўяди.

— Сенинг туғинида менинг фикрим бошқачароқ, — дейди, — керакли жойлар билан сўзлашиб қўйдим. Сени мажбурий хизматинг тугагандан кейин, албатта, энди истасанг, Ленинградда юбормоқчимиз. Ҳарбий академия қошидаги медицина факультетига кириб ўқийсан. Агар у ерда ҳам ўзингни шу маҳалгача

туганингдек фаол, жиддий, ўз вазифасини англайдиган бўлиб тута олсанг, турт йилда яхши ҳарбий доктор бўлиб стишасан.

Бу гапларни эшитиб, жуда ҳам қувониб кетаман. Кўз олдимда яқин бахтли келажак порлагандай бўлади. Ўртоқ командирнинг қулини маҳкам сиқиб, унга миннатдорчилигимни билдираман.

Ҳақиқатан ҳам, ўртоқ командир менга берган сўзида турди. Ҳам ҳарбий таълимдан, ҳам бошқа фанлардан аъло даражада имтиҳон бердим. Отпускани олдим.

Махсус комиссиядан ўтиб, академияга йўланма ҳам олдим. Қувончим оламга сизмайди, икки йил бўйи ака-укадай бўлиб қолган ўртоқларим билан ажралиш жуда қийин.

Канцелярияга кириб карточкаларимни олдим. Отпускага кетувчилар учун махсус чақирилган кечада ўртоқлар билан, муаллимлар билан, бизни тарбия қилган командирлар билан иссиқ-иссиқ кучоқлашдик, ўпишдик, хайрлашдик. Мен, айниқса, муаллимим бўлиш билан бирликда энг яқин биродарим бўлган командиримга сўнгги ҳестимни бердим:

— Ўртоқ командир, сизнинг шогирдингиз бутун умрида ўз Ватанига содиқ қолади. Уни ҳар қандай ички ва ташқи душмандан мудофаа қилишда ботир аскар деб ўзини ҳис қилади. У жонажон Ватаннинг, мамлакатнинг ободонлигини ва ҳурматини сақлашга постда турган рядовой аскардай доим тайёр!

Мени тарбиялаб ўстирган Ватаним мендан ҳарбий доктор бўлишликни талаб қилган экан, мен тез фурсатда бу вазифани “аъло” даражада бажараман.

Тошкентда дўстларим, ўртоқларим, ака-укаларим — ҳаммалари ҳам жуда ҳурмат билан қарши олдилар.

Ёдгор бўлса яқиндагина қизамиқдан қутулиб олибди, мени ташвишланмасин, деб бу туғрида ёзмаган эканлар. Ярим-ёрти тили ҳам чиқиб қолибди. Чунончи, “пешона”, деб айтолмайди-да, “шепана”, дейди; “р”ни ҳеч ҳам айтолмайди. “Бораман”, деб айтгин десам, “бойман”, дейди; “патрон”, деб айтгин, десам, “патён”, дейди, “аэроплан”, дегин десам, “аюпян”, дейди. Кулишамиз. Менинг ҳарбий кийимим, айниқса шапкам Ёдгорни жуда қизиқтирди. Шапкамни кийиб олади-да, кўзига тушиб кетса ҳам бувисига чопиб боради.

— Буви-буви, мен дада бўлдим, — дейди.

Ишқилиб, болали уйда ғийбат йўқ.

Менинг аскарлий хизматни тамом қилиб келганимни эшитган кампир орқаворатдан тўйни тезлатиш ҳаракатига

тушиб қолпти. “Ёш бўлса ҳам майли, ўзи дуркунгина, ўзим катта қишқ оларман, мен бундан ҳам ёш тушган эдим, никоҳ паттасийни ола олса бас”, деяр эмиш.

Мен Ленинградга кетишимни ҳали онамга айтмаган эдим. Бу тўрида онамга айтдим. “Кампирга айтиб қўйинг, тўйдан илгари ноғора қоқиб юрмасин. Мен аскарий хизматдан бўшаган бўлсам ҳам, ўқишим тамом бўлган эмас. Ҳали уч-тўрт йил ўқишим бор. Ўқишни тамом қилгаимдан кейин бир гап булар, шунини тушунтириб қўйинг”, дедим. Шу билан бу масала ҳал бўлди.

Ўқин биринчи сентябрдан бошланади. Икки ярим ойлик умрни бекорга ўтказиш маслаҳат эмас эди. Тошкент университетининг медицина факультетига бориб янги кирувчилардан талаб қилинадиган маълумот даражасини билиб олдим. Ҳам шунга қараб Ленинградга тайёрлана бошладим.

Кечки пайтлар бўлса Ёдгорни кўтариб оламан. Паркларга бориб циркларга кирамиз. Айланма от уйинида Ёдгорни отга миндириб айлантираман. Кувноқ, бахтли, саодатли умр жуда секии ўтиб туради. Ёдгор янги келган кунларимда бир оз тортишиб турган бўлса ҳам, кейинги кунларда жуда иноқлашиб кетди. Мендан бир қарич ҳам ажралгиси келмайди. Бирор соат кўзига кўринмай қолсам: “Дадам ани?” деб жанжал қилар эмиш. Болани отага бунчалик ҳам ўргатиш яхши эмас. Чунки мен Ленинградга кетганимда ички қолиши мумкин. Кампирнинг фикри ҳам шу.

Минутилари соатдай, соатлари кундай узун кўринган, қачон уша кунлар булар экан, деб соғинган, юрак уриб кутган вақтлар ҳам яқинлашди. Йигирманчи августда, албатта, Ленинградда бўлишим керак. Бугун бўлса ўнинчи август. Индинга, албатта, жўнайман. Эгачи-сингилларим, акам келди. Уларнинг бола-чақалари келишди.

Мен шундан билдим: агар кампирдан тарқалган болалари, набиралари ҳаммаси бир уйга йигилса, ўзимиз ҳам салкам бир маҳалгадек оила булар эканмиз. Уйимиз тўйдагидай бўлиб кетди. Кампир эгачи-сингилим билан бирга куюниб-суюниб бугир-соқларми, патирларми-е, чўзма-чалпақларми-е пиширмоқда, меша йўл озиқлари тайёрламоқда эди. Ҳаммалари мени кузатиш тараддудида. Ёдгор бўлса, кампирнинг бошқа набиралари билан ўйнаб юради. Ҳаммалари ҳам озор бермасдан ўйнатадилар, эркалайдилар. Акам Ёдгорни эркалаб туриб:

Ғафур Ғулом ўзбек ва қорақаллоқ шoirлари даврасида. 1961 йил.

Ғафур Ғулом қаламкаш дустлари: Константин Симонов,
Ҳамид Ғулом ва кизи Олмос билан.

Ғафур Ғулом иходкор дўстлари билан.

Гафур Гулом ва А. Твардовский.

Ғафур Ғулом ўзбек санъаткорлари билан.

Ғафур Ғулом хитойлик ишодкорлар даварасида Тошкент 1958 йил.

– Ўғлини ўзингдан ҳам ўткир чиқали-да! Курмагурнинг кукрагини қара, худди Ҳожимуқошнинг кукрагига ухшайди, болдирини қара! – деса, камшир:

– Ҳан кузингта, куй, болам, унақа дема, бола деган туздан ҳам позик бўлади, – деб қўяди. Гапга келишпойим аралашади:

– Узи ҳам худди куйиб қуйгандек ўзингизга ухшайди. Бир туки ўзга эмас, воё худоё, бола деган ҳам отасига шунчалик ухшайдими? – дейди. Ичимда кулиб қўяман.

Буздан ортиқ оила муҳаббатига ижозат йўқ эди.

Мен кетинга мажбур эдим. Мени вокзалгача акам, ўртоқларим кузатиб чиқдилар. Акамнинг қўлида Ёдгор, ҳаммалари менга муваффақият тилайдилар. Борган замоним соғ-саломатлигим, имтиҳондан қандай ўтганим тўғрисида ёзиб юборишни сўрайдилар. Мен ҳам уларнинг хат ёзиб туришларини сўрайман. Акам ҳам жула меҳрибон бўлиб кетган.

– Бир нарсага муҳтож бўлсанг, дарров хат ёз. Ўқувчилик, қийналишнинг мумкин, қўлимдан келган ёрдамни аямайман. Ундан кейин, камширлардан хотиржам бўл, – деди.

Мен поезд деразасидан қараб тураман. Ёдгор менга талпинади. Қўлимга олдим. Қўзғалинга звопок алақачочон бўлган. Ёдгорнинг ҳар икки юзидан ўқидим. Яна акамга қайтариб бердим. Ёдгор йиғлаб қолди. Поезд қўзғалиб кетди. Мен ҳам ҳалигача ўзимда тажриба қилиб кўрмаган, бир юрак эзилш, бугун аъзони жимирлагиб келадиган қандайдир бир ички ҳиссийёт билан беихтиёр қўзимга ён олдим.

– Хайр, хайр...

Поезд кетиб боради. “Имтиҳондан қандай ўтар эканман?” деган фикр билан юрагим уриб қўяди. Ҳалигача ўқиган дарсларимни ичдан такрорлаб, ўз-ўзимни имтиҳон қилиб кураман.

Узундан-узоқ қозоқ чулларини босиб ўтиб кетдик. Оренбург чегаралари ҳам босиб ўтибди. Мана энди Самара вилоятига қарашли ерлар, мутғасил қуюқ яшил ўрмонлар, поёнсиз галлакорликлар, йул-йўлакай катта-катта завод, фабрикалар тутун бурқитган ҳалқумларини чузиб қоладилар. Мен ўз умримда бундай катта сафарга биринчи марта чиққаним. Ўҳ-хў, бизнинг Ватанимиз ҳали шунақа каттами?

Шулар ахир ҳаммаси улуг Ватаннинг айрилимас булаклари. Мен эса – шу Ватаннинг битта ўғлиман... Қувончим ичимга сиғмайди. Дивизияда ўрганган ашулаларни димоғ билан ўзим эпитарлик қилиб қўйлаб қўяман.

Мен билан ҳамроҳ бўлиб Москва авиация мактабининг студенти, бир қозоқ бола ҳам борар эди. У отпускаи билан Қизил Ўрдага келган экан. Ватанимизнинг кенглиги, катталиги, ободлиги тўғрисида сўзлаб кетди:

— Ўртоқ, — деди, — сиз аскарсиз. Агар менга ўхшаган авиациячи бўлсангиз эди, Ватанимизнинг қанчалик катталигини яна яхшироқ кўрган булар эдингиз. Ахир Тинч океандан тортиб Қора денгизгача, Шимолий кутбдан тортиб Афғонистон чегарасигача — ҳаммаси бизнинг бахтли Ватанимиз. Бизда нима йўқ дейсиз? Ҳамма нарса бор. Агар аэропланга тушиб, узоқларга учиб кетсангиз, Ватанимизнинг гўзал шаҳарлари, бахмал боғлари, ям-яшил ўрмонлари, пахтазор далалари, Донбасси, Урали, Сибири — ҳаммасини яққол кўрасиз, ана шунда биласиз?

Бу студент жуда очиқ кўнгилли йигит экан, у ўз турмушидан, ўқишларининг боришидан ва бошқалардан сўзлар эди. Ҳатто у мени доктор бўлишдан айнитиб, авиация мактабига киришга ундай бошлади. Мен унга жавоб бераман: “Тўғри, авиация ҳам жуда қизиқарли илм, лекин доктор бўлишга кўпроқ ҳавасим бор. Ундан ташқари, мен доктор бўлишни ўз командиримга, беш юзга яқин йигитлар олдида ваъда берганман, — дейман ва унинг елкасига қоқиб қўяман. — Эй ўртоқ, — дейман, — сен билан мен — ҳали ёш йигитлармиз, ўтгиз ёшгача бир эмас, икки факультетни тамом қилишми? Агар тўрт йил жиддий ўқисам, доктор бўламан. Яна бошқа факультетда, масалан, авиацион инженерликка яна тўрт йил ўқиш сен билан менга қийин деб ўйлайсанми?”

У билан ўтган тўрт кунлик умр жуда қувноқ ўтди. Бир-биримиз билан жуда эски биродарлардай суҳбатлашдик. У менга адрес берди. Мен унинг адресига хат ёзиб, ўзимнинг адресимни маълум қиладиган бўлдим. Москвада у билан ажралдик.

Ленинградга яқинлашган сари юрагим каптарбаччадай типирчилайди. Яна бир неча қуюқ узун ўрмонларни кесиб ўтгач, Ленинград шаҳри ҳам кўрина бошлади.

Ниҳоят, бир талай зориқишлардан кейин поездимиз келиб тўхтади. Юкларимни кўтариб вагондан тушдим. Қўлимдаги адресга кўра ҳарбий академияни қидириб топдим. У ерда мени жуда яхши қарши олдилар. Улуғ Ватанимизнинг турли мамлакатларидан келган менинг сингари имтиҳонга тайёрланмоқда бўлган студентлар билан тапиша бошладим.

Имтиҳон кунлари этиб келди. Иш — ҳалигача менинг кўриб юрганымдай бўлди. Асосий фанларнинг ҳаммасидан “яъло” ва “яхши” даражалар билан имтиҳон берган бўлсам ҳам русчадан бўшлигим яққол сезилиб турар эди. Лекин имтиҳон комиссияси таржимаи ҳолимда кўрсатилган асосий фактларни эътиборга олиб, биринчи йилдаёқ рус тилини асосан эгаллашимни шарт қилиб, ҳарбий академия қошидаги медицина факультетининг биринчи курсига қабул қилди. Кувончим ҳаддан зиёда.

Мана, дарслар ҳам бошлашиб кетди.

Мен дунёда ҳарбий академиядан олган биринчи дарс соатимдай лаззатли, ширин умрни эслай олмайман. Ахир, ўртоқлар, ўзингиз ўйлангиз, бундан икки ярим йилгина ишлари ҳамма нарсадан беҳабар, боғ кўчаларда ялласини тортиб юрган чапани йигит, бугун ҳарбий академиянинг медицина факультетига профессорлардан лекция тинглаб утиради!

Дарслар кундан-кун оғирлашиб, қизиқ бормоқда. Ҳаттоки, бултурдан бошлаб ёза бошлаган хотира дафтаримни ҳам ёзишга вақтим етмайди. Тошкентдан келадиган хат-хабарларнинг ҳам кўпига жавоб ёзолмайман.

Тўғри, энди ҳар қандай булмаганда ҳам сабр, қаноат, жиддият, сабот керак.

Буш қолган вақтларимда кўпроқ рус тилини ўрганишга ҳаракат қиламан. Бизнинг ётоқхонамиздаги студентларнинг кўпчилиги турли миллатлардан бўлгани учун уларнинг ичида ҳам менинг сингари русчага пўноқлари кўп. Бир-биримизга ёрдамлашамиз. Ҳар ҳолда кўп умримни рус студентлари билан суҳбатда ўтказишга уринаман. Умуман айтганда, лексияларнинг ҳаммасини яхши тунгушиб бораман, сузлашда ҳам унчалик қийналмайдиган бўлиб қолдим. Лекин ёзувда имло хатоларим кўп.

Ярим йиллик имтиҳонни яхши топширдим. Имтиҳон сўнгидан келадиган ун тўрт кунлик қишки каникул вақтида ҳалигача жавоб ёзилмаган бир неча хатларга жавоб ёздим. Бу хатларнинг ичида, айниқса, мени жуда ҳам таажжубга кўядиган — аммамнинг қизи Саодатнинг хати эди. Мен ҳайрон қоламан. Бу хатни ёзишга уни нима мажбур қилган экан? У билан мени: бир-биримизга оналаримиз унаштириб қўйишган, деб эшитганман, тўғри, лекин мен Ёдгорни кўтариб келгандан кейин аммам уни менга бермайдиган

булган эди. Буни ҳам биламан. Ҳалигача Саодат билан бетмабет учраниб, ҳар иккимизнинг турмушимиз тўғрисида ёинки бир-бировимизга уйланиш тўғрисида бирор оғиз суҳбатимиз булган эмас. Ҳуш, у энди қандай журъат билан менга хат ёзади? Тўғри, у биз улаштирилган вақтда ёш эди. Мен Ёдгорни олиб келганда эндигина ун уч ёшга кирган эди. Ҳозир у ун олти ёшга тўлиб қолди. Бўйи етиб қолди, деб ҳисоблаш мумкин. Ҳуш, бу хат қандай хат булди? У мени севармикан-а? Мен бўлсам, унга оддий кўз билан, совуққонлик билан қарайман. Ҳали: “Уни яхши курасанми?” — деб уз юрагимдан сўраб ҳам кўрганим йўқ.

Саодаг шундай ёзган эди:

“Жура ака! Салом.

Ўқишингизга муваффақият тилайман. Имтиҳондан қандай утганингни, дарсларингизнинг боришни, соғлигингиз тўғрисида билишга қизиқаман. Сизга бир янги хабар: ўзингизга маълум, мен бошланғич мактабни битиргандан кейин ота-онам ўқишимни давом эттиришимга розилик бермай, унга беркитиб қўйган эдилар. Бу йил нима учундир, ё менга раҳмлари келдими, ё ўртоқларимнинг илтимосларини қабул қилдиларми, ўқишимга ижозат бердилар.

Педтехникумнинг биринчи курсига имтиҳон бериб кирдим. Ҳозир ўқимоқдаман. Дарсларим жуда қийин бўлишига қарамасдан (ўзимни мақтагандай бўлмасин), кўпчилик фацлардан “аълю” олиб ўқимоқдаман.

Тунов куни сиздан хат-хабар бормикан, бир билиб келай, деб холамларнинг олдларига кирган эдим, ўглингиз Ёдгор думбоққина бўлиб ўйнаб юрган экан, жуда ҳам севимли бўлганда. Кутариб, багримга босиб, анча ўйнатиб юрдим. Агар қимматли вақтингизни аямасапгиз, бир энликкина хат ёзсангиз, бошим осмонга етар эди.

Сизга ҳурмат билан:

Саодат”.

Ҳуш, бу хатга нима деб жавоб ёзиш керак?

Саодатнинг ўзи ёмон қиз эмас. Ўқишга киргани яна яхши бўлибди. Бу галча мен уни синаб кўраман. Расмини сўрасаммикан? Йўқ, бу жуда кўп бўлиб кетади, уни чўчитиб қўйишим мумкин.

Мен ундан битта дўшни сўрайман. Хат ёздим.

“Саодат!

Мендан кундан-кун салом. Соғман, соғлиқларингизни тилайман. Ўқишга киргаништни эшитиб, жуда хурсанд бўлдим.

Келажакда бахтли бўлмоқни истаган ҳар бир қиз ўқиши керак. Мендан сўрасанг: имтиҳонни яхши топширдим. Мен ҳам (мақтанмай) бирдан олдин, бирдан кейин дарсимни олиб бораётирман.

Саодат! Билмадим, вақтинг булармикан, бизнинг ҳовлига борсанг-да, холашга айтсанг, агар мумкин бўлса, бирорта дўшни тикиб юборсалар, чунки баъзан, байрам кунларида миллий кийим кийиб юрган студентларни кўриб, ҳавасим келади. Мен ҳам ҳеч бўлмаса, баъзи-баъзида дўшни кийиб юрмоқчи буламан.

Мендан ҳаммага салом айт!

Ҳурмат билан: *Жура*”.

Мен шундан ортиқча бошқа хаёлларга боришим мумкин эмас эди. Чунки биринчи курсдаман. Ҳозирдан бошлаб Саодат ва бошқалар туғрисида уйлай бошласам, дарсимга халал етиши мумкин.

Яна ўқишлар бошланиб кетди. Яна уша жиддий умр. Эрта билан туриб, кечки соат биргача студентлик ҳаёти.

Май ойлари келди. Бутун студентлар кечани кундузга улаб, йиллик имтиҳонга тайёрланмоқдалар. Мен ҳам шундай.

Шундай жиддий кунларнинг бирида почтадан кичкинагина посылка олдим. Очиб қарадим: қаватма-қават турли ипаклар билан боғланган қоғоз. Қоғоз ичини секин очиб қарасам, битта яхши ипак тагдўзи дўшпи, унинг орасидан битта кичкинагина шоҳи румолча чиқди. Шоҳи румолчанинг бир чеккасида турли ипаклардан нозик, жуда ҳам сапъаткорона қилиб чиройли бир капалак ва қизил гул гунчасининг расми тунширилган. Унинг орасида худди аспириин порошоги уралган қоғоздай кичкина мактубча. Хатни очиб ўқидим. Яна Саодат ёзар эди:

“Қадрли Жура ака!

Тутанмас салом. Афв этингиз, холамдан сўраб юборган нарсангизни ўз вақтида юбора олмадим. Сиздан жиндек хафа ҳам бўлдим. Лекин билиб қўйингки, дўшини тикиш деган сўз у— ёшларнинг иши. Бечора холам қариган чоғида ҳамма иш қолиб, сизга дўшни тикиб юрсалар уят булар дедим-да, ўзим тика бошладим. Маълумингизки, мен ҳам студентман.

Ўқишлар жуда қизгин бораётганлигидан тезроқ тикиб битиришга вақт тополмадим. Отпускарлар ҳам яқинлашиб қолди. Туғбв кун холамлариинг олдидарига яна бориб, “Мен Жура акамларга хат ёзмоқчиман, гап-машингиз борми, қўшиб юборай”, дедим. Холам жуда севииндилар. Айниқса Ёдориингиз жуда соғинган кўрииади. “Дадаиг отпускар вақтида келадилар”, — деб уни юнатган бўлдим.

Айтаиндик, сиз учун яна битта янгилик: яқинда мен ёшлар уюшмасига қабул қилиндим.

Сизга ҳаммадан салом.

Хатингизни кутиб: *Саодат*”.

Масала менга бир қадар равшан. Айниқса, шоҳи рўмолчанинги бир чеккасига тикилган гулча билан капалакниинг сурати мени аглақандай хаёлларга олиб боради. Алланарсалардан хабар бергандай бўлади.

Ажабо, чиндан ҳам Саодат мени севадимми? Мен-чи?

Йўқ, ҳали буни ўзимда ҳис қилиб кўра олганим йўқ. Яхшиси, бундай хаёлларни унутиш керак. Лекин қиз болаини кўнглини чуқирмаслик ҳам лозим. Қандай бўлса ҳам бир жавоб ёзмоқчи бўлдим. Униинг дўшисига қарши мен ҳам бирор нарса совға қилиб юборишим мумкин. Унда яна уни алланарсалардан ишорат бергандай қилиб боғлаб қўймасмиканман? Юборганда ҳам нима юбориш керак? Яхшиси, ҳеч нима юбормайман. Яхшилаб битта хат ёзаман. Шунинг ўзи бас.

Хат ёлдим. Хат ўтган галдаги сингари оддий. Бир акаиниинг сингилга ёзадиган хати эди. Дўшиси учун раҳмат айтдим. Бу йил отпускар вақтида бора олмаслигимни билдирдим. Ўзим ҳам қариююн-уруларни, айниқса, Ёдорни соғинганлигимни айтдим. Сўз охирида тез-тез хат ёзиб туришини илгимос қилдим.

Имтиҳон кунлари етиб келди. Русчам бир қадар тузалиб қолган. Лекин бу ерда иккинчи дард чиқиб қолди. Мен ҳозир буни яширмасдан айтавераман. Анатомиядан қаноатланарлик имтиҳон беролмадим. Шунинг учун отпускар вақтида Тошкентга бориини йиғиштириб қўйиб, академияниинг дачасига чиқиб, ўроқлар ёрдами билан тайёрлана бошладим.

Лекин чинини айтиш керак. Ёдориини жуда-жуда соғинар эдим. Ҳеч кутмаганда июнь охирида акамдан юз сўм пул перевод келиб қолди. Перевод билан келган хатида, акам гўё мендан узр сўраган бўлибди. “Кечирасан, — деити, — бола-

чакам кун, купроқ юбора олмадим. Ҳар ҳолда, студент ҳаёти, бирорта керак-яроғингга яраб қолар, оз бўлса ҳам куннинг урнида кўрасан”, дегпти. Ҳам хатида: “Аммаларинг ҳам шахгидан тушган, “беғонага берадиган қизимиз йўқ: “Саодат **Жўраники”,** дейдиган бўлиб қолишди. Бу томондан ҳам титчланишинг мумкин”, дегпти. Хулласи калом, оилавий гаплар...

Демак, Саодатнинг дўшиси, рўмолчаси ва рўмолдаги гунча билан капалак сурати — ҳаммаси ҳам бекорчи нарсалар эмас. Масала менга ойдинлашди. Яхши ҳам бу отпуската бормаганим. Нима қилганда ҳамки — йигитчилик, ёллик, бирор сабаб билан боғланиб қолишим мумкин. Йўқ, ҳар қанча оғир бўлса ҳам, гарчад Саодат мени яхши кўриб, мен уни яхши кўрсам ҳам, чидайман? Уқишни тугатгунимча **чидайман.**

Дачада вақтда буш чиққан дарсим биргина анатомия бўлгани учун анчагина буш вақтларим бўлар эди. Шунда шаҳарга тушиб айланиб, томоша қилиб юраман. Акамдан желган юз сўм менга тамом ортиқча бўлганлигидан унга Ёддорга атаб кийим-бошлар олдим. Бу кийим-бошларни янги олдирган катта суратим билан кўшиб ҳовлига юбордим.

Ёддорга юборган носилкам ҳам расмимдан кейин орадан бир ойлар ўтгач, Саодатдан хат олдим. Саодат бу сафар нима десам экан-а, юрак ютиб юборган бўлса керак, хати кипоялар билан тўлиб ётар эди. У ёзар эди:

“Севимли **Жўра ака!**

Ёддорга атаб юборган расмишизни холам уйда четларига гуллар тақиб деворга осиб қўйибдилар. Ёддор ҳар кун “дадам” деб талпинганда, курсатар экаплар. Бир нафас термилиб ўтиргандан кейин соғингани қониб, яна олиб қўяр экаплар. Мен бориб: “Қани, Ёддор, дадангнинг суратини мен ҳам кўрай”, десам, ширингина тилчаси билан: “Қўйиб қўйинг, тегманг, бу — менинг дадам”, деб мени бийлатмади. “Ахир, бу сенинг даданг бўлса, менинг **Жўра акамлар-ку”,** десам, “Ҳа, майлинг”, деб қўлимга берди. Шунда сизнинг суратингизга қараб туриб ўйладим. Бу суратни олган сураткаш бир нусха олган экан-да, таниш-билишларига ҳам берар, деб бир-иккита олмаган экан-да, бизга ҳам юборсангиз, ўзингиздан ҳам яхшироқ қилиб сақлар эдик. Арзимабмиз-

да. Мана, сиз юбормасангиз мен юборай, дедим-да, Ёдгор билан бирга олдингиз расмимни юбордим.

Сураткашдан хафа бўлманг. “Қозонда бори чўмичга чиқади”, дегандай борини олибди.

Дарвоқе, дўппи бошингизга лойиқ келдими?

Жура ака! Агар сизга малол келмаса, битта мовут беретка олиб юборсангиз, чунки Тошкент қизларининг ҳаммасига беретка кийиш расм бўлиб кетган. Сизга туганмас салом билан, сизни соғиниб: *Саодат*.

Айтгандай, сизга расм юборганимни Тошкентдагилар била кўрмасинлар”.

Хат, айниқса, расм юрагимга ўт ёқди. Ажабо, шу ўзимизнинг Саодатми? Қизи тушмагур анча етилиб қопти-я! Расмнинг ярим дийдор эканлигига энди ишондим. Саодатнинг қора кўзлари мени ишқ мусобақасига чақиргандай, ярим табассумда турган лаблари менга алланималар дегандай бўлар эди. Бўлиқ, тоза оқ юзларига тузғиб тушган паришон сочлари менинг юрагимни ўз занжирларига боғлаб олмоқ учун тайёр тургандай сезиларди.

Ишон, Саодат, ишон! Мен сени севаман, шу қора жингалак киприklarингга бутун ҳаётимда ёш илтирмайман.

Қиз ўз латофати билан мени ишққа чақирар эди. У голиб келди.

Менда Саодатга чин муҳаббат бошланди. Бироқ ўқиш мавсумлари борган сари яқинлашмоқда бўлгани учун муҳаббат можаролари билан боғланиб қолиш дарс учун анча хавфли бўлиши мумкин эди. Шунинг учун Саодатга бу мавсумнинг сўнгги хатини ёзмоқчи бўлдим. Ҳам бирдан-бир илтимоси бўлган береткани кўшиб юбормоқчи бўлдим. Шаҳар бориб сўнгги модадаги бир береткани олдим. Унга ўз ишқимдан хийлагина очиқ ишоратлар, ишончлар берадиган бир хат ёздим. Хат ичида раем билан, ўқиш яқинлашиб қолганидан жуда вақтим озлигини, бу хатдан сўнг яқин орада хат ёзма олимаслигимни билдирдим. Бир чеккаси синоқ, бир чеккаси чиндан Ёдгордан ҳам, кампирдан ҳам хабар олиб туришини илтимос қилдим. Шу билан бизнинг янги бошланган “роман”имизнинг биринчи боби ўқилиб бўлди. Келажак бахтли бобига — келгуси йилнинг отпускига муддатигача “каникул” берилди.

Отпуска вақтида боролмаганим учун кампир бир оз ранжиган бўлибди. Ушим ҳам бир оз бетобланиб олган эмиш. Кумри тўқимачилик комбинатининг ФЗУсига ўқишга кирибди. Уни ётоқ ҳам стипендия билан таъминлабдилар. Абдуғани бўлса, ҳали бошланғич мактабни тугатмагани учун кампирнинг ёнида экан. Акамдан келган бир хатда: “Кампир, Абдуғани ва Ёдгорлардан хавотир олмасанг ҳам бўлади. Уларнинг маишатида ўзим хабар олиб турибман. Бу тарафдан қийинчилик йўқ”, дейилган эди. Демак, мен жуда тинч, ҳеч қандай ортиқ ташвишни ҳаёлга олмасдан ўқишим мумкин. Бу шундай ҳам бўлди. Факультетнинг иккинчи курсида ҳам мен аълочи бўлиб ўқидим. Рус тилида кўрилган бултурги бўшлигим бу йил сезилмади. Анатомияни ҳам етказиб олдим. Шунинг учун ҳам иккинчи йиллик имтиҳонда кўлчилик фанлардан “аъло”, “яхши” имтиҳон бериб, отпускани Тошкентда ўлкамоқчи бўлдим.

Йил бўйи турмушимда эсдалик дафтарига ёзиладиган катта ҳодисалар юз бермади. Шунинг учун ҳам иш билан, ўқиш билан ўтган умр майда тулқинлар билан оққан текис ирмоқдай ўтиб кетди.

Мен отпусқа вақтида Тошкентга боришим тўғрисида уй ичиларга ёзган бўлсам ҳам, қай куни, қай вақтда боришим тўғрисида очиқ ёзмаган эдим. Чунки хат ёки телеграмма билан хабар берсам, ҳойнаҳой, Саодат кутиб олишга чиқади. У билан биринчи марта қариндош-уруғларнинг олдида учрашув менга жуда ноқулай туюлар эди. Тўғриси, унғайсизланар эдим. Шунинг учун ҳам стипендиядан орттириб юрган пулларимга кампирга, Кумри, Абдуғаниларга, Ёдгорга, шулар қатори Саодатга ҳам арзимаган майда-чуйда совға-салом қилган бўлдим-да, июль ўрталарида Тошкентга қараб жўнадим.

Ҳеч кутилмаганда эрта билан чойнинг устига кириб боришим кампир бечорани жуда довдиратиб қўйди. Шўрлик айвондан йулакка қараб кучоғини очиб, ҳовлиқиб югуриб келиб, бўйнимдан кучоқлаб олди. Севинганидан йиғлаб кўриша бошлади. Юз-кўзимни упар эди. Алланималар демоқчи булар эди. Лекин тили галдираклаб, айтмоқчи булган гапини айтолмас эди. Шунча қариллигига қарамасдан, чамадонларимни ўзи кўтариб, айвонга олиб бормоқчи булар эди. Мен унга ижозат бермасдан, ўзим олиб бориб қўйдим. Ҳол-аҳвол сўрашдик. Кўзим атрофга жовдир-жовдир қилар эди. Ёдгор кўринмас эди:

– Хуш, Ёдгор қани, ойи?

– Вой, дарвоқе, ҳозир олиб чиқаман болагинангни. Унинг катта йигитча бўлиб, боғчага қатнайдиған бўлиб қолған. Эрта билан, азонлаб ўрнидан туради, иложи бўлса чойни ҳам ичмасдан боғчага қараб чопади. “Ҳой, кучада бир нима босиб кетмасин, адашиб қолмагин”, деб кетидан жавраб қоламан. Орқасидан қидириб, каловлаб юраман. Шунинг учун ҳар куни эрта билан Абдуғани мактабга кетишида ўзи қўйиб кетади. Қайтишида яна ўзи олиб келади.

– Қўйинг, кампир, ўзим олиб келаман, – деганимга ҳам кулоқ солмасдан, кампир чиқиб кетди. Орадан ўн минутлар ўтганда Ёдгорни қулидан етаклаб кириб келди. Эғнида боғча берган кўк халат. Қултигида уйинчоқ автобусча, ишонар-ишонмас гилдиратиб келар эди. Айвонда мени куриши билан ҳеч тортинмасдан уйинчоқни ерга ташлаб, чопқиллаб келиб “дада!” деб кучоғимга отилди. Бағримга босиб, юз-кўзларидан ўлдим. Шундай маҳмадона, серсавол бўлибдики, ҳар нарса уни қизиқтиради. Бир нафаснинг ичида менинг келганимни, соғинганлигини ҳам унутиб юборди-да, савол ёмғирларини ёғдира бошлади:

– Дада, бу йимади?

– Тугма, ўғлим, тугма.

– Яга юлдузи бор?

– Ҳарбийларнинг тугмаси шунақа бўлади.

– Ҳарбий йима бўлади, дада?

– Ҳарбий қўшинни биласанми, ўғлим?

– Биззаям боғчада Ҳарбий қўшин уйнаймиз.

– Ҳа, ана шуни билсанг, Ҳарбий қўшин шунақа тугма тақади.

Дарров бериб турган савол эсидан чиқди-да, бошқа саволларга тушиб кетди:

– Қачон келдингиз?

– Ҳозир келдим, ўғлим.

– Йимада келдингиз?

– Поезда, поездни биласанми?

– Шаришти дадаси аэропланда келади-ю?

Кампир Ёдгорни уришади:

– Жудаям эзмачурук бўлибсан-да. Бир нафас мен ҳам гапиришиб олай.

Кампирнинг гапига кулоқ солмайди.

– Дада-чи, дада, мен ашула айтишни биламан.

– Қани, айтиб кўр-чи?

У дарров тиззамдан тушиб, ўрнидан турди-да, ашуласини бошлаб кетди...

– Ана, биламиз, биз.

– Ҳа, яша ўғлим, ошпоқ ўғлим, мулла бўлиб қолибсан-ку!

– Энди кетиб қолмайсизми?

– Йўқ, энди кетмайман.

– Хайр бўлмаса, мен боғчамга кетдим.

Орқасидан бувиси жавраб қолди:

– Кузингга қараб, четдан юр. Ҳафтовуз келаётган бўлса, четга чиқиб тургин, тагин босиб кетмасин, болам!

Кампир билаи ўтган-кетганларни гапиришиб ўтира бошладик... Гап орасида кампир:

– Саодат болагинам ҳам вафоликкина қиз: икки куннинг бирида, “хола-хола”, деб ҳолимдан хабар олиб туради. Нима учундир, уч кундан бери келмади. “Тик” этса эшикка қараб ўтирган эдим. Барака топкурнинг қули гулгина. Бир нафаснинг ичида ҳамма ишларни саранжом қилиб бериб кетади. Анави куни келиб: “Хола, кинингизни ювиб берайми?” – деди. “Вой, холагинанг ўргилсин, омон бўлсанг, бир кун юварсанг” дедим-да, унамадим. Ҳаммадан ҳам Ёдгорга меҳрибонлигини айтгин, нах устида парвона бўлиб улиб булади. Ёдгор ҳам унга жуда эл бўлиб қолган. Икки кун келмаса, “Опам келмади”, деб мактабдан қайтишини пойлаб ўтиради.

Менинг келаётганимни бир неча кишилар кўрган эди. Улар билан сурашиб ўтган эдим. Ундан ташқари, бир нафас ичида маҳалла-қуй, гузарнинг ҳаммасига овоза бўлиб, бир соат ўтмасдан уйга қариндош-уруғлар тўлиб кетди. Ҳали униси билан кўришиш, ҳали буниси билан кўришиш, ростини айтсам, ўзим ҳам оиладан хийла узоқлашиб кетган эканман. Бу такаллуфлардан жуда унгайсизланардим. Нима учундир кўзим эшикда: шу келган қариндош-уруғларнинг ичида аллакимни қидиргандай бўламан. Мен кутган биров йўқ. Келинг, шуни яшириб ўтираманми: Саодатга мунгазирман... Бир чеккаси ҳозир келмаганига хурсанд бўлиб қўяман.

Нимага десангиз, шунча эл-уруғларнинг орасида у билан қай хилдагина кўришиш мумкин? Кичкина табассум, икки минутли кўз уриштириб олиш, қисқагина эсон-соғлиқ сурашиш, вассалом...

Ўша куни кечгача умрим келган-кетганларни кузатиш билан ўтди. Абдуғани ҳам каттагина дастёр бўлиб қолибди.

У бу йил бешинчи синфда ўқир экан. Уни келган меҳмонлардан, жампирдан холи қилиб гапга солдим:

— Саодат оналарингникига менинг келганимни хабар қилдингми?

— Боя сиз меҳмонлар билан овора бўлиб турганингизда ойим қуярда-қўймай юборган эдилар. Бориб, айтиб келганман.

— Саодат онанг уйда бор эканми?

— Йўқ, мактабда экан. Аммамга айтиб келдим.

— Поччанг-чи?

— Поччам уйда эканлар.

Абдуғани билан суҳбатимиз тугамаган ҳам эдики, эшикдан сават кутариб, терлаб-пишиб аммамнинг ўзи ҳам кириб келди. Эшикданоқ жавраб келар эди:

— Вой аммагининг бўйингга қоқиндиқ бўлсин!

Аммам мен билан жуда иссиқ, бағриларига босиб куришди. Пенюналаримдан ўшди. Мени ўртага олишиб, у ёқдан-бу ёқдан, кўрган-кечирганларимдан гапга солишди. Мен ўзимга жуда ҳам улуғворлик бериб, сўралган саволларга калта-калта қилиб, салобатли жавоб бермоқдаман. Лекин гап орасида Саодатдан сўз очилишини кутаман. Ҳеч бўлмаса, номини эшитгани билан тасалли топмоқчи бўламан. Хизмат вақтини тамомлаб, акам ҳам етиб келди. У билан суҳбатлашиб ўтирганимизда эшикдан йигитлар чақиритиб қолишди. Уйдагилар билан суҳбатни йиғиштириб, ўртоқлар олдига чиқишга мажбур бўлдим. Ёшлиқдан бирга усаган Обид, Мансур, Йўлдош ва маҳалланинг бошқа ёш-яланлари эди. Улар билан куришиб кетдик. Обид уйига таклиф қилиб, олиб кетди. Уттан-кетганлардан суҳбатлашиб ўтирдик. Сўз орасида Обид менга тетажаклик қилиб Саодатдан гап очиб қаради. Бизнинг Саодат билан бўлган, ҳали барг ёзмаган — куртак ҳолидагина бўлган бу муҳаббатимиз дарров бунчалик эл оғзига тушиб кетганига ҳайрон бўлдим. Ҳойнаҳой бу “холис хизмат” каминанинг кампири ёки аммамнинг ичида гап ётмайдиган “девонай ростгүй” лигидан бўлса керак. Ундан ташқари, Обид хотин-қизлар техникумининг директори бўлгани учун Саодат тўғрисида анча маълумотларни олиш мумкин эди. Суҳбатимиз ярим кечагача давом қилди. Улар билан хайрлашиб, ҳовлига кириб ётдим. Чарчаганим учун икки йилдан буён унутиб юборганим она кучоғидай иссиқ оила ўрнида чўзилиб қаттиқ уйкуга кетдим.

Саодат эрталаб ҳам келмади. Менинг юрагим жуда безовта бўлиб, ҳатто ундан шубҳага ҳам туша бошладим. Бир вақтда — сийрак хатлашиб турайлик, деган мазмулда имо-ишора билан ёзган хатимдан хафа бўлмаганмикан, деб уйлардим. Келиб қолса, гина ҳам қилмоқчи бўлдим.

Тагин ўзимни юпатиб, балки келди-кетдиларнинг оёғи товсиллишини кутар, балки онаси бу ерда бўлгани учун мени келиб кўришга ийманар, деб уйлар эдим.

Эртанги чойдан кейин аммам кетди. Ортиқ битта-яримга келмайдиган бўлгандан, бирров шаҳарни айланиб келмоқчи бўлдим. Лекин юрагим, “ана Саодат келмади, мана Саодат келмади”, деб талпинар эди.

Тошкент жуда ўзгариб кетибди. Мен кўрмаган янги бинолар, янги кучалар, ҳатто, одамларнинг муомалалари ҳам анча ўзгариб қолибди. Айланиб томоша қилиб юриб соат икки-уч бўлиб қолганини ҳам билмай қолибман. Тезроқ ҳовлига қайтиш керак эди. Ун-ун бешта бодринг, иккита ҳандалак кўтариб ҳовлига қайтиб келдим. Кампирнинг қилиб қўйган шурвасини ичиб, янги газеталарни ўқиб ўтирдим. Кўзим газетада, аммо кўнглим Саодатда: “тиқ” этса эшикка қарайман. Соат беш-олтиларда узоқ муддат юрак уришлари билан кутилган “меҳмон” ҳам кириб келди. У мен ҳалигача ҳаёлимда суратини чизиб юрган, кўкраги бурма атлас кўйлакли Саодат эмас. Қўлида кичкина амиркон портфелча, эғнида клёш қилиб тикилган крепдешин кўйлак, бошида мен юборган беретка, сочлари турмакланган, ўрта даражадаги европалик бир қиз эди. У эшикдан кириб келишда пастки лабини тишлаб, жуда уялгансимон келар эди.

Ўзлари буртиб кетган, иссиқ кунда узоқ йул юрганиданми, ё уялганиданми, лаблари, бурун учлари, манглайи майда тер билан қопланган. У тер артиш баҳонаси билан кўзини яширмоқчи бўлар эди. Дарров ўрнимдан турдим. Кўкрагимни ҳарбийларча маҳсус савлат билан олдинга чиқариб, унинг истиқболга чиқдим. Маҳкам қўлини сиқиб, кўзда яширишдан табассум билан саломлашдим. У жуда уялиб кетган эди. Шу пайтда, қалдирғочдай “пир” этиб учиб кетишга тайёрдай кўринар эди. Мендан қўлини бўшатиб, кампир билан сўрашди. Кампир дарров ўтқазиб, янги дастурхон қилган бўлди. Биз икков бир-биримизга рўбарў хонтахта олдида ўтирдик. Кампир нон ушатиб, чой қуймоқчи бўлган эди, Саодат ўрнидан ярим қўзғалиб:

— Овора бўлманг, хола, чойни мен қуя қолай, — деди. Кампир меҳрибонлик билан:

— Қуяёр, хола! айлансин, узим қуйиб бераман. Сен ҳозир меҳмонсан, болам! Омон бўлсанг, ҳали қуярсан, — деди.

Кампирнинг бу соддагина гапидан орада ивир-шивир бир сир утгандай бўлди. Саодат ер остидан қия қилиб менга қараб қўйди. Мен ҳам худди шундай қилиб қарадим. Ҳар иккови-мизнинг куз қарашимиз ярим секунд ичи дастурхондаги новвот устида тўқнашиб олди. Билинар-билинамас илжайишиб қўйдик. Саодат ерга қаради.

Саодат стилган қизларнинг бутун латофатини эгаллаб олган. Ҳар бир кичик имо-ишоратдан муҳаббатга тааллуқли маънолар англайдиган етуккина қиз бўлиб қолибди. Уйда кўзимга ҳамма нарса кулиб қарагандай кўришади. Ҳатто ҳовли саҳнларини бўйдоқ қизларнинг бош қўйган ёстиғининг ҳиди қонлаб кетгандай туюлади. Саодат кичкина қандни қўлига ушлаб, патнис четига секин-секин уриб, ерга қараб утирарди. Бу ҳол менинг ҳам тилимни боғлаб қўйгандай.

Охири бу қисқа муддатли жимжитликни кампир бузди:

— Сизлар бир нафас гаплашиб утиринглар, болаларим. Мен ошхонадан хабар олай.

Саодат:

— Қўйинг, хола, ҳеч нарсанинг кераги йўқ. Овора бўлманг, мен ҳозир кетаман, — деса, кампир:

— Нега кетар экансан? Жура аканг билан бир нафас гаплашиб утир, нима, мен сенга қўй сўярмидим? Ҳар кунги ўзимизнинг қиладиган оби ёвғонимиз-да, хола! ургилсин, — деди.

— Шундоқ-ку, — деди Саодат, — сизнинг ошхона ишларига куймалашиб юрганганимизни кўрсам жуда ачинаман, хола.

Ганга мен аралашдим:

— Ойи, бўлмаса, сиз майда-чуйдангизни тайёрланг, мен узим ҳам анча вақтдан буён ош қилганим йўқ. Ошни узим қилиб берай.

— Қўйинг, — деди Саодат, — шу кийим-бошингиз билан қозон-товоққа уринмай қўя қолинг, ҳа, мен-чи?

— Сен куйдириб юборасан.

— Куйдирсам ҳам сизча куйдирмайман.

Яна бир-биримизга қарашиб олдик. Кампирнинг оши гап бошланишига баҳона бўлди. Кампир ошни ваз қилиб, бизни ёлғиз қолдириб, ошхонага кетди. Узилиб қолган гапни қайтадан бошлаш учун сўз қидирар эдим:

– Таътил вақтида нима қилиб портфель кутариб юрибсан. Абдуганини юборсам, “мактабда”, дейишибди. Сизларда уқиш тамом бўлгани йўқми ҳали?

– Уқиш-ку тамом бўлган. Мени қуярда-қўймай хотин-қизлар клубида ташкилотчи қилиб қўйишди. Умримда шунақа ишларни қилганим йўқ эди. Бу, хотин-қизларнинг бошини бир жойга қовуштириш ҳам жуда қийин экан. Эртадан-кечгача шулар билан куйманаман.

– Уҳ-хў, жуда активистка бўлиб кетибсан-ку! Мен бўлсам, икки бошни бир ерга қовиштиролмай ҳайронман.

Саодат яна киноя билан қараб қўйди.

– Ҳар бир гапни бошқа ёққа бураверар экансиз-да. Ленинградликлар муомалага уста бўлади, деб эшитгар эдик. Сизни ҳам анча ургатиб қўйишибди.

Жавоб ўрнига мен чўнтагимдан Саодатнинг ўзи тикиб юборган шоҳи рўмолчани олиб, кўзимни артмоқчи бўлдим, бу билан гўё, “ҳали ҳам ёнимда сақлаб юрибман”, деган ишоратни билдирмоқчи эдим. Саодат рўмолчани таниса ҳам, ўзини билмасликка солди.

Шу пайтда кўчада ўйнаб юрган Ёдгор аравасини етаклаб, алпюн-талпюн эшикдан кириб келиб қолди. Мен бу ёқда қолиб, тўғри бориб Саодатнинг кучоғига отилди. Бола ғоят севинган эди:

– Опа, қачон келдингиз? Нега эртага келмадингиз? (Кеча демоқчи).

Саодат ҳам Ёдгорни бағрига босиб эркалар эди. Мен буларнинг ҳар икковининг қилиқларини томоша қилиб туриб, келажак туғрисидаги анчагина хаёлларга ботиб кетдим: “Болага шу муҳаббат чинданми, биз уйлангандан кейин ҳам шу муҳаббатида давом қилармикан? Қачон бўлса ҳам Ёдгорнинг тарихи очилганда, Саодат бунга қандай қарар экан, нима деяр экан?” Ҳам ўша бир вақтдаги ҳикояларни устидагина бўлса ҳам уйлаб чиқдим. Ёдгорнинг бевафо онаси билан Саодатни бир-бировларига ҳуснда таққослаб кўрмоқчи бўлдим. Саодат у бевафо хотиндан анчагина утқир, ақл жиҳатидан ҳам ундан юқорилик қилади. Тасодифни қаранг-а, бир хотиннинг ташландиқ боласи бир гузал қизнинг меҳрибон оғушида...

Менинг юзимда озгина бўлса ҳам бу хомуш хаёлкашликни қурган Саодат бирданига ўзининг меҳрибонлигини тундликка айлантди. Кинояли оҳанг билан:

— Жура ака, — деди, — жуда хаёл суриб кетдингиз... Олам деган Шунақа булар экан, ҳеч истамаган вақтда кишини бир-бировидан ажратади, хафа булманг.

Мен сесканиб тушдим, ҳамма хаёлни бир чеккага йиғиштириб қўйиб, жиндак илжайдим. Сўзни бошқа ёққа бурмоқчи бўлдим. Унинг кўзларига завқ билан термилдим-да:

— Саодат, мунча ҳам яхшисан! — дедим.

Саодат бир чўчиб тушгандай бўлди.

— Мунча, жуда ҳам мақтагингиз келиб қолди? — мен қолиб Ёдгорга хитоб билан: — Ёдгор, дадангнинг сўзларини эшитяпсанми? — деди.

Ёдгор баҳонасида анча гап айлангириш мумкин эди. Лекин ошхонада кўйманиб юрган кампир, ҳатто Ёдгорни ҳам бизга халақит бермасин дедими:

— Ёдгор, ҳой Ёдгор, ўғлим, бу ёққа қара, мана сенга жухори кавоб қилипман, — деб алдаб чақириб олди.

Сухбатимиз боягига қараганда анча очилиб қолган. Бошқа тарафлардан аста-секин сўз очиш мумкин булар даражага етиб қолган эди:

— Саодат, — дедим, — бутун кечқурун бўшмисан?

— Нима қилар эдингиз?

— Тошкентнинг парklarини томоша қилар эдик.

— Сиз билан-а, қизиқ бўпти-да?

— Ҳа, нима, уяласанми, кап-катта қиз-а?

— Дадамнинг табиатларини узингиз биласиз-ку, куриб қолшундай бўлсалар, кўринг ҳангамани!

— Сен қизиқ экансан, бутун бўлмаса, барибир кейин юрамиз-да...

Саодат “ялғ” этиб менга қаради-да, эркаланиброқ:

— Ростдан-а, сизга буни ким айтди? — деди.

— Кўзинг айтиб турибди.

— Айний-айний деяпсиз-а, Жура ака. Холамга айтайми?

— Холанг нима қилар эди, қайтага хурсанд булади, кел, гапни четга бурма, кечқурун бўшмисан?

— Ҳа, бўшман, қўйинг, тагин ган-сўз бўлиб юрмайлик, уяламан.

Алдаб-сулдаб, унинг ноз-финоқларига кулоқ солмасдан кундирдим. Демак, учрашувнинг биринчи боби, Ленинградда бошланган “роман”нинг иккинчи қисми ҳам муваффақиятли чиқди.

Кампир ошни сузиб келди. Биргалашиб ўтириб ея бошладик. Кампир сўз орасида узини соддаликка солиб, гап айлантирмоқчи булар эди:

– Журавой, болагинам, кампирларнинг қилган оши сенга ёқадими, бизлар шунақа ўзимизга ўхшаган ланж, бўш қилиб қўямиз. Саодат қилганда эди, тасмадаккина қилиб пиширар эди.

– Йўқ, хола, – деди Саодат, – мен мунақа ширин қилиб пиширолмайман: сабзи-пиёзни хўп яхши қовураман-у, лекин тузини билолмайман.

Сўз навбати менга келиб қолди:

– Ошни ўзим қойил қиламан-да, лекин, шунда ҳам ўтни биров ёқиб бериб турса.

– Оҳ, болам, – деди кампир, – тўрт йилдан бери масаллуқли тайёр ошни пишира олмайсан-ку?..

Бу гапдан Саодат уялиб ерга қаради: мен ичимда: “Оббо кампир тушгур, эски зукколикдан биттасини ишлатдинг-а”, деб қўйдим. Яна кампирнинг ўзи гапни бошқа ёққа бурмоқ учун беш панжасини огзи-бурни аралаш суркаб ўтирган Ёдгорни койиб кетди:

– Айланай болам, тўкмасдан егин. Қўлингни мана бундай қилиб чимчиб олгин!

Кампирнинг пичинги билинар-билинмас ўтиб кетди.

Ошдан сўнг кампир лаганни кутариб ошхонага кетди. Саодат ўрнидан қўзғалиб кетмоқчи бўлди. Кечқурун паркка бориш тўғрисида қатъий ваъдасини олдим. Ҳовлидан бирга чиқиб кетиш унга ҳам, менга ҳам бир оз ўнғайсиз эди. Шунинг учун трамвай бекатида учрашмоқчи бўлдик.

* * *

Саодат билан кўпинча бирга юрамиз. Ҳатто бир ойнинг ичида икки-уч марта бирга паркка борувимиз ҳамма учун ҳам масаланинг очилиб қолишига сабаб бўлган эди. Саодатнинг ўргоқлари бир-икки марта унга тегажаклик қилиб кўрган бўлсалар ҳам, бу иш уларнинг олдида ҳам оддий саналиб, ҳеч ким бу тўғрида гапирмайдиган бўлиб қолган эди. Бизнинг кўпинча бирга юруvimиз Саодатнинг отасига ҳам эшитилибди. У акам билан учрашиб: “Энди булар ишнинг булгани яхши, қиз боланинг тупроғи жуда енгил булади. Журавой бу йил ўқишдан қола қолиб, тўйни қилиб кетгани маъқул булар эди. “Тўй қачон?” деб сўрайверганларидан жуда зерикдим”, деган эмиш. Акам “Ҳа, хўп, гаплашиб кўрарман”, деб жавоб берибди. Мен ўқишим тамом бўлмагунча тўйни

қилмаслигимни бир талай узрлар билан айтиб, тушунтириб қўйишни сурадим.

Бир кун Саодат менга келиб:

— Жура ака, дадам сизга салом айтиб юбордилар. Дам олиш куни кечкурун бир-иккита уртоқларингиз билан бизникига борар эмишсиз, мендан бошқа дастёрлари бўлмагани учун мен шўрлик хабар қилиб юрибман, — деди.

— Ҳа-ҳа, — деб кулдим, — тўйдан илгари чарларни ер эканмиз-да.

— Ҳеч ҳазилкашлигингизни қўймадингиз-да, сизга бир гапни айтишу қочиш.

Ваъда қилинган куни техникум мудирӣ Обид уртоғимни олиб бордим. Қуюқ-суюқ зиёфат жуда яхши бўлди. Лекин Саодат ошхонадан чиқмас эди. Поччам, яъни Саодатнинг ладаси ўзи хизмат қилиб турар эди. Поччам, бу гап жуда ҳам ечилиб кетиб, аммамни чақириб қолди:

— Саодат! Саодат! Бу ёққа қара, мулла Обиддан қочмай қўя қол. Қизимизнинг домласидан ҳам қочасанми? Саодатингни ҳам чақир, ўзининг кунда кўриб юрган домласи-да! Уйда сенлар туриб, мен хизмат қилиб юрайми! Журавой бўлса — ўзимизники.

Обид ҳазиллашиб қўйди:

— Умар ака, бундай, кампир билан бирга боғларга томошага ҳам тушмайсиз!

Кулишдик.

— Эй, ука, — деди поччам, — энди бизларнинг вақтимиз ўтиб қолди. Мана сизлар юрсангиз ярашади.

Дадасининг бу ҳиммати Саодатнинг кутганидай бўлса керак, шу гапдан кейин баъзи нарсаларни даҳлизга олиб келиб, ярим кўринишлар билан хизмат қилиб турди. Мен бўлсам, мумкин қадар эпник томонга қарамасликка ҳаракат қилар эдим. Сипоҳгарчиликни қўлдан бермас эдим. Анчагина у ёқ-бу ёқдан сўзлашиб ўтирдик.

Кетар олдимизда Ленинградга юборилган тагдўзи дўшпининг иккинчи нусхаси аммам томонидан менга кийгизишиб юборилган эди.

Шундай ширин турмуш жуда тез ўтиб бормоқда. Яқинда Ленинградга қайтиб кетаман. Саодат билан бирга ўтказилган соатларнинг қандай тез ўтиб кетганлигини билмайман. Менинг кетишга тайёрлана бошлаганлигимни кўрган Саодат:

— Кетманг ё мени ҳам ола кетинг, — дели.

Кетадиган кунларим жуда ҳам аниқланиб қолди. Августнинг ун бешларида йўлга тушаман. Шунинг учун эртага Саодат билан сўнги марта боғни томоша қилмоқчимиз. Ҳам ўша ерда мен унинг чинакам ваъдасини олмоқчи бўламан. Абдуганидан Саодатга чумчуқ тилидай хат юбориб, “Хўп”, деган жавобни олдим. Эртасига кеч билан бизнинг ҳовлига келди. Кампир озгина овқат қилиб қўйган эди. Бизнинг ўзимизга айрим сузиб берди. Овқатдан кейин секин-аста Саодатнинг ёнига ўтдим. Қўлини кафтларим орасига олиб сиқдим, кўзларига термилдим-да:

— Жоним Саодат, — дедим, — бутун-эрта мен Ленинградга қайтиб кетаман. Сен ҳам ўқишингга кирасан, шунинг учун сени чақиртирган эдим. Сен билан бизнинг турмушимиз тўғрисида очиқ фикрингни эшитмоқчиман.

— Қанақа турмуш? Нима демоқчи бўласиз?

— Ке қўй, ўзингни соддаликка солма, биласанки, мен сени яхши кўраман, биласанки, сен ҳам мени яхши кўрасан.

— Буни сизга ким айтди?

— Ҳа, майли, қани жавоб бер-чи, турмушимиз тўғрисида сенинг қандай фикрларинг бор?

— Ленинградда ҳам педтехникум борми?

— Бор...

— Мен борсам олармикин?

— Олмайдди, русчани билмайсан.

— Ургатмайсизми?

— Сенга бир нима ўргатиб бўладими?..

— Ҳарбий одам бунақанги гап қилмайди, ундан кўра сиз менга команда беринг!

— Хўп, яхши, команда бераман. Ҳозир бўл! Икки йилдан кейин тўйимиз бўлади. Мен ўқишимни битириб келаман. Сен ҳам ўқишингни битириб қўйишга мажбурсан. Порлоқ турмуш учун, чин ҳаёт учун, яхши фарзандларинг ота-онаси бўлиш учун илгарига қараб шагом марш!

Саодат бу гапдан, камнирнинг эшитиб қолишидан уялишни ҳам эсидан чиқариб, узини тухтатолмасдан шарақлаб кулиб юбordi... Суҳбатимизнинг бу томони жиддий борди. Саодат бир нуқтада туриб олиб, Ёдгориинг онаси ким экашлигини билгиси, шу тўғридаги ҳикоянинг нима бўлганлигини эшитгиси келар эди. Мен унга Ёдгорнинг бутун ҳикояларини тўйдан кейин айтишга ваъда бердим.

Ваъдамиз бир ерда қарор топди. Мен энг яхши доктор бўлиб келишни, у энг яхши педагог бўлишни ваъдалашдик.

* * *

Ленинградда яна икки йил қолдим. Йил ўртасидаги отпусқада Тошкентга келишни ўзимга маъқул кўрмадим, айниқса, охириги йилги ўқишлар жуда оғирлашиб кетган. “Икки кўснни қувлаган бирисини ҳам туголмас”, дегандек, шу қимматли вақтлардан озгина — бир қисмини бўлса ҳам муҳаббат можароларига сарф қилсам, дарсга халал етиши мумкин эди. Саодат билан бўлса ваъдалашиб қўйганмиз, бу тўғрида ҳеч қандай ташвиш тортмасам ҳам бўлади.

Шундай бўлишига қарамасдан, у менга ёзиб туради, мен унга ора-сира жавоб бериб тураман. Шунинг сингари оила билан бўладиган хат борди-келдиси ҳам ўрта даражада: “Соғиндик”, дейдилар, “Уғлинг айниқса ичикмоқда”, дейдилар, кампир, “Касалман”, дейди. Шунга ўхшаган гаплар...

Сўнги йилнинг имтиҳонига жуда қизғин тайёргарлик бормоқда. Ишимизнинг кўп қисми амалий тажриба устида бўлгани учун кўпроқ вақт клиникаларда ўтади. Мен ички касалликлар врачлари бўлишни ҳавас қилганим учун кўпроқ ички касаллар билан қизиқаман.

Имтиҳон вақти етди. Деярли кўп дарслардан профессорлар билимимни яхши топдилар. Академиядаги бошлиқларнинг маслаҳатига мен ўзимнинг диплом ишимни бажариш учун яна бир йил Ленинградда қолишим керак. Лекин мен диплом ишини Тошкентда ёқлашни сўрамоқчиман. Бу тарафи ихтиёрий бўлгани учун ижозат бердилар. Керакли ҳужжатларимни олиб, муаллимларим, профессорлар ва ўртоқларим билан хайрлашиб, ҳарбий комиссариатдан ўқётимни Тошкентга кўчиртирдим. Шу билан тўрт йил мени кучоғида сақлаган, тарбиялаган, оддий аскардан олий маълумотли

ҳарбий доктор тайёрлаб чиқарган шаҳар — Ленинград билан хайрлашдим.

Ғоят шодман, ғоят қувноқман. Йул-йулакай шу маҳалгача ўтган, айниқса, сўнгги олти-етти йиллик умримнинг яқунларини мулоҳаза қилиб кўраман.

Тошкентга яқинлашган сари юрагим уради. Ҳар галги одатча қачон боришим тўғрисида ҳовлидагиларга телеграмма берган эмасман. Фақат менинг қачон кириб боришимни Саодатгина билади.

Поезд секин-аста тийганиб келиб, Тошкент вокзалида тўхтади. Плашимни билагимга солиб, кўлимга чамадошимни ушлаб, вагон деразасидан платформага қарайман. Кишилар, хотинлар, болалар — кутиб олувчилар вагон бўйлаб чопадилар.

Деразалардан қараб, аллакимларнинг исмларини қичқириб чақирадилар. Шулар ичида Саодатни қидираман. Ана у!... Юрак уришлари билан зориқиб-зориқиб кутганим — Саодат! У аллакимнидир қидириб юради. Бизнинг вагон деразаси ёнига келганида, ойнани чертдим. У аланглаб юқорига қаради:

— Жўра ака! — Югуриб эшикка кела бошлади. Мен ҳам купедан чиқиб йулакка юрдим. У аллақачон тамбурга етиб қолган эди.

У ҳеч қандай тортиниб ҳам гурмади. Кела солиб менга отилди...

Гўё бизнинг ҳар икковимиз Ленинграддан бирга келгандай, бизнинг уйга кириб бордик.

Менинг кириб келувим ҳар икки уйда ҳам, яъни бизнинг уйда ҳам, Саодатларнинг уйида ҳам жуда катта қувончларга сабаб бўлди. Ўқишим тамом бўлганини билган онам терисига сизмай севинар эди. Йиллар бўйи хаёлдан ҳақиқатга ўтмай юрган “кенжатоё келин” умиди ортиқ қўлга кирган эди. Ҳар икки уйда ҳам тўй таралдуди учун жаҳду жад билан тайёргарлик бораётгани қулогимга етиб турар эди. Яна галга солишга кўлимда ҳеч қандай важ-корсон бўлмагани учун мен ҳам бу ишга ўз розилигимни берган эдим.

Олти ёшни тўлдириб, еттинчининг икки-уч ойини яшаб қўйган Ёдгорнинг анчагина эси кириб қолган. Унга кимдир тушунтирибли. У келиб менинг тиззаларимни кучоқлайди-да:

— Дада, менга ошпоқ ойи олиб берасиз-а? — дейди. Мен унинг бу гапидан ўксиб кетаман. “Бечора Ёдгор, — дейман,

– қачон бўлса ҳам мен сенинг ҳақиқий отанг эмаслигимни, сен қандайдир бевафо, бироқ гузал бир хотиннинг ташландиқ ва қандайдир бағри қаттиқ, мен ташимаган саёқ йигитнинг кузи кўрмаган фарзанди эканини билиб қолсанг...” дейман, яна ўзимни юпатаман, ўзимга қаттиқ ишонч бераман: “Йўқ, Ёдгор – бу муглақо менинг ўғлим, у Саодатнинг ҳам биринчи боласи”, дейман, уни гапга сола бошлайман:

– Сенга тагин қанақа ойи олиб бераман, ўғлим, катта ойимлар-чи, у сенга ҳам ойи бўлади, менга ҳам, Абдуғани аканга ҳам, Кумри опанга ҳам бўлади. Тагин кимни олиб бераман?

У яна суйкашиб келади, эркалашиб:

– Ҳа, олинг-а, у киши бувим бўладилар-ку, менга Саодат онамларни олиб берасиз! Мен у кишини оппоқ ойим қилиб оламан ўзим...

– Оббо жинни-е, буни сенга ким айтди? Хўп-хўп, олиб бераман, – деб кулиб қўяман.

Муҳаббат кучоғидай иссиқ ёз, чарослар бахт чехрасидай хол отан, қизилуруғ қовунлар ишқдай ширин. Июль ойининг қизғин кўнларидан бирида Саодат билан икков етаклашиб ЗАГСга бордик. Бу менинг ЗАГСга иккинчи борувим... Менга бу ердаги кўп нарсалар, ҳатто умрнинг айрим қоидаси, хунук қисми ҳам таниш. Худди кечагина шу ерга келгандай сезинаман. Тагин бу галги келувим ўша биринчининг ўзи бўлмасин, деб, секин ёнимга қараб қўяман. Йўқ, бу – менинг Саодатим! Вафоли Саодатим! Мен у билан умрли бахтнинг аҳди учун келганман.

Турмушда ҳар нарсанинг тарозудай икки палласи бўлади, дейдилар: ширинликнинг аччиғи, қоронғиликнинг нури, кечанинг кундузи, тиканнинг гули бўлади. Ёшлик гурури билан қилинган бир талоқнинг жабрини тортиб келдим. Аччиқлиги билан уртандим. Қоронғилиги билан тентирадим. Кечаси билан зулматда қолдим. Тикани билан алам торгдим. Энди буларнинг ҳаммасига ниҳоя.

Энди мен билан Саодат учун бахт даричасидай очилган қалин муқовати ЗАГС дафтари бошида кулган юзлар билан турмоқдамиз. Узун ва ойдин умр йўли. Бу йул нурларга тўлган, ширинликларга мўл, муттасил кундуз, гуллар тўшалган йул.

Менинг бу бир нафас ҳаётга чўмувим Саодатни шубҳалантирдим, билмадим. Қўлимни маҳкам сиқиб қўйди-да:

– Менинг фамилиям нима бўлади? Жавоб берсангиз-чи, кутиб қолдилар... – деди. “Ялт” этиб унинг ишқ ва муҳаббат

тула кўзларига қарадим. Бугун кечмиш хаёлларим бурунга йўлиққан тугундай тўзғиб кетди:

— Ихтиёр сенда, хоҳласанг менинг фамилиямни ёздир-шинг мумкин.

ЗАГСдан чиқиб, кийим-бош магазинига қараб кетдик...

* * *

Ҳарбий комиссариат мени узоқ чегара гуманига юборди. Мен бу ерда чегара соқчи отрядларининг доктори бўлиб тайинланган эдим.

Уйланганимдан кейин Саодат билан уйда бўлишим уч-тўрт ойдан нарига ўтмади. Саодатнинг яна бир йиллик ўқиши бор. Шунинг учун мен уни ўзим билан бирга олиб келишга андиша қилдим.

Умримнинг анчагина қисми ҳарбий ишларда ўтгани учун мен бу ерда ҳеч қандай қийинчилик тортмайман. Лекин соғинув уз ҳукмини ўтказиб туради. Уйланмасдан ишари бу ҳисси ўзимда тажриба қилиб кўрмаган эдим. Узун кечалар, юлдузли осмонга қарайман. Жимирлаб оқиб турган Амударёнинг майда тўлқинларида ой нурининг эрмак бўлганини кўраман. Дарё каби кенг кучоқ очиб, тўлқинли бағримда Саодатни кўргим келади...

Осмонда шимолдан жанубга қараб Сомон йўли бўйлаб турналар, фозлар карвони учиб ўтади. Гуё улар менинг бу орзуларимнинг тездан рўёбга чиқишига башорат бергандай, “ҳақ-ҳақ”, деб ўтадилар...

Яна ўз уйимга қайтиб кираман. Саодатдан келган хатларни бир неча марта ўқиб кўрган бўлишимга қарамай, яна қайтадан ўқиб чиқаман. Хатлар Саодатланиб мен билан сўзлашгандай бўладилар, секин ўшиб қўяман.

Бизнинг чегара соқчилигидаги йигитларнинг ҳаммаси ҳам тоғни урса толқон қиладиган азамат, соғлом йигитлар, борганимга икки-уч ой бўлишига қарамасдан, буларнинг ичида бирорта жиддий касал учрата олганим йўқ. Ошиб боргани тумов ёки офтоб уриш. Ҳарбий поликлиникада иш оз бўлгани учун бошликларнинг ижозати билан граждандар поликлини-касида ҳам ишлайман. Кул умрим теварак-агрофдан келадиган аҳолига ёрдам беришдан иборат. Айниқса, граждандар ўртасида номим яхшиликка ёйилган. Менинг ерлик тилни билишим уларнинг дардларига дармонлардан биттаси бўлиб ҳисобланади.

Гражданлар ўртасида бўлганидек, маҳаллий ташкилотлар ўртасида ҳам дурустгина обрўйим бор. Ўзимга яраша ошна-ўртоқлар, ёр-дўстлар топганман. Дам олиш кунлари улар билан бирликда бир-биримизга борди-келди қиламиз, хуш-чақчақлик билан умр ўтказамиз.

Кунлардан бир кун шу ўртоқларимдан бириси — туманимизда масъул хизматлардан биттасини эгаллаб турган бир йигит — мени шахсан уйига таклиф қилди.

— Ўртоқ доктор, — деди, — бир печа вақтдан буён тузалмаётган бир беморим бор, кўп докторларга курсатдим, ҳар қайсиси ҳар хил фикр беради, лекин бирортасидан ҳам шифо топгани маълум эмас. Ростини айтсам, бемор — ўзимнинг хотиним. Сиздан илтимосим: бир бориб курсангиз.

Бу йигит кўринишда мендан бир-икки ёш катта, кўнглида кири йўқ, жуда хушчақчақ бир киши эди. Айниқса, тумандан орттирган ўртоқларим ичида мен ҳам унга, у ҳам менга кўнглимизни жуда яқин тугар эдик. Сузини қайтармасдан, ваъдалашган кунни уйига бордим. Меҳмонхонасида бир оз сузлашиб ўтиргандан сўнг, мени ётоқ уйига олиб кирди. Уйнинг турида пулат каравотда кўзини шиша тикиб бир ёш хотин — бемор ётар эди. У мени кўриши билан ўрнидан қўзғалиб, каравотдан тушмоқчи бўлди. Мен унга озор бермаслик учун қўзғалмаслигини таклиф қилдим. Хотин бир оз озиб, ранги саргайинқираган бўлишига қарамай, юзларида ўткир ҳусннинг излари барқ уриб кўриниб турар эди. Ёши йигирма тўрт-йигирма бешларга кирган бир жувон. Мен уни докторларга хос бир эзмалик билан диққат қилиб текшириб кўрдим. Билмадим, бошқа докторлар қандай ҳукмга келган эканлар, менимча, хотинда ўткир асабийликдан бошқа ҳеч қандай жиддий касаллик кўринмас эди. Мен бунини ўртоғимга айтдим. Ҳам хотинни саёҳатга юборишни маслаҳат бердим. Сўз ораси болалари бор-йўқлигидан, оилавий турмушларида сўрадим. У бир хўрсиниб олди-да:

— Боламиз йўқ. Ростини айтсам, бу кишининг касаллари ҳам қисман шу боласизликдан, — деди.

Мен уйланганларига қанча вақт бўлганини, болалари бўлса ҳам турмаганми ёки ҳеч болалари бўлмаганми, ҳаммасини айлангириб сўрай бошладим. (Чунки докторларга баъзан шундай, турмушдаги майда фактлар кўп нарсаларни билишга ёрдам беради.) Менинг саволларимдан зерикдимми ёки эзилдимми:

— Ўртоқ доктор, — деди дустим, — ҳаммасини билгингиз келадими? Хўп, айтиб берганим бўлсин. Сиз шу ерда бир нафас утириб туринг...

Нариги уйдан бир стул келтириб, беморнинг бош томонида мен, оёқ тарафида эри утирди. У ҳикоясини сузлай бошлади:

— Ўртоқ доктор, мен сизга айтсам, бунинг касали бола важида. Баъзи-баъзида мен ҳам уйлаб кетиб, касал бўлгудай бўлиб қоламан-у, нима қилсангиз ҳамки, бир тарафи эркакчилик, иккинчи тарафи, иш билан овуниб, кўнра эсимга олмайман.

Ўртоғим сузини бўлиб хотинига қаради:

— Айтгаверайми, Меҳрихон?

Хотин уялгандай бўлиб, юзини терс утирди-да:

— Ўзингизга синашта ўртоғингиз бўлсалар, у кишидан сир яшириб ўтирасизми, бир бошлаган гапни ўлда-жўлда қўймай айтгаверинг энди, — деди.

Ўртоғим яна бир хўрсиниб қўйди:

— Шундай қилиб десангиз, ўртоқ доктор, мен буидан олти-етти йил бурун қип-қизил чапани йигит эдим, — хотинини кўрсатиб, — бу бўлса паранжидаги оддий бир ўзбек қизи эди.

Мана энди ўзингиз кўриб турибсиз, биласиз: мен САКУга кириб ўқидим, масалага бошқача қарайдиган бўлдим. Ҳикоя-мизнинг бош йилларидаги оддий чапани эмасман. Менинг ҳозирги ҳикоямга бу кўнра одамшаванда, маданиятнинг алоқаси йўқ. Бу ҳам ўқиб, тушпа-тузук активистка бўлди. Мана, беш йилдан буён бир-биримизни севиб, кўрмасак соғинишиб, меҳрибончилик билан умр ўтказамиз, мени шу туманга тайин қилишди. Икки йилдан бери шу ерда ишламоқдаман. Албатта, бу гапларнинг сизга қизиғи йўқ. Гапнинг қизиғи мана қасрда, қулоқ солинг, ўртоқ доктор!

Бизнинг уйланишимизнинг тарихи жуда ҳам қизиқ. Ҳалиги айтганимдек, мен оддий бир чапани эдим. Бу бир мусулмоннинг ифрат пардадаги қизи эди. Нима қилай, йигитлик ғурури дейсизми, ёшлик дейсизми, биз бир-биримизни севишдик — бу мендан бошқага тегмайдиган, мен бошқани олмайдиган бўлдим. Лекин бунинг отаси менга беришпа розилик бермас эди. Шундай бўлса ҳам, ишқ дегандай, бир-биримиздан ажратмас эдик. Бирмунча вақт яширин юрдик. Биласизки, ўртоқ доктор, мен дунё кўрмаган чапани йигит бўлганимдан кейин, бу паранжи ичидаги хуркович кўндек, ота-боболарча айтганда, “қоюзлаги қантдек қиз” бўлгандан кейин, нима қилишимизни билмай

қолдик. Бу сирни икковимиз ва бунинг онаси билди. Нима қилиш керак, бу сир битта-яримтага ошқора бўлиб қолса, бунинг отасига бош кутариб юриш ўлим билан барабар эди. Бизга ҳам, айниқса, бунга жуда зур иснод бўлар эди. Биз ҳар уч гул кишилар мумкин қадар сирни яшириб, ой-кунини кутишдан бошқа чора тона олмас эдик.

Вой ўртоғ-эй, уша кезларда мен билан Меҳрининг тортган жабру жафоларимизни қўяверинг. Ҳаммага шумшук кўрингандай. Ҳамма мени жиноятчи деб бармоқ уқталиб курсатаётгандай сезинаман. Шахтимдан тушпанман. Бушашиб қолганман. Айниқса, Меҳрининг онаси менга куз очирмайди. “Йигит улгур, жувонмарг, қизимнинг номини бир пул қилдинг”, деб қарғайди. Бироқ бу қарғишлар фойда бермас эди. Ё менга Меҳрини беришлари, ёки болани йўқотишлари керак эди. Отаси бу сирлардан хабарсиз бўлгани учун онасининг қилган қийин-қистовларига қулоқ солмас, сўзида туриб олган эди. Сунги икки-уч ой ичида, мана ўзининг юзи, кўзи, уйдан остона ҳатлаб кўчага чиққани йўқ. Узоқ кутилган “меҳмон” тугилишига бир неча кун қолганда Меҳрини “Далага, холасиникига кетди”, деган баҳона билан отасининг кўзидан бир овлоққа яширдик. У ерда бола туғилди. Икки-уч кундан сўнг Меҳри салюматланди. Энди қандай қилиб бўлса ҳам болани йўқотиш ҳаммамизнинг фикримиз бўлиб қолган эди.

Ҳикоя чуқурлашган сари бир қоронғиликдан — нурга, шубҳадан яқинга бораётган кишилардай кўзимнинг қорачиқлари кенгаймоқда, баданим аллақандай кўрқинчли учрашувдан дарак бергандай жимирлашмоқда эди. Хотин бўлса кўзини яшириб, пиқ-пиқ йиғламоқда эди. Уртоғим ҳаяжонланган... Бир неча секунд оралиқни жимжитлик босди. Гуё пашша учса, унинг қанотидан чиққан овоз жимжитликни бузар эди. Уртоғим хотинига бир қараб қўйди. Ўзини тўхтатиб олиб, яна сўзида давом қилди:

— Шундай қилиб, ўртоқ доктор, оғайни, мен сизга айтсам, болани нобуд қилишга ҳеч қайсимизнинг кўзимиз қиймади: ошпоққина, лумбиллаган уғилгина бола эди. Минг томонни ўйлаб ҳиёла ва чора ахтарар эдик. Бирорта бефарзанд одамга бериб юборайлик, десак, сир очилиб қолишидан кўрқар эдик. Ҳали ҳам маслаҳат Меҳрининг ўзидан чиқди. У менинг паспортимни сўраб олди, кўчага чиқиб кетди. Билмалдим, болани нима қилди? Эртасига хабар олай деб учрашганимда — бола

йўқ. Ҳеч нимани кўрмагандай. Менга муомалалари совуқ. Меҳри менга паспортимни қайтариб берди. Паспорт ичида ЗАГСдан олинган, менинг номимга ёзилган талоқ хатишнинг копияси ётар эди. Жуда ҳайронликда қолдим. Биз илгари у билан никоҳдан ўтмаган эдик. Хўш, талоқ хати қаердан пайдо бўлди?..

Гапнинг қисқаси, бола нима бўлганини ҳали ҳам менга айтган эмас, ўртоқ доктор. Мана шу талоқ хатини ҳали ҳам сақлаб юраман.

У кўйини чўнтагидан паспортини олди. Паспорт ичидан тарихий талоқ хатини олиб менга узатди. Кўлларим қалтирар эди. Кўз олдимни йиллар бўйи тўсиб ётган қоронги туман секин-секин тарқалгандай бўлар эди. Аграйиб қолган эдим. Бу — ўша, мен кўл кўйиб олган ва мени кўлга туширган талоқ хати эди. Йигитлик забтини йиғиб олишга ожиз эдим. Менинг бунча ўзгариб кетувимдан шубҳаланган ўртоғим гўхгалиб, менга ҳайронлик билан термилар эди.

Меҳрихонга қарадим. Бу — ўша алдамчи, бевафо кўзлар, бу — ўша бир кулбуси билан мачит тарновидан мусичаларни чўчитиб учирган ёқут лаблар...

Меҳрихон йиғидан бўртишиб кетган кўзини ишак дастурмо-лчаси билан артиб олди. Уйнинг ичини сувга ивирилган қалам-пирмунчоқ ҳиди тутиб кетди. Мен ўзимни буздан етти йил илгари боғ мачитида, деб ҳис қилар эдим. Ниҳоят, ўзимни кўла олдим.

Ўртоғим менинг тинчланганимни кўриб, хотинини қистай бошлади:

— Меҳрихон, ҳой, Меҳрихон! Кел, кўй энди, соғ-саломат бўлса уйнаб-кулиб катта бўлиб қолгандир, ўлиб кетган бўлса, айб эски турмушнинг кишиларга кафан бичишида. Мана бу ўртоғим доктор — ўзимизнинг ҳамшаҳар. Бу кишининг феъл-атвори менга жуда ёқиб тушди. Жуда улфат йигит экан. Сен ўша етти йил ичингда сақлаб яшириб келган сириштни шу бутун очиб бер. Шу билан бу ҳикояга гўр қазийлик-да, юрагимиздан сидириб ташлайлик. Сен ҳам ўзингни диққат қилиб касал бўлиб юрма, мен ҳам сени кўриб ич-этимни еб юрмайин. Қани, қолганини ўзинг айтиб бер, болани нима қилгансан?

Оғир бир жимжитликнинг вазмин кўллари ҳар учовимизнинг елкамиздан босиб тургандай эди. Гуё қоронги кечалар зашжир ҳалқаларидай бир-бировига тугашиб кетган, гуё улуғ бир тилсимот сандиғининг кулфига бир калитнинг туши-

шиши кутгандай ҳар учовимиз шу мубҳамликда жараглаган овоз кутар эдик. Мени эса умри етти йил, лекин мазмуни етминч йилларга тенг бир ҳиссиёт чулғаб олган эди. Мени уч билан шафқат, ғазаб билан марҳаматнинг кураши ўз домига торган эди.

...Ана Ёдгор, ҳалигина эмган она сугишинг лаззатини тамшаниб менинг қўлимда ухламоқда...

... Ана Ёдгор, менинг юлдузли шапкамни кийиб ўйнамоқда...

...Ана Ёдгор, “Менга ошпоқ ойи олиб беринг”, деб қистамоқда...

Ёдгор...

Энди Ёдгор йўқ. Ёдгор — у, бировнинг ўғли.

Эй ишқ, мунча ҳам қудратлисан!

Хотин кўзларини очди. Титраган кўзлари билан каравот қирғоқларини ушлади-да, қаддини ростлади.

Титроқ ва ҳаяжонли овоз билан:

— Айтайми? Айтайми? Мен бир ўғил ва бир йигитнинг қонига жавобгарман! — деди.

У ярим телба эди. Ҳиссиёт агар муҳит бўлса, у шу муҳитнинг тўлқинига асир бўлган бир чулоқ чумоли...

Менда шафқат — учни етти, меҳр — ғазабни, гўё суқир нахса деворлардан шафтолилар муралаган узун ва жимжит боғ кучанинг ялла бедард чапаниси эдим. Урнимдан қўзғалдим: Меҳрихоннинг иккала қўлини ушладим. Бутун кучимни икки кўзимга йиғдим-да, унинг бевафо, бироқ намгин, шўх, лекин маънос кўзларига тикилдим:

— Бировга ҳеч ҳолис хизмат қилиб ўрганганмисиз?

Меҳрихон менга жуда қаттиқ термилди. Андиша оёқости бўлди, ору номус бир нул!

— Уша сизмисиз? Тўғри, сизсиз...

У мени маҳкам кучоқлади ва ҳушидан кетди...

* * *

Ҳозир мен Тошкентдаман. Ёдгор ўз ёнимда, баъзан Меҳрихонлар оиласига ҳам бориб-келиб туради.

1936

ШУМ БОЛА

I БЎЛИМ

Расталар обод. Қаймоқ бозорининг бурилишида, маҳкаманинг бошида Илҳом самоварчининг каттакон чойхонаси бўлиб, унда граммофон чалинади. Турли-туман пластинкалар орқали Тўйчи ҳофиз, Ҳамрокул қори, Ҳожи Абдулазиз ва Фарғона яллачи хотинлари кетма-кет мақомлар, яллалар, ашулалар айтади. Чойхонада жой етишмайди. Узун раста, жуҳуд раста, атторлик ва бошқа расталарнинг бойваччалари савдодан буш вақтларида бу чойхонага йиғилиб, меҳмонхоналардек уртада кагта баркашларда қанд-қурс, писта-бодом, мураббо, нишолда, обинон, ширмой нонлар билан шамалоқ безагилган дартурхон атрофида чақчақлашиб ўтиришади. Баъзи бойваччаларнинг дастурхонида қорнига қалдирғоч сурати солинган, устига похолдан тўр тўқилган коньяклар ҳам кўринар эди.

Бу чойхонага бозор-учарга санғиб тушиб қолган деҳқон, камбағал косиб, қозоқ, қирғиз ва бошқа оддий фуқаро киролмас эди.

Самоварчи Асра кал деган хипчадан келган, қотма, энчил йиғит эди. Устида олди очик яктак, оёғида қала кавуш, зангори шоҳи қийиқ боғлаган, елкасига холпаранг румол ташлаган хушфеъл йиғит эди. Чойхур бойваччалардан бирортаси:

— Асра!

Ёки:

— Кал! — дейиши билан:

— Лаббай, мулла ака, чойми, чилимми? — деярди-да, дарров бир қўлида кичкина чойнак, иккита кичкина хитой пиёла ё бўлмаса ярқираб турган каттакон мис чилимнинг сархонасига тамаки босиб, устига чўғ кўйиб, бир-икки қулдиратиб тортиб, пишитиб, кашанданинг хизматига югурар эди.

Бу чойхонада мени маҳлиё қилган нарсаларнинг бири кираверишининг шифтига илиб қўйилган кагта, симларига зарҳал берилган, ҳар хил туморлар, байроқчалар билан безатилган қафас ва бу қафасдаги жонли тўти эди, ўлиб кетай

агар, тирик тути эди. Патларииинг ранг-баранглиги Ойша чеварниинг йиш кугисидаги ипаклардай товланар эди. Кук, қизил, зангори, сарик, оқ, пушти, жигарранг, гулос, пистоқи — бориинг-чи, дунёда қанча ранг бўлса, шу тутининг патида бор эди. Айшиқса, бу тути қурмагур шунақа ҳам бийрон эдики, эндигина тилга кираётган уч яшарлик қизларнинг овозига ўхшатиб:

“Асра, Асра! Меҳмонга қара, бир чой, бир чилим. Келин, мулла акалар, келин, бойваччалар”, дегани ҳали ҳам қулонимдан кетмайди.

Биз яланг оёқ, буз куйлак-иштили, кир-чир болалар тутига яқинлашиб:

— Тути, тути...

— Тути, тути... — деб қичқирар эдик. Асра кал бизни қувлар эди, қулига тушсак урарди. Тути бўлса орқамиздан:

— Бувингни... — деб сўкарди.

Бозорда санқиб юрган биз дайди болалар учун қувончли эрмаклардан бири бозор, маҳалла, куча-куй жинчилари эди. Уша йилларда Тошкентда шунақа ҳам жинни куп эдики, санаб саноғига етолмайсиз: Малла жинни, Карим жинни, Майрамхон, Хол паранг жип-жинни, Тожихон, Жуфт каптар, Олим жинни, Эшон ойи, Овоз жинни ва бошқалар... Ҳар бир жиннининг ўзига хослиги, тантиқлиги, “ширин”-лиги бор эди. Карим жинни сўккани-сўккан эди. Унга на худо, на пайғамбар, на Шоҳидоят ҳожию Орифхужа эшон ва на Олим қозию Шарифжон Дума — барибир сўкаверар эди. Етти пуштидан торғиб, астар-аврасини ағдариб сўкаверар эди. У илгари бузчи экан, чиг кўпайиб кетганидан кейин буз утмай қолиб, бозори касодга учраб, бола-чақасини боқолмай, жинни бўлиб қолибди, деб эшитганман.

Эшон ойи деган хотин ҳам жинни эди. У қирқ-қирқ беш ёшлар чамасидаги қорачадан келган, хушқомат, қаламқош бир хотин эди. Бу хотин аслида қаландархоналик Миттихон турам деган эшоннинг хотини бўлиб, эшон шу хотиннинг синглиси билан ўйнашиб турганида устидан чиқиб қолиб, жинни бўлиб қолган экан.

“Жуфт каптар”га ҳукуматдан теккан эди: Николай борми, Кауфман борми, Мочалов борми, Наби ўғри деган мирнаб борми — ҳаммасини бир қозон қилиб, мартабасининг пасти баландлигига қарамай сўкаверар эди.

Хол паранг таги кўқонлик экап, Кўқонда бахмал тўқир экан. Кейин дукон-дастгоҳига ўт тушиб кетиб, жинни бўлиб қолибди. Аваз бўлса ҳаваскор жиннилардан эди.

Кунлардан бир кун Тожихон жинни битта кетмон даста билан утган-кетгани кувлаб, уриб, сўкиб: “Ҳамманг бир томонга юр, тарқалиб юрма! Тартиб керак, интизом керак”, деярд эди. Ҳеч ким унга бас келолмас эди. Шунда Олим жинни келиб қолиб:

— Ҳой, ҳой, нима деярсан, жинни? — деб сўраб қолди.

— Нимага одамлар бир томонга юрмасдан, ҳар қасққа тарқалиб юради? Николай пошшо замонида тартиб-интизом керак, бир томонга юрсин-да!

Бунга Олим жинни:

— Аҳмоқсан, Тожи, аҳмоқсан. Ер, ахир, тарозига ўхшаган нарса бўлади, ҳамма бир томонга юрса, ер баркандай бир ёққа оғиб, ҳаммамиз Курдум дарёга гарқ бўлиб кетамиз-ку, — деди.

Зирапчани нина билан олгандай, жиннинг гапи жиннига маъқул тушиб, одамларни уришдан тўхтади.

Жинниларнинг ичида ўзига хос тантиқларидан бири Майрамхон эди. Асли исми Маматраим бўлиб, халққа “эрка” булганидан “Майрамхон” деб атар эдилар. У эскидан чилангар экан. Кетмоннинг зўротаси, эски тиш, оташкурак, тунука қайчи, шунга ўхшаган эски-туски темир-терсакларни бир симдан ўтказиб, бошига кийиб юрар эди. Ўз қўли билан овқат емас эди. Унинг бозордаги майда косиблардан ихлосмандлари кўп эди. Бешикчилар, тароқчилар, дугчилар Майрамхонни ўз қўллари билан овқатлаштиришни “бахт” деб билар эдилар. Гуё Майрамхон бирор косибнинг дуконига бориб эгаси қўлидан овқатланса, шу дуконга қут, барака кирган ҳисобланар эди.

Темир-терсак асбоблар заводдан чиқа бошлагандан кейин Майрамхон “синиб”, жинни бўлиб қолган экан.

Хуллас, Тошкентда жинни кўп эди. Баъзи кунлар бир жиннига тош отиб, иккинчи жиннини ўйинга солиб, учинчи жиннидан калтак еб, кеч кириб қолганини ҳам сезмас эдик. Намозгар-намозшом ўртаси уйга қайтиб аталами, умочми, мошқовоқми, мошхўрдами, утра ошимми, апир-шапир ичиб, яна кўчага чопар эдик.

Маҳалламизнинг бир томони Тиконли мазор, бир томони Кўрғонтаги. Узун кўчанинг унг, чап томонидаги пасқам,

тор кучаларда угил ва қиз болалар туғланиб, ҳар хил ўйинлар ўйнаймиз. Кураш, “ботмон-ботмон”, “оқ теракми-кук терак”, “қушимбоши”, “минди-минди”, “ўғри келди”, “бекинмачоқ” деган ўйинларимиз бор.

Булар ҳаммаси оқшом ўйинлари, кундузги ўйинлар бошқача: ҳар хил ошиқ ўйини, ёнғоқ ўйини, туп ўйини, зумчиллак ўйини, ёв-ёв, уқ камалак отиш, яланғоч пойга, от ўғриси ва ҳоказо. Хуллас, на кечаси, на кундузи ўйин важдан тахчиллик тортмас эдик.

Оталаримизнинг кўпчилиги майда косиблар, қоровул, ходимлар, мешкоб, отбоқар, ҳаммол, суфи, фолбин, арқон товлайдиган, ноғора-чилдирма қойлайдиган, туқимдуз, чегачи ва ҳоказо бўлганликлари учун уларнинг қўлидан ҳунарларини олиб ёки уларнинг ёнига кумакчи бўлиб тушиш бизга туғри келмас эди. Оталаримизнинг узига иш топилмаганда, бизга иш қаяқда дейсиз. Эртдан-кеч кўча чангитиб, ҳамманинг жонига тегиб, кампирлардан қарғиш эшитиб, ўспиринлардан калтак еб, сандироқлаб юрадиган увингуда бекорчи болалармиз. Битта қўломкўрюшпн қўйилган рангдор ошиқ ёки дугчилар қириб берган мўгуз соққа ёки ёнғоқ соққа, ҳеч бўлмаганда, бирорта соатнинг қопқоғи бизнинг катта давлатимиз ҳисобланади.

Рамазон ойида ўйинимизнинг турлари яна кўпайиб кетади. Оқшомлари маҳаллада эшикма-эшик юриб, рамазон айтаммиз. Намозшомдан саҳарлик ошгача мачитма-мачит юриб қориларнинг қироатини эшитамиз.

Айниқса, ойдин оқшомлар маза қилиб ўйнаймиз. Ёз, куз, баҳор вақтларида-ку, кучаларимиз тупроқ бўлганлиги учун юмшоққина, маза булар эди, аммо қиш кунлари белгача лой, ботқоқ бўлганидан ўйинларни катта майдонларга ёки бостирма йўлкаларга кўчирамиз. Ҳар маҳаллага биттадан шаҳар думахонаси ўтказган хира фонусларнинг ичида еттинчи пиликли керосин чироқ ёнар эди. Бу чироқларни ҳар куни кечқурун нарвон кўтарган чироғбон керосинидан, пилигидан хабар олиб, шишасини артиб, ўзи ёқиб, азонда ўзи учуриб кетади. Бу кўча фонусларининг ёруғи унча бўлмайди. Узоқдан қараган кишига қоронғидаги мушукнинг бир кузига ўхшаб йилтираб кўринади. Четига харсанг терилган тор кўчалардан кетувчи йўловчиларга узоқдан “мен бор” дегандек, қизғиш шуъла кўрсатса ҳам ёруғ бермайди. Бу чироқларнинг тагида ўйнаб бўлармиди? Катта кишилар ҳам хуф-

тонни ўқир-ўқимас, соат егги-саккизлардаёқ уйга кириб кетишади. Кўчада зор учмайди. Фақатгина бекинмачоқ ўйнаб юрган бизлар қоламиз. Хулласи калом, ўйинимиз кўп.

“Қушим боши” шунақа ўйин: болалар икки тўдага ажралишади, улар ичидан иккитаси “онабоши” бўлади. Улар битта латгани қўшга ўхшатиб тутади. Ҳар икки бола бир-бирига шивирлашиб, бир қўшнинг отини яширишади. Сугтими, баликчими, читтакми, қумрими, итолғими, қирғийми, миққийми — бирор қўшнинг номини яширишади. Кейин болаларга латтадан қилинган қўшни кўрсатиб:

— Қушим боши шунча, тана-манаси билан мана шунча, топинг нима? — деб савол беради.

Болалар жавобга ошиқиб чуввос билан:

— Калхат! — дейишади.

— Йўқ, тополмадинг, — деб жавоб қайтаришади онабошилар.

— Товуқ.

— Йўқ, тополмадинг.

— Зарғалдоқ.

— Йўқ, тополмадинг.

— Укки.

— Топдинг, топдинг! — деб тан беришади онабошилар.

Уша замон топган томон топмаган томонни битта-битта миниб олади. Ҳаммаси баравар “хиҳ, эшагим”, деб маълум белгилашган жойгача опичиб боради. Уша ерга борганда онабошиларга болалардан биттаси: “Отлиқми, яёв?” — деб савол беради, агар онабоши:

— Ост-устига, — дегудай бўлса, минганлар тушиб, миндирганлар унга опичиб олади.

Шунда ашулаларимиз ҳам бўлади:

Хум-хум ҳазрати хум,
Умарали хону Мадалибек,
Мадалибекнинг замонида
Тарала гижбангу
Тарала гижбанг.

“Яланғоч пойга” деган ўйинимиз яхши ўйин. Иккита дўшнини чаккаларимизга боғлаб, отнинг қулоғига ўхшатиб орқа этақларимизни тутиб дум қилиб, турли масофага ким

ўзгарга югуришамиз. Бизники Тиконли мазор, Қоратош, Яланқари, Олмазор, Девонбегги, Қурғонтаги, яна Тиконли мазор маҳаллалари бўйлаб утган масофада — тахминан, уч чақиримча келадиган бир доирада утказилади. Олдин келган болаларга чапак чалиб, баракалла айтиб, ҳурмат курсатамиз. Иккинчи пойгагача у зур ҳисоблашиб юраверади.

Кураш ўйинимиз бўлса, ўзингизга маълум.

Ўйинларимизнинг ҳаммасини бир чеккадан таъриф қилаверсам, гап чўзилиб кетади.

Бизнинг маҳалламиз кичкинагина бўлса ҳам гавжум. Карим қори деган газламафуруш, Ёқуб қовоқ деган мумфуруш, Абдуллахужа деган бўёқфуруш бойларни ҳисобга олмаганда, қолганлари босмахона ва қандолатхона (кондитерский) ишчилари эди. Маҳалламизда иккита мачит, битта чойхона, иккита баққоллик бор. Самоварчи — Қодир ака деган ялантуш киши. Мачитнинг биттаси — Тиконли мазорда, иккинчиси — Еттимачит, Қурғонтагида. Ҳар икки мачитнинг ҳам ёнида мактаб бор. Маҳалла имомлари ўз навбатида ўқитувчи. Тиконли мазор мачитида Шамси домла муаллим, Қурғонтагида Ҳасанбой домла ўқитади.

Мен Ҳасанбой домлада ўқидим. У бизларни “Ҳафтияк”дан эмас, “Устои аввал” китобидан ўқитиб, тез саводимизни чиқарди.

Маҳалладаги менинг ўртоқларим: Омон, Ит Обид, Бит Обид, Туроббой, Йўлдош, Ҳусни, Солиҳ, Абдулла, Пулатхужа, Миразиз ва бошқалар.

Омоннинг отаси Турсунбой ота қаламтарош-пичоқ қилади. Хотини ўлиб кетиб, бева яшайди. Омон ёлғиз ўғил.

Ит Обиднинг отаси Зоҳид ака яқанчи (эски-туски йиғувчи) эди.

Бит Обиднинг отаси Расулқузи ака қин тикар эди. Туроббойнинг отаси Зиямат ака ғузафуруш эди.

Йўлдошнинг отаси Бувақа бўлса кун этик тикар эди, лекин ёшлигида ўлиб кетиб, Йўлдош ота-онасиз шум етим эди. Бизларнинг кун маслаҳатимиз Йўлдошнинг уйида булар эди.

Ҳуснибийнинг дадаси Омонбой бўйинча тикар эди.

Солиҳнинг отаси Юнус ака ҳофиз эди.

Абдулганининг отаси Азиз ака керосинфуруш эди. От-арава билан кучама-куча юриб “Нобель” ширкатининг керосинини сотар эди.

Пүлатхужанинг отаси қалъа савдогари бўлиб, беш-олти йиллаб Қашқарда, Ирбитда савдогарчилик билан юрган йилларида онасининг қорнида “олти ойлик ёпишиб қолиб”, даси келган йили уч ойдан кейин тугилган экан.

Уста Миразиз этикдўзликда менинг устам. Отаси Салимбой сўфи қушхонадан сўнгак олиб келиб қайнатиб, ёғиши олиб тирикчилик қилар эди. Сўфи ота ўз вақтида — 1860 йилларда Ёқуббекнинг аскари бўлиб, Қашқар қўзғолопида битта хитой қизини ўлжа қилиб от орқасига мингаштириб олиб келиб, мусулмон қилиб никоҳлаб олган экан. Унинг хитойча отини Бахтибуви деб узгартирган. Миразиз ака Бахтибувининг уч ўғлидан энг кенжаси.

Маҳалламиздаги мен танийдиган қуни-қушниларимиз мана шулар, эсимдан чиққанлари бўлса, эсимга тушганда йўл-йўлакай айтарман.

Шундай қилиб, бу фалокатли ишни Йўлдош бошлади. Маҳалланинг бир тўда успирин болалари Лайлакмачитнинг жиловхонасига йигилиб, ошиқ уйнамоқда эдик. Мен бутун жуда куп ютган эдим. Олача яктагимнинг чунтаги, енгим, липпам ошиққа тўлиб кетган эди.

— Болалар қанда, ошиқлар манда, — деб севинч билан қичқирмоқда эдим. Худди шу орага Йўлдош шилқим суқилди-ю, ишнинг пачавасини чиқарди. У бари моғорлаб кетган сурп яктагининг этаги билан буршини арта-арта гапира бошлади:

- Болалар, халфана қиламизми?
- Бўпти, қиламиз.
- Қаерда?
- Ризқи халфанинг кучиб кетган ҳовлисида.
- Бўпти.

Халфанага палов қилмоқчи бўлдик. Масавур оталиқнинг набираси Омонбойнинг ўғли Хуснибий ошпаз бўладиган бўлди. Қозон, чумич, туз, қалампир, сув — ундан қолган масаллиқларини шу йўсинда тақсим қилдик: гуруч билан сабзи — Йўлдошдан. Гушт — Абдулла дулвордан. Ёғ — мендан. Қолган-қутган нарсалар — Пүлатхужа муғамбирдан. Ҳамма ҳар тарафга қараб кетди. Мен ҳам ёғ келтиргани уйга кетдим. Онам ошхонада ертандирга ўт қалаб, қовоқ сомса ёпиш тараддудида эди. Бизнинг рўзғор майда-чуйдалари зах уйнинг орқасидаги узун хужрада булар эди. Айвонда ўртан-

ча синглим кичик укамни овутиб ўтирган экан. Унинг ёнидан хужрага киришнинг эвини тополмадим, бирорта ҳийла ишлатиш керак эди.

— Шапағ, — дедим унга, — катта туپнинг қаерда?

— Қуғирчоқларимнинг олдида, нима қилди?

— У ерда йўқ-ку!

— Ҳа... ўлур, сен олгандирсан, ҳозир берасан, бер.

Мен илжайиб туравердим. У овутиб турган укамни куйдида, қуғирчоқларининг олдига югуриб кетди. Мен ҳам “лип” этиб хужрага кириб, ҳуқачадан ёғ ўйиб олдим. Ёғни бир қоғозга турмучлаб, липамга қистирдим. У ердан чиқиб ўтинхонага кирдим. Кулранг товуғим пиёздан қилинган мойк устида туғиб ўтирар эди. Секин бориб, қанотини кутариб қарасам, аллақачон туғиб бўлган экан, лекин оналик меҳри билан тухум устида босиб ётар экан. Тухумни олдим. Товуқ қақалаб қочди.

Ўртоқларимга яхши кўриниш учун, расамалда курсатилмаган бўлса ҳам, ёғ ёнига тухумни ҳам қўшиб олиб боришни ўзимга маъқул қилган эдим. Зингилаб кўчага чиқиб кета бошладим. Ошхонамиз йўл устида бўлганидан онам кўриб қолди.

— Ҳой, жувонмарг зумраша, тагин кучагами? Бу ёққа кел, оловни жўнаштириб кет, тугайбериб кўзимни кўр қилаёзди.

Ноилож қолдим, тухумни қалпоқчамга солиб кийиб олдим-да, ошхонага кирдим. Онам мени тергай бошлади. Мен жимгина қулоқ солиб, ўчоқнинг ёнига чўққайиб, ўт қалаштирмоққа бошладим.

Мен билмаган эканман. Ўтнинг тафтига липпамдаги ёғ эриб, ночамдан оқмоқда экан. Ойим қулидаги хамир ёйиб ўтирган ўқлов билан бошимга астагина урди.

— Жувонмарг, кап-катта бола, уйлансанг боланг бўлади, шу ерда, шундай Фотимаи Заҳронинг дастгоҳлари бўлган қулғу ерда сийиб ўтирибсанми?

Ойим бошимга ўқлов билан урганда қалпоқ тагида бўлган тухум пачақланган эди. Унинг сариғи оққа аралашиб, чаккамдан сирқиб, юзимга оқмоқда эди. Ойим: “Бола бечоранинг бошини ёриб, қатигини чиқариб юбордимми”, деб эси чиқиб кетган экан. Мен бўлсам, халфана қиламиз, деб умарган ўғирлигим очилиб қолганидан, бир чеккаси қўрқини ва бир чеккаси уй ичидагилардан уялганимдан, ошхонадан чиқиб, кўчага қочган эдим. Ёғ эриб оққан, тухум синган бўлганидан, халфаначи ўртоқларимнинг олдида боришдан маъно

чикмас эди. Кечкурун уйга қайтиб келиш ҳам мушкул, нима қилиш керак, қаерга бориш керак?!

Уйлаб-уйлаб топдим. Саъвонда битта аммам бор. Шуникига бораман. Узи бефарзанд. Узи ҳам, эри ҳам мени жуда яхши кўришади, буларнинг уйида киши зерикмайди ҳам. Аммамнинг эри мўйнадуз — косиб. Бола-чақалари булмаганидан, уйлари бизникига ўхшаш тўс-туполон эмас — йиғинчоқ, иннайкейин, буларнинг уйи салкам ажойибхона. Унда дунёдаги ҳамма нарса бор.

Овга киришадиган соҳибчангал қушлардан — қарчиғай, миққий, қирғий, уришадиган қушлардан — дакангхуроз, оддий хуроз, амиркон хуроз, каклик, бедана (бу сунгги иккиси сайраш учун ҳам боқилиб, чўп қафасда, турқовоқда сақланади).

Сайрайдиганлардан: қумри, саъва, булбул, майна ва бошқалар. Булардан ташқари, фақат уйнинг зийнати учун боқиладиган битта ов тозиси, битта кунпак, битта лайча кучук, беш-олгита болалари билан кўшпак, битта Бухоро бароқ мушуги бор эди.

Уларнинг уйидаги гулларнинг-ку сон-саноғи йўқ: гулбеор, гулрашно, гулсафсар, гулҳамишабахор, қўқонгул, қалампиргул, намозшомгул, самбитгул, атиргул, каргошқагул, қашқаргул — ишқилиб, санаб тутатиб бўлмайди.

Поччам билан аммам бу гул, бу ҳайвонотларнинг ҳар биттасини нуридийдаларидай парвариш қиладилар. Ҳар ҳолда, менга ўхшаган ўйинқароқ болалар учун бу ерда эрмак топилади. Зерикиб қолмайман.

Аммам ва поччам мени эркалаб қарши олдилар.

— Кел-а, буйиндан киргитгон бўлиб кетай, сени қайси шамол учирди, акам тирилиб келдим, ҳалигина қовоғим учиб турган эди, — деди аммам.

— Ҳа, балли, азамат, неча кундан бўён кўзим учиб, йулнашша айланиб юрган эди, ҳайтовур яхшиликка кўринди. Сен келар экансан, балли-балли, — деди поччам.

Мен бу эркалатишлардан жуда талғайиб кетдим.

Поччам ҳар куни тўққиз пул чойчақа беради. Мен пулни олиб, кучага шаталоқ отаман. Бу маҳалладан ҳам янги оғайнилар ортгирганман. Камалак отамиз, ошиқ ўйпаймиз, ит уриштирамиз.

Бир кун поччамнинг кўшпагини яшириб олиб чиқиб, уриштирдим. Олдинги бир оёғи синиб қайтди ва бир умр чўлоқланиб қолди.

Ёз пайғи ноччамнинг ўртоқлари қовун сайилга чақирган. Бир тарафи ҳайитлашиб ҳам келаман-ку, деган ният билан ёнига тозисини ҳам қарчиғайини олиб, матраб кутариб уч-тўрт кунга далага чиқиб кетди, кетар олдида менга учта бухор танга¹ бериб:

— Кушларнинг овқатидан хабар олиб тур, очиқиб қолмасин, — деб тайинлади. Мен жуда қувондим — мана энди ўсиб ҳам қолдим, ёшим ун тўртга кирди, одамлар менга ишонадиган бўлиб қолди, деб ич-ичимдан севиндим: кимсан миққий, кимсан қирғий, дегандай соҳибчангал кушларнинг ихтиёри менинг қўлимда.

Кушхонага кирдим, уйнинг бир бурчагида миққий, бир бурчагида қирғий — бошларини ерга тикиб, қўндоқда ўтирар эдилар.

Ов кушларининг тезағи оппоқ булар экан. Қатиқ ичармикан-а? Албатта, қатиқ ичади, бўлмаса тезағи оқ бўлмаса керак, деб ўйладим.

Аммамдан яшириб, ошхонага кирдим-да, катта хурмачани кутариб бозорга кетдим. Бир тангани майдалаб, бир пақирга (икки тийин) бир хурмача қатиқ олиб, уйга келдим. Икки косани қатиқ билан тўлдириб, ҳар икки кушнинг олдига қўйдим. Ҳар икки куш ҳам овқатга қўноқдан туриб сипоҳарчилик билан бир кузлаб қаради-да, юзини чиртга тескари ўтириб олди.

Нима ҳам қилса зотдор, тағи курган кушлар-да, киши олдида оч бўлса ҳам овқатга қарамайди. Товуқ бўлганда эди, пастлик билан уялмасдан узини овқатга урар эди, деб ўйладим. Кушхонадан чиқиб кетдим.

Орадан икки-уч соат ўтказиб, яна қайтиб кушхонага кирдим, сипоҳи кушлар ҳали ҳам ўтирган қўндоғидан тушмай, овқатга терс қараб ўтирар эди. “Чумчуқдай жони билан буларга сипоҳарчиликни ким қўйган экан, иззат-обрў бўлса қилдим, биров овқат саяётганда қараб туриш яҳши эмас”, деб чиқиб ҳам кетдим. Тағин нимаси қолди! Жаҳлим чиқди. Кушхонанинг қирмағул қозигида поччамнинг куш қўндирадиган ов қўлқопи илиелик турган экан. Қўлимга кийиб олдим-да, миққийни кутардим. Бутимга қисиб, оғзини йириб, кумуш қошиқ билан қатиқ ичира бошладим. Обдан тўйди, бошқа кушларни ҳам шундай қилдим: “Ана энди

¹ Бухоро амирлари замонасидаги кумуш танга. Бизнинг ун беш тийинга барабар.

тўйдиларинг. Киши бир ерга қадалиб ўтира берса ҳам чарчайди, қорин тўқ бўлгандан кейин киши толмайди. Мана энди ўтира беринглар, қорнилариинг тўқ — қайғуларинг йўқ”.

Шу хилда икки-уч кун аммамдан яшириб, ўз билгимча қушларни қатик билан сийлаб юрдим. Қушларнинг ичида ўзим яхши кўрадиган биттаси бор эди, унга бошқалардан яшириб қатикнинг юзини берар эдим.

Учинчи кунга борганда эрта билан қушхонага кириб қарасам, ҳамма қушлар қўндоқдан пастда — ҳаммаси хурпайган, бошини ичига олган, айниқса миққий қўндоқ тагида бир қанотиши остига солиб, оёғини баралла узатиб, ёнбошлаб ётган эди.

— Ҳа, мана, бу кироёи иш бўпти, — деб уйладим. — Ярим қоронги уйда ҳадеб қўниб ўтира бериш ҳам кишини зериктиради. Шунақа ўтириш-туриши ҳам қилиб турган яхши, ёнбош қил, ёт, кериш.

Наҳорликка қушлар яна қатик ичишди, тушлик понуштаси учун сузма бермоқчи эдим, чунки бечора қушлар жуда ҳам ёвғонсираб кетди.

Қушхонага кириб, не кўзим билан кўрай? Миққийнинг қулоғи остида қолган, яъни ўлган эди. Қарчиғай ҳам жоп берай деб турибди. Масала менга равшан бўла бошлади. Энди поччамга нима дейман! Бу қушларнинг ҳар биттасини у кўзининг қорачиғидай кўрар эди-ку. Бу ердан ҳам насибам узилгандай кўриниб кетди. Поччам қушларга овқат олиш учун берган пулдан икки тангаю бир мириси ҳали ёнимда. Катта дарвозанинг рўпарасидаги йўлакнинг тепасига қафасда осиб қўйилган бир жуфт кумрини жуда ҳам яхши кўрар эдим. Аста бориб, қафасни илгагидан чиқардим. Бошимга қўйиб, катта сафар учун йўлга тушдим, аммам мушукларга шовла пишириш билан овора бўлгани учун менинг чиқиб кетганимни пайқамай қолди. Белимда пул, бошимда савағичдан тўқилган катта қафасда кукулаб турган бир жуфт кумри. Этакни турмаклаб, сағримга бир мушглаб, “ҳайё, ҳу” деб, шаҳардан ташқарига қараб йўлга равона бўлдим.

Мен кетарман йўлда йиғлаб, сен қолурсан зор-зор,
Кумри қушнинг боласидек иккаламиз ишгизор.
Ишгизорлик торта-горта гапда тоқат қолмади,
Йўл чивиндек сарғайиб, юрарга ҳолат қолмади.
Йўл чивининг ҳолини йўлда йўловчидан сўрап,
Биз ғарибнинг ҳолини ақли расолардан сўрап.

Бир талай манзил-мароҳил йўл босиб, кўп юриб, кўп юрсам ҳам мул юриб, Аччабод деган “шаҳри азим”га борганимда, бир тудга катта-кичик қора-қура устиришлар атрофимни ураб олишди. Ораларида жуссаси менга бир яримга келадиганлари бўлгани каби гўрттасини бир мушт билан қултадиганлари ҳам бор эди. Аввалига яхшиликча қумрини сотишни сурашди, кунмасам, зўрлик билан олиб қолишлари менга маълум бўлган эди, чор-ночор сотишга кўндим, олғирлар қумрини молга алманштиришни зўрлаб илтимос қилдилар. Қумрини молга мовоза қилдим, молнинг турлари куйидагилардан иборат:

Уч дона ғалвир гардиш, битга ёғоч шақилдоқ, икки дона болалар уйнайдиган ёғоч бешикча, битга териси ва гардиши қизилга бўялган чирмандача, битга туташ дасталик курак, икки чайнам сақич ва бошқалар...

Мендан кетдими, улардан кетдими — худога аён. Таваккал, ё остидан, ё устидан.

Бу юклар қумрига қараганда икки барабар кўпроқ оғир эди. Ҳаммасини елкамга қўйиб, бу шаҳардан ҳам чиқиб кетдим. Олдимда катта бир чўли азим пайдо бўлган эди, “қуш учса қапоти, одам юрса оёғи куядиган” бу чўлда елкамда бояги юклар билан кетиб борар эдим. Узоқдан бир кишининг қораси кўрина бошлади. Мен унга, у менга қараб келар эдик. Ниҳоят, тўқнашдик, бу тўқнашиш менинг беҳад ва беноён хурсандчилигимга сабаб бўлди. Чунки бу киши ўз шаҳримдан, бир маҳаллалик, мендан бир-икки ёш каттароқ Омонбой — Турсун пичоқчининг ўғли, ўз ўртоғим эди. Елкасида етти ярим қалдоқлик кетмон — мардикор ишлаб юрган экан. У менинг устимдаги юкларни кўриб ҳайрон қолди. Айниқса, гардишни кўриб мени чалма қуйиш учун қишлоққа чиқиб кетяпти, деб уйлаган экан. Йўлнинг чеккасига чиқиб, бу чўл-биебонда бўлган яккагина жийданинг салқинида ўтириб ҳасратлаша кетдик.

Якка жийдада мева кўринмас эди. Мен Омонга жуда биладиганлардай маънодор қараб:

— Жийда солқаш¹ кўринадими, бу йил мева қилмапти, — дедим. Омон менга қараб кулди.

¹ Бир йил ҳосил қилиб, бир йил ҳосил қилмайдиган мева дарахтлари солқаш деб аталади.

— Вой, аҳмоқ. Ҳозир саратон. Саратонда жийда мевалари данагига алиф ёздириш учун Маккага кетади. Бир ойда кейин мевалар қайтиб келади, — деди. — Мен эсимдан чиқарган эканман.

Ҳар икковимизнинг ҳам дунё қидириб, бахт излаб юрган ўспиришлигимиз маълум бўлди. Молу жопни бир қилиб, аҳду паймон қилишдик-да, катта, улуғ сафарни мўлжал олдик. У ҳам келган изи билан орқага қайтди, биргалашиб, “чули малик” билан кетар эдик. Кечга яқин жуда ҳам катта бир “шаҳар”га кириб бордик. Бу шаҳарнинг оти Куктерак экан. Уртоғимнинг ёнида мардикорлик билан топган пули — миркам икки танга, менда бўлса қатикдан қолган икки танга бир мири пул бор. Самоварга тушдик. Бозорни кутиб, икки-уч кун шу пуллар билан самоварда тунадик. Жума кун бозор эди. Эрта билан бозорга чиқдик.

Ҳай-ҳай, бозор бўлганда ҳам қандай бозор, денг? Бу томони Эрон, Турон, Маккаю Мадина, Майманаю Майсара, Хитою Чин, Истамбули Мозандарон — на қўйи, на наст, на ўнгу на чап. Бундай катта бозорни одам боласи кўрмаган бўлса керак. Бозордаги расталарни айтинг, молларнинг шигал тулиб кетганлигини айтинг, бозор аҳлининг турлаганини айтинг. Савдогарларнинг маккор башараларини, рангоранг кийим-бошларини айтинг. Бай-бай, бундай бозор “Қиссас ул-анбийё”да ҳам, “Ҳурилиқо” деган китобда ҳам ёзилмаган, ҳеч қаерда — тарихда йўқ.

Мана, бир чеккадан томоша қилинг! Мана бу атторлик. Бир қатор атторлар эски қоп, яғир шолча, йирғиқ буз нарчалардан қизил, оқ, кук, яшил лахтак қуроқлардан турли-туман соябонлар ясаб, молларни бевосита ернинг ўзига ёйиб қўйибдилар. Бу моллар ичида жаҳондаги атторликнинг ҳамма жиҳози топилади. Бит, бургага қарши ишлатиладиган ўлдирилган симоб дейсизми, қутирга қарши ишлов ёғи, ёмон ярага қарши хуни дори, мози, занжабил, санойи макка, кучала, кузмунчоқ, думалоқ упу, кўрпа игна, соқол тароқ, ҳалилаи занг деган қувват дори, ишгонбоғ, ишгон почча, бухор сақич, қора сақич, ҳар қандай ярага дори бўлган бальзаммой, қалампирмунчоқ, томир дори — қўйинг-чи, ҳамма нарса бор. Ирвит дейсиз, Ирвит!

Бу молларни саралаб турлаганга, бир ерга жам қилишга ақли етган кишига қойил қолавериш керак.

Ана, иккинчи раста! Бир томонда кулоллик моллари, бир томонда совунгарлик. Сопол тоғора дейсизми, тоғорача дейсизми, хумдондан янги чиққан хум дейсизми, хурмача, хуқача дейсизми? Чертиб кўришга махтал: жаранглаб кетади.

Бир томонда қулча совун, яхнак совун, мум шам. Совунгарлар олдида қонда, хуржунда ҳаром ўлган молларнинг жиззаси, ичак-човоқлари. Минг-минг зангори папшалар гувиллаб турибди. Булардан бир қадоқ совун олмоқ учун ё димоғни рўмол билан боғлаш керак, ёки бурунни енг ичига олиб туриш керак. Баъзи хушмуомала совунгарлар харидорни алаҳситиб, ўзига жалб қилиш учун бир пиёла чой, бир бурда пон ҳам таклиф қилиб кўядилар. Дунёдаги ҳидлар ичида совунбозорнинг ҳилидай “хушбўйлик” жаҳонда бўлмаса керак. Кимга нима ёқади? Омонга совун бозор ёқар эди.

Бу бозорлар ичида, менимча, таъриф-таъсифи етти иқлимга кетгани “бит бозор” деб номланган раста бўлса керак. Бу ерда жонингизга ором берадиган ҳамма нарса топилади: салдотишим дейсизми, пойма-пой сағри кавуш дейсизми, бирор етти йилгина кийилган, асли матои нима эканлиги маълум бўлмаган гўшти дейсизми, Маллахон замонидан қолган мурсак дейсизми, чевар қизлар учун ранго-ранг қуроқлар дейсизми, от бўктаргиси, ёлпўш, гулчин билан тагчарм қўйилса ҳали кийса бўладиган нимдонгина саҳтиён маҳси дейсизми, пайтавабон молларнинг ва лунгибон матоларнинг сон-саноғи йўқ.

Бу молларни ёйиб ўтирган чайқовчиларнинг афт-башарасини айтмайсизми. Бетларига бу ҳафта ичи сув тегмаган, соқоллари устарадан озод, башараларидан “нур” ёғилиб туради. Бирор молни сўраб қолсангиз, энг аввал худди аммасининг ўғли тирилиб келгандек, албатта, қўл олиб сўрашадилар, кейин нарх айтади. “Амиркон-амиркон” деган жой бор, деб эшитиб юрар эдик, амиркони шудир-да!

Худди ана шу бозорда ўз маҳаллам, ўртоғим, бўйинчадўз Омонбийнинг ўғли Хуснибийни учратиб қолдим. У ота касбини ўзгартириб, лахтакфурушлик қилиб юрар эди. Лахтак, деб ҳар бир тўн молнинг тагида қолганини айтади. Чунончи, бир тўн читни газлаб-газлаб сотиб бўлгандан кейин охирида тўн таги бўлиб, ярим газ, чорак кам бир газ лахтак қолади. Бу лахтакларни катта читфуруш газламачилар арзонроқ баҳо билан кўтармачиларга сотадилар. Улар бу ранг-баранг, гули гулига тўтри келмайдиган турли-туман лахтаклар-

ни хуржунга солиб, елкага ташлаб, бозорма-бозор сотиб юрадлар. Энг катгаси бир ярим газдан ошмаган бу лахтактарнинг харидори кўп булар эди. Чунки бир газ арзон чит саккиз ярим пақир (бир пақир — икки тийин) бўлгани учун бош-оёқ кўйлак-иштонни нуқул читдан қилиш кўп камбағалларга муяссар бўлмас эди. Шунинг учун улар кўйлак-иштонни бўздан қилиб, кўйлакнинг енг учини, иштоннинг почаларини — қўринадиган жойларини читдан қилишар эди.

Хуснибий бир хуржуннинг икки кузи тўла лахтак, қўлида газчўп:

— Поплин дейсизми, хушвоқ дейсизми, чидаганга чиқарган дейсизми, бурга чит дейсизми, роҳатбадан дейсизми, мади-полом дейсизми, сурп, тик, шайтон тери дейсизми, кеп қолинг, харидор!— деб бозорни бошига кутариб, бақриб юрар эди.

Бирданига мен билан Омонга кузи тушиб қолди. Худди Имом Ҳасан билан Имом Ҳусанни тирик кўргандек қувониб кетди.

— Ия, узларингми? — деди-да, менга қараб: — Сен лулига шогирд тушдингми? Сен-чи, Омон? Мен ота касбимдан барака топмайдиган кўриндим. Лахтакфурушликка ўтдим. Дастмоям уч ярим сумга етди. Мана бу молларни қара, Юсуф Давидовнинг магазинида ҳам йўқ.

Сунгра менга қараб жаврай кетди:

— Узинг бир ҳафта-ўн кундан буён қаерларда санқиб юрибсан? Онанг бечоранинг қидирмаган жойи қолмади-ку. Бир оғиз хабар бериб қўйсанг улармидинг! Ҳайтовур поччанг келиб онангни тинчитиб кетибди. Беш кунча бизникида турди, ундан кейин Қошлонбекка амакилариникига чиқиб кетди. Кузгача деҳқончилигига қарашиб, бирор нима орттириб келмоқчи экан, дебди. Ундан кейин ойинг йигламай қўйди. Бирров тушиб чиқ, аҳмоқ.

— Унча-мунча пул қилай, кийим-бошимни тузатай.

— Вой, аблаҳ-эй, поччангнинг кумрисини нима қилдинг?

— Нима қилибман?

— Лулиларга сотган экансан-ку!

— Сотмаганман, молга айирбош қилганман.

— Молларинг шуми, бой бўлиб қолибсан, эй луливачча.

Кўрқма, поччанг Наби миршабни етаклаб бориб, икки сум тўлаб кумрисини ажратиб олибди.

— Ажаб бўпти, бундан кейин хушёр бўлади, ким кўриганга “бойвачча” қушларини ишониб топширавермайдиган

булади. Ҳа, майли. Энди буни қуй, маҳаллада нима гап, қизикроқтап борми?

— Нима ҳам булар эди. Жалил баққол мачит тобутхонасининг тепасига беда босиб қуйган экан, ут тушиб кетди. Ўт учирувчилар келиб, роса томоша бўлди.

Пулатхўжа акасининг тушпачасини уғирлаб, қоровулнинг итини отиб қуйган эди, миршаб бир кун қамаб қуйди. Текширгани иккита миршаб билан Мочаловнинг ўзи келди. Ҳамма ин-инига уриб кетган дегин, мен билан Солиҳ Мирализ акасининг болохонасидан мўралаб роса томоша қилдик.

— Ай-ай, сарт, — деди Мочалов, — жаман, савсем жаман, тувая Сибирь пойдець, эй кизимни...

— Жуда ҳам даҳшат. Пулатхўжаниннг акаси “пожалиска, пожалиска”, деб анча пул бериб зўрға ажратиб олди.

Шундан буси Пулатхўжа ўртоқларимиз ичида Наби миршабингдан ҳам, Мочаловингдан ҳам, Кўр Раҳим қоровулингдан ҳам кўрқмайман, деб кеккайиб юрибди. “Қуй-қуй”, десак, “Ҳаммангни отиб ташлайман”, деб дуқ қилади.

— Ўзим борганда танбеҳини бериб қўяман, — дедим.

Омон пичинг аралаш: “Шундай қилиб қуй”, — деди.

— Ойимга, укаларимга салом айтиб қуй, хавотир олишмасин. Тўхта, мапа шу бир мирини Йўлдошга бериб қуй, тунов кун ошиққа ютқазган эдим. Фирромлик қилди, деб юрмасин. Хайр!

Икковимиз икки томонга кетдик. Омоннинг кетмони билан мениннг кумрига мовоза қилган молларимни бозорга солдик. Харидор жуда кўп бўлди. Молларимизнинг бозори чаққон. Харидорлардан ҳам кўра сўраб утувчилар кўп эди. Бу кишилар, айниқса, мениннг молларимнинг баҳосидан кўра, бу моллар турмушда нималарга керак бўлишини сўрар эдилар.

Бирор соат санқиганимиздан кейин, Омоннинг кетмони билан мениннг ёғоч курагимни сотишга улгурдик. Шунда ҳам ўртага далолилар тушди.

— Қани, ҳа, ука, барака де, — деб ярим соатча қўл силтаб савдолашгандан кейин кетмонни ярим сўмга, куракни бир ярим тангага “бор барака топ” қилдик. (Ёз бўлгани учун куракнинг бозори касод эди, аттанг, арзон кетди.)

Пулниннг ҳаммасини Омон белбоғига тугди. Энди қолган молларни пул қилиннг керак эди. Бола бешик билан шақилдоқни Омонга бердим. Гардишлар билан чилдирма менда эди. Мен

чилдирмани, Омон шақилдоқни бозорга солиб чала кетдик. Бу текин сайёр концертнинг ногаҳон овозини эшитган, тсварак-атрофда саланглаб юрган ўзимиз сингари бир талай увиштуда болалар бизни қуршаб олган эдилар. Айниқса, бир дўлворгина болага шақилдоқ ёқиб қолди. Деҳқон бола экан. Қуярда-қуймай бир қовун, икки тарвузга алишиб олди. Мен Омонга: “Қойилман, қўлинг енгил экан”, дегандек кузимни қисиб қўйдим.

Чилдирмани нақд пулга, битташгайи ашрафга саман от минган хушмўйлов йигитга пуладик. Тез орада гардишлар билан бола бешикнинг ҳам “кур харидори” топилди. Бозорга товук, тухум, сўк, қурт олиб тушган қозоқ кампир:

— Вой-буй, қарақларим, уси бешикти маган берағуй. Болдаримга бозорлик олиб бориб қувонтирайин, — деди.

— Бешик гардишдан ажратиб сотилмайди, — деди Омон Хўтан савдогарларга хос сипойигарчилик билан.

— Вой-буй, қарағим, тури жуқ, галбирингни не қилайин. Кейтайин, олсам олайин. Болдар уйнаб жураб. Не берайин, не сўрайсинлар?

Узоқ савдолашдик. Кейин йигирмата тухум, бир дўшши сўк, унта туя қуртга биз ҳам рози бўлдик, кампир ҳам кунди. Молларни тамоман сотиб, қушдай енгил тордик.

— Чарчадик, озгина овқатланайлик, — деди Омон.

— Юр бўлмаса, нима еймиз?

— Ўзи арзону туқ тутадиган овқат бўлсин, — деди Омон.

— Бўлмаса тариқ гўжа ичамиз.

— Бўпти.

Бир пақирга иккита қовоқ солган зогорани олиб, овқат бозорга кетдик. Бу ердаги ньёматларни кўринг. Ҳай, ҳай, ҳай! Бир оз ҳиди бўлса ҳам жигар кабоб дейсизми, картошка сомса, оқшоқ бутқа, умоч, буюдой гўжа, тариқ гўжа дейсизми — ҳаммаси ҳам челақ-челақ, хурандага мунгазир. Хўрандалар сотувчининг атрофини ўраб, ерга чуққайиб ўтирибдилар. Ошпазлар чумичлаб сузиб бериб турибди. Бир товоқ увра ошдан бир нима чиқди шекилли, хўранда:

— Бунинг нимаси? Пашшами? — деб сўраб қолган эди, ошпаз:

— Ошда пашша нима қилади! Пиёзнинг куйгани, — деб косага қўл тиқиб “куйган ниёз”ни олиб оғзига солиб юборди.

Арзонгинаси, ҳалолгинаси шу деб биз ҳам бир товоқдан куйдирдик. Бир товоғи тўққиз пул — уч тийин экан. Биз

савдоланиб икки товоғини бир мири — беш тийинга кундирдик. Бай-бай, маза буйғи-да. Қирсиллаб турган зогора билан сал ачинқираган увра ош оғзимизга қаймоқдай татиб кетди. Товоқни бошига кўтариб, хузур қилиб хуриллашиб ичаётган Омон пешонасидаги маржон-маржон терларини чап қулининг бармоғи билан дам-бадам сидирар эди.

Овқатдан сўнг, маза қилиб керишиб олдик. Тухум, сўк, қуртларни менинг белбоғимга туғиб олдик. Омон:

— Озиқлик от ҳоримас, қолган зоғорани ҳам румолга туғиб қўй, — деди.

Қовун билан тугунчани мен, тарвузни Омон кўтариб олди. “Семизликни қўй кўтарар”, деганларидек, Омонга бадавлатлик ёқмас эди. Уртадаги ҳамма пулимиз аллақачон уч сўмдан ошиб кетгани учун Омон янги қилиқ — бойвачча қилиқ чиқара бошлади.

— Юр, — деди у менга, — қўй бозорга кирамиз.

— Нима қиламиз?

— Мен ўзимга тегишли ақчага бирорта тўқли олиб шаҳарга ҳайдаб кетаман.

— Нима-нима? — дедим мен. — Дарров пул қутуртирдими? Узинг сўққа жонингни боқолмайсану тўқлини қандай қилиб боқасан. Ёки даданг Турсунбой аканинг тўқлига кўзи учиб турибдими?

Барибир, гап кор қилмади. Мени судраб мол бозорга олиб кирди. Тугунни-ку, ишонамас эдик. Бозор дарвозаси олдида турган паттачининг олдига қовун билан тарвузни омонат қўйиб ичкари кирдик.

Маҳшар деганнинг худди ўзгинаси шу ерда экан. Бир томонда бир арқонга боғланган қўшоқ-қўшоқ қўйлар, бир томонда эчкию улоқлар тинмай маърашиб турибди. Бир чеккада қорамол бозори: сигирлар, бузоқлар, ғунажинлар, буқалар, хўкизлар. Нариги томонда от бозори. Жаллоблар қирчангиларни Золариқ сувига солиб, қамчилаб, аргимоқдай дингиллатиб харидорларга кўз-кўз қилиб юрибди. Сотувчи кўп, ундан олувчи кўп, ҳаммасидан ҳам даллол кўп.

Кун — тифида, жазирама, чанг. Ҳаммаёқни тезак, тер, жун ҳиди босиб кетган. Бир мешкоб орқасида бир меш сув, қўлида иккига сопол товоқ:

— Оби худойи, оби худойи, — деб чанқаганларга сув улашиб юрибди.

Берган бирор чақани сонол товоққа ташлайди, бермаган билан иши йуқ.

Бир чеккада яланг оёқ иккита бола “муздек айрон”, деб қичқиради. Челакнинг ичида бир бурда кир муз. Музни қасрдан олди экан?

Бозорнинг бир чеккасида — бешёғочлик қўйчи бойлардан Сойибназар қўйчи билан Илёс бурдоқи. Кийиз чакмонли, намат қалпоғини бостириб кийган қозоқ қўйчилари қўл силташиб савдолашяпти. Даллоллар: “Олинг, олинг”, “сотинг, сотинг, бой ота”, деб жавраб турибди. Буларнинг савдоси оз деганда юзлаб қўйнинг тепасида.

Биз ҳали бирор туянинг тишини кўрмасдан, бирор отнинг йуриғини билмасдан, бирор буқага “бор, барака топ” демасдан, қўй бозорнинг кунчиқар томонидан гала-ғовур жанжал кутарилиб қолди.

— Ур, шешангди!..

— Кисабир, кисабир!

— Бозорга ури аралабди!

“Чур-чур” хуштакбозлик. Бир қўли билан қиличини кутариб, кўк мовут шимини эплай олмай, алпонг-талпонг бир қозоқ ва бир ўзбек миршаби ўша томонга қараб югурди. Ҳамма ўша ёққа қараб чоңди. Биз ҳам уларнинг кетидан югурдик.

Не кўзим билан кўрай, мана, ишонмасангиз, Омон ҳам гувоҳ. Уртада бизга кўшши бўлган Қўғурмоч маҳаллилик машҳур Султон уғри турар эди. Бу гал у кисавур сифатида эмас, балки пул ўтирлатган жабрдийда бечора сифатида косибсимон ювошпина бир йигитнинг ёқасидан ушлаган ҳолда кўзига ёш олиб турар эди.

— Мусулмонлар! — дер эди у. — Пулимни олдириб қўйдим. Ёнимда мана шу йигит илашиб юрган эди, гумоним шундан.

Йигит бечоранинг ранги қув ўчиб кетган, лаблари пир-пир учади.

— Эй худо, қуруқ тухматиндан асра, қандай балога йулиқдим, ўзинг сақла! — деб жавоб берар эди у.

— Қанча ақчанг бор эди? — деб сўради қозоқ миршаб Султон кисавурдан.

— Саккиз сўму мирикам тўрт танга. Ола тик ҳамёнда эди. Ичида “Ё Али” деган тамғалик кумуш узугим ҳам бор.

Узим камбагал косиб одамман, бирорга ориқ-туриқ куй олиб кузгача семиртириб юраман, деб келган эдим.

Шу тобда Султоннинг кузи мен билан Омонга тушиб қолди.

— Мапа бу болалар ҳам гувоҳ!

Ҳашг-манг булиб қолган Омон: “Ие, ие”, — деганича дадасига туқни олиб боришни ҳам эсидап чиқариб орқасига қараб қочди. Мен безрайиб гуравердим.

— Сени қанча ақчанг бор эди? — деб сўради миршаб шўрлик косиб йигитдан.

— Меники ҳам олача тик ҳамён. Мен ҳам куй олгани келган эдим. Пулим саккиз сўму мирикам икки танга (мирикам икки танга — уттиз беш тийин).

— Гувоҳ-пувоҳнинг ҳожати йўқ. Қани, икковинг оқсоқолнинг олдига юр-чи, ўша ерда счамиз. Оломон тарқалсин, — деди ўзбек миршаб.

Икковини етаклаб бир томонга олиб кетдилар. Биз орқаларидан бормадик.

Султон ўғри гувоҳликка тортгандан кейин кўрқиб қочган Омонни кечгача қидириб, бозор тарқалганда Туя саройидан тониб олдим. Ҳали ҳам кўрққанидан узига келмаган эди.

— Охири нима бўлди? — деб сўради Омон мендан.

— Кисавурга сен шерик экансан. Миршаблар қидириб юрибди, — дедим мен.

— Ростингми? Энди нима қиламиз?

— Нима қилар эдик. Сени жатингга қовун билан тарвуз патгачининг қулида қолиб кетди.

— Энди қаерда ётамиз?

Бир-иккита самоварга бориб кўрдик. Ҳаммасини савдогарлар, латтафуруш чайқовчилар эгаллаб олибди, ётар жой йўқ.

— Энди қаёққа борамиз? — деди Омон.

— Кўрқма, бултур тоғам билан шу яқин орада бир бузагар камширнинг уйида ётиб қолганмиз. Яхшиқиз деган камшир мени танийди. Ушанинг ўтовига тунаб қоламиз.

Ит қувган тулкидай олазарак Омон менга эргашди. Тугунни кўтаргирдим. Яхшиқиз деган бузагар камширнинг ўтовига қараб кетдик.

Камширнинг ўтови Золариқнинг чап қирғоғида эди. Атрофи озодагина қилиб супурилган. Тупроқдан каттагина супача кўтарилиб, устига бир кир шолча ташлаб қуйилган. Утовнинг

ёйбошида лой учоққа ўртача каггаликдаги бир қозон ўрнатилган. Учоқдан нарироқда иккита айрига ип арқон тортиб, уша чамбаракларда уч-туртта сопол товоқ осиб қўйилган. Суг-қаймоқ бўлса керак. Иккита қовоқ идиш осиелиқ турибди. Уларда қатиқ бўлса керак. Қозон тувоқсиз, унинг ёнида бир ўғир, битта кув турибди. Битта ечиқ бузоқ шаталоқ отиб ўйноқлаб юрибди. Чала қуриган бир толга боғлаб қўйилган қари ола купшак жуда ҳафсаласизлик билан кўксовларнинг йўталига ўхшаган овоз билан ҳуриб бизларни кутиб олди. Итнинг овозига ўтов ичидан кампир — Яхшиқиз чиқиб келди. Олтмишлардан ошган бир хотин, оқ оралаган сочлари таралмаган бошида дакана, белида шол белбоқ, Аёлнинг орқа сочита беш-олпита бир сўмлик, ярим сўмлик сўлкавойлардан сақина¹ осилган.

— Салом, шеше.

Кампир алик олишдан аввал итга “шпчт адраговур” деганга ўхшаган овоз чиқарди. Ит ҳуришдан тинди.

— Келинлар, жигиттар, уси жерга ўгириб турунлар, — супадан ўрин кўрсатди у.

Мен имлаб қўйдим. Омон қўлидаги тугунни кампирга тутқизди.

— Озгинтой бозорлик, — дедим мен.

— Кереги жуқғуй. Не қилиб алек бўлиб журибсендар, — деган бўлса ҳам тугунни олиб ўтовга кириб кетди.

Бир нафасдан кейин чиқиб:

— Қани, жигиттар, буза ичасингдарми? Эт осайми? — деди.

— Жуқ, шеше, буза ҳам ичмаймиз, эт ҳам османг, ўртача тухум пишириб берсангиз бўлади. Жой берсангиз тушаб кетамиз.

— Жақси, — деди кампир, — худойнинг осмони ҳам, ери ҳам кенг. Жоз куни. Қалаған ерларингда жота берасиндар. Икковинг бир танга берасин.

— Жуқ, шеше, — дедим, — икковимиз ярим танга берамиз.

— Сартинг боласи кув бўлади, жота қолларинг. Бу кеча бозор кеч, қўноқлар келеди, бойвашшалар келеди, ангиме зўр бўлади.

Кампир бизга тухум қовуриб бергани қозоннинг тагига ўт қўйиб, тапши тутата кетди. Омон билан икковимиз эндиги сафаримизнинг режасини тузиб, маслаҳатлашиб ўгирдик. Ярим соатлардан кейин битта сопол лаганда тухум қовурдоқ билан

¹ С а қ и н а — сочлопук ўрнига тақилади.

қозопга ёнган иккита чап-чап нон келтирди. Бир косадан совуқ сувни б.л.димизга кўйиб, моҳазарни тушира кетдик.

Омон лаганнинг тагини нон суркаб ялаб турганда куча-кўйни тўлдириб, айқириб-чайқириб беш киши кириб келди. Новча бир йигитнинг елкасида бир нимта тўшг, қўлда тугун, унда нон, картошка, пиёз бўлса керак. Яна бир йигит мулла-ваччаларга ухшаш қўлф соқол кўйган, бошида гирлак кир салласи бор, хуштавозе. Ич яктагининг устидан белбоғ боғлаб, унинг устидан яна битта яктак кийиб олган. Олдинда кимсан, Султон кисавур. Шимининг почаси шимарилган, белбоғи бураб-бураб арқон қилиб боғланган. Эғнида ёқаси очиқ тик яктак, исқирт дўшисининг бир чеккаси қайтарилган. Боши сал орқага мойил, башараси беҳаё. Қўлида тўртта хирпа ошиқни ўйнаб келар эди. Қолган икки йигитни ҳам Султоннинг нусхаси деса бўлади. Фақат биттасининг бир кўзида ғўлакдек оқи бор. Биттасининг ўнг елкаси чап елкасидан балаңд. Шунинг учун ҳам чап қўли ўнг қўлидан узун кўринади.

Буларни кўриш биланоқ Омоннинг чайнагани оғзида, югани бўғзида қолиб, менга бақрайиб қаради. Мен унга “супани бўшатамиз” дегандек имо қилдим. Урнимиздан турдик. Золариқ ёқасида ит боғланган толнинг тагидаги майсага бориб ўтирдик. Султон кисавур:

— Шеше, омонмисан? — деди. — Бу кеч бизни кўпоқ қиласан. Яхши чиққан бузалардан борми?

Кейин бизга кўзи тушиб қолиб:

— Ҳой, сен ҳаромилар, бу ерда нима қилиб юрибсанлар? Қани бу ёққа кел! — деди.

Узи ва улфатлари сунага чиқиб ўтириб, бизни ҳам ёнларига чақирдилар. Ноилож келиб ўтирдик. Кампир кир дастурхонга бир даста нон ўраб олиб келиб ўртага ташлади. Кейин катта қуруқ ёғоч чора ҳам олиб чиқиб ўртага кўйди. Султонга қараб сўради:

— Оқшоқ буза ичасиндерми, тари буза ичасиндерми?

— Зўр чиққанидан олиб келавер, — деди Султон. Кампир ўтовга кириб кетди. Султон бизларга қараб:

— Ҳали мол бозорда нима қилиб юрувдиларинг? — деди.

— Уйнаб юрувдик.

— Ҳа-ҳа. У ерда нима ўйин бор экан? Ё ўзимга шогирд қилиб олайми? — Омонни кўрсатиб: — Мана бундан томте-пар чиқади. Кисавур бўлолмайди, кўпол, — деди.

Шу ҳазил-мазах пайтдан фойдаланиб, ундан сўрадим:

— Султон ака, ҳалиги жанжалнинг охири нима бўлди?

— Воқеа аслида бундай бўлган эди, ука,— деб Султон кисавур гапириб кетди.— Куктеракнинг самоварида бир неча кисавурлар узининг эпчилиги, қўрқмаслиги, айёрлиги билан мақтанишар эдик. Шунда мен уғирлаган пулимни ҳалол қилиб, эгасини рози қилиб ололаман, деб юборган эдим. Улфатни бузага гўйдиришдан баҳс бойлашган эдик. Қўй бозорга кирдим. Кузимга уша қўрганинг баёв косиб йигит учраб қолди. “Шилт” этиб ҳамёнини олдим, пулини санаб кўрсам, саккиз сўму мирикам икки танга экан, ёнимдан унга икки танга қўндим. Узутимни ҳам ҳамёнга солиб, ҳамёни қайтадан йигитнинг чўнтагига жойлаб қўйдим. Кейин уша қўрганинг майнабозлик, ёлғондакам айюҳанносни олдим. Миршаблар оқсоқолга олиб боришди. Оқсоқол менинг даъвомни, унинг раддини эшитиб, пулни текширишга тушди. Косибнинг чўнтагидан ҳамёни олиб, ичидагиларни хонтахтанинг устига қўйди. Менинг даъвом тўғрилиги учун йигит “кисавур” бўлиб чиқди.

Ҳамёни, пулни, узукни менга олиб бердилар. Лекин бир ярим танга чўтал олиб қолдилар. Шундай қилиб, ўртоқларим билан қилинган гаровни ютдим.

— Ие, шўрлик беғуноҳ косиб йигит қулоғини ушлаб кетавердимми?— дедим.

— Йўқ, бирпас қамалиб ётди, кейин бечорага раҳмим келиб, миршабга бир сўм пора бериб, йигитни қутқазиб юбордим, даъвом йўқ, дедим. Йигит бечора хурсанд бўлганидан буйнимдан кучоқлаб ўшиб:

— Раҳмат, ака, бу яхшилигингизни улғунимча унутмайман, қиёматли ака-ука гутиндик, уйим Тўқли жаллоб маҳалласида, отим Абдурайим, — деб миннатдор бўлиб кетди.

— Балли, йигитлик шундай бўпти-да, ака, — дедим.

Султон кисавур мийиғида кулиб, “шундай”, дегандек қилиб қўйди.

Ҳаммамиз қаҳ-қаҳ уриб кулишдик. Султон кисавур ёнбошлаб, тирсагига таянган, новча киши супанинг ёнида тикка турибди. Муллаанамо киши тиз чуқиб, икки қўлини қовуштириб Султоннинг гапларига мийиғида одоб билан табассум қилиб утирар эди. Қолган икки йигит бир-бирига рўпара чордана қуриб, гутурт отишиб “эрмак қимор” уйнаб ўтиришпанди.

Кампир эт осиб юборди. Үчоқдан чиққан зашпори тутуи осмонга урлаб, теварак-атрофга курпадек ёйилар эди.

Шом чукиб, қуёш ботиб борар эди... Үчоқда ўт тугашиб кетгандан кейин кампир ўтовга кириб иккита қовоқ манак (буза қуйиладиган идиш)да буза келгириб қўйди. Бир печа заранг коса олиб келди. Новча йигит дарров белбоғини счди, уни қоққан бўлиб, чоранинг устига таранг қилиб ёйди, бузани суза бошлади. (Буза одатда илтиб ичилади. Кампир олиб чиққан бўза кунни буйи офтобда тургани учун илтишша ҳожат йўқ эди.) Бўза сузишнинг ўз қоидаси бор. У сиқиб сузилмайди, балки румолни сидириб сузилади.

Новча йигит сузган бузадан озгина татиб кўриб, биринчи оёқни Султонга узатди.

– Ҳаммага қуй!— деди Султон.

Новча йигит иккинчи-учинчи оёқни ҳалиги иккита йигитга узатиб, сурагандай Султоннинг ўзига қаради.

– Болаларни қўя тур, домлага узат,— деди Султон.

– Йўғ-э, йўғ-э, ўзларидан бўлаверсин. Биз ичмаймиз. Яъни худо калюмида айтганки...

– Калюм-паломингни йиғиштириб қўй, қачондан буён ичмайдиган бўлиб қолдинг, — деб ушқирди Султон, — исловатда сарқитимизга маст бўлиб юрар эдинг-ку.

– Яъни, яъни... тавба қилганмиз.

– Кисавур билан ўгрининг тавбаси тавба эмас. Эсингдами, кисавурликни ҳам уддасидан чиққан қилади. Бултур кузақда Салор буйидаги Капшонда орага мен тушмасам, оломон сени ўлдириб юборар эди. “Ўғри қариса сўфи, гар қариса парихон бўлади”, деб бекорга айтилмаган-да. Тавба қилдим, дейди-я! Ҳа-ҳа, энди эшон бўлиб, қишлоқма-қишлоқ мурид овлаб юрибсанми? Ол буни!

Домла жуда қимганиб, ўнгайсизланиб заранг косани қўлига олди.

– Дурвазанг қизигандан кейин алёр ҳам айтиб берасан ҳали. Ич-эй, пайгамбарнинг меросхури.

Ортиқча гап ўтмаслигини сезган домла кўзини чирт юмиб, бузани шимириб юборди.

Бизни ичишга кўп зурламади. “Ҳали обдан ичарсанлар”, — деди Султон.

Манак устига манак келди. Чала пишган шўрва келди, ичавердилар, домла булса аллақачон саллаши чуватиб, белига

боглаб олган. Худонинг бирлигини ўртага солиб, тилаб олиб ичмоқда эди. Алмойи-алжойи алёрлар:

Бу тоғларнинг ёнбошида огим юрган,
Қуюшқони сағрисига ботиб юрган.
Сендек-сендек номардларни мен кун курган,
Оқ томоғим, йўрғаланг, алёр бўлсин.
Онасини бойваччага сотиб юрган,
Алёр-ей-алёр, алёр бўлсин-эй.
Тоғдан қўён қочирдим, ияги йўқ,
Қишлоқ кўйлақ кияди жияги йўқ.
Жияги йўқ жойларига қўлим солсам,
Қўш қаптари ҳуркиб қочар, суяги йўқ.
Алёр-сй-алёр, алёр бўлсин.
Оқ томоғим, йўрғаланг-эй, алёр бўлсин.

Утириш секин-секин бемаъни томонга қараб қизиб борар эди. Секин урнимдан туриб, Омонни имладим. Ялиниб-ёлвориб Яхшиқиз кампирдан битта кичик шолча билан битта хушвақтдан тикилган кир лулаболиш сураб олдик. Утовнинг орқасига ўтиб, жой қилиб ётдик. Мастлар пайқагани ҳам йўқ. Тун ярим кечадан оққан бўлинига қарамасдан мастбозлик, шовқин-сурон, туполон тобора авжига чиқар эди. Яна кимлардир келиб қўшилди, таниш бўлмаган овоз кўпайиб кетди. Кимдир кулар эди. Кимдидир тутиб олиб урардилар шекилли, додлаб, худони ўртага солиб йиғлар эди.

— Азбаройи худо, борим шу, бошқа пулим бўлса, имом Аъзам урсин.

— Липшасини ахтар, даюсни!

Домлани тунамоқда эдилар. Бундай туполошларни кура бериб кўникиб кетган Яхшиқиз кампир бемалол учоқбоши билан ўтов ўртасида хизмат қилиб юрар эди.

Кейин ухлаб қолибмиз. Қанча ухлаганимизни билмайман. Гира-ширада кимдир биқинимга турганидан уйғошиб кўзимни очдим. Тешамда кечаги домла турар эди. Бошида шошиб-пишиб ўралган кир салла, бир чаккаси кўкарган, қовоғи шишган, бир кўзи қонгалашган.

— Тур, ука, туришлар, ҳаммаси данг учиб ётибди. Қочмасак бўлмайди. Менинг бўладиганим бўлди, расво қилинди. Нос пули ҳам қолмай, бор-йўғимни шилиб олинди. Яна бир балога йўлиқмайлик. Бошим ёрилуздай чарсиллаб турибди.

Омонни уйғотдим, дик этиб туриб, Золариқнинг муздек сувига апир-цапир юз-қўлимизни ювган бўлдик, ўз этагимизга артийдик.

— Хўш, қаяққа қочамиз, тақсир?

— Худой таолонинг даргоҳи кенг, тўрт томонимиз қибла. Юқорига, Қингироқ тена томонга қочамиз.

Учовлон “шилг” этиб чиқиб кетаётганимизда Яхшиқиз кампир йўлимизни тўсди:

— Қаяққа қочансанлар, ақчамни бериб кетларинг!

Омон чўпак ковлаб битта ўн беш тийинлик Бухор танга берди.

— Мана, шеше, ярим танга ҳаққингизга, бир мири нон билан тухум қовурган ёғнинг пули.

— Хўш, — деди пулни олиб кампир, — келиб-кетиб туринглар.

Шундай қилиб, каллайи саҳарлаб йўлга равона бўлдик.

II БЎЛИМ

Уч соатча йўл юргандан кейин Тезагузар деган бир мавзеге етдик. У ерда бир чол баққол эндигина дуконини очган экан. Ундан йўл харажатларини, сафар анжомларини олдик. Чунончи: бир қадок туз, икки қадок туршак, олтита зогора нон, ип, нина, иккита ичи тушган босволди. Ҳаммаси етти пақир бўлди. Тўрт пақирни домла уст яктагининг бахясига яширган жойидан олиб тулади. Уч пақирни биз туладик.

Яна йўлга тушиб ярим соатча юргач, Ойнабулоқ деган ерда бир толнинг тагида, чашма лабида зогорани ўртага қўйиб, қовунларни ёриб понушгага ўтирдик. Понушга орасида домла ўзини бизга таништириб кетди:

— Бизнинг аслимиз Бухоройи шарифдан булар экан. Ҳозир Тошкентнинг Пунштихаммомида турамыз. Бобойи-бобокалошаримиз жуда забардаст эшонлар ўтган. Дадам раҳматлик ҳам “куф” десалар сувни тескари оқизиб, “суф” десалар кўрнинг кўзини очиб юборадиган улуғ зот эдилар. У кишига ихлос қўймаган одам камдан-кам эди. Она томонидан ҳам жуда ҳаққа етишган одамлармиз. Ўз онам ҳозир ҳам чилдирма билан фол очиб, хилчин билан саваб, янги сопол идишца тилсим ёзиб тандирга қўйиб, ошиқ-маъшукларни бир-бирига иссиқ-совуқ қиладиган катта отиндир. Мец бир неча

Йил аввал ота касбимнинг ҳалдеганда жунига тушиб ололмай, анчагина шалоқликлар ҳам қилганман. Аввалига йигит-ялангларнинг базмида бачча бўлиб ўйнаб пул топдим. Наша-пашалар ҳам чекиб юрдим. Кейин унча-мунча кисавурлик ҳам қилиб кўрдим. Аммо бу ҳунар биздай зотдор кишиларга тўғри келмас экан. Бир кун Каппонда оломонда қолиб кетай дедим. Йўқ, худога шукр, мана энди йўлимни тониб, ота касбимни бошлаб юбордим. Далайи даштларда одамларни куфсуф қилиб, эзибички ёзиб бериб, иссиқ-совуқ қилиб бинойидек тирикчилик қилиб юрибман. Ота касбида гап кўп экан, бирим икки бўлиб боряпти.

Ўзим мадраса кўрмаган бўлсам ҳам, саводимни чиқарганман. Уқимасам ҳам уққанман. Заъфар билан дуойи тумор, исми аъзам ёзиш қўлимдан келади. Кўпчилик қишлоқлар менга ихлосманд. Баъзилари “эшон почча” дейди, баъзилари “қори ака” дейди, баъзилари “мулла ака” дейди. Асли исмим Мулламуҳаммад Шариф бинни Мулламуҳаммад Латиф ибни Фавсил аъзам.

Мана энди учаламиз бир ёқадан бош чиқарсак, ҳамма ишни бамаслаҳат қилсак, эл-юрт олдида сизлар менинг ҳурматимни бажо келтириб “ҳазрат”, “ҳазрат” десаларингиз, мен сизларни “пирбаччалар” десам, шариатта хос таъзим-тавозеларни ўргатсам, кузгача биримиз ўн бўлиб, бисоти бағал ортириб, қўйин-қўнжимиз тўлиб, сен же-мен же — шаҳарга иззат-обрў билан тушиб борсак, ёмон бўлмайди.

Шундай бўлсин, ҳеч ким йўқ вақтда мулла ака ёки Шарифжон ака, деб чақирсаларинг ҳам бўлаверади. Нимаики топсак — ўртада, тўртта бўламиз. Икки ҳисса меники, бир ҳиссадан сенларники. Ким шу ваъдадан қайтса, бети қибладан қайтсин, омин облоҳу акбар, — деди.

Биз ҳам қўшилишиб қиблага қараб фотиҳа ўқидик.

Яна бир оз салангланиб утирган эдик, каршимиздан чапг кўтарилди. Чапг борган сари бизга яқинлашар эди. Кейин қорасини танидик. Бир отлик қишлоқ ўзбеги эди. От чопа бериб кўпириб кетган. Чавандознинг чопонининг икки бари тақимидан чиқиб елда учиб келар эди. Бизнинг тепамизга келиб, отни аранг тўхтатди.

— Салому алайкум, мўлдакалар, жўл бўлсин?

Биз ҳам унинг саломига жавоб қайтариб: “Алай бўлсин, олгани”, — дедик.

— Йигитлар, — деди ўзбек, — ичларингда имон шариатни биладигац, ўлик жувотурғаиларинг борми?

Домла бизга қаради, биз таъзим билан унга қарадик. Домла томоғини бир қириб қуйиб, савлат тукиб:

— Топилиб қолар, нима хизмат эди? Узимиз тошкентлик бўламиз, эшонзодаларданмиз. Мадраса кўрган муллайти забардастлардан бўламиз. Ҳозир таътил вақти бўлгани учун қишлоқларда табдили ҳаво қилиб юрибмиз. Бу икковлари ҳам пирбаччалардан, — деди.

Бу муқаддима гаилардан ўзбек данак топган тентакдек жуда қувониб кетди.

— Вой-буй, тақсирлар, вой-буй, тақсирлар! Сизларни худойпинг ўзи жетказди. Қани журиглар, айтпасам. Ўзи жақишда бизнинг кўчкин чорва элет бор. Бир жигитимиз новқасланиб қаза қилган эди. Уни жувиб жаноза ўқийдиган киши жуқ. Вой-буй, тақсирларим, сизларни худой жетказди. Қани кетдик!

Омон дастурхонларни йигиттирди. Ўзбек отдан тушиб, отга домлани миндирди. Учов ниёда, домла отлиқ кета бошладик. Анчагина олис йўл экан. Бир-икки ерда дам ҳам олдик. Бир қирнинг тепасига чиққанимиздан кейин узоқда бир кўрғон ва бир-икки ўтов кўринди. Ўзбек уша томон кўлиши чўзиб кўрсатди:

— Ҳов, уша кўринган кўрғон — бизнинг қуналга. Ҳадемай етамиз.

Кун қиёмдан оққанда етиб бордик. Бу кучманчи элатнинг асли турар жойи бу ердан юзлаб чақирим нарида, даштнинг ички томонида қолган экан. Мол-қора, бола-чақа, хотин-халажлари ҳам уша ерда қолган экан. Орада ўлим рўй бериб қолгани учун у ерда ювиб, жаноза ўқийдиган домла топилмаганидан йигирма чоқли йигит-яланг, бир-икки қариқартаиғ ўликни олиб келиб, шу ерга қўнган экан.

Ҳамма “гурр” этиб ўрнидан туриб, бизга қўл қовуштириб салом берди. Ҳазрат: “Ўлик қасерда?” — деб сўрадилар. Ўлик кўрғоннинг ичида экан. Кўрғон ички тузилиши жиҳатидан қайсидир бир чорвачи бойнинг қўй қамайидиган саройини эслатар эди. Унда-бунда туйнукли деворлари мустаҳкам, қўш тавақа дарвозаси ҳам бор. Лекин вақт ўтиб, тахталари чириган, ҳукиз сузса бузилай деб турибди. Кўрғоннинг ўрта бир ерида сизот сувлардан тушган, ўртаси ковланиб чуқурроқ қилинган бир ҳовузча ҳам бор эди. Ҳовузнинг четлариши ҳар

хил пушанак утлар босиб кетган. Лабида бир-икки кундак тол ҳам бор эди. Ўлик қурғоннинг офилхонасида экан.

Ростини айтиш керакки, на мен, на Омон, на ҳазрат умримизда ўлик юлмаган эдик. Айниқса, мен бўлсам, одам ўлиги у ёқда турсин, мушукнинг улигидан ҳам чўчир эдим. Ҳазрат бўлса, узини умр буйи уликдан бошқа нарсани юлмаган кишидай қилиб кўрсатишга ҳаракат қилар эди. Қалам-қаламда пичирлаб бир балоларни ўқиб, атрофга куф-суф қилиб, фотиҳа ўқигандай қулларини юзига суртиб кўяр эди. Аммо биз билар эдикки, буларнинг ҳаммаси жун гап. “Пул — дарди кабоб” учун қилинаётган найрангбозлик.

Домланинг ишораси билан Омон бошқаларни қурғондан чиқариб, кафанликни сўради. Олти газ келар-келмас эски буз парчасини келтириб бердилар. Сунгра бутун йиғилгаларга: ўлик ювилиб тайёр булпунча қурғонга яқинлашмасликлари, бу томонга мўраламасликларини тушутирди. Чунки қараса гуноҳкори азим булар экан. Одам офатга йулиқар экан.

Ҳамма чиқиб кетди. Дарвозани бекитдик, орқасига бир катта харсангни олиб келиб тамба қилдик.

Ҳазрат бизга қаради. Биз ҳазратга қарадик.

— Энди нима қиламиз? Икковингдан бириг ўлик ювиб қурганмисанлар? — деди ҳазрат.

— Йўқ, — дедик биз.

— Мен ҳам юлмаганман. Лекин бу узбеклар билан ун сулкавойга гаплашиб қўйдим. Ювмасак, пул увол бўлади. Беш сўмни мен оламап, икки ярим сўмдан сенларга.

— Хўп, булмаса, узингиз ювасиз, — дедим мен.

Қурқа-ниса ўлик ётқизиб қўйилган хужрага кирдик. Мурда узала тушиб ётган экан. Оёқ томони очиқ. Бстига бир эски яктак ёпилган. Чамаси, ювувчи топилмай бир неча кун туриб қолган бўлса керак, анча ҳидланиб кетган эди.

Олдинда ҳазрат, кейин Омон, унинг орқасидан мен, орқамизга тисарила-тисарила бир-бировимизни олдинга қараб итаришар эдик. Хужранинг ичида ўликнинг арвоҳи айланиб юргандай чўчиб-чўчиб, юрак ютиб, оёқ учи билан юриб ўликка яқинлашдик.

Менинг олдимда кетаётган Омон тўсатдан узини орқага ташлаб “ғийқ” деган овоз чиқарди-ю, ўзидан кетиб қолди. Домла орқага бир сапчиб, хужра эшиги олдида қотиб қолди. Ўликка бир қарашдаёқ Омоннинг ўзидан кетиб қолишининг

сабабини тушундим. Қайси кўзим билан қарай, биз ювмоқчи бўлган ўлик тирилган эди. Оёқлари қимирламагани ҳолда бетига ёшилган яқтакни қимирлатиб бошини кутармоқчи булар эди.

Юрагим ёрилгудай бўлди. Орқага қайтиб қочаман деб, ерда йиқилиб ётган Омонга қоқилиб, думалоқ ошиб тушдим. Кўзим ҳазратга тушди. Унинг ҳам ранги учиб кетган. Алланималарни ўқиб, ўзига ва атрофга дам солар эди. Нафасим оғзимга тиқилиб, жонҳолатда ўрнимдан турдим. Югурганимча қўрғошнинг саҳнига чиқдим. Орқамдан ўлик қувлаб келаётгандек орқамга қайрилиб боқар эдим. Ҳовлига чиқиб бўғиқ ва ҳаяжонли овоз билан додлай бошладим.

Менинг бу қўрқинчли овозимни эшитган ўлик эгалари ҳовлиқиниб, эшикни очишга уринсалар ҳам эшик очилмади. Чунки харсангни тираб жуда ҳам маҳкам тамбалаган эдик. Бориб, харсангни олиб, эшикни очишга менда мажол йўқ эди.

Домла ҳазрат бўлса, сассиқ ҳовуз лабига ўтириб, ҳадеб таҳорат қилар эди. Ўлик эгаларидан бир-иккитаси девордан ошиб тушиб, эшикни очди. Қолганлари ҳам кирдилар. Мен нафасим оғзимга тиқилган ҳолда уларга воқсани айтдим. Улар ўликка биздан кўра жонкуярроқ бўлганликлари учун кўзлари қинидан чиқиб, ҳовлиқиб кетган эдилар.

Энди Омоннинг аҳволидан хабар олиш зарур эди. Кўпчиликнинг далдаси билан ҳужра томон юра бошладим. Юрак олдириб қўйган эканман. Ҳар нафас орқамга қараб қочадиган йўлни мўлжаллар эдим.

Шовқин-сурон билан ҳужрага кириб борар эканмиз, яқтак судраган бир олғир қир мушуги санчиб, Омоннинг устидан сакраб, бизнинг оёқ ораларимиздан ўтиб ҳужрадан чиқиб кетди. Ҳаммамизнинг ҳам қутимиз учиб, серрайиб қолдик. Шу пайтда Омон ҳам ўзига келган эди. Ўликнинг “тирилганлиги” сабаби бизга энди англашилди.

Ўлик бизнинг кўзимизга бош кутаргандай бўлиб куришганлиги шундай экан: қир мушуги яқтакнинг тагига кириб олиб, ўликнинг кўкрагига ўтириб, ҳадеб бурнини кемирмоқда экан...

Ўлик эгалари ўликнинг бурунсиз қолганидан қанчалик қайгурган бўлсалар, биздек ёш, нўпоқ, уч ўғлон гассолнинг “довюраклиги”дан шунчалик маза қилиб кулар эдилар.

Мушук яқтакни судраганича кетди. Ўлик эгалари бизни қолдириб ташқарига чиқдилар. Эшик орқасига яна харсанг

тамбалади. Омонни ҳовуз бўйига ўтқазиб, юзига сув сепган бўлсак ҳам ҳадеганда ўзига келмай, афтида “бир қари бўз битгандай” бўлиб хомуш ўтирар эди.

— Тўхтанг, укам, тўхтанг, ўзим бир дам солиб қўяй, кўрмагандай бўлиб кетади, — деди ҳазрат. Алланима балоларни ўқиб, Омонга куф-суф қила бошлади.

— Ана холос, ўзингизга келиб қолдингиз. Иншоолло, дуога шак йўқ.

— Тур энди, уят иш қилиб қўйган боладай серрайиб ўтирма, — дедим мен койиб.

— Йўқ, меники бўлди, ўзларинг бир бало қилиб амаллаб қўя қолларинг, — деди Омон.

— Ювиш шариатда уч кишини талаб қилади, — дедим мен.

Ялиниб-ёлвориб Омонни тургаздик. Учовлашиб “сен олдин бор, мен кейин бораён” дегандай ҳужранинг эшигига бориб, икки қулоқ беридан муралай бошладик. Омон домла билан менга қараб зўрма-зўраки бир илжайди-да:

— Хуш, энди иш бошлайлик. Қандай қилиб ювамиз. Халқ маътал бўлиб қолмасин, — деди.

— Ғассолбоши ҳазратим бўладилар. Икковимиз сув қуйиб турамыз. Яхшилаб баданларини ишқалаб ювсалар, мурда озор топмаса, бурнига эҳтиёт бўлсалар — ҳамма савоб ҳазратимга. Бизга йиртиш кифоя, — дедим.

— Эй, — деди домла, — ёшлар хизматда, катталар роҳатда, деганлар. Сизлар ювасизлар, мен сув қуйиб тураман. Дуо ҳам қиламан.

— Дуо ўзингизга керак бўлади. Эҳтиёт қилинг, тақсир, яхшиликча ювсангиз ювганингиз, бўлмаса ўлик эгалариши чақириб шармандангизни чиқараман.

— Шундай, — деди Омон.

— Ия, ия, — деди ҳазрат. — Шу ҳам шерикчилик бўлди-ми? Қани юринглар, мен оёғидан кутараман, сизлар бошидан.

— Йўқ, тақсир, сиз бошидан, бизлар оёғидан.

Жанжалимиз ташқаридагиларга билиниб қолмасин деб, эшикнинг тирқишидан муралаб-муралаб секин-секин гапиришар эдик. Ташқаридагилар бўлса ўликни солиш учун тол новдани замбар тўқимокда эдилар. Бир оз жанжалдан кейин Омон менга деди:

— Икки қулоч арқон бўлганда яхши бўлар эди.

— Нима қиласан?

— Ҳийласини тондим, — деди қувониб. — Қани, юр, қидирамиз.

Иккаламіз биргалашиб қўрғоннинг бутун оғиллариши ахтариб чиқдик. Бахтимизга, бир бурчақда эски охур ёнидаги қозикқа икки қулочдан мулроқ жуп арқон боғланиб ётар эди. Ечиб олдик. Яна ўлик ётган хужрага кирдик. Икки қуллариши бир-бирига ишқаган домла йўлақда шивирлаб юрар эди.

Бу гал энди Омон ўз ақдига қўйил қолгани учунми, дадилланиб кетган эди. Домлани ёнига чақириб ўликни кўтаришга буюрди. Домла аввалига бир оз тихирлик қилиб турган бўлса ҳам, орқаси билан ўликка юз ўгириб, минг жирканчлардан кейин ўликнинг оёғини кўтариб берди. Омон бояги арқонни ўликнинг ҳар икки оёғига тўниғидан юқори маҳкам сирғмоқ солиб боғлади. Учаламиз арқонни тортиб, ўликни ҳовуз бўйига қараб судрай бошладик. Тескари судрашдан ҳар иккала қули очилиб, қулочи ёзилиб кетган эди. Бечора агар тирик бўлса орқаси шилинганидан бизга шикоят қилган бўлар эди.

Ҳовуз лабига келиб тўхтадик. Омон гапириб кетди:

— Яхшиси шуки, ўртоқлар, бош томондан сувга тушириб, уч-тург марта яхшилаб чайқаб оламиз, ҳашша-ҳалол бўлади қолади.

— Иншооллю, — деди ҳазрат, — албатта, ҳалол бўлади. Худо ўз калюмида ҳам шунга ишора қилган. “Иннамал ҳавзатун таҳоратун ҳаллолун”, деган.

— Улганингиз яхши, — дедим мен унга.

Ҳаммамиз кулишдик. Бу маслаҳат ҳаммамизга ҳам ёққан эди. Арқондан ушлаб, ўликни сувга шўнғитдик. Ҳовузнинг у бошидан бу бошига судраб чайқата бошладик. Учовимиз ҳам янги ҳаваскор ғассол бўлганимиз учун қизиқиб кетиб уч мартагина эмас, ун-ун беш марта чайқаб, жуда ҳам оқ ем қилиб юбордик. Ҳар қанча варзиш етказган ғассол бўлса ҳам бир ўликни шунчалик ювар-да!

Кейин, сскин-сскин ҳовуз қирғоғига торта бошладик, лекин ўлик қимирламай қўйди, ўрнидан жилмайди. У худди ҳовузнинг тагига жилслашиб қолгандай эди. Омоннинг ранги яна қув ўчиб кетди. Домла бўлса “ё мадад, ё мадад”, деб арқонни силтаб тортар эди. Мен яна бир додлаб кўрай дедим бу ишнинг бизга нафи тегмаслигини билиб, хап қолдим. Омон буни фаҳмлади шекилли:

— Тўхта, аҳмоқ, — деди, — нима қилмоқчисан?

— Додтасаммикин?

— Додлашга берадиган кучингни арқон тортишга бер!

У овозини чиқармасдан тишини ғижирлатиб мени жеркиб ташлади.

Учовимиз бор кучимиз билан тушак толга оёқ тираб арқонни торта бошладик. Анча уриндик. Ҳлик бечоранинг беллари қирсиллаб, тахминан, ярим газча чўзилиб кетди.

Шу пайт эшик тақиллаб қолди. Домла югуриб бориб жавоб берди.

— Ҳали тура туринглар, раҳматликнинг ҳали белигача ҳам ювиб бўлганимиз йўқ. Ҳзимиз чақирамиз.

Қайтиб келди. Яна торта бошладик. Бултур ёздан бери офилхонада куя тушиб чириб ётган арқон ўлгур шартта узилиб кетди-ю, учаламиз чалқанчасига гушдик.

Вақт кечикиб борар эди. Ҳаяллаш хавфли эди. Учовимизга ҳам Ҳлик Ҳзимизникидай бўлиб кўникиб қолган эдик. Паҳлавонларча жасоратланиб кетган Омон шартта кўйлак-иштонини ечиб, Ҳзини ҳовузга ташлади-да, шўнғиб кетган Ҳликни қидира бошлади.

— Қани, тақсир, сиз ҳам ечининг, беш сўмни жўнликча олавермайсиз, — дедим мен.

— Яъни масалан, ечмасам нима бўлади?

— Ҳлик эгаларига айтиб, оломон қилдириб юбораман.

Домла ғазаб билан менга қараб “хинзир”, деди-да, кўйлагини ечиб, оқ иштони билан ҳовузга тушди. “Бу хинзир дегани нима дегани экан? Сўкканимикан? Қойилман деганимикан?” Омон билан икковлон қидириб кетдилар. Бир вақтда Ҳликнинг оёғини осмонга қилиб, белидан маҳкам кучоқлаган Омон уни ҳовуздан олиб чиқишга уринар эди. Домлага узилган арқоннинг учини тутқаздим. Ҳликнинг оёғида қолган ерига улаб берди. Лекин Ҳликнинг боши толнинг айри илдиизига кириб қолган экан. Мен ҳовуз лабидан туриб тортар эдим. Омон билан домла белидан олиб суғуришга ҳаракат қилар эдилар. Ниҳоят, зўр бериб Ҳликни ҳовузнинг четига чиқардик. Бироқ бурунсиз бош йўқ эди. Буни кўрган Омон яна ҳовузга шўнғиб кетиб толнинг илдиизидан каллани ажратиб олиб, домлага узатди. Икковлари четга чиқдилар. Шошиб-пишиб дарров сафар халтадан йўл учун олинган ишни олти қаватлаб пиштиб кўрпа қавиқ нина билан каллани ўз жойига кўйиб тика бошладик.

Қойил, ҳазрат кун ҳунарни биламан деганича бор экан, чокка уёга Экан.

Иш жунашиб кетди. Ҳаш-наш дегунча кафанни ҳам кукладик. Ҳликнинг очик бадаши мумкин қадар кўздан яширишган эди. Лекин кафан учун берилган бўз парчаси гунигидан нарига утмай, оёғи очилиб қолган эди. Оёғида бўлса ҳалигина чамбарчас қилиб боғланган жун арқоннинг шилиб юборган ўрни кўрга кумган лавлагидай кўриниб турар эди.

Сафар халгани бушагиб, ичидагини белбоққа тугдик. Халтани ҳликнинг оёғига кийгазиб, кафанга қўшиб кукладик.

Омон кўйлак-иштонини кийиб олди. Домла ҳам иштонини, салга, тушларини намозжумадагидай савлат қилиб кийиб, кўл қовуштириб, башарасига пайгамбар нусха бериб, лабларида бир нималарни шивирлаб ўқиб, Ҳлик тепасида турар эди.

Мен бориб эшикдан харсангни кўтардим. Жанозага йирилган таъзиячиларни чақириб келдим. Танқарида бўлса, тол новладан тўқилган узун дастали замбил аллақачон тайёр бўлган эди. Замбилнинг икки томонидаги араванинг шотисига ўхшаш узун дасталари ўртасига олдинма-кетин икки от қўшилган эди. Ҳликнинг эгалари атрофни кўршашиб, баъзилари унинг бетларини силаб йиғлай бошладилар. Шунда бирисининг кўли Ҳликнинг бош тарафига тегиб, чалқанчасига ётган Ҳликнинг боши чаппа бўлиб қолганини сизди.

Маълум бўлишига қараганда, биз шошилиб, узилган каллани тескари ўрнатиб қўйган эканмиз.

— Бунинг бети нега терс бўлиб қолди? — деб сўради ўша киши.

Бир оз шошиб қолган, аммо сипоҳгарчиликни кўздан бермаган ҳазрат:

— Тириклигида кун гуноҳ қилиб қўйган бўлса керак, худо юзини терс қилиб қўйди, — деб жавоб берди.

Мен бу ерда домланинг шунча зийрак, ҳозиржавоблигига қойил қолиб, ичимда “ўқиган илминг шу ерда иш берди”, деб қўйдим.

Бироқ бу билан сир яшириниб қолмади. Ҳликнинг боши узилганлиги, каллани гавдага терс ўрнатиб чашиб қўйилганлиги маълум бўлиб қолди.

Ҳлик бир ёқда қолиб, оломон учовимизни кўршаб олди. Ҳазрат ҳам ишбоши, ҳам ёш жиҳатидан бизлардан катта бўлганлиги учун ҳамма унга тикилган эди. Омон билан ик-

ковимиз оломоннинг орасидан бир амаллаб сирғалиб чиқиб, кучага томон қочдик. Орқамиздан кўпроқ умри отда юриб, пиёда қувлашга унча ҳам эпчил бўлмаган бир-иккита ўзбек келар эди. Ана шундай вақтларда тарқалиб қочган яхши. Омонга бақариб, “Чапга қоч”, дедим. Ўзим унга қараб қоча бошладим. Домла оломоннинг орасида қолиб кетди. Нима бўлди, билмайман. Тирик бўлса бирор гурдан чиқиб қолар, ўлган бўлса, Худо раҳмат қилсин.

Омон қочиб қайга борди билмадим, мен бир зумдаёқ кўздан ғойиб бўлиб борар эдим. Олдимда бир туқайлик пайдо бўлиб қолди. Туқайнинг ичида ёлғиз йўл бор экан. Шу йўлдан чопиб кетавериб бир сизот зовурга учрадим. Зовур менга бирдан-бир бошпана бўлди. Ўзимни зовурга ташладим. Орқамдан қувиб келганлар мени бир муддат қидириб боргач, изимни йўқотиб, қайтиб кетдилар.

Вақт кечикиб бормоқда, ўрталик қоронғилашмоқда эди. Қурқа-писа зовурдан чиқиб, туқайдаги суқмоқ йўл билан кета бошладим. Лекин кўнглим Омон сўлтидан ва ҳазрати домла жиҳатидан анча ташвишда эди. Бечораларнинг бошига қандай кунлар келди экан. Нима бўлди экан, уриб ўлдирмадилармикан?

Хуфтонга яқин яна катга бир “шаҳри азим”га кириб бордим. Кичкина хонақо ва жиловхонадан иборат бўлган деворлари пахса қилиб урилган мачитнинг эшигида уч-тўртга чол кишилар хуфтон намозини пойлаб ўтирар эдилар. Мен ҳам салом бериб, секингина уларнинг ёнига бориб ўтирдим. Сўфи азон айтди, гарчанд, таҳоратим бўлмаса ҳам, шу ўтирганларнинг раҳм-шафқатини келтириш учун кириб, жамоат билан намоз ўқидим. Намоздан кейин ҳамма уй-уйига тарқалди. Мен мачитдан қўзғалмадим.

Бу мачитда бундан илгари бир неча марта жойнамоз, намат ўғирлангани учун сўфи ҳам, домла-имом ҳам меидан шубҳаланиб, бир неча марта ер остидан кўз қирини ташлаб, хўмрайиб қарашди-да, сўфи сўради:

— Ҳа, ўғлим, жуда ўғириб қолдингиз? Намоз тамом бўлди.

— Отажон, мусофирман, — дедим. — Агар рухсат берсангиз, эрталабгача мачитда қолсам, йўлимдан адашдим.

Гапга имом аралашди:

— Узинг қаерлик бўласан, ўғлим?

— Тақсир, тошкентликман.

– Бу ерларда нима қилиб юрибсан?

Омондан ўрганган гапларни ишга солдим.

– Ўзим мадрасада ўқир эдим, ҳозир таътил вақти бўлгани учун бир оз пул топиш мақсадида мардикор ишлаш учун сафарни ихтиёр қилган эдим. (Яна ичимда, бу ерда ҳам фасолчилик хизмати чиқиб қолмаса яхши эди, деб уйлар эдим.)

– Қайси мадрасада ўқир эдинг, мударрисинг ким?

Қўлга тушдим. Тошкентда нима кўп – мадраса, нима кўп – мударрис.

– Тақсир, уша катта мадраса-да, домламиз ҳам уша катта домла бўладилар.

Домла кулди:

– Ҳа, ҳа, муллаваччаман дегин, дарсхона эмас, хирсхона-да таълим олганман, дегин. Яхши, бўлмаса, мен билан ҳовлига кетасан. Қорнинг қалай?

Уялиб жойнамозга қарадим.

– ...

– Қани, юр бўлмаса. Бизга ҳам жиндак хизмат қилиб кўй, овқатинг ҳам ўтиб қолар.

– Домлага эргашиб, ҳовлисига бордим. Домла иккита қўрга кўмилган жўхори билан битта сопол товоқда мошхўр-да чиқариб берди. Бу лаззатли таомни ҳузур қилиб ичиб олдим. Домла ичкарига кириб кетди-да, бир оздан кейин қўлида битта катта пичоқ, бир болга ва бир оз чийратма арқон билан тўппа-тўғри менинг олдимга келди. Мен бўлсам, домланинг нима ниятда эканлигини тушунмасдан, ҳуркович кийикдек оёғимни бир ерга гуж қилиб, қочишга ҳозирланган, оғзимни бўлса, додлашга жуфтлаган эдим.

Домла менинг ҳаракатимдан бир нарса сездими, ҳайтовур кулимсираб, мени юнатиб, деди:

– Қўрқма, сени сўймайман, мен ём-ём эмас. Сенга бир хизмат бор, ўғлим, бир пой ҳўкизим бир неча кундан буён букиб, новқаслашиб ётибди. Мана шу асбобларни бошинпта кўйиб ҳушёр-роқ ётасан. Мабодо, ҳўкиз ёмонлаб қолгундай бўлса, бориб, дарров бугзига пичоқ торғиб юборасан-да, мени чақирасан. Эҳтиёт бўл, лекин тагин ухлаб қолиб, ҳаром улдириб қўйма.

– Хун, тақсир, – дедим. – Чой-пой йўқми?

– Нима-нима, нимчорак чой бир мири-ку, сен чой ичсанми, сув ариқда оқиб ётибди, эринсанг, ана, областада ҳам бор, ичавер...

Домла буюрган ишнинг осон кучганлигини билиб севи-
дим, домла ичкарига кириб кетди. Домла чиқариб берган
кўрпачага чузилдим. Аллавақтларгача кукка қараб, термилиб
ётдим. Кўрғончанинг атрофида ҳар бир қорайган куланка
ҳовузда боши қолган ўликдай ваҳималаниб, олдимга келган-
дай булар эди. Ухлай олмадим. Ярим кечадан оғиб, тонг яқин-
лашиб қолганда кўзимни гира-шира уйқу босган бўлса ҳам
хаёлим уйғоқ эди. Оғилхона тарафда бир ниманинг “гурс”
этиб ерга йиқилиб, хириллай бошлагани эшитилди.

“Оббо, ҳаром ўлгур хўкиз ёмонлаб қолди-ёв”, деб ўйладим-
да, арқон билан пичоқ-болгани кутариб, оғилхонага қараб югур-
дим. Қоронғида қандайдир бир ҳайвон ерда ётиб, типирчила-
моқда эди. Тикка олдига бориб, девкор саллоҳлардай “шохи-
дан” ушлаб, “бисмиллоху оллоху акбар”, деб бугзига пичоқ тортиб
юбордим. Қон деганингиз тизилиб отилиб кетди. Оёғимдан
тортиб башарамгача қонга буялдим. Жон бермоқчи бўлган ҳай-
вон энг сўпти нафасида маъраб қолмоқчи бўлдим, ичидан
бутун ўпканинг сиқилиб ёйилишидан пайдо бўлган ҳансираш
билан катта ҳаммомнинг дудбуронидай пишқириб юборди.

Ҳайвон жон бериб бўлди. Гарчанд домла: “Мени чақир
ёки ҳафсаланг келса терисини шилиб, нимта қилиб қўйгин”,
деган бўлса ҳам, қоронғи бўлгани, ҳам бир чеккаси — ўзим
чарчаганим учун ҳамда гўшг қон-қушга тегиб ҳаром бўлма-
син, деб бу ишларни эрта тонгга қолдирдим. Катта бир таш-
вишдан қутулган кишилардай осойишгалик билан тинчланиб,
яна кўрпачага чузилиб, уйқуга кетдим.

Азонга яқин ширин уйқуда эканман, оч биқинимга тум-
шуғи қайрилиб кетган баланд пошнали сағри кавушнинг бер-
ган аччиқ тепкисидан чўчиб уйғондим. Тепамда халта кўйлак-
ли, бир қули билан истибро кесагини ушлаган, ҳар бир кузи
ғайин олхўридек қинидан чиқиб кетган домланоччам турар
эди. Аланглаб ўрнимдан туришим билан домланинг қулида-
ги тескари ушланган болтанинг муҳраси елкамга келиб туш-
ди. Аламланиб кетдим.

— Ҳа, тақсир, бир етимни ҳадеб ура беришими, хизматга
туҳматми, тақсир? — деб йиглаб юбордим.

— Ҳа, хизматинг бошингни есин! — деди домла. — Эшак-
ни сўйиб қўйибсан-ку, падарлаънат! Мен бу эшакни Бухо-
ройи шарифдан уч тиллога олган эдим. Узи ҳам қандай эшак
эди-я, бай-бай... эшагим...

Эшакка мотамзада булган домла мени ҳеч имкон бермай саварэди.

Маълум булишига қараганда, мен кечаси қоронғида янглишиб, кулга ағанаб ётган эшакни — новқас ҳукиз гумон қилиб, буғзига пичоқ тортиб юборган эканман. Ҳукиз бўлса, аллақачон ёмонлаб ҳаром қотган экан. Сирланган хумчага тушган сичқондай турт томонга аланглаб, узимга бир нажот йули қидирар эдим. Кузим оғилхонанинг томига қўйилган нарвонга тушиб қолди. Томнинг лабида бўлса, марҳум эшакнинг қуюшқонлик палантини қуригиш учун офтобга тункариб қўйилган экан. Зинадан чиққан итдек турт оёқлаб нарвонга тирмашиб томга чиқдим. Энг сунгги дамда домладан бир марта бўлса ҳам уч олиб қолмоқчи эдим. Палантни азот кутариб, домлани мулжаллаб олдим. Лекин кўп афеуслар булсинки, этасини сўйиб қўйганим учун мендан уч олишни кутиб ётган салмоқли палант қуюшқони буйнимга илиниб, узи билан бирлаштириб, икки қўллаб домлапоччамнинг олдига мени судраб тушган эди. Бир чеккаси — палантнинг устига тушганим, иккинчидан, баданим калтакнинг зарбидан шишиб кетгани учун томдан йиқилиш у даражада менга зарарли бўлмади. Мен томдан йиқилишимнинг илмини сарҳисоб қилишга ҳам улпура олмаган эдим.

Менинг шаккоклитгимдан яна газаби алангаланиб кетган домла беҳол ҳукизнинг оёғини боғлаш учун кечаси етиб келган ва бир неча марта уришга ҳам улгурган эди. Мен яна туриб қочдим. Яна ўша нарвонга тирмашиб томга аранг чиқиб олдим. Томга чиқиш билан орқамга қарай-қарай томма-том қочиб кетмоқда эдим.

Бахтимга, анчагина томлар бир-бирига тугаш эди. Орачорада тор кучалар йулимни тўсиб қолса ҳам, тулки қувлаган товукдай сакраб утиб кетар эдим. Қаллайи саҳарлаб бошдан-оёқ қонга белаииб, томма-том қочиб келаётганимни баъзи уйқуси зийрак, сўфитабиат қари-қартанлар ҳам қуриб қолган эдилар. Домла эса бир неча том нарида ҳарсиллаб-гурсиллаб, қутурган норгуядай қушириб, қувлаб келар эди. Ҳайтовур домла иштонбоғини маҳкам боғламагани учун чопиш вақтида оёғига тушиб, кишан бўлиб пайпоқдор товукдай калавлаб қолди-да, мен қочиб қутулдим.

Бироқ бизнинг бу ваҳимамиздан кўп хонадонлар томга чиққан эди. Мен ҳали ҳам қочмоқда давом этар эдим. Бир орқамга айбаниб қараганимни биламан, беҳосдан “шўп” эгиб қамиш-

тувроқ аралаш пастга йиқилиб тушдим. Мен йиқилиб тушган ер ошхонанинг муриси эди. Мури ерга кундирилган тандирнинг рупарасида булганлиги учун мен томдан тикка тандирнинг ичига тушган эдим. Оёгим куксимда бўлиб, гужанак ҳолимда тандирнинг ичига тикилиб қолган эдим. Чап қўлим ҳам ёнимга жишслашиб тушган, бироқ ўнг қўлимгина эркин ҳаракат қила олар эди. Алча уриниб кўрдим, тоза ҳам типирчилладим. Орқамдан қувлаб келганлар менинг бирданига гоёиб булганлигимни кўриб, кўрқиб кетган, инсми-жинсми деб ўйлаб, кўлгари “астафирулю” айтиб, поумид орқаларига қайтиб кетган эдилар. Бечоралар нима деб ўйладилар экан. Ҳазрат Исо деб ўйладиларми ёки Кухиқофдан келган Абдурахмон парининг лашкарларидан биттаси деб ўйладиларми, ишқилиб, мен йуқ эдим. Кечгача туз тотмай, утирган жойимдан қимирлолмай, тандир ўчоқнинг ичида ётдим. Қош қорайгач, ошхонанинг эшиги очилиб, бир хотин келиб кирди. Менинг ёнимдаги кичкина ўчоққа ўт қалай бошлади. Хотиннинг шарпаси келган замоно мен эркин қолган ўнг қўлим билан тандирнинг лабида турган лойтувоқни олиб, устимга ёпан эдим.

Хотин мошкичири қилмоқда эди. Пиёздоғининг ҳидлари димоғимга кириб, иштаҳа ҳам намозшомгулнинг карнайидай очилиб кетган. Қозонда бўлган масаллиеларнинг ёғ билан аралашиб чиқазган “жаз-буз” овози юрагимнинг энг нозик жойларига бориб қадаларди. Бу мамлакат — дала шаҳри бўлгани учун ўтин сероб экан. Бундан ташқари, мош қурғур, билмадим, қайеи тошлоқда битган эканки, ҳадеганда очила бермади. Хотин ҳам аямасдан ўгинни қалаштирмоқда эди. Бора-бора қўшни ўчоққа ёқилган ўтиннинг тапти секин-секин мен ётган тандирнинг деворига ўта бошлади. Ёнбошим секин-секин қизиб бормоқда эди. Агар у бадбахт имилдоқ хотин ўт ёқишда яна лавом этаверса, тандирда кабобдай жизганак булар эдим. Қозонда ҳар бир мошнинг кўз очиши менинг кўз очишим билан баравар эди. Ёнг охири узоқ мунгазирлик ва азоблардан кейин ҳурматли мошкичири тайёр бўлди. Ошпаз хотин ўчоқнинг оловини тортди, бироқ қозондагини икки лаганга сузиб, бир лагандагисини қайтариб қозонга қўйди-да, иккинчи лаганни кутариб чиқиб кетди. Ўчоқда ўт ҳам учди. Лекин менинг оч юрагимга ўт ёқиб кетди. Мен бечора мошкичирининг азобини бекаму кўст тортганим ҳолда хўрсинардим. Хотин чиқиб кетгандан кейин тандирнинг сарпўшини

олиб, бир оз эркипроқ нафас олдим. Гус бу “хитой беклари”-нинг қийинидан қутулиш учун турлича режалар гузар эдим. Намозном булди. Намозномдан кейин қонуний равишда, албатта, хуфтон ҳам булди. Мен бечора қинга солинган паккидай, зиндонда ётар эдим. Хуфтондан анча ўтиб қолганда, менга бирдан-биргина кенг оламнинг даричаси булган муридан осмонга қараб ётиш муяссар булди.

Ана у — Мезон юлдузининг думи, мана бу юлдуз — Етти қароқчининг бошиғи, мана бу — Хулкар, кеча шу тикка келганда эшак сўйилган эди. Мана бу — Сомончининг йули, кеча шу кунботарга яқинлашиб қолганда домла биқинимга тепган эди.

Мен шу хаёлларда экалман, “ғийқ” этиб эшик очилдида, бир киши оёқ учи билан юриб келди. Мен секин-секин гус дарчанинги пардасини торгташдай, лойгувоқни устимга ёндим. Келувчи киши мен ётган тандирнинг устига ўтирдида, хуштак билан музыка чала бошлади.

Тугри, музыка яхши нарса, мен қарши эмасман. Тинчлик вақтда ҳар қарда эшитишим мумкин. Лекин ўзиингиз ўйланг, бировни тандирга қамаб, устига ўтириб музыка чалсин, деб қайси қонунда ёзилган экан? Мумкинми шу?

Орадан яна бир оз ўтиб, эшикдан мошкичирипаз хотин кириб келди. У ҳам секингина келиб, бояги хуштакчи йигитга яқинлашди. Менинги бошимдан бир газча баланд жойда “чўлп” этган овоз эшитилди. Балки ўпишгандирлар, қулоғимга хумга тушган ариининг овозидай гунгир-гунгир гапиринганлари эшитилар эди.

— Кутиб қолмадингизми? — деди хотин. — Эрим ўлгур бошқа вақт қуриб қолгандай, шу бугун насия дафтарларини очиб, олдига чўтти қўйиб, ҳисобга тушиб кетди, эндигина ухлатдим-да...

— Ҳа, майли, жоним, — деди йигит. — Нима бало булди, эринг икковимизнинг ишимизни сезиб қолганми, дейманов ёки нук бериб қўйдингми? Бугун дуконидан тўққиз пулга нос олгани борсам, жуда ит хумрайиши билан қараб, берган носига носқовоғим ярим ҳам бўлмади. Ҳар қарда тўққиз пулга носқовоғимни тўлдириб нос оламан.

— Ўзлариям ўлгунча кузи тор, зикна, мурдор одам, пул бўлса булгани, — деди хотин. — Менга қапирилиб қарамайдилар ҳам, хотипим борми, йўқми демайдилар ҳам...

— Кел, гапингни қўй-чи, овқат-повқатинг борми?

“Ҳа, бу кирои иш бунги”, деб уйладим. Йигит тушмагур, нима қилса-да, даладоб, азамат йигит-да. Ингтаҳаси ҳам карнайдаккина экан. Хотин қозоннинг қопқоғини очди – балиқдай бўлиб, ошпоқ лаганда мошкичири чиқди, уртага қўйдилар. Йигит қуллуқ қилди-да, менга озор беришдан чекишиб, тандирнинг устидан турди. Учоқнинг олдига тиз чуқиб ўтириб, мошкичирини ингтаҳа билан ея бошлади. Азамат олиб турибди, хотин бўлса аҳён-аҳёнда ондай чуқиган бўлиб, узининг олдидан чиққан гулгларни ҳам унга териб бермоқда эди.

Мошкичирининг тамом жабр-жафосини торпан биздин ёлбоши куйган бечоралар тандирнинг ичида азоб-уқубатда. Мен тоқат қилиб туролмадим. Тувоқни секин қия қилдим-да, эркинликда бўлган унг қул билан мен ҳам лаганга чузилиб қолдим. Икки-уч олишдасқ лаган бушай деб қолди. Қоронғилик. Ошиқ-маъшуқ суҳбатга машғул. Йигит қурғур сезиб қолди, пойлаб туриб шартта билагимдан ушлади-да, маъшуқасига қарали.

– Ҳой, тухта! Бу кимнинг қули, мана шу менинг қулим, мана бу сеники, энди мана бу қул кимники?

Хотин “ҳа-ҳа”, деб қўрқиб кетди. Агар ўзларининг хавотир ишлари бўлмаса эди, буғун менинг умримга фотиҳа ўқилса ҳам бўлаверар эди. Йигит лойгувоқни олди-да, билагимдан азот кутариб, тандирдан суғуриб чиқарди. Белларим қисирлаб, уюшган жойларим роҳатланиб кетди. Қани ўша йигит бир уқалаб қўйса, деб уйладим.

– Говуртинг борми?

Хотин сизсиз нимчасини найнаслаб, гугуртни олиб чақди, бир чеккаси куйлак-ингтоним эшакнинг қоши, иккинчидан, мўрининг қоракуяси башарага урган. Сурра тун кийган эшондай бўлиб кетган эдим. Хотин дағ-дағ қалтирар эди. Йигит ҳайтовур довиюрак экан.

– Ҳуш, сен кимсан?

Мен ҳам худди шу гапни такрор қилдим.

– Сен ўзинг кимсан?

– Сендан сўраяман!

– Ўзингдан сўраяман!

– Жонингдан умидинг борми, ҳой йигит?

– Ўзингни жонингдан умидинг борми?

– Тавба!

– Астафируллу!

Орага хотин қўшилди.

— Ҳой, айлашай, ука, — деди, — менга қарагин, кимсан ўзинг, ўчоқнинг ичида нима қилиб қуймашиб юрибсан? Жинмисан, шайгонмисан ёки жиннимисан? Қоронги кечада нега бировнинг ўчоғига беижозат кирасан?!

— Бу нима қилиб бировнинг ўчоғига суқилиб юрибди? Йигитни кўрсатиб тўнгилладим.

— Бунинг нима ҳаққи бор?

Қарасам, йигит саллоҳларча ҳаракатланмоқчи, янглиш-лик қурбони бўлган эшакнинг қасосини оладиган кўринади. Мен ҳам эски ҳунарни ишга солмоқчи бўла бошладим.

— До...д!!!

Хотин шапна оғзимни ушлади.

— Ҳой, сен нима қилмоқчисан?

— Нима қилар эдим, долдайман.

Икковлари уришиб, мени снга олмагач, сулҳ-салоҳга келишди.

— Қани, тур бўлмаса, чиқиб кет! Яхшиликча жойиштни топ!

— Қорин оч.

— Тирик товонга қолдим-ов, — деди хотин.

Уй гомонга оёқ учи билан бориб, супрадай иккита жиззали нон келгириб берди. Қўлтиққа қисиб олдим. Лекин ҳали ҳам кўзгалишга раъйим йўқ эди.

Йигит:

— Қани, энди бир жунаб қол-чи, — деди.

— Жиндай пуддан чўз!

Йигит бўғилди, тишларини ғижирлатди. Яхшилаб, қурт-даккина сўкишни ҳам эшитдим. Ноилож, чақа-ташга аралаш икки ташга пул берди.

Шунинг билан “ёпиқлик қозон — ёпиқлик”, мени чиқариб, чиқишимда “туя кўрдингми — йўқ” қилиб менга қасам ҳам ичирдилар.

Қоронги кечада қўлтиқда нон, белда пул, яна сафарга чиқиб кетдим. Вақт жуда ҳам кеч, бора-бора катта бир бозор майдонидан чиқдим. Бу ер тагинг ўша, наҳс босган Калас бозорининг ўрни эди. Борарга жойим, қўларга маконим бўлмагани учун бир бурчакка бориб, иккита ғиштни бошга қўйиб уйқута кетдим...

Бу гал олаговур уйғотиб юборди. Кўзимни очиб қараганимда, атрофим оқ калтак, қора калтак оломон билан давра қилиб ўраб олишган эди.

— Худди шунинг ўзи, — даяр эди биттаси.

— Нима, ким? — Мен ҳайрон эдим.

Мени турғизиб қўлимни орқага боғладилар. Бозорма-бозор айлангириб, бошимга қамчи билан уриб, “сазойи киши одам ўлдирсин”, деган сўзни баланд овоз билан такрор қилишга мажбур қилар эдилар.

Воқеа бундай экан: Мен келиб кучада ётиб қолганда, кечаси самоварга тушган алтақайси чорвачи бойни ўғрилар тунаб, узини ўлдириб кетибдилар. Менинг кийимларимдаги қон-қушни куриб ўша ўғриларнинг биттаси бўлса керак, деб ушлаган эканлар.

Мени сазойи қилиб бўлганларидан кейин оломон тошбўрон қилиб ўлдирмоқчи бўлди.

Оломон яна кўпроқ йиғилсин учун иккита ўғил бола ирғай новдаси билан кепчик қоқар эди. Уша ерда мен жуда ҳам беҳуд бўлиб, “гийқ” этиб ўзимдан кетдим.

Бир неча фурсатдан кейин дилим уйғонди. Қулоғимга ҳали ҳам уша кепчикнинг овози келиб турибди, қўрқа-писа кўзимнинг бир тоқасини очдим. Ҳеч ким йўқ, икки кўзимни рўйирост очдим, ҳеч ким йўқ...

Бундай бўлибди. Йиғилганлардан бири:

— Биродар, — дебди, — аввало шуки, одам ўлдириб босқинчилик қилишга бу бола ҳали ёш, иккинчидан, мабодо, бу ўша ўғри босмачиларга шерик бўлганда эди, буни шу аҳволда ташлаб кетишган бўлишмас эди, учинчидан, бу бола соғ эмас, тутқаноғи бор кўринади. Уғри деган баччагар ўзига эсираст — тентакни шерик қилиб олмайди, ахир, ўғрининг ҳам сири бор, узидан қўрқади, биродарлар, — дебди.

— Бўлмаса нега уст-боши қон? — деб, шубҳа билдирибди биттаси.

— Ия, ия, мен болани танийман, бу бола юқори қорасувлик Ашур қассобнинг ўғли-ку, кеча бозор куни Ашур қассоб ўғлим уйдан қочди, қидириб юрибман, жарчи ҳам солдирдим, деган эди. Бу ўша бола... — дебди.

— Ҳа, ҳа, тўғри, бозорда жарчи, ун беш ёшги увил бола жуғолди, тошанга бир тўқли... деб юргангани эшитган эдим, — дебди яна бир “тувоҳ”. Шу билан мендан қўлларини тортиб, ҳамма ўз йўлига тарқабди. Мен ёлғиз қолибман.

III БУЛИМ

Ўзим соғ-саломатман. Қўлим ихтиёримда. Оёғим раёйим билан юради. Кўзим ихтиёримда. Хунук нарсаларга истама-сам қарамайман. Оғзим, жағим, тишим жодидек, истаган ха-

шакни қирқиб чиқаришга ярайди. Аммо баданда бир саркаш аъзо бор, у менинг ихтиёримдан ташқари, узошимчароқ. Унга менинг ҳукмим ўтмайди. Билмаганлар билсин ва огоҳ бўлсинки, у аъзо камдан-кам кишиларга вафо қилган — қорин. У бадан мулкининг ҳокимлигини баъзан қўлимдан олиб қўяди. Бошқа аъзолар ҳам унинг исёнчи талабларига қўшила бошлайди. Кузим ношаръий, ҳаром луқмаларга туша бошлайди. Қўл қорин ҳукми билан баъзида энг паст кишиларга тама кангиридай чўзилади. Оёқ кутмаган жойларга олиб боради.

Шунда зор-зор, чун абри навбахор йиғлаб, эсимда қолган ушбу ғазални айтаман, ғазал бу туруп:

Бу қаро кузлар мудом йиғлар, чотиқ қош остида,
Кузга олам терс кўрингай, мижжалар ёш остида.

Дарбадарман, меҳрибон, иссиқ кучоққа интизор,
Тошгача ер — кўрпаю бир парча гипт бош остида.

Эй юрак, тирлинма, бахтнинг тонги балки тез отар,
Лаълу гавҳар бир умр яшринмагай тош остида.

Чарх тегирмон тошидай айланди бошим устида,
Парчаи нондур насибам шунча бардош остида.

Навоий айтибдирки: “Бахтли ул кишидирким, у дунёни тарк қилади, дунё уни тарк қилмасдан”. Ўзимни ўлдирайми, йўқ қилайми? Йўқ, ҳали ёшман, менга аталганининг қаймоғи бузилгани йўқ. Саъдий айтибдирки: “Бир мамлакатда ғариб бўлсанг, ҳурматсизлансанг, сафарни ихтиёр қил”, деб. Кўктерақдай шаҳри азимда бошимга теккан тошларнинг сони кузимдан оққан ёшлардан кўпроқ.

Ўз-ўзимга: “Бу гурбат фикрларни бир чеккага қўйиб тур, энг олдин сой буйига бор, узинга жиндек оро бер”, дедим. Сой буйига бориб, бир ҳоли жой топиб қўйлак-иштоним, белбоғ боғланган рўмолни ишқор ўт билан тозалаб, неча мартабадан ишқалаб ювиб, қуригани толга илдим, кейин ўзим сойга тушиб, кирим кетгунча ўз-ўзимни ишқалаб чумилдим. Бу озодгарчилик учун кам деганда бир ош пишим вақт кетди. Кийимларимни кийиб, ўзимни силаб-сийлаб бинойидай бўлиб, бозор томон жўнадим. Ризқаст — фискаст, деганларидай, бир амаллаб қорнимни тўйғиздим. Ёнимда ҳов анов ошқ йилит берган икки танга борлиги дўстларимизнинг ёдларида бўлса керак.

Жума куни, куйлар маъраган, туялар букирган, оғлар кишипаган, бозорчилар сўкишган, толе осмонини бозорнинг чанги қоплаган, даллолларнинг билаклари “бор барака топ!” да чарчаган. Мен ўша олаговур ичида; селда қолган чумолидай беихтиёр эдим, гангиб юрар ва ноилож бўғилардим...

Шаҳар томондан бозорга қараб еттига қаландар жуш, хуруш, сочлари патила-патила гирди камарига тушган, эпиларида жандаи Муҳаммадий, бошларида кулоҳи Аҳмадий, слкаларида ридойи Мустафо, маст бўлган туядек оғизларидан кўниклар сочиб, жазавай том билан талқин айтиб келар эдилар:

Бугун бозорга ўхшайди,
Етимлар зор қақшайди,
Ё олю дуст, ё олю.
Ҳақ дуст, ё олю.
Етимнинг ҳолини сўрсанг,
Отаси йўққа ўхшайди.
Ё олю дуст, ё олю.
Ҳақ дуст, ё олю.

Энг олдинда бир нуруний қаландар, елкасида каттақон қора кўнғизни эслатадиган қачқил, белига анвои ранг-баранг латгалар боғлаган, кўлида боши қайнаб битган бужғун таёқ (Назар отанинг таърифига қараганда, бу таёқ ҳазрати Мусо асосининг амакиваччаси бўлар экан). Ихлосманд кишилар бу таёқни кўз ёшлари билан ўпадилар, ихлос билан бир қарич латта боғлаб кетадилар. Таёқ кутарган қаландари барҳақ нуруний, кетмон соқол кишига пул, нон (Баҳоваддинники бўлса еттига, Ғавсул Аъзамники бўлса ун битта), эчки, товук, куй, ҳатто туягача назр-ниёз қиладилар. Етти қаландарнинг орқасида бир неча яловкаш тушган назр-ниёзларни йиғиштириб, бит бозорнинг нариги ёғида бир четан аравага босмоқда. Кўктеракка гулгула тушиб кетган. Бугун бозорга Эт емае эшонбуванинг занжирбанд қаландарлари келибдилар. Овозаларга қараганда, жаноб эшоннинг бу етти қаландар турадиган қаландархонасига кечалари жаброил осмондан ваҳий олиб келиб турар экан, ҳазрат эшоннинг ишлари бир чеккаси худо билан шерикчиликдай экан (тошантутган уртада). Қаландарлардан олдинда отлик, муйловлари арқон тишлаган итдай, катта қиличи отнинг белидан настга тушиб турган бир городовой қамчи ўйнатиб, оломоннинг орасини ёриб, қалаидарларга йўл бўшаттириб келар эди.

Чидаб туrolмадим. Гуё юрагимга осмондан бир шур тушди, баданим эришан кўрошпиндек изтиробга келди. Бейхгиёр бориб егги қаландар бошлигининг қўлини олдим, упиб йиғлай бошладим. Қаландар менга меҳрибонлик қилиб бошимни силади, ўрнимдан турғизди ва айтдики: “Эй бутам, нима мурудинг бор, худодан сураб берай?” Мен бечоранинг тилим гулдураб, арз-ҳол қилдимки, мени ҳам шу ҳалқаи илюҳийга бир кўзойнак занжирдай тиркаб, қаландар-баччаликка қабул қилсалар экап. Менинг бу сўзимни эшитган, атрофни ҳалқа қилиб олган деҳқонлар, хотин-халажлар ўртасида олашовур қиёматдай нолайи фиғон кўтарилди. Қаландарлар бошлиғи икки қўлини кўтариб, мени дуо қилди.

Демак, мен шу соатдан бошлаб ер кишиси эмас, “худо” маҳкамасининг масъул ўринларидан биттасига қоровуллик вазифасига тайинландим. Бу касб менга кўп маъкул тушди. Егулик-ичгулик истагандан мўл, ёмғирдек ёғилиб келиб турарди. “Ё олю дўст, ё олю”ни яхши ёдлаб олсанг бас. “Ангулага ош-нон беради”, деган мақол шу ерда тўғри келади. Қаландарлар ҳалқасига қабул қилинган соатдан бошлаб хушимни йўқотган эдим. Егги қаландардан ўн қадамча олдинда юриб, бош яланг, кийим-бошлар йиртиқ, оғзимдан тупук сачратиб, газаллар ўқиб, талқин қилмоқда эдим:

Дукур-дукур от келар,
Ё олю дўст, ё олю.
Чиқиб қаранг ким келар,
Ё олю дўст, ё олю.
Бизни ёрни сўрасанг,
Ё олю дўст, ё олю.
Хиича белли Зибихон.
Ё олю дўст, ё олю.
Ҳақ дўст, ё олю.

Бозор халқи мендай таркидуиё дсвопаччани кўриб қаландарларга бўлган ихлослари ҳалдан зиёда ошмоқда, назр-ниёз ёмғирдек ёмоқда эди.

Кеч билан бозорни олиб, сомон сотиб қайтган туячининг туясига иккита-иккита мингашиб Эшонбозорга қараб йўл солдик. Чунки Эшонбозор шаҳри жаноб эшоннинг маконлари эди. Шунинг учун ҳам бу ер Тошкент, Чимкент ва Сайрам музофотларининг чоракам бир каъбаси ҳисобланаар

эди. Ҳамма шаҳарларга осмондан нур ёгилганда, бу ердан осмонга нур чиқар эди.

Эшонбозорга етиб бордик, туялардан юкларни туширдик. Туякашларга туя ҳақи учун қаландарбоши дуо қилиб қўйди. Маълум бўлишига қараганда, бу дуога бошқа ерларда битта от берар экан, шундай йўғон дуо экан.

Эшоннинг уйлари зикр тушадиган хонақоҳга туташган эди. Қаландархона ҳам шу ерда эди. Биз аввал хонақоҳга кириб бордик. Қаландарбоши эшиқдан майда талқин бошлаб кирди. Тоинки жаноб эшонга бизнинг келганлигимиз маълум бўлсин. Қаландарлар айвонда давра олиб ўтирдилар. Камина қаландарвачча кавшандозда қул қовуштириб, тавозе билан хизматларига интизор бўлиб турдим. Талқин давом қилар эди. Хонақоҳ яловкашлари — сўфилар бизнинг назр-ниёз ва ноз-несьматларни хужрага жойлаштирдилар. Хужранинг икки тарафидан эшиги бор эди. Бир томони хонақоҳ тарафдан, иккинчи томони эшоннинг ҳовлиси — ҳарами хослари томонидан.

Орадан бир муддат ўтгандан кейин талқин тўхтади. Ичкари томондан узун малла тўн, оқ салта, сағри кавуш қийган, қўлиарила минг доналик тасбеҳ, кўзларига сурма торган, узун мош-гуруч соқолли, хушмўйлов, мош еган хўроздай қизил юзларидан “нур ёғилиб” турган, Муҳаммад алайҳиссаломнинг тўққизинчи хотинлари Биби Ойишай Кубронинг томдан итарар набиралари (уз даъволарича) хаст эшон таманнолик билан ерни “миннатдор бўлсанг босаман”, деб чиқиб келдилар.

Ана шунда, билмадим, бошқа ғофил бандалар кўрдими, йўқми, ёнбошларида бир ярим мингта малойика эргашиб келаётганлигини уз кўзим билан кўргандай бўлдим. Ҳаммамиз ўрнимиздан турдик, таъзим-тавозе билан салом бердик. Хаст эшон қаландарбошидан бугунги амри маъруф: наҳий мункарнинг даромадини сўраган бўлсалар керак, қаландарбоши качкил ичидан танга-чақа, қоғоз аралаш бир талай пулни жаноб кибриёнинг этақларига тўкди. Жаноб эшон пулнинг қоғозини, сўлкавойларини малла тўннинг енгидан ичкари қилиб, қолган майда танга-чақаларни:

— Ҳай, ҳай, ҳай, мен пул ушламагайман, дунё ҳаром, “ад-дунё жийфатун ва толибуҳо килоб” (дунё ахлат, уни қидирувчилар итлардир), — деб қаландарнинг олдига итариб қўйдилар.

Ана шу пайтда у жанобнинг назарлари камина қулбаччаларига тушиб, жуда ҳам меҳрибонлик билан:

— Бу бачча ким? — деб илтифот қилдилар.

Қаландарбоши мени таъриф-тавсифлаб кетди. Жазаваларимнинг зурлигидан гапирди. Бир чойнак чой ичгунча олами фанодан олами бақога утиб кетган, беҳуд Машраби девопа, дили жазавам илоҳи билан гула қаландарбачча, урта қўлдек эканимни тушунтирди. Ана шунда хаст эшон менга шафқат кўрсатиб, шаҳодат бармоқлари билан ўз олдиларига имладилар. Тавозе билан олдиларига бордим. “Муборак” қўлири билан пешонамни силаб:

— Бай, бай, бай, бутам, жуда “худо” بازار қилган бачча экансан, осмонга қара, ўелим! — дедилар.

Шунда беш панжаларининг орасидан етмиш битта жаннат кўрибман.

Маросим тугади. Увингудаларнинг орасида хонақоҳнинг бурчагида тош оттирдим. Қорин важи унча мақтарли эмас. Бир нав қаноатланурли. Ҳар хил жаннатий ҳаёлларга бориб келмоқдаман. Чупончи, пазр-ниёз хужрасининг учинчи эшиги йўқмикан, хаст эшон бугун мағти еганмикинлар, палов еганмикинлар ҳам қайси хотинлари билан ётган экашлар, бошларига кук чойнинг яхнаси қўйилганмикин ёки чанқаб қолганмикинлар ва ҳоказо...

Кечаси ўзимни на жаннатда, на дузахда кўрдим. Хонақоҳ муздек, жимжит эди. Мен жунжимокда эдим. Чала туш кўрдим, рунарамдан бир ит чиқиб, совуқда қалтираб гингшир эмиш. Бир ривоятда шу гингшиётган каминанинг ўзлари эмишман.

Эрта билан мени сўфи уйғотди. Хонақоҳда аврод бўлар экан. Аста-секин одамлар йиғила бошлади. Мен ҳам чала-чулпа таҳорат олган бўлдим. Каттакон давра қурилди. Одамлар даврага йиғилишиб тасбеҳ утира бошладилар. Хотинхалаж, бола-чақа, кўр, шол, бефарзанд, қарздор, захм касалига учраган, иши қозига тушган одамлар келиб эшонга сиғиниб, ҳожат талаб қила бошладилар. Эшон ҳалигиларнинг обдаста, чойнак, кумфон ва бошқа идишлардаги сувларига дам уриб бера бошлади.

Намоздан кейин қаландарлар билан бирга енгил-елли попуига қилган бўлдик. Эшон қаландарларни Назарбек бозорига жўнашга буюрди. Мен ҳам қаландарлар билан бирга жўнашга ҳозирланиб турган эдим, эшон:

— Сен қолгин, болам, оёқ-қўлинг чаққонгина кўринади, бу ерда ички-танқининг хизматини қилиб турасан, — деди.

Эшоннинг сўзини қайтара олмасдан қаландарлардан ажраб қолишга мажбур бўлдим. Лекин жуда ўқиндим. Аггапг, беби-лиска пул топадиган касб қўлдан кетадиган бўлди-да! Чишдан ҳам бўзчининг моксидек эшоннинг ичкари-ташқариси ўрта-сида бепул оёқдан ҳориб, қатнаб юришдан кўра, ҳавойигина бозорда ашула айтиб, ўйнаб юриб пул топишга не етсин!

Қаландарлар қетгач, хаст эшон меҳрибонлик билан лутф қилиб, мени хужраи хосларига чақирдилар. “Лаббай, пири комил”, деб югуриб бориб хизматларига ҳозир бўлиб турдим. Қўлимдан тутиб хужрага олиб кирдилар. Оқ бўйрага чўкка тушиб ўтирдим. Лекин ҳайрон эдим. Токчадан қалин муқовали Қуръонни олиб қўлимга тутқаздилар. Уч марта ўлиб, бошимга текказиб Қуръонни олдим. Эшон кўз юмиб пичирлаб бир нарсаларни ўқигандап кейин менга қараб қуйидаги сўзларни айтишга буюрди: “Мен фалончи-фалончи ўели хаст эшоннинг ихлосманд муридларидурман, пиримнинг булорган хизматлариши ҳеч сўз қайтармасдан бажараман. Бошимга қил ич келганда ҳам эшоннинг буйруқларидан ташқарига чиқмайман. Ҳеч бир хиёнат қилмайман. Айниқса, пиримнинг ҳар тўртала хотинларини онамдан ҳам зиёда кўраман, кўз олай тирмайман. Шу даргоҳда кўрган “сир”ларнинг ҳеч бирини кишига изҳор қилмайман. Агар ошкор қилиб қўйсам, кўр бўлай, шол бўлай, тил тортмай ўлай. Омин оллоҳу акбар”.

Шу сўзларни айтиб бўлгандан кейин, ўйлаб қарасам, оқ бўйрада ўтириб қип-қизил қасам ичиб қўйибман. Хайр, булар иш бўлди. Шу кундан бошлаб ичкари-ташқарига мокидай қатнай бошладим.

Хаст эшоннинг кичик хотинлари ўн еттига етар-етмас, жуда ҳам қўлинг ўргилсин. Худди “нуғой қошиқ”дай. Баъзида кўнглим аллақандай бадхаёлларга бориб қўяди-ю, қандай қилайки, оқ бўйрада чўкка тушиб Қуръон ўпганларим эсимга тушиб кетиб, шайтонга “ҳай” бериб, зўрға ўзимни тўхтатиб қоламан. Ичкари-ташқарига қағнаб юрганда, оғзимдан талқин тушмайди:

Хипча белли Зебихон,
Ё олло дўст, ё олло.

Бир кун эшон мени яна хужраи хосларига чақириб:

— Ўғлим, — дедилар, — мана энди бизга анча хизматинг сингди. Ички-ташқининг рафт-омадини олдинг. Узинг қуриб

турибсанки, хотин-халаж, бола-чақа, кўшчи-кулончи, суфи фаррош дегандақ, бизнинг кўлимизга қараб қолганлар кўп. Уларни боқип керак, кийдириш керак. Фақатгина қаландарларга ва бевосита ўзимизга келадиган назр ва ниёзларга тикилиб утираверсак, ҳаммаси очдан ўлади. Мана, мен сени синадим. Сен ҳам сирлардан бохабар бўлдинг. Оёқ-кўлинг чаққонгина, эпчил йигитсан. Сен ҳам ахир қараб турмасдан, бошқачароқ йўл билан бўлса ҳам тирикчиликнинг пайдан бўлсанг эди, ўғлим... — Мен аввал турли хаёлларга бордим: Яъни “бошқачароқ йўл” нима бўлди экан?! Эшон у ёқдан-бу ёқдан айлантириб, шама қилиб тушунтирди. Шундан кейингина мен бу “бошқача йўл”нинг фаҳмига етдим.

— Хўп, тақсир! Битта жонимиз пири комилга қурбон бўлсин, — дедим. Эшон менинг елкамга қоқиб, дуо қилди ва муғамбир кўзларини қисиб, илжайди. Мен жуда ботирланиб, илҳомланиб кетдим.

Шу топда эшон “дик” этиб урнидан турди. “Бир оз мени кут!” — деб ичкарига кириб кетди. Бир оздан сўнг бир рўмолча тугуғлик сарно кутариб чиқди. Бунда эшоннинг бултур тутқаноқда ҳовузга чукиб ўлган ўғлининг эски кўйлак-иштони, дўши, босма читдан қийиғи бор эди.

— Мана, бутам, мана буларни кийиб ол. Худо раҳмати ўғлим Миёнқудратнинг арвоғига дуо қил, омин.

— Омин, жойлари жаннатда бўлсин...

— Иншооллю...

Бу гапдан уч кун ўтганда кеч пайти бир ердан қайтиб келар эдим. Бизнинг даргоҳга яқин жойда икки яшар чамали бир ола танача бебошбоқ ўтлаб юрар эди. Подадан адашиб қолганми, уйини тополмаганми — ишқилиб, теварак-атроф кузатувчисиз эди. Секин белбогимни ечиб, шохига боғладим, даргоҳга етаклаб келдим.

Эшон бу ишдан чандон-чандон хурсанд бўлдилар. “Буладиган бола экансан. Худо назар қилган экан. Ишқилиб, ҳеч ким кўрмадимми, балли, ўғлим, балли, бўтам! Бир гапни ана шундай зийраклик билан англаб олсанг, хор бўлмайсан, ҳар икки дунёнинг обод бўлади...”, деб кўп мақтади. Кеч билан ўзим бош бўлиб таначани сўйиб, ёғ-гўштини хумга урдик. Терисини эшон, вақти келганда маҳси қиларман, деб ошлашга буюрди.

Танача эгаси шу қишлоқлик чорбозорчи аттор экан. У из қидириб, эшон дарвозасигача келса ҳам, эшондан шубҳа қилиш гуноҳ бўлганидан истиффор айтиб, қайтиб кетган.

Шундан кейин эшоннинг ихлоси менга жуда баланд бўлиб кетди. У жаноб ҳоли ерда мени учратгудай бўлса:

— Уғлим, энди бозор-учарнинг ҳам пайидан бўлинг. Ахир, кисса-кармон деган гаплар ҳам бўлади. Нақдина пул — ҳам енгил, ҳам қиммат, ҳам яширишга осон бўлади. Нақдина бўлсин, болам, нақдина бўлсин, — деяр эди.

Агар бир воқеа билан мени эшон оқ қилмаганида эди, келаси ҳафтадан бошлаб чорбозорларга қатнаб, “нақдина”нинг — киссанинг пайидан бўлмоқчи эдим. Бу воқеа шуидай юз берди:

Хизматни қойил қилиб юборганман, эшон жуда хурсанд. Кунлардан бир кун хаст эшон мени чақириб:

— Уғлим, қаердан бўлса ҳам бир эшак тошиб кел, — деб буюриб қолди. Ҳайрон бўлиб кўзларига тикилдим. Эшон дарғазаб бўлиб:

— Нимага бақраясаи, эшак тошиб келиб, қўрғончадаги тутга бойлаб қўй! — деди.

Эшак нимага керак бўлди экан, эшонойиларимнинг битта-яримтасига “эшак еми” тошдимикан, деган хаёллар билан бориб, қишлоқнинг чорбозорчи аттори “ўсма кет, сурма кет, иштонбоғ кет”, деб қишлоқма-қишлоқ дайдиб юрадиган бир кишининг эшагини бир соатга иккита оймқовоққа ижарага олиб келтирдим. Олиб кириб ҳовлининг ўртасидаги тутга боғладим. Ўрганча эшонойим эшакни куриб жуда ҳам севи-ниб кетдилар ва менга жуда очиқ юз билан эшак боғланган тутнинг салқин ерига сув сепиб, супуриб, налос солишга буюрдилар. Мен бўлсам, жой солишнинг ҳаракатида юриб одми хотишлар орасида Биби Фотимаи Захронинг набиралари деб таърифланадиган эшонойим томонидан эшакка қилинган бу даражадаги ҳурматдан чандон-чандон ҳайрон эдим. Жой солиб булгандан кейин мени ташқарига чиқариб юбориб, дарвозани ичкарасидан занжирлаб олдилар.

Эшак туғрисидаги хаёлот бошимдан ҳеч чиқмаганлик ва-жидан мен ҳам секингина хонақоҳга кириб эшикни юзига ёпдим. Мачитнинг ҳовли тарафидаги девордан бир гул қозикни суғуриб олиб, қозик ўрнидаги тешиқдан ичкарига қараб эшак билан бўлаётган самимий муомалани томонга қила бошладим.

Эшонойим қайчи билан эшакнинг ҳар иккала қулоғининг учидан қирқиб қон чиқардилар. Ўзлари мен ёзиб берган палосга шойи кўрпачаларни, ёстиқларни солиб, ёпбошлаб эшакка тикила бошладилар. Бир оздан кейин эшакнинг

қон чиққан қулоғига папшалар кўниб, эшакнинг тинчлигини кетказа бошлади. Папшалар жабридан аламзада бўлган эшак бечора бошини чайқатиб, ҳар иккала қулоғини бири-бирига уриб, шалвиратиб хира папшаларни кўримоққа киришди. Эшонойим эшакнинг бу ҳаракатидан жуда ҳам завқ билан лаззатланиб, худди эшакнинг буйнидан кучоқлаб олгундай бўлиб унга хушомад қилар ва ширин сўзлар билан уни олқишлаб, ер ва кўкда йўқ севинар эди:

— Вой, онагинаш ўргулсин! Вой, қулоқларингнинг қимирлашига ўзгинам гиргитгон бўлай! Уни қаранг, ойимчахон, қулоқлари бирам чиройли қимирлайдики... Вой, эшакжонга жонгинамни қоқай!

Нима учундир, бошқа эшонойимлар эшакдан ҳеч қандай лаззат олмасдан, ўртанча ойимнинг ҳаракатига кулишар эдилар.

Мен ҳам эшонойимнинг бу қувончли ҳаракатларини кўриб, ичагим узилгудай бўлиб кулар эдим. Бир чеккаси ич-ичимдан укиниб ҳам кўяр эдим. Кейин билсам, тантик эшонойим эшакнинг қулоқ қимирлашига бошқоронги булган эканлар. Умрда сийрак учрайдиган бу ишни кўзимни тешикка тиқиб томоша қилар эдим.

Бирданига елкамга қаттиқ бир мушт келиб тушди. Чалқанча ағдарилиб тушдим.

— Падар лаънат, нима қиляпсан!

Бир-икки тепки биқинга ҳам келиб тушди. Мени ураётган жаноб эшон эканлар. Меҳробнинг деворидаги қозиқ ўрнидан менинг муралаб турганимни кўрган эшон ҳар хил бўлмағур хаёлларга борган экан. Ҳақиқатда бўлса менинг бошқоронги хотиннинг ҳаракатини томоша қилишдан бошқа гуноҳим йўқ эди.

Менга энди бу даргоҳ ҳам ҳаром бўлди.

Эшон мени оқ қилди.

Аттанг-аттанг, қўлга кирай деб қолган нақдина жаннатдан ажралдим. Шу ондаёқ хайр-хушни насия қилиб биёбонга йўл солдим. Осмон узоқ, ер қаттиқ эди. Қарга кетиб бораётганимни ўзим билмас эдим. Олдинда бирор мўлжаллаган ниятим ҳам йўқ эди. Дарбадарликдан, ўзимнинг симобдай беқарор саёқпигимдан жуда ўкинар эдим. Салгина босиқ, салгина ўйинқароқ бўлмасам, ҳамманинг ҳам нонини туя қилиб бера олар эдим. Уст-бошим бут, қорним тўқ, қайғум йўқ булар эди. Хайр, майли, энди афсуснинг фойдаси йўқ.

Аср билан шом ўртасида рупарамдан катта бир дарё чиқиб қолди. Мен бу ерлар билан таниш бўлмаганим учун бу дарёнинг қайси дарё эканини ва исмини ҳам билмас эдим. Дарёдан кечиб утиб бўлмаганидай, сузиб утиш ундан ҳам машаққат эди. Орқага қайтиш мумкин эмас. Дарё қирғоғида бирорта уловли йўловчини кутар эдим. Олдиладан катта дарё чиқиб қолган машхур сайёҳларнинг ашулаларини сувнинг шарқироқ оқинларига куйлар эдим:

Дарё тошқин, сувлар тулқин,
Ўтолмайман-а, ёр-ёр.
Отим ориқ, манзил узоқ,
Етолмайман-а, ёр-ёр.
Отгинамни ориқ қилган
Шу майда тош-а, ёр-ёр.
Рангинамни сариқ қилган
У қаламқош-а, ёр-ёр.
Оппоқ уринг-а,
Ҳеч томмасин-а,
Жоним ёрим-а, ёр-ёр.
Дарёларнинг ул юзида
Уйларингиз-а, ёр-ёр.
Оқаришиб кўринади
Бўйларингиз-а, ёр-ёр.
Ипданмиди, ипакмиди
Кийганингиз-а, ёр-ёр.
Бизлардан ҳам оргиқмиди
Севганингиз-а, ёр-ёр.
Оппоқ уринг-а,
Жоним кўзим-а,
Алёр булсин-эй, ёр-ёр.
Дарёларнинг ул юзида
Олтин куза-я, ёр-ёр.
Олтин куза кутармакка
Билак керак-а, ёр-ёр.
Бу дарёдан кечиш учун
Юрак керак-а, ёр-ёр.
Оппоқ уринг-а,
Жон мусофир-а,
Чанқов кетсин-эй, ёр-ёр, —

деб бир ҳовуч сувни лаззат билан шимириб турган эдим, гард намоеън бўлди. Гард орасидан ориқ байталга минган бир узумчи чол пайдо бўлди. Мен унинг барига ёпишиб, мени ҳам ўтказиб қўйишини илтимос қилдим. Узумчи: “Отим ориқ, янги қулунлаган, юким қул, иккита девдай киши битга байталга мингашса уят булади”, деб баҳона қилса ҳам хиралик қила бердим. Ноилож қолиб ўтказиб қўйишга мажбур бўлди.

Бу дарёнинг исми Калас деб аталар экан. Ҳозир чиққан ўримиз дарёга нисбатаи Кури Калас қишлоғи деб номланган экан. Борарга маконим, тапиш-билишим йўқ эди. Узумчи ғайрибуддийёр эканимни фаҳмлаб, баъзи маслаҳатларни берди. Бу қишлоқда Сарибой бўлис деган катта ер эгаси бор экан. Унинг минг таноблаб ҳисобланган олмазорига эпчил қўли хизматкор доим зарур бўлиб турар экан. Айниқса, ҳозир олмалар пишган вақти булгани учун менга ухшаш оштомоғига юрадиган арзонқўл кишиларни эшигидан қувламас экан. Бу кеча унинг хизматкорлари ётадиган қўшхонада ётишга қарор бердим. Узумчи менга йўлбошловчи бўлиб кўрсатиб қўйди. Бойнинг қари-қартаги аралаш йитирма чоқ хизматкорлари кечки жувари гўжа устида эдилар.

— Ассалому алайкум, — деб кириб бордим. Жуда меҳрибонлик билан ўз ўрталарига қабул қилдилар. Арз-додимши уларга айтдим. Улардан битта кексароги:

— Асил умринг Сарибойда бекорга ўтиб кетади, ука, ёш экансан. Биронга бошқа касбнинг пайидан булганинда яхши бўлар эди. Ҳа, майли, сал ўзингни тутиб олганинча ўн-ўн беш кун ишлаб тур. Кейин йўлингни топиб оларсан... — деган дудмал маслаҳат берди. Битга буш сопол товоққа бир чўмич гўжа қўйиб бердилар. Икки бурда жайдари нон билан шу ошни маза қилиб ичиб олдим.

Ётишда ҳам шулар ўртасида қолдим. Яхши олмаларни жойлаб, узоқ шаҳарларга юборадиган яшиклардан иккитасини ёнма-ён каравот қилдим. Бошимга олма ўрайдиган ёғоч қириндисидан ёстиқ қилиб роҳат-роҳат уйқуга кетдим.

Бу уйқу эшон хонақоҳига қараганда жуда шоҳона эди. Ҳеч бўлмаса, бу ерда, тонг азонда авродчи сўфиларнинг қич-қириб ғўлдирайдиган ҳар хил дуолари кишини уйқудан безовта қилмас эди. Эрта билан бўлисининг олдига бордим. Бир қанча силкиллашишлардан кейин бой менга хизмаг ҳақи учун ойига хом-пишиқ аралаш, она сутидан ҳалол икки пуд

Ун етти қадокдан олма берадиган булди. Шу пайтда бойнинг явзойини куриб, менинг ҳам ҳаромзода томирим уриб қолди. “Мендан нима кетди, бир шарт қуйиб қуяй, бир кун бошимга бирор иш тушиб қолса, шу баҳона кутулиб кетарман”, деган хаёл билан: “Бой бува, — дедим, — энди-ку, савдомиз пишди. Шариат юзасидан мол сотганда ҳамма айбини айтиб сотса ҳалол булар экан. Менинг ҳам бир айбим бор, шунини бошдан айтиб қуйганим яхши”.

— Хуш, нима айбинг бор? Сийғоқмисан, тутқаноқмисан?

— Йўқ, айбим бу эмас, айбим шуки, ёшлигимдан одат бўлиб қолган, ҳар замон-ҳар замонда беихтиёр ёлғон гапириб қуяман, шунда койимасангиз бас. Хизмат ҳаққи майли, сиз айтганча бўлсин.

— Оббо баччағар-эй, қув куринасан-а, ҳа, майли-майли. Лекин кун ёлғонламагин!

Қиладиган ишларим унча ҳам қийин эмас. Олмаларга тиргович қуяман, тукилган олмаларни териб, қоқи қиламан. Боғ қурийман. Баъзида хужайинга пул зарур бўлиб қолса хом-хатала олмаларни аравага ортиб, Дарвоза, Саригоч атрофлардаги бугдойкор қишлоқларга олиб бориб сотиб келаман. Молга тўғраб берса мол емайдиган олмаларни чўлда, бугдой ўриб турган деҳқонларга бир қадогини икки қадокдан бугдойга алишаман.

Сарибой бўлис ҳалигача хужайинларимнинг ичида энг худо урган балбахти, зикнаси эди.

Унинг олдида бир иш билан борсангиз, булар-бўлмас ерда “иннайкейин” деб сўрайдиган одати бор эди. Ана шу “иннайкейин” га жавоб топиб бера олмасангиз, онангизни Учқўрғонда кўрасиз. Қамчи билан елкага тушириб қолгувчи эди. Чунончи, борсангиз-да, унга “қандил олма пишибди”, деб айтсангиз, у сизга “иннайкейин”, деб савол беради. Сиз албатта: “Шу пишган олмани териш керак”, дейсиз. Яна худо қаргаган “иннайкейин”, дейди. Хайр, “Сотиш керак”, дейсиз. Яна “иннайкейин”, деб сўраб қолади. Ваҳоланки, шу ерда гапнинг ўзи тамом. “Иннайкейин” деган саволга ҳеч ҳожат йўқ. Ана шунақа ўринда жавоб топиб бера олмайсиз-да, бойдан калтак ейсиз.

Сарибой Чувалачидаги Юсуф кентор билан қимор уйнаб, унинг мевазорлари, ички-ташқи қўрғончаси, бутуи дов-дастгоҳининг ҳаммасини ютиб олибди. Юсуф кенторнинг боғи, айниқса, унинг баҳаво шийшони бизнинг хужайинга маъқул

тушиб қолиб, дарров уша ердан битта дундикқина қирғиз ҳотини олиб, бир борганча ун-ун беш кунлаб Каласга қайтмайдиган булиб қолди. Олмалар пишиб, тукилиб кетаётибди, хужайиндан рухсатсиз теришга ҳеч ким ботина олмайди. Отларга ем-хашак йўқ. Хизматкорлар оч, лекин бойнинг олдига боришга ҳеч кимнинг юраги дов бермайди. Ҳар гапдан кейин бериладиган “иннайкейин” саволидан ҳамма қўрқади.

Бир кун кечқурун хизматкорлар билан ўтириб қандай қилиб бойни уз жойига чақириб келиш тўғрисида маслаҳатлашдик ҳам ким боришини уйлашдик, нима деб чақириб келишни фикрлашдик. Тоинки “иннайкейин” лардидан кейин бойнинг ўзини тинқаси қурийдиган бўлсин.

Чек менга чиқди.

Эрта билан бир отга миниб, бойнинг олдига қараб йўл солдим. Йўл-йўлакай минг хил хаёлларга ботиб уйлайман. Қандай қилиб “иннайкейин”га жавоб топиш керак?

Етиб бориб отдан тушдим. Бой шийшонда калла гушти билан попушта қилиб ўтирган экан. Салом бериб, секингина пойгакка тушиб ўтирдим.

— Хўш?!

— Шундай ўзим, сизни соғиниб, бир кўриб келай деб келган эдим.

— Яхши, яхши, баракалла, жуда ҳам қуруқ келмагандурсан, бирор ишинг бордур, хўш, нимага келдинг?

Шу пайтда бойга хизматкор юришда қўйган шартим эсимга тушиб қолди. “Шарт қилган ёлғонни энди гапирмасанг, қачон гапирасан”, дедим-да, гап бошладим:

— Анави, ҳалиги, дандон соғли пичоғингиз синиб қолиб эди, шунинг хабарини бергани келдим.

Апа шу сўздан кейин менга “иннайкейин” саволи ёғила бошлади.

— Хўш, иннайкейин, қандай қилиб сипиди? Рўзғорда менинг ничоғимдан бошқа пичоқ қуриб кетган эканми?

— Този итингизнинг терисини шилаётган эдим, суякка тегиб синиб қолди.

— Ийя?! — деди бой. — Тозининг терисини менинг дандон соғли пичоғимда шиласанларми, ўзинг айт-чи, нимага шилдиларинг?

— Шошиб қолдик-да, ўлиб қолгандан кейин, бекор кетмасин, деб терисини шилиб олдик.

- Нима қилиб ўлди?
- Ҳаром ўлган отнинг гўштидан кўп еб қўйган экан, бўкиб ўлди.
- Ҳаром ўлган от гўшти қасқда экан?
- Ҳа, ўзимизнинг тўриқ қашқанинг гўштини еб ўлди-да, бегона от эмас.
- Бой аланглаб қолди.
- Ҳай-ҳай, бола, оғзинга қараб гапир, тўриқ қашқа ўлди дедингми? Хуш, тўриқ қашқа нима қилиб ўлди?
- Хомлик қилиб ўлди.
- Нимага хомлик қилади?
- Ҳеч аравага қўшилмаган экан, биз уни аравага қўшиб, сув ташиган эдик, зўриқиб ўлди.
- Нима деяпсан, ҳароми, бошқа шунча аравакаш отлар туриб, келиб-келиб менинг бирдан-бир боқиб қўйган улоқчи отим билан сув ташийсанларми, падарлабнатилар?
- Ҳа, ўт тушгандан кейин унинг улоқчилигига қараб ўтирадимиз, дуч келганини қўшиб, ишқилиб, бир челақ бўлса ҳам сув таший беради-да!
- Бойнинг чайнаб турган яхна тилни югишга ҳам дармони қолмади. Оғзидан олиб қуйди-да, бақрайганча менга тикилиб:
- Ўзинг жиши-пиши бўлдингми? Ўт тушди деганинг нима деганинг, қаерга ўт тушди, нимага тушади?
- Соғман, хўжайин, ўт аввало оғилхонага тушди. От шўрликларнинг ҳаммаси нобуд бўлиб кетди-да, хўжайин.
- Ийя, оғилхонада ўт нима қилади?
- Менинг ҳам фикрим шу, бошқа хизматкорларингизнинг ҳам фикри шуки, ўт омбордан ўтган бўлса керак.
- Ахир омборда ўт чиқадиган парса йуқ-ку? Бугдой бор эди, тўғри, гуруч бор эди, тўғри, ёғ бор эди, газмол бор эди, тўғри, шулардан ўт чиқадими?
- Бердисиши айтгунча шошманг, хўжайин, омборга қўрғондан утибди. Оғилхонага омбордан ўтган бўлса керак. Шунақа қилиб бир-бирига туташиб кетган-да.
- Ийя, ҳали қўрғон ҳам ёнди, дегин!
- Қўрғон ҳам ёнди, омбор ҳам ёнди, оғилхона ҳам ёнди, отлар ҳам ўлди, итингиз ҳам ўлди, ничоғингиз ҳам синди.
- Қўрғонга қаердан ўт кетибди?
- Шамдан туташиб кетибди, шамдан.
- Ҳой, ўзинг жиши бўлиб қолибсан, уелим! Ахир, менинг даргоҳимда шамга кўп қолдимиз? Қатор-қатор лампалар, ўзим

Тошкендан атай сотиб олиб келган қирқинчи фанорлар қаяққа кетибди, керосинни булса бир йилга етарлигини бочка-бочка запас қилиб қуйган эдим. Нимага шам ёқасанлар!

— Хўжайин, — дейман, — ўзингиз ҳам одамни жуда хит қилиб юборар экансиз-да! Бутун бошлик ўликнинг арвоҳига шам ёқмай, лампа ёқиладими? Келган арвоҳ ниманинг шуьласи билан ўйнашади. Ахир, косага сув қуйиб, устига олма шохи қуйилади. Келган арвоҳ аввал шохга қўниб ўтиради. Бир нафас дамани ростлагандан кейин ҳалиги шамнинг пир-пираб турган шуьласи билан ўйнашади.

Менинг энтак-тептак сўзларимдан бой талмовсираб қолди. Гўё шу гапларни эшитгиси келмагандай, секин, қўрқа-ниса сўради:

— Ким ўлди?

Шу ерда мен юзимга қалбаки қайғулар чиқариб, хунграб йиғлаб юбордим.

— Кенжатоё ўлингиз Бўрибойвачча, теракка чиқиб, чумчуқ боласини оламан деб йиқилиб тушиб, бир марта “дада”, деди-ю, “ғийқ...” этиб жон берди.

Бой гапларимнинг кейинги жумлаларини эшитдим, эшитмадим — билмайман, чой ичиб турган пиёласини бошига уриб, чаккасини ёрди-ю, соқолини юлиб, додлаб йиғламоққа бошлади. Мен ҳам қўшилишиб йиғлар эдим.

Бир нафас айлоҳашнос солиб йиғлагандан кейин мен тўхтадим, бой ҳам тўхтади. Бойнинг жуда ҳам ўлкасини узиб юборганимдан энди уни юпатиш учун ўзимдан бир гап тўқимоқчи эдим.

— Хўжайин, — дедим, — худо берардан қисмасин, хафа бўлманг, борди-ю, ўлингиз ўлиб, уйингизга ўт тушган бўлса, отлар ўлап бўлса, ит побуд бўлган бўлса, пичоқ синган бўлса, ҳаммасининг ўрнини босадиган битта хушхабар ҳам топиб келганман.

Бой ғиқиллаб туриб сўради:

— Хушхабаринг қурсин, падарлаънат, қанақа хушхабар?

— Урганча қизингиз Адол онам дунёга арзийдиган битта ўғилча туғдилар.

— Ийя! — деди бой кузларининг шох соққаси чиққудай, — Адол онанг ҳали эрга чикмаган-ку!

— Биз ҳам шулисига ҳайронмиз-да, хўжайин. Худо берман деса, эрга тегмаса ҳам берар экан. Болани айтинг-а,

болани, набирагинангизни айтинг-а, хужайин. Бадал арава-кашпингиз бор-ку, куйиб куйгандай ушанинг узгипаси.

Бой ортиқ чидаб туrolмади. Хушидан кетиб йиқилди. Мен ҳам қамчи ўримидан ейдиган қалтакни насия қилиб жунаб қолдим. Мендан бирор соатлардан кейин тулпор саман отда барлари осилиб кетган, алпанг-талпанг, бир кузи ерда, бир кузи осмонда, эгар қоншига қамчи дастани тираб, йиғлаб бой келиб қолди.

“Яна бирор фалокат юз бериб қолмасин”, деб узимни чегна олдим. Бойнинг йиғлаб келишини уй ичлари эшигиб, улар ҳам “бир бало бўлишти шекилли”, деб уйдан йиғлаб чиқа бошладилар. Бир-бирларини кучоқлаб аросат бошланиб кетди.

Йиғи тамом бўлгандан кейин, бир-бирларини англашиб, суриштира бошладилар. Кейин маълум бўлишига қараганда, на от, на ит улган, на қурғончага ўт тушган, на пичоқ синган. Бўрибойвачча бўлса сулакайини оқизиб ўзи чиқиб қолди.

Ўша кунни мен кўринмай юрдим. Эртасига бой мени қидириб, чалпак қилиб кўгартириб олиб келди. Аввал қуртаккина қилиб йиғирма қамчини бош-кўз аралаш едик. Сўнгра сўради:

– Ҳой итдан туққан, бу қилиғинг нимаси?!

– Ахир, бошида бай қилишган эдик-ку, айланай хужайин, ҳар замонда бир ёлғон гапираман, деб.

– Бу ўша ёлғонингми?

– Лекин ҳаммаси эмас эди.

– Агар ҳаммаси бўлмаса, бутун ёлғон қилсанг, мен хонавайрон бўлар эканман-да, тур-эй, падарингта латынат сени, қорнинг онга тўймасин, жувоцмарг бўл! Ҳайданг бу каззобни!

Ҳайдаб чиқармоқчи бўлдилар. Кетиш олдида бойдан ҳақ талаб қилдим. Чунки бойнинг эшигида бир ою ўн туққиз кун ишлаган эканман. Ҳалигача берган йиғирма икки тийин чойчақани босиб қолиб, қаёқдаги сасиган, қурт тушган олмалардан икки пуд олмани битта чинга қонга солиб берди. Мен шунга ҳам шукр қилиб, намозном йўлга тушдим.

Яна ўша дарбадарлик, яна ўша маконсизлик балоси. Қўндоқдан ажраган какку боласидай, қўнарга шох-бутоқсиз. Каласдан юқорироқ томон ўрлаб кетар эдим.

Қирга чиққандан кейин узокда бир ўтов кўринди. Шунга қараб бордим. Ўтовнинг эшигини қоқиб, “худойи кўпоқ”, дедим. Бу кеча тунаб кетинга ижозат сўрадим. Аввал менга бир сидра шубҳа билан қараб чиққанларидан кейин, қабул

қилдилар. Орқамдаги юкни кўриб, ўғри деб хаёл қилган бўлсалар қерак. Қопнинг оғзини очиб, болаларига иккита-иккитадан олма олиб бердим. Бошлари кукка етиб кетди. Улар мени туя суғи — қимрон билан меҳмон қилдилар. Қозонга ёшилган нондан яримгасини олдимга ушатиб қўйдилар. Қорин туйғандан кейин, қопни бошга қўйиб уйкута кетдим.

Тонг азонда туриб, ўтов эгалари, эр-хотин билан хайрланиб, “Сариоғоч қайдасан?” деб йўлга тушдим. Уша кезларда менинг толеим жуда ҳам шўр эди. Қайси қишлоққа борсам, бозорнинг устидан чиқар эдим. Аксига юриб бутун Сариоғочнинг бозор куни эди.

Мендан бошқа ҳам бозорга олма келтирганлар кўп эди.

— Кеп қолин, армонда қоласиз, сотаману кетаман! Буни еташлар нон смайди, шинавандага сотаман, — деб жавраб, мақтаб, пешинда арашг сотиб тутатдим. Ғалладонни ҳисоблаб курсам, олти таща бир мири бўлди. Кейинги бир неча ой мобайнида белбоққа тугилган нақдина шундан иборат эди.

Пул кун, қайғу йўқ. Бозорни айланиб юриб ҳамма нарсага харидор бўлиб кўраман. Ҳамма нарсанинг нархини билгим келади. Бир кишининг тунука ваннасига харидор бўлиб, кам сўраганим учун ундан яхшигина сўкиш ҳам эшитиб олдим. Кийим бозорга кириб қундуз ёқалик бобрик пальтолларга харидор бўлиб кўраман.

Кўйи бозорига кириб, шоҳлари муллаваччаларнинг салласидай буралиб-буралиб кетган дўнг пешоналик, катта бир қўчқорга харидор бўлиб турганимда кўзим таниш бир башарага учради. У қўшоқланган бир кўра кўй устида кузатиб турар эди. Бу ким, қаерда курган эканман?

Чанг босган кинриқлар тагидаги кўй кўзлар менга жуда таниш.

Йўлнинг гард-ғубори қоқилмаган наматдек қилиб юборган бу башара кўзимга иссиқ-иссиқ кўринади. Лекин эгнидаги қозоқи чакмон билан бошидаги тескари ағдарилган телпак, қўлидаги боши чуқмор калтаги менга таниш эмас. Ундан кўзимни узмай тикилиб тураман. У ҳам менга гилт-гилт этиб тикилиб турарди.

Бирдан қичқириб юбордим:

— Омон!!

Бир-бировимизнинг кучоғимизга отилдик, ялаб-юлқашдик, ҳол-аҳвол сўрашдик. Ўз бошимдан кечирганларимни

бир четдан ҳикоя қилиб бердим. Саргузаштимнинг охири ёнимдаги танга-чақа аралаш олти танга бир мири нулли жа-
рақлатиб қуйиш билан тамом бўлди.

У ҳам бошидан утганларини сўзлаб кетди:

Ўлик ювдирган кучмагчиларнинг қулидан аранг қочиб қу-
либди. “Улардан битта-яримтасига учраб қолиб, тагин бир баю-
га йулиқмай”, деган хаёл билан қишлоқма-қишлоқ гадоёлик
қилиб юриб, адашиб-улоқиб ун етти кун деганда Чимкентга
етиб борибди. Чимкентга бир амакисини қора тортиб борган
экан. Лекин бу бечоранинг толеига амакиси ҳам аллақачонлар
улиб кетган экан. Шу билан дард қолиб, чор-пачор тошкентлик
қўйчи бойлардан биттасига бир йилга икки тўқчи-ю, бир эчки-
га чупонликка ёлланибди. “Худо бериб, ҳар қайсиси иккитадан
эгиз туғиб берса, зора хўжайинимдек катта қўйчи боё бўлиб
кетсам”, деб мўлжал қилибди. Ҳозир шу бойнинг қўйларини
ҳайдашиб Тошкент бозорига келтирмоқда эканлар. Бугун Сари-
оғочнинг бозорида, “нархи келса сотамиз”, деган умид билан
қўйларни бозорга солиб турган эканлар.

Омоннинг бу тошган хизмати менга жуда маъқул тушди.
Омоннинг толеига кунлаша бошладим.

– Жон ўртоқ, хўжайинингга айтиб, мени ҳам бир амаллаб,
қўйчивошликка олдирсанг-чи, астойдил холис хизмат қилиб
берар эдим, – деб Омонга ялиндим. У ҳам маъқул кўриб:

– Кўктеракка борганда хўжайинимга айтиб кўраман, –
деди.

Кечгача Омоннинг қўйларини қайтаришиб юрдим. Са-
риоғочда бу бозор эчкининг сурови чаққон экан. Ҳамма
эчкилар сотилиб кетди-ю, лекин қўйлардан кўпи – етмиш
учта қўй бозордан қайтди. Кечга яқин хўжайин ўзининг
йўрғасига минди-да:

– Ўртоғинг яхши бола куринади, унчалик кун ҳам қўй
қолгани йўқ. Омон ука, ўртоғинг билан икковинг кечалаб
қўйларни ҳайдашиб, эргалаб Кўктеракнинг бозорига етқа-
зиб бора қолларинг. Мен олдинроқ бориб турай, – деб отига
қамчи бериб жунаб кетди.

Биз қўйларни бир саройга қамаб, овқатланган бўлдик.
Бир оз ёнбошлаб дам олдик.

Ярим кечада ой кўтарилгандан кейин, олдинма-кетин
хуштак чалишиб, “қурей-қурей”лашиб, Кўктеракка қараб кета
бошладик.

Куй деган ҳаром улгур жуда аҳмоқ, асов ҳайвон булар экан. Уни эчки эслаб юрар эди. Эчки булмагандан кейин боши оққан ёққа санқиб кета берар экан. Эчки булмаганида, эшакка миниб, олдинга тушиб маъраб бориш керак бўлади. Бизда на эчки бор, на эшак бор. Мен янги, ҳаваскор чупон бўлганим учун маърабни унча ўринлата олмас эдим.

Кетиб борамиз. Ойдинг кеча, салқин ҳаволи қир.

Аҳён-аҳён куйлар маъраб қуяди. Бир ёнбошимизда темир йул ёқасидаги телеграф симлари гувуллаб туради. Жуда гаптли умр, авжиини баланд қилиб, ашулани куйиб юбордим.

— Айт, ука, — деди Омон. — Анча вақтдан буён шунақа бир роҳат, таниш овоз эшитганим йуқ, — деди.

Унга сари мен завқланиб кетганман, авжица авж қушиб бораман, осмоннинг четларини титратиб юборгим келади. Темир йулни ёқалаган узун йулда куйлар жуда тихирлик билан илгариламоқда. Эчкининг қадри фоят утмоқда.

Қандайдир кичкина қишлоққа ҳам яқинлашиб қолдик. Унинг пастак-настак паҳса деворлари куришиб қолди. Темир йулга тугашиб кетган қишлоқ кучасида куйларни гуж қилиб ҳайдаб кетмоқдамиз. Омон темир йулни курсатиб:

— Поездда юрган одамлар хўпам мазза қилади-да, — деб қуяди. — Поездга тушиб узоқ жойларга кетсанг, — дейди.

— Шуни айт-а, оғайни, — дейман. — Қани энди одоқ бўлмас пулинг бўлса-ю, юраверсанг. Қовунчига борсанг, Туркистонга борсанг, Чинозга борсанг, Маскопга борсанг, ҳеч ким чурқ этмаса, кета берсанг, яна кета берсанг, мазза... — дейман.

Поездни таъриф-тавсифлаб келаемиз.

— Рост, қани энди, — дейди Омон.

Шу пайт узоқда икки олов кўзлари ёниб, поезд куришиб қолди. Ҳар икковимиз ҳам қувонишиб кетдик. “Маза қилиб томоша қиладиган бўлдик”, деб уйладик. Поезд яқинлашиб келар эди. Омон мумкин қадар куйларни темир йулга яқинлаштирмасликка уринар ва кўчанинг девор томонига сиқиштириб олиб борар эди. Шунда поезд етиб келиб қолди. Узундан-узоқ қизил вагонларни тиркаган, бир эмас, иккита катта паровоз юк состави экан. Паровозлар нимагадир ишорат қилгандек, жоининг борица навбатма-навбат уч мартадан олти марта қичқириб юборди.

Шу пайтда бораётган куйларимиз худди бўри теккандай хуркиб, тумгарақай бўлиб кетди. Мен ҳам куйлар қатори бу

Бахайбат овоздан юрагим ёрилгудай бўлиб кўрқиб кетган эдим. Поезд даҳшат билан илгарилар эди. Ана, энг кейинги вагон ҳам ўтди. Унинг орқасида бир тоқа шайтон кўздай қизил чироғи ҳам кўриниб қолди. Кўйларнинг бу ёшпа ҳаракатидан қишлоқ кўчасининг чағги хумдон тутунидай омонга кўтарилиб кетган эди. Чағдан ҳеч нима илғаб бўлмас эди. Чағ орасида битта-яримта кўксов кўйларнинг йўталгани эшитилар эди. Чағ орасидан Омоннинг йиғламосираб:

— Кўр-ей, эй ҳаром ўлгурлар, кўр-сй, — деган мунгли овозини эшитдим.

— Омон, қаердасан? — дедим.

Омон менга жавоб бермасдан ўзининг “кўрейи...” билан овора эди. Орадан ун-ун беш минут ўтгандан кейин, чағ босилиб, битта-яримта парсанинг қораси кўринадиган бўлди.

— Кўйлар қани? — деди Омон.

— Кўйлар қани? — деб сўрадим мен.

Бир бурчакда паҳса ёнига қисилиб “ҳайт” деса резинка копкдек сапчиб кетишга ҳозирланиб турган беш-олтита чўлоқ бўғоз кўйлардан бошқа саломат қолган кўйлардан ном-нишон йўқ эди. Поезд овозидан хўрккан, ҳаром ўлгур асов кўйлар жон талвасасида паст-баланд паҳса деворлардан такадай сакраб тарқалиб кетган эди. Омон белидан кўшоқ арқонини ечди. Қолган кўйларни кўшоқдадик-да, навбатма-навбат паҳса ошиб кўй қидира бошладик. Бу ишимиз худди қоронғи кечада қора палос устидан қора чумолининг қора кўзини қидиришдай қийин кўчган эди. Уч соатта яқин кўй қидирдик. Бештасини у кўрғондан, учтасини бу чолдевордан, экин ораларидан топиб, ит азобида судраб келиб кўшоққа тиркардик.

Охири кўчдан қолдик. Туғлаган кўйларни бир чеккадан санаб чиқдик. Асл дастмойга ҳали еттига етмас эди. Омон менга қаради, мен унга қарадим. Унинг кўзлари чағдан паҳса деворга мунчоқ қадагандай йилтирар эди.

— Энди нима қиламиз? — деди Омон.

Мен йиглаб юбордим.

— Еттига кўйга иккаламиз икки йил хизмат қилсак ҳам кутула олмаймиз-ку!

— Юр, тағин қидирамиз.

Яна қидириш кетди...

Кун ёришиб қолган эди. Темир йўлининг бир чеккасидан онда-сонда сочилиб қолган кўй кумалоғини кўриб, шу ор-

қали ис қидириб юра бошладик. Темир йул этагидаги сойдап янқ икки күйни тошдик. Уни ҳам олиб келиб қушоққа тиркадик. Қолган беш күйни қидириш қудуққа тушган нозик мушчоқни қидириш билан барабар эди. Умидимиз узилди. Саломат тошилган күйларни жуда эҳтиётлик билан ҳайдаб йулга тушдик. Нима учундур бир күй тудадан орқага сиптаниб қолиб, калта-калта йулга аралаш маъраб, кузларини жавдиратар эди. Тўдага етказиш учун қилинган ҳаракат унинг қулоғига кирмас эди. Чатапоғини кериб ерга утирмоқчидай булар эди. Рунарадан бир отлиқ қозоқ чиқиб қолди.

– Ҳой, жигитлар, ўси совлуқ туватун кўринади, кун қис-таб айдамашлар! – деб ўтиб кетди.

Дарҳақиқат, сипчиклаб қарасак, боя поезд даҳшатида күй бечора бевақт қочган ҳаромзода боласини чала ташлаш учун кучанар эди. Күйларни четга буриб, Омон икковимиз доялик қилиб кетдик. Күй бечоранинг кузлари айланиб, инграб, ўқтин-ўқтин кучанарди. Кўйнинг азобланишига раҳми келган Омон ҳам күй билан қушилишиб кучанар эди.

Бирмунча катта-кичик тўпоқлардан кейин күй бечорани кузи ёриди. Она күй, бола муҳаббати билан, биздан қизгана-қизгана қузичоқни бошдан-оёқ ялаб чиқди.

Тезроқ бозорга бориш керак бўлганлигилан булдан ортиқ оила муҳаббатига ижозат йуқ эди. Белбогимни счиб, қузичоқни йўрғаклаб, кутариб олдим. Туққан күй янги бушанганлигига қарамасдан бола иштиёқиди менинг орқамдан жуда эгчиллик билан эргашар эди. Баъзан қузичоқдан кузи олиниб янглишиб қолса, кузи ўрнига ўзим маъраб қуяр эдим. Чала туғилган қузичоқ ҳали маърашни билмас эди.

Күй туққандан кейин, бизга қадрини ўтказиб келаётган эчкининг ҳам кераги бўлмай қолди. Күй бир-бирининг кетидан эргашадиган жонивор. Туққан кўйнинг кетидан бошқа күйлар ҳам бизни қийнамастан эргаша бошлади. Кечадан бери Омон “эчкисиз қаңдай ўтамиз”, деб ташвиш тортиб келаётган Калас сувига ҳам келиб етдик. Омон-эсон сувдан ўтиб олсак, париги ёғи ҳеч гап эмас. Кўктеракка сал қолади-ку!

– Ҳуш, қаңдай қилиб ўтамиз?

Биринчи ўтишпа калласини кесса ҳам ҳеч қайси күй қўлмайди. Она муҳаббатидан фойдаланишга тўғри келди. Омон қўлимдан қузичоқни олди-да, яланғоч бўлиб сувга тушди. Бош тарафини күйлар турган томонга кўрсатиб, маъраб, се-

кин-секин кечиб ўта бошлади. Опа қўй бир нафас сув қирғида олазарақ бўлиб, қўрқиб турган бўлса ҳам, лекин бола муҳаббаги қўймади. Узини сувга ирғитди. Омон кутарган кўзичоққа эргашиб, сузиб ўта бошлади. Буни кўрган бошқа қўйлар ҳам бирин-кетин ўзларини сувга таялай бошладилар, мен юраги дов бермаган қўрқоқ қўйларнинг орқасидан итариб сувга туширар эдим. Қўйлар худди сутга тушган сичқондай бошларини кутариб сузар эдилар. Сув оқими билан баъзан уларни анчагина пастга қараб оқизиб борар эди. Қанчалик қўрқиш ва ташвиш бўлишига қарамасдан, бу гал бизга толе кулиб қаради-ю, омон-эсон сувдан ўтиб олдик.

Кун тиф уриб қолган эди. Ўрталик аллақачон ёришган. Бир томондан Куктеракнинг қораси кўринар эди. Қўйлар чарчаган, очиқиб, қорни ич-ичига қапишиб кетган, биз ҳам ундан зиёда азобланган эдик. Шу аҳволда қўйларни бозорга киргизиб бўлмас эди. Озгина бўлса ҳам ёйиб, сал қорни чиқариб, харидоргир қилиб бозорга етказиш керак эди. Ҳар икковимиз маслаҳатлашиб, қўйларни ўша ердаги чимзорликка ёйдик. Ўзимиз ҳам андак-андак такия қилиб олмоқчи бўлдик. Тўнларни ёнбошга солиб, маза қилиб ўтлаётган қўйларни кузатиб ётдик. Лекин ҳар икковимиз, “йўқолган қўйлар учун нима жавоб берамиз”, деган хаёлни суриб ётар эдик. Орадан қанча вақт ўтганини билмайман, жуда қаттиқ ҳақорат овозидан уйғониб кетдим. Тепамизда саман отга минган, мошкичири соқолли, бурни худди пахтали тўнга қадалган тутмадай ичига ботиб кетган пучуқ бир киши қамчи ўйнатаб сийсат қилар эди. Пайдар-пай Омон бечоранинг елкасига бешолти қамчи келиб тушди. Кўзимизни очиб қарасак, аллақачон қўйлар очилиб турган пахталарни оралаб кетган экан. Бизни ҳақорат қилиб савалаётган киши шу ерларнинг эгаси — машҳур Азим пучуқ деган бой экан. У от билан пахталарни куриб юриб, шу фалокатнинг устидан чиқиб қолибди.

Омон икковимиз қўйларни қайтаришга югурдик. Қўйлар анчагина жойнинг пахтасини пайҳонлаган экан. Қайтариб олиб чиқдик. Шу пайтда бой корандаларини чақириб, қўйларни кўрғонга ҳайдашга буюрди. Биз узангига ёпишиб, ялиниб-ёлвора бошладик:

— Давлатингиз бундан ҳам зиёда бўлсин, бой ота, бизлар бир ғариб-етим болалармиз, сизнинг давлатингизда, дуойи жонингизни қилиб, нон топиб юрайлик!

Бой бизнинг ялиниб-ёлворишларимизга қарамай, ҳеч аямадан ҳақорат қилар эди. Омоннинг қўлтигида қўзичоқ, биз ҳам қўйларнинг кетидан эргашиб борамиз. Қўрғошга яқинлашганда Омон етиб бориб:

— Ахир, бой ота, бутун бозор куни, бизни бозордан қўйманг, хўжайинимиз ўзингизга таниш бўлса керак, бозорга етиб бормасак, худди бизнинг теримизга сомон тикади, — деб ялина бошлади.

— Хўжайининг ким? — деди бой.

— Хўжайинимиз — бешёғочлик Қорахўжабой бўладилар, — деди Омон. Бой бир оз бўшашгандай бўлди.

— Ундай бўлса, яхши, мен хўжайинларинг билан гапиришаман, сенлар ҳали бировнинг қўйига шундай бенарво қарайсанларми? Сен аблаҳларни яхшилаб адабларингни бериш керак. Бир мўминнинг не-не машаққатлар билан топган моли сендай бадбахтларнинг қўлида шундай талон-торож бўлиб юрибдими, ўзим ҳам бутун бозор тушаман, саломат бўлсам Қорахўжани куриб, сенларни яхшилаб танбеҳингни бердириб қўяман. Ҳайда, қўйларингни тезроқ бозорга етказ! Кун чошқа бўлиб кетди-ю, қўйларни бозордан қолдириб, сенлар салқинда ухлаб ётибсан, итдан туққанлар!

Худога минг қатла шукрлар қилиб, секингина қўйларни ҳайдаб бозорга кетдик.

Биз бозорга яқинлашганимизда хўжайин чиқиб қарши олди. Кечга қолганимиз учун яхшигина сўкиш эшитдик. Қўйни қистов билан ҳайдаб бозорга етказдик. Бой қўшоқлашга буюрди. Ҳар икковимизнинг юрагимиз дард теккан терак япроғидай қалтираб турибди. Туртинчи унни қўшоқлаганимизда қўйларнинг атрофини харидорлар ўраб қолди. Бутун Кўктерақ бозорида қўйнинг бозори чаққон экан. Қолган қўйларни қўшоқласак, саноғи маълум бўлиб қолар эди. Нима қилиш керак? Қўйни қўшоқлаб туриб Омоннинг биқинига бир туртиб қўйдим:

— Нима қиламиз, Омон?

— Дамингни чиқарма, бойнинг кўзини шамғалат қилиб қочамиз.

Хўжайин харидорлар билан қўл силташиб қўй сотиш билан овора эди. Четга қочган бир қўйни тутиб келиш баҳонаси билан Омон ўзини тўдага урди. Мен ҳам бойнинг кўзини четга қоқиб, Омоннинг кетидан югуриб қолдим. Бозор-ўчар

деган жойда узингни тўдага урдинг, қутулдинг кетдинг-да!
Кисавурлар ҳам тўдага уриб, қутулиб кетади-ку!

Омон бозорнинг бир чеккасига чиқиб, телпак билан чакмонни ечиб қултиққа урди. Бирпасда бозорнинг чеккасига чиқиб ит қувлаган соқовдай нафасимиз огзимизга тиқилган, орқамизга қараб-қараб кета бошладик. “Ҳайт-хуйт” дегунча ўзимизни шаҳарга кетадиган катта йул устида кўрдик. Катта йулдан кетиш бизлар учун бир оз хавfli бўлганидан торбоғ кучалар, суқмоқ йуллар билан девор оша қочар эдик. Энди ўзимизни хўжайин таъқибидан қутқаздик, деган мулжалга келиб бир бузуқ кўргончада дам олиб ётдик. Қорин оч эди. Яқин ўртадаги боғ гузарларига чиқиб нон-пон олиб келишга ҳар иккимизда ҳам юрак йуқ эди. Билмадим, бир соат ётдикми, кўпроқ ётдикми, ҳикоя бошида айтгандай, “буш қоп тик турмас”, саркаш ишлаҳа, бедаво қорин ўз ҳукмини юргизар эди. Уриндан туриб қут-лоямут қидиришга мажбур эдик. Ўрнимиздан турдик. Бир-икки марта керишиб ҳам олдик. Бешга қўйни йўқотганимиз, хўжайиндан қочоқ бўлишимизга қарамасдан, Омонни-ку, билмайман, менинг жуда руҳим енгил эди. Ўзимни ҳар қандай банд-бўғовдан озоддай ҳис қилар эдим. Омон уйқудан чап ёнбоши билан турди. Қовоғининг пешайвони тушиб кетган, туғри гапга ҳам терсайиб жавоб берар, мечкай касалга учраган болалардай инжиқ эди. Гап орасида мени жеркиб ташлар эди.

— Сенинг касрингга қолиб шунақа бўлди. Бўлмаса тулпа-тузук ишим юришиб кетган эди. Бу замонда бировга битта бузоқни ким беради. Икки тўқлию бир эчкидан ажрадим. Сен ўзинг наҳс босган йигит экансан, — деяр эди.

Мен ҳам хуноб булар эдим:

— Сенинг совуқ дийдорингни кўришга унча ҳам зор эмас эдим. Мен бўлмасам, қўйингнинг ярми йўқолар эди. Кўргон-ма-кўргон, деворма-девор ошиб, қидиришиб берган, қўйингни туғдиришга доялик қилган ким, хизматга туҳмат экан-да, оғайни, — дер эдим.

Хайр, бу аччиқ-тизиқлар ҳам узоққа чўзилмади. Яна юриб кетдик. Лекин Омоннинг баъзи ҳаракатларидан унинг менга жиддий кек сақлаганлиги сезилиб турар эди. Кун оғиб, пешин бўлди. Уват ёқалаб йўлга чиқиб олишни мулжаллар эканмиз, бир пайкалда уч-тўртга одам уймаланиб юрган экан.

— Ҳорманглар-ов!

Ёнларига бордик. Йўл сўрамоқчи бўлдик. Бу кишилар сабзи кавлаб, қопламоқда эдилар. Улардан Қорасаройнинг йўлини сўрадик. Улар бизнинг уст-бош, ғариб вазиятимизни кўрдилар. Ораларидан бир мўйсафид киши:

— Болаларим, бозор-ўчаринг бўлмагандан кейин шаҳарда нишириб қўйибдим, бизга кумақлашинглар, сабзи кавлашинглар, бир-икки кун ишлаб бирор қоп сабзи қилиб кетсаларинг чойчақа бўлади, — деди.

Бизнинг кўзимизга чол худди каромати бордай кўринди. “Ёпирай, бу чол бизнинг санқиб юрган дарбадарлигимизни қасрдан билдийкин?” деб ўйладик. Омон:

— Шаҳарда ҳам унча ишимиз йўқ. Шунчаки иш-пиш қидириб келаётибмиз-да, — деди.

— Эй болаларим-эй, ишни қидириб юрмайдилар, иш деганингни ўзи оёқнинг тагидан ўрмалаб чиқади. Бу ердаги чўпни бу ерга олиб қўйсанг ҳам иш-да, келинлар, сабзи кавлашинглар, ишшоолу, сизларга ҳам бўлади, бизга ҳам бўлади, — деди чол.

Бу гап икковимизга ҳам маъкул тушди. Тўн-телпакни пуштага қўйиб, сабзи кавлашга тушиб кетдик. Сабзиси қўрғур жуда ҳам битган экан, энг кичкинаси қайроқтошдай. Бир оз кавлагандан кейин битта-иккитадан сабзини этакка артиб, тозалаб, карсиллатиб, маза қилиб еб олдик. Қорин очлигиданми, билмадим, жуда мазали татиб кетди. Беш-олти кетмон уриб, бир сабзини чўгал қилиб турар эдик. Шу хилда қилиб сабзи кавлаб, деҳқоннинг қопларидан бир нечтасини тикладик. Шу қаторда ўзимизнинг “қоп”ларимиз ҳам хийла тикланди.

Кечга яқин отга мишиб хўжайин келиб қолди. Хўжайиннинг қорасини кўргандан кейин биз яна ғайратга мишиб кетдик. Хўжайин келиб “ҳорма, бор бўл” қилишгандан кейин, ишбоши чолдан бизнинг ким эканлигимизни сўради. Чол бизни таъриф-тавсифлаб кетди:

— Бу барака тошурларни бизга худо етказди. Йўл кетиб турган, жуда ҳам қобил йигитлар экан. Бир оғиз гапимни сийлаб, иккови ҳам нешиндан бўён талай сабзи кавлаб ташлади.

Бой бизга меҳрибончилик билан қаради:

— Ундай бўлса, бу йигитларни қўрғонга олиб боринглар, овқат қилишсин. Бундай ҳалол йигитларга ҳар ким ҳам нон бераверади, — деди.

Бой кетгандан кейин яна бир нафас ишладик. Сабзиларни аравага юклаб, қўрғонга кетдик. Омоннинг ранги сал бўзариброқ турибди, ора-чора қоринини силаб қўяр эди.

Кечки овқатга хўжайинникида мошхўрда қилинган экан. Бойнинг ҳиммати туғиб кетиб, мошхўрдани беулчов тоғорада олиб чиқиб ўртага қўйди. Омон билан менинг қўлимга узун дастали, баракалигина, нўғой қошиққа қараганда икки баравар “юк” кутарадиган, қўлбола ёғоч қошиқ тўғри келиб қолибди. Мошхўрда биз учун жуда ҳам тансиқ эди. Бошқаларга гал бермасдан ҳаш-паш дегунча тоғорани бўшатдик. Биз билан сабзи кавлаганлар ҳашарчи қўни-қўшнилари экан. Улар овқатдан кейин фотиҳа ўқиниб, ўз уйларига тарқалишиб кетдилар. Биз бойникида қўнадиган бўлдик. Оғилхонага кирадиган йулак ёнидаги гулом гардишдан ётишга жой кўрсатди. Биз ётадиган жойда бигга эски арқон каравот турар эди. Қўн вақтдан бери каравотда ётишни орзу қилиб юрган Омон тагига бир пўстак солиб, чакмоници устига ёниб, каравотга чўзилди. Менинг ёшим ундан кичикроқ бўлгани учун ерда ётдим. Лекин Омоннинг каравот гижирлатиши менга уйқу бермас эди. Дам утмай ўрнидан туриб, инграб, ташқарига чошиб чиқиб келар эди. Чамаси, овқатлар ичида “хушҳазм” бўлган мушак сабзи ҳунарини кўрсатмоқда эди. Мен бўлсам, эшик санаб юриб, ҳар хил хашаки овқатларга ўрганиб қолганим учун мошхўрда менинг қорнимда ўз уйида ётгандай тинч, роҳатда эди. Омон тонг отгунча шу хилда югур-югур билан гингшиб чиқди.

Эрта билан вақтли, ҳовуздан юз-қўлимизни ювиб, хўжайиннинг хизматига ҳозир бўлиб турдик. Лекин Омон бечоранинг анча ранги олинган эди.

Хўжайин бир қўмғонда жийда пўстлоқ солинган чой дамлаб, иккита нон билан олиб чиқди. Чой ўртасида хўжайин бизни гапга солди:

— Хуш, йигитлар, энди нима қилмоқчи бўласизлар? Мана шу қўмғончада сизлардан бошқа яна бир-иккита хизматкорларим бор, улар кеча қирга сомонга кетишган эди. Агар қоламан, десаларинг, олди қиш, овқат-озикларинг бемалол, қишда унчалик иш ҳам бўлмайди, мол-ҳолга қараб, мана шу ерда гулхан ёқиб, маза қилиб ётасизлар, кийим-бошларингни чақмоқдай қилиб қўяман. Боринги, ҳафтада чойчақангизни ҳам бериб турай, илло бошқа пул важдан узр...

— Хуш, хўжайин, уйлашиб кўрамиз, — деди Омон. Хўжайин ичкарига кириб кетгандан кейин Омон икковимиз маслаҳатландик. Дарвоқе, хўжайиннинг айтгани тўғри, олди

қиш, борадиган, ётадиган маконимиз йўқ. Бундан кўра дуруст жойнинг топилиши ҳам гумон. Мендаги олти танга бир мири билан қиш чиқариш қийин.

Шу ерда қолишга рози бўлдик.

— Бўлмаса, — деди хужайин, — чўзилиб чой ичишиб ўтирманлар, укалар. Биттанг бу ерда қол, биттанг, отамерос, бошинг тошдан бўлгур сигирим бор, шуни олиб чиқиб, экин-дан бушаган ернинг уватларида етаклаб юриб боқиб келасан, бу ерда қолганинг битта-яримга меҳмон-излом келса, чойнойга қараб турасан, — деди.

Омон уйда қолишни ёқтириб қолди. Чунки самоварнинг жағиллаганига қулоқ солиб, меҳмонларнинг гапини тинглаб ўтиришни яхши кўрар эди. Ундан ташқари, бугун кечаси бечора беш-олти марта “қатнаганидан” далага чиқиб, сигир ўтлатиб юриш унга хийла жабр булар эди.

Шундай қилиб, сигирни мен боқадиган бўлдим. У уйда қоладиган бўлди. Хужайин оғилхонадаги ола сигирни кўрсатиб, олиб чиқишни буюрди. Сигир жонивор оғилхонадан олиб чиқишда жуда ювош кўринди. Етаклаб олиб келдим. Сигир орқамдан эргашиб келарди. Бир оз йўл юриб, туқайга яқинлашганда сигирнинг қадами сустлашиб қолди. Орқага тортилди. Жонивор чарчаб қолди шекилли, деб уйлаб, орқасига қўлимдаги хинчин билан бир урарманми, сигир узини ерга кўтариб урди. Кўзлари олайиб кетган, оғзидан купик чиқариб дағ-дағ титраб, оёқларини силкитар эди. Жуда ҳам кайфим учиб кетган, нима қилишимни билмасдан сигирнинг атрофида парвона бўлиб айланар эдим. Ёрдамга чақирай десам, ҳеч ким йўқ...

Шу аҳволда тиширчилаб ётган, теринг сантопта чиригур сигир бирдан ирғиб ўрнидан туриб, думини хода қилиб бир қочиб берди. Қани энди бу ҳаром ўлгур узига етказса. Хужайиннинг отамерос, қадрдон сигири бўлгани учун кўздан йўқолмасин деб, мен ҳам оёқ-поёқларимга тикан-чукиртак кирганига қарамасдан, жонимнинг бориचा уни қувлар эдим. Гушгинг олақарғага хомгалаш бўлгур, мен етиб борганимча ўт чимдиб туради, етиб борганимдан кейин, менга бир қараб қўяди-да, худди сағрисига бука тушгандек яна уйноқлаб қочади. Кечгача шу зайлда сигир қувлаб умрим ўтди. Кун бўйи унинг бошбоғини қўлга киргиза олмадим. Ит қувлаган тулкидай ҳолдан тойган эдим. Кун ботишга оққанда бугун ку-

чимни оёғимга тушлаб, астойдил чошиб бошбоғини қўлга киргиздим. Минг силташига қарамасдан маҳкам ушлаб судрай бошладим. Минг машаққатлар билан қўрғонга етказиб оғилхонага боғладим.

Рангим учиб кетган бир ҳолатда Омоннинг ёнига келдим, Омон ўзининг муҳаббат қўйган арқон каравотида ёнбошлаб ётар эди. Ҳол-аҳвол сўрадим:

— Ҳа, ишинг қалай, Омон оғайни?

— Э, сурама, уртоқ, — деди, — бўкиб қолдим.

— Ие, нимага бўкасан?

— Сен кетганингдан кейин хўжайиннинг бир-икки қур ошналари меҳмон бўлиб келишди, уйда десанг, янгаларим тушмагур жуда ҳам пазанда экан, минг турли ноз-неъматларни пишириб чиқариб турибди, ҳали манти, ҳали тандир кабоб, ҳали лағмон, ҳали ҳолвайтар дейсанми, ишқилиб ноз-неъматларнинг ичига кумилиб кетдим. Битта-битта чуқилаб, қорним ёрилгундай бўлиб кетди. Кечаги сабзихўрликнинг бугун ҳиссаси чиқди. Ундан кейин меҳмонлар тарқалишди. Хўжайиннинг уч-тўртта қўшни деҳқонлардан оласи бор экан, менга чўтни қўлтиқлатиб олдилар, орқаларидан эргашиб юрдим. У қарздор деҳқонникига борамиз, бу қарздор деҳқонникига борамиз. Ҳаммаси ҳам: “Қани, бу ёққа, бу ёққа”, деб таклиф қилишади. Чўт кўтарганимни кўриб, “бойнинг мирзаси”, деб бечоралар мени ҳам сийлашади. Палов дейсанми, шўрва дейсанми, қўй-чи, оғайни, мени гапга солма, жуда оғир бир аҳволда бўлиб, бўкиб ётибман, овқат босди, овқат!

Бу ноз-неъматларнинг қўлини мен фақат отинигина эшитган эдим. Жуда ҳам Омоннинг бахтидан кунлашар эдим. Энди қандай булса ҳам Омонни лақиллатиш керак эди. Чунки, эртага эганг ўлгур, тутқалоқлик сигирни у ўтлатгани олиб борса, чўт қўлтиқлаб меҳмондорчиликда юрсам, деган фикр бошимдан кетмас эди.

— Ҳуш, сенинг ишинг қандай? — деб сўради Омон.

— Э, меники ҳам, қўявер, тозаям маза қилдим-да, бу жонивор сигир шундай ёввош, шундай бир барака топгур эканки, етаклаб олиб юриб, бир уватга қўяман, худди қозикқа боғлаб қўйгандай ўша ердан бир қарич қимирламасдан ўглайди, ўглаб турган жойида ўт соб бўлиб қолса, “нарёққа ўтсам мумкинми”, дегандай қилиб менга секин қия қараб қўяди.

“Ҳа, жониворгина”, деб етаклаб нарироққа жилдириб қўяман. Шундай қилиб, қарасам, сигир эмас, жоннинг роҳати экан, кейин бир серутроқ уватга етаклаб олиб бориб қўйдим-да, ариқ бўйидаги толнинг салқинида маза қилиб уйқуни урдим. Икки-уч кундан буён булган ҳамма ҳордиқларим чиқиб кетди. Яхши ҳам бу ерда қолмаганим, меҳмонларга хизмат қилавериб, тоза ҳам чарчаган булар эканман.

Омон ҳам менинг гапимга “пук” учган бўлса керак, икки ганнынг бирида “ҳаҳа-ҳаҳа” деб қўяр эди.

Кечқурунги овқатга хўжайинникидан айрон-атала чиқди. Овқатнинг сал “хашаки” роқлигида таажжубланиб Омонга қарадим, Омон фаҳмлади шекилли:

— Бу овқат, лекин менга туғри келади, — деди. — Бу кунги еган овқатларимнинг ҳаммаси ҳам зўр, иссиқ мижоз овқатлар эди, энди шуни ичиб олсам, бас, шу билан ичимда қаланиб қолган ҳалиги овқатларни ҳазм қилиб юбораман, — деб ича бошлади.

Мен ҳам:

— Хайр, бизнинг насибамиз ҳам шу экан, кунни бўйи ухлагандан кейин зўр овқатни ҳам кутармайди, — дедим-да, ичавердим.

Эрта билан уйқудан туриб хизматга қоим турганимизда, хўжайин яна кечагидай икки нон, бир чойдиш жийда пўстлоқ чой кутариб чиқди.

— Хуш, йигитлар, — деди у, — бугун нима қиламиз? Ким нима иш қилади?

— Хўжайин, бир маслаҳати булар, — деди Омон.

Хўжайин ичкарига кириб кетгандан кейин Омон:

— Инсоф ҳам керак, — деди, — бугун сен зиёфатда қол. Мен сигир боқиша бора қолай, лекин сенга айтиб қўядиган бир пасиҳатим бор, ука. Хўжайин ҳали меҳмондорчиликка бориш олдида яримга нонга сузма суртиб чиқариб беради. Сен уни ема. Бунинг маъноси шуки: “Агар меҳмонга олиб боришда тўйдириб олиб бормасам, суқшиқ қилиб, мени уялтириб қўяди, не қилса тагипаст, бадшафс очкўз-да”, дегани бўлади. Сен хўжайинга раҳмат дегину сузма понни емагин, — деди.

Мен ҳам унга сигир боқини туғрисида баъзи маслаҳатларни бердим.

— Омон, — дедим, — менинг фикримча, арқон каравонингни ола кет. Кеча заҳда ётавериб, менинг белим оғриб

қолги. Ҳозир куз тушиб қолган вақт, айниқса, туқай ер, захкаш, сигирни утлатиб кўясан-да, ўзинг каравотни бир салқин жойга қўйиб, маза қилиб ухлайверасан.

Менинг маслаҳатимга Омон, Омоннинг маслаҳатига мен унадим. Омон бориб оғилхонадан сигирни ечди. Гулом гардишдан арқон каравотни орқалаб олиб чиқиб кетди. Бир нафасдан кейин ичкаридан хўжайин чиқди.

— Омонбой қани?

— Хўжайин, бугун сигирни у боққани олиб кетди.

— Яхши, яхши, — деди хўжайин, — чойни маза қилиб ичиб олдингизми, қани бўлмаса туринг!

Урнимдан турдим, қўлимга кетмон билан болта-тешани берди. Қўрғоннинг орқасига олиб чиқиб, тепаси ер баравар кесилган иккита терак тўнкасини кўрсатиб:

— Қани, бир гайрат қилиб, мана шу тўнкаларни кавлаб чиқариб беринг, қишда ўзларингиз маза қилиб гулхан қиласизлар. Кеча Омонбой барака топкур ҳам тоза гайрат кўрсатди-да, бундан ҳам катта икки тўнкани кавлаб чиқарди. Ҳалол йигит экансизлар, барака тонкурлар, — деди.

Мен дилимда: “Меҳмонлар келгунча биттасини кавлар эканман-да”, деб ўйладим. Тамом гайрат билан ишга тушиб кетдим. Кун қисмдан оққанда қўлида яримга ноннинг юзига сузма суртиб хўжайин чиқиб қолди.

— Ҳа, баракалла, азамат, баракалла! Қани, мана буни бир маза қилиб еб олинг.

“Бугун хўжайинникига меҳмонлар келишмайдиганга ўхшайди. Энди чўт қўлтиқлаб қарз қистагани борар эканмиз-да”, деб ўйладим.

— Йўқ, хўжайин, қорин туқ. Ҳеч нима егим келмай турибди, — деб сузма суртилган нонни олмадим.

Хўжайин кўп қистаб ҳам угирмади:

— Майлинг бўлмаса, сизлар ҳали ёш, ичларингизда мой қайнайдиған йигитларсиз, — деб нонни қайтариб қўрғонга олиб кириб кетди.

“Ё қарз қисташга борамиз, ё меҳмондорчиликка борамиз”, деб умидвор эдим. Ҳали кутама-ҳали кутама, ҳеч гапнинг дарағи йўқ. Меҳмондорчиликка боришнинг ширии хаёлида очлигимга ҳам қарамасдан биринчи тўнкани кавлаб чиқариб, иккинчисининг ҳам бир тарафини очиб қўйдим.

Тункалар жуда ҳам чатоқ, серилдиз экан. “Энди бўлди”, деганингизда тагидан яна битта йўгон илдиз чиқиб қолади.

Куй ботишга яқин иккинчи тункани ҳам кулатдим. Жуда тинкадан толган эдим: “Уҳ”, деб бориб, ўрнимга чузилдим. Шу пайтда Омон ҳам келиб қолди. Елкасида каравот, ранги буздай оқариб кетган, сигирни маҳкам ушлаган, “ҳорма-бор бул” ҳам қилмасдан каравотни ерга қўйиб, сигирни олиб бориб оғилхонага боғлади.

Ҳар икковимиз бир-биримизни алдаганимиз учун андиша қилар эдик. Омон мени эски кеки юзасидан алдаган экан, мен уни шуғчалик қизиқчилик қилиб алдаган эдим. Чамаси, девона сигир кечаги менга қилган “хунари”ни икки барабар ошириб Омонга ҳам курсатибди. Каравотни қўйиб сигирга қарай деса, биров ўғирлаб кетиши мумкин, сигирни қўйиб каравотга қарай деса, сигир бир зумда кўздан йўқолади. Хуллас, бечора Омон каравотни орқалаб олиб, кун буйи сигир қувлабди. Елкалари шилиниб кетибди. Оёқларига тиканлар қадалиб тўлибди.

У менга гапирмас эди. Мен бийронлик қилиб, уни юпатдим:

— Шукр қил, оғайни, яхши ҳам каравотинг темир каравот эмас экан.

Бир нафас терсайишиб утирдик.

— Кўздак оғайнимиз, Омон! — дедим. — Бундай бир-биримизни алдаб юришимиз яхши эмас. Кел, ҳали ҳам кекни ташлайлик. “Маслаҳатли тўн тор келмас”, деганлар. Бир иш бўлса маслаҳат билан қилайлик. Мен ҳам бугун “зиёфат” еявериб, жуда ҳам сассиқкекирдак бўлиб кетдим. Ростини айтсам, хўжайинга “мирза”лик қилишдан ҳам буларим бўлди.

— Дуруст, — деди Омон. — Кел, ука, шаҳарга тушиб кетайлик, ахир очдан ўлмасмиз. Бу хўжайининг жуда худо урган одам кўринади... Бугун кечаси бир амаллаб қочамиз.

— Қуруқдан-қуруғ-а!

— Ҳа, бўлмаса нима қилар эдинг, том тешиб, тим урармидик.

— Муздини чиқариб кетсак булар эди.

Бояги, мен домланикида, эшонникида юравриб хийла қўли эгриликка ўрганиб қолганман. Эгаси йўқ мол афандиники, деган маъқул гапга кўниқиб кетганман. Омонни йўлдан чиқариб, бойнинг бирорга молини ўлжа қилиб кетиш пайида эдим.

Узоқ тортишувлардан кейин Омон ҳам кўнди. Бизни икки кундан буён саргардон қилган тентак сигирни сўйиб, унинг

гуштини кутарганимизча олиб, шуни сотиб тирикчилик қилмоқчи бўлдик.

Кечки овқатга хужайин ширқовоқ қилдирган экан, олиб чиқиб олдимизга қўйди ва қовоқнинг муъжиза эканини мақтаб-мақтаб, буни ичган киши дузах бетини кўрмаслиги турғи-сида гапириб кетди.

Овқатдан кейин хужайин дарвозани қулфлаб ичкарига кириб кетди. Биз яна жойимизда ётиб уйқуга кетдик...

Ярим кечадан ўтганда Омон уйғотди. Икковлашиб оёқ учи билан оғилхонага кирдик. Мен не қилса ҳам эшак сўйиб корафта бўлиб қолган саллоҳ. Жинни сиирни йиқитиб оёғини бойладик. Омон ёнидан пичоқни олиб берди. Пичоқни бир-икки ёнимга қайрадим-да, “бисмилло оллоҳу акбар”, деб сиирнинг бўғзига пичоқ тортиб юбордим.

Наридан-бери ичак-човоғини ағлариб ташлаб, терисини шилиб, энг яхши жойларидан, суяксиз қилиб, уч пудча гуштни оғилхонадаги кунжара солиб қўйилган қонни бўшатиб, ўша қопга тулдирдик. Мен тунка бўлиб турдим. Омон томга чиқди. Аввал қопдаги гуштни, ундан кейин арқон билан мени тортиб олмоқчи бўлди.

Ой ботиб, кеча қоронғилашиб қолган. Жуда авайлаб, тусмол билан ҳаракат қиламиз. Омон томда. Лекин менинг кўнглимга сал шубҳа келиб қолди. “Балки бу гал ростакам қилиб мендан ўчини олар, ўзи кетиб қолар-да, мен бу ерда хумчага тушган сичқондай қамалиб қоларман”, деб ўйладим-да, дарров қопдаги гуштни бўшатиб ичига ўзим тушиб олдим. Қопнинг лабига битта кесак ўраб, арқонни маҳкам қилиб боғлаб, “торт”, дедим. Омон зур билан тортиб олди. Мен ўша пайтларда уч пуддан орғиқ келмас эдим. Омон мени гушт деб ўйлади. Дарҳақиқат, менинг фикрим турғи чиқди. Қошни тортиб олгандан кейин настга қараб:

— Қўлга тушдинг-ку, қани энди хужайинга жавоб бериб кўр, ҳа, номард! — деди-да, инқиллаб-сипқиллаб, секин, авайлаб, қошни арқон билан кучага туширди. Ўзи томнинг пастроқ жойини мулжаллаб сакраб тушди-да, қошни кутара жушаб қолди.

Шундай қилиб, бир бутун сиир гушгидан бир чайнам ҳам бизга насиб бўлмади. Шунча оворагарчилик бошимизга юк бўлди.

Омоннинг орқасида жуда секинлик билан нафас олиб борар эдим. Йўлда “ух” деб қошни ерга қўйиб, бир-икки жойда дам ҳам олди. Билмайман, қайси қишлоққадир кириб борар

эдик. Мен қопшиң ичида бұлсам ҳам кун ёришаётганлигини сезар эдим. Йўлдан бир ит чиқиб қолди. Омонни талади, қишлоқниң ҳар томонидаң вовилташиб бошқа итлар этиб келди. Омонни ураб олиб атрофида турар эдилар. Итлардан бири келиб қопши тишгади. Итнинг тиши қоп, кийим-бош аралаш буксамга ханжар ургаңдай ботган эди. Чидаб туролмадим:

— Войдод, Омон, юқорироқ кутариб ол! — деб қичқириб юборганимни ўзим ҳам сезмай қолдим. Омон сигир гўшти тилга кирганлигидан кўрқиб кетиб, қопши ташлаб юборди. Ана шунда бир қоп гўштдай ерга шилқиллаб тушдим.

— Бу сенмисан, гўштмисан? Гўшт бўлсанг, ўзинг қани, ўзинг бўлсанг гўшт қани?

Омон довдираб, пима деяётганини ҳам билмас эди. Қопдан чиқдим. Икки киши бўлиб қолганимизни кўрган итлар аста-секин чекина бошладилар.

— Қани юравер, бердисиши кейин айтаман.

Омон хомуш эди. Бир-биримизга қарамай, тонг азонда қишлоқ йўлида келиб борар эдик.

IV БЎЛИМ

Омон шунчалик даргазаб эдики, жоп оғритгани жондор қидиарар эди. Кўча четида ўсиб ётган олчалардан қамчи дастасидай биттасини шартта сиңдириб, даласи ясаб берган пичоқча билан повданиң учини, тағиши кесиб, таёқча ясаб олди. “Тағин шу таёқча билан мени савалаб қолмасин”, деган хавотирда мен ҳам ўзимга уникидан йўгонроқ таёқ тайёрламоқчи бўлдим. Битта ўрик кўчатиши сиңдириб:

— Оғайни, пичоқчангни бериб тур, шуни текислаб олай, — дедим.

— Пичоқни ҳаром қиласан, нас босан, — деди Омон.

— Мен нас босан бўлдимми? Сен билан шунча юрдим, бирор марта чўмилганингни кўрганим йўқ! Юз-қўлиниңни ҳам ўлпунча эринчоқлик билан гиёвандлардек сескашиб араңг ювасан. Қўлтиғинга қўл урсанг, бир кафт бит чиқади. Мана мен угган ҳафта Каласда ярим соатча чўмилдим. Кўйлак-ингтонларимни ҳам отқулоқ ўтдан совун қилиб тозалаб ювдим. Сен нас бўлмай, мен насми?

— Бўнги, — деди Омон. — Нас бўлмасанг несдирсан, орқа этагинида намоз ўқиса ҳам бўлаверадиган неслардан.

— Сенчалик шумқадан болани умримда кўрмаганман.

Орамиздаги жанжал кучайиб борар эди. Омон мендан гина қилганча бор эди. Чунки у гушгни сотиб, гуши тик-тирмоқчи, чақмоқи телпак олмоқчи экан.

— Куруқдан-куруқ шўшпайиб шаҳарга тушиб кетавера-мизми, кўрган-билган не дейди, шунча вақт санқиб юриб, икки бармоғимни бурчимга тикиб бораманми, ўзинг ўнгу-ча нас босган нес деганимча бор бола экансан, сен билан бирлашганимдан буён ишим унгалганини билмайман. Сен йўлиқмаганингда ҳов анов пулга тўқш олган булардим, ҳали-гача тўқлим — қуй, қуйим — бия, биям — туя буларди, — деб мени койирди.

— Бунинг маслаҳати ҳали ҳам осон, — дедим. — Дорбозга шогирд тушсанг, духобадан шим қилиб беради. Ҳаммомга ўт қаловчи — гулоҳликни ўргансанг, эртаю кеч ўт олдида жиймайсан, гуши билан чақмоқи телпакнинг ҳам кераги бўлмайди. Қуй, бия, туя, бу гаплар энди ортиқча зийнат, бекорчи ташвиш, ем-хашакни қаердан топасан? Унинг устига ҳовлинг кичик. Бу ҳайвонлар учун кафта сарой қуришинг керак. Ҳали ҳам бу машмашаларни ҳаёлингдан чиқар-да, ҳар шанба кун билан чоршанба мол бозорга бор. Ҳимматининг баланд туг. Бозорни ўз оғилхонанг деб ўйла, бутун шу ҳайвонлар ўзимники деб дилингдан ўтказ. Буларга ҳам қапоат қилмай, кўнлинг фил истаб қолгудай бўлса, Юнатовнинг от уйишонаси қочиб кетгани йўқ. Билет олиб қуришга, албатта, сенда пақд ақча бўлмайди. Ўзингни эҳтиёт қилиб ташқаридан, тахта тирқишидан ёки ўша атрофдаги биронга дарахта чиқиб қуришинг мумкин. Аммо ҳали айтгандай, қоровулнинг илон қамчисидан эҳтиёт бўл. Қани, юр, узун гапга фурсат йўқ, шаҳарга тушиб сени кутиб ётган бунча довдастҳо, иззат-давлатларни томоша қил, — дедим.

Омон отаси ҳам қилини мумкин бўлмаган бу маъқул ва жуъли маслаҳатни палаеда тухум ютгандай ўқиб, ижирғаниб тинглади. Энг охирида зардаси қайпаб кетди:

— Сендай оғайнидан менга ҳаром ўлган сигирнинг елини яхши эди, нима қилса ҳам совунгар пул тўлаб олар эди-ку. Хайр. Совуқ дийдорининг қиёматда ҳам кўрмай, — деди-да, келган йўлига қараб қайтиб кета бошлади.

Қаерга ҳам борар эди? Йўл қайтса, сигири сўйилган бойнинг одамлари уни тутиб олиб, миршабга тонширади, умри Сибирда ўтиб кетади. Барибир, тентираб, ҳалаканинг итидай

санқиб шаҳарга қайтади. Бу жиҳатдан кўнлим тинч, қорним тўқ эди. Орқасидан қичқирдим:

— Мулла Омонбой, шаҳардаги қушчи-кулончи, сайис, мирохўр, бою боёнлар, ошна-оғайнилариңизга хат-патингиз йўқми, Орифхўжа эшон, Мақсудхон дума, Гуломхон қозиларга¹ номингиздан салом айтиб қўяйми?

Омон чурқ этмай борар эди. Орамиздаги жанжал пуч ёпгоққа арзимайдиган бўлса ҳам ҳар иккаламиздаги уjarлик ўзимизга старли эди: қайтиб келишга у ор қилар эди, мен бўлсам, отдан тушсам ҳам эгардан тушмас эдим. Мен кимман, ахир. Омон кўсқига бўйсуниб кетавераманми!

Хўш, энди ўзимизга навбат, ўзгинамиз, яъни мен нима қиламан, қаерга бораман?

Бу вилоятлардан умидим узилган, кимсан, Кўктерак, Эшонбозор, Қоллонбек, Шаробхона каби шаҳри азимларда (қўп воқсаларни ушбу саргузаштда ёзганим йўқ) қилмаган ишим қолмаган, етти иқлимда номим ёмонликка ёйилган, мазкур мамлакат ва вилоятларга қайтишим мумкин эмас. Оиламизга — онамнинг олдига борай, десам, уст-бошим юпун, оёғим яланг, ҳаммом тушган бўғалоқдай шир яланғочман. Онам шўрликнинг бева-камбағал рўзгорига жодидай жағ билан боришим ўзимга ҳам ўнғайсиз, уларнинг ҳам менга кўзлари учиб турмаган бўлса керак. Аммо, барибир, менинг олдимда битта йўл бор эди, холос, у ҳам бўлса шаҳар. Ундап ташқари, ҳали баён қилганимдай, саёҳат қилишган ерлардан ҳалигим зўр.

Омон билан тотувчилик вақтларда менга бир иш ургатган эди. У ҳам бўлса, “тўдага ур” фалсафаси. Қишлоқдан-ку бадаргаман, чумчуқдек жоним билан шаҳарга тушиб кетсам, “қора пуस्ताкдан бурга қидириш қийин”, дегандай, шаҳардан мени ким ҳам топиб ола қолади?

Шаҳар.

Шаҳар. Савдогарлар, миршаблар, гадоийлар шаҳари. Селдан сунг лойқаланиб оққан дарё. Шу дарёнинг мурдор тулқинлари ичида мен шўрлик нима, битта хас-чўпдек югилиб кетишим мумкин. Аммо мен ўзим эса шаҳарни астойдил ёмон кўраман. Кўкнорининг исериқ солган десчасидай бадбўй шаҳарда мен димиқиб кетаман. Яна ўша мустаҳаб қилмаган, ёғ босган баширалар, узун-узун расталарнинг дўкончаларида газчўп ушлаб, харидор кутган ялқов бойваччалар, чарви еган

¹ XX аср бошларидаги Тошкентнинг кўзга кўринган бойлари.

мушгүдек күзи ялтироқ ханнотлар, оқсоқ лайлакнинг соясидай аранг-аранг судралувчи бир тудан тиланчилар, уларбулар, хулласи, мен шаҳарни ёмон кураман.

Атторликни айланиб чиққандан кейин бир қозоқнинг боласи:

— Дада, бу дүкандорлар нима иш қиладилар? — деб дадасидан сўраган экан:

— Эй, уғлим, булар бозор куни халқни алдайдилар, бегим куни бир-бирларини алдайдилар, — деб жавоб берган экан дадаси. Бир оз камситиб айтибди. Булар ҳар куни, ҳар соат халқни алдайдилар.

Нима қиламан, осмон узоқ, ер қаттиқ. Қиличини кўтариб қиш келаётир. Мен ахир кўчиб кетган қишлоқнинг тандири эмасман-ку, қишин-ёзин оғзимни очиб, эснаб утирсам. Бир товуққа ҳам дон керак, ҳам сув керак. Ёз кунлари жазиллатиб товондан узадиган қизгин йўлларга кеч кузакнинг салқин ивишиғи тушган. Тупроқ оғирлашган, чанг кўтарилмайди, сувлар тип-тиниқ. Баъзи совуқроқ тонгларда шабнам ҳам тушади, ариқларнинг чети кўкка теккан сигирнинг қаймоғидай юпқа ширава боғлайди. Бева онамни, етимча сингилларимни кўп уйлайман, ичим ачишади.

Нега мен бундай ношуд бола бўлдим, кимга бўлса ҳам шогирдми, югурдакми бўлиш керак, бирор нима топиб онамга қарашиб юборишим керак-ку, дейман. Укинаман, ўзимни ўзим койийман, баъзан-баъзан йиғлаб қўяман. Аммо шу ҳолда уйга қайтиш қийин.

Омоннинг ўчиб кетган қораси орқасидан термилиб, ўзимнинг юқоридаги гўдак фалсафаларимни мулоҳаза қилар эдим. Ер совуқ, оёғимни обжувознинг пойқўпидай бирисини олиб, бирисини қўймоқдаман. Кечаси билан Омон бечора икковимиз ўз ташвишимиз билан овора бўлиб кетиб, совуқни унча сезмаган эканмиз.

Узоқдан карвон кўнғироғининг овози эшитилди. Кўнғироқ жаранги, кимсасиз қоронғиликда меҳрибон оҳанг билан дилга далда бериб, уфқда эриб кетар эди.

Нили саҳролардан карвон ўтган чоғ

Унга пешвоз чиқар ҳаттоки саҳар.

“Гул тонг”, деб, “Гул тонг” деб урган кўнғироқ

Бахтли келажакдан беради хабар.

Карвон яқинлашиб етиб келди. Ун беш чөелик туя, уларни бенга-бенга тиркаб, этаклаб эшак минган чол, бир ёш йигит келарди. Туяларга ортилган хашаклар, туяларнинг тумшуги, чолларнинг соқол-муйловлари ғира-шира қиров боғлаган. Мен бирданига карвонга яқинлашиб:

— Йул бўлсин, акалар? — дедим. Тусатдан, томдан тараша тушгандай бу сўрашни карвонни чўчитиб юборди.

“Алай бўлсин!” деб берилиши лозим бўлган одатдаги жавоб уршига олдинда эшак минган чол этаклаган ит менга ташланди. Яхши ҳам чол шаҳарга урганмаган итни адашиб кетишидан кўрқиб, эшакнинг қанжигасига боғлаб олган экан, бўлмаса нок тигимни чиқарар экан. Маълумки, итдан юрак олдириб қўйганман. Ярим соатгина илгари қоп ичида гуриб итлар билан учрашган эдим. Сағримдаги тишнинг алами ҳали тарқалгани йўқ.

— Нима қилиб бу ерда гурибсан, чироғим, яхшиликка бўлсин эди, — деди чол.

— Шаҳарга тушмоқчи эдим, янглишиб қишлоқдан барвақт чиқиб қолибман, йулдош кутиб турган эдим, бахтимга сизлар келиб қолдингиз, — дедим.

— Ҳов анави қирнинг устида ҳам бировнинг кетаётибди, узларинг печа киши, айгақуй, чироғим, итни ешайми, йўқми? — деди чол.

— Қизиқ одам экансиз, мен итни ёқтирмайман. Қирда кетаётган кишини бўлса танимайман. Қуй оғзидан чўп олмагап худонинг бандасиман. Йулдош бўлишдан ҳазар қилсангиз, нима ҳам қилардим. Зорим бор, зурим йўқ, ўзим орқангиздан сизни қора тортиб кетавераман, — дедим.

— Вой-вой, — деди чол, — чакакликкина мол куринасан, қирдаги киши нега сени сўкиб кетаётибди бўлмаса?

— Сукса сўкаверсин, мен эшитмагандан кейин оғзига келганини угласин.

— Танимайман, дегин?

Ичимдан зил кетдим. Нима дейишимни билмай қолдим. Индамасдан эргаша бердим. Кейиндаги туя этаклаганлар ҳам менга шубҳа билан қарай бошладилар. Уртага тушган бу совуқчиликни устимдан кутариш учун гапни бошқа ёққа бурмоқчи бўлиб, чолга гап отдим:

— Мана шу ёруғ юлдузнинг оти нима, отахон?

— Ҳи, ҳи, қув бола куринасан, юлдуз отини билиб яда-чилик¹ қилармидин? — деди-да, бошини осмонга кутариб шарқ томондан ярқираб чиққан юлдузга қаради:

— Мана буми? Бу юлдузни “Зухро” дейдилар, асли бир камбағал кишининг қизи экан. Ота-онаси уланган сунг, подшо бунга совчи қуйдирибди. Зухро қиз: “Ўзимнинг севганим бор, шунга гегаман”, дебди. Подшоҳ қизнинг севганини топтириб дорга осибди. Дорнинг ёғочи узун, жуда-жуда балад экан. Қиз кечаси келиб севган йигити осилган дор ёғочига тирмашиб чиқаверибди, чиқаверибди, бошига етибди, ундан у ёғи осмонга бир қадам йўл экан. “Бир кунмас-бир кун, ерда зуравон подшолар йўқолса қайтиб тушарман”, дебди-ю, кукка чиқиб кетибди. Ана ушандан буён ҳар куни тонготарда кукдан ерга мўралаб қуяркан. Бу юлдуз тонг қидирганларнинг манглайига чиқади, ухлаб ётганлар буни кўролмайдилар...

Чол қули билан осмонда турли шакллар чиза бошлади:

— Ҳув анов, шимолдагиси, Олтинқозик юлдузи. У юлдуз осмоннинг уқи булади. Шунга қараб юрган киши йўлдан адашмайди. Мана бу тукилган тутдай чузилиб кетган ёруглик Сомончининг йули. Мана шу йўлнинг остида ота-боболаримиз минг-минг йилдан бери қатнаб келган. Мана мен ҳам шу йўлдан қатнайвериб қартайдим. Тушундингми, ядачи бола?

Гаплашиб кетсанг йўл қисқаради, дегандай, шаҳарнинг Чигатой дарвозасига келганимизни сезмай қолибмиз. Олдиндаги нортуя буйнига осилган қўнғироқ данғир-дунғир чалиниб борар эди. Шаҳарнинг тор кучаларида янграган қўнғироқ овози деворларга урилиб майдаланар, ерга тукилар эди.

Тухтажонбойнинг масжидига яқинлашганда, қудуқнинг қолипи сингари мезанадан ярим белини чиқариб кучанаётган манқа сўфининг:

— Ҳайна хананхола... Ҳайна хананхола... — деган овози эшитилди. Беш кунлик бевафо умрида бундай хушқироат овозни ҳатто ўз жинслари ўртасида ҳам эшитмаган чолнинг ити чўчиб кетди, сўфига жўровоз бўлиб увламоққа бошлади. Чол қулидаги таёқ билан итни бир туртиб тухтатди.

— Бунинг нима деб бақираётибди, ўғлим?

— Шўрликка худо икки дардни бирдан берган экан, ҳам манқа, ҳам сўфи, ҳозир мезанадан тушолмай бақариб ётибди, — деб ҳазиллашдим.

¹ Гуё юлдузга қараб ёмғир ёғдира оладиган сеҳргар киши.

Оёқ кийимлар сотиладиган вофурушлик растасига келганда чод билан хушлашиб ажрашдик. Чолнинг ити ҳам менга ухшаш растадан қурқар экан. У думини чотига қисиб, эшакнинг пинжига суқилиб, олазарак бўлиб кетар эди. Жуда раҳмим келди. Бу раста ичида ҳар қадамда эснаб, керишиб, нос чекиб турган қоровулларнинг “кимсан?” деяверишидан зерикиб, қассобликка бурилдим. Қассоб бозорида бир катта қора кўшак бир қанча итларни эргаштириб изғиб юрар эди. Мени кўриши билан ириллай бошлади. Узр айтиб, совунгарчиликка бурилдим. Бу ернинг итларида ҳам худди шундай муомала — чопсам қувлайди, тўхтасам — теваракка давра қуради. Қаламни илдамроқ ташлаб эски Хотин ҳаммомнинг ёнидан Кулоллик орқали Капшонга қараб йўл солдим. Қарга кетаётиман — ўзим ҳам билмайман, мени кўр тақдир етаклар эди.

Бу йил ит йили эканми, билмайман. Кулолликда ҳам мени итлар тинчитмади.

Дуруст, қассоб бозорининг итлари-ку, мени без тергани келган, деб қизганиши мумкин эди. Совун бозоридагилар қириндилардан иборат ризқларига шерик бўлади, деб ўйлагандирлар. Хуш, Кулолликнинг итлари нимани қизганади? Мен қуруқ, бўш хумни, ошсиз сопол товоқни ёки сув тегмаган қувурни еб қўяманми?

Энсам қотиб йўлимдан кетиб боравердим. Маҳкама бозорининг бошпига, Хасги Уккоша деган мачит рўпарасига чиқдим. Уккоша дегани бир одамнинг исми экан. Бу одам араблар бизнинг Ўрта Осиёни босиб олганларида лашкарбоши бўлиб келиб, шу ерда ота-боболаримизнинг ўқига учиб ўлган экан. Кейин араб ҳокимлари унинг қабри устига мачит қўтариб, нишонлаган эканлар. “Отангни ўлдирганга онанни бер”, деган мурасасоз мақол юзасидан шаҳарларимизни вайрон қилган, ота-боболаримизни ўлдирган, халқимизни ёппасига қул қилувчилардан бири бўлган Уккошанинг мозори бу замонга келиб зиёратгоҳ бўлиб қолган эди. Мозор тагидан чиқадиغان сизот сувлардан пайдо бўлган бир булоқ ҳам бор эди.

Бу мозорга ва булоққа халқнинг ихлоси жуда баланд эди. “Бу мозорга сифинган, бу булоқ сувидан ичган ёки чўмилган киши пес бўлса тузалади, шол бўлса юради. Кўр бўлса кузи очилади”, деб ишонар эдилар.

Хасги Уккошадан кунботар томонга кетаверсангиз, чала новвойликка чиқар эдингиз.

“Оғзи қаро аломат, ичи қизил қиёмат — уни тошинг дилбарим”, бу ҳамма биладиган оддий топишмоқ, яъни тандир.

Катта-катта тандирларда алангаланиб ўт ёнмоқда эди. Кўкси очиқ бўз яктак кийган, чаккасини боғлаган кишилар, тез-тез лахча чўғли тандирларнинг ичига кириб-чиқиб, иссиқ нон узмоқда эдилар. Гуё қуёш корхонасида тулин ой ясалмоқда эди. Қизил мағиз, доларанг бўлиб нишган нонларнинг юзи офтобдан ҳам иссиқ эди.

Қани энди жилдираб оқаётган шу ариқнинг лабига ўтириб олсангу, шу нондан бир саватини олдинга қуйиб қуйсалар, ҳеч қандай такалдуф булмаса, сувга ботириб еяверсанг, еяверсанг. Саватдан нон узилмаса, ариқдан сув. Тўйдим деганимда, ўрнингдан туриб бир керишиб қуйсанг, ҳеч ким сендан пул сўрамаса. Кейин новвойга: “Раҳмат, ака!” деса-да, йўлингга кетаверсанг.

Аммо бундай пайтларда биздай камсуқумларни ноннинг саховатли ҳидигина тўйдира оларди. Исиниш баҳонаси билан новвойхонанинг эшиги олдида ноннинг ҳидини ҳидлаб турар эдим.

Елкасига рўмол ташлаб, сағри кавушини чарви ёғи суриб ялтиратган, олтмишлардан ошган, лекин бир оз букчайган чол келиб бир рўмол нон олди. У остонадан чиқа туриб, менинг уст-бошимга бир қур синчиклаб қаради-да: “Ҳим-м. Отанг айлансин, болам, мана шу нонни кўтариб элтиб бермайсанми?” — деди.

“Хўп”, деб қўлидан тутунни олдим. Орқаладим. У олдин, мен кетин кета бошладик. Чол оёқ остида учраган қоғозларними, латталарними ҳассасининг учи билан аввал бир тигкилаб текшириб, кейин ердан олиб девор ковакларига тикиб кетар эди. Орқамда иссиқ нонлар. “Менга улардан бир бурда тегадими ё йўқми, ёки китоб ортилган эшакдай бебаҳра қолавераманми?” деб уйлайман. Чоли тушмагур шунча нонни нима қилади, ё тўйи бормикин, тўйга бўлса — бу нон кам, рўзғорга деса — куп. Бу одам қалайи саҳарлаб, товук кўноқдан тушмасдан қаёққа етаклаб кетаётибди? Нарироққа бориб, жарликка бурилдик, сув ёқалаб борар эдик. Чол майин овозли, жуда ҳам хушгап чиқиб қолди:

— Нима қилиб тонг азонда тентираб юрибсан, болам? Нима йўқотган эдинг?

— Даладан тушдим, ота.

— Ҳа, шундай бўлади, болам. Тошкентнинг тарифини еган чумчуқ, Маккатуллодан қайтиб учиб келади. Ота-онанг борми?

Гапни чузиб утирмаслик учун “улиб кетганлар”, деб қўя қолдим.

Шунақа бўлади. Ота-она деган мўрт келади. Ҳай, зарарсиз. “Яхши бузоқ икки онани эмибди”, дегандек, ўзинг эпчил бўлсанг, ота топиб оласан. Огаки топилади, она деган ўз оёни билан келади. Ишқилиб, катта Чорсудан омон-эсон утиб олибсан. Марра сеники. Ёмонлар кўпайиб кетган. Ҳа, шунақа. Оёқ яланг экансан, болам. Ундай деса, Маллахоннинг туяси ҳам оёқ яланглигича сўйилиб, шулоп ошига тушиб кетган, югурик оёққа кавуш топилиб қолар. Аввал оёқ омон бўлсин-чи. Ҳа, шунақа!

Мана, уруш бошланганига ҳам бир йилдан ошди, шундан буён ҳамма парсанинг пархи ошиб кетди, шундан буён пойабзалининг ҳам пархи кўтарилиб қолди, шунақа, болам. Пошшолар тинч яшаса, хотини талоқ бўладигандай, оқ пошшомизни айтаман-да, тишгина юрт сўраб, моржнини сб, ёмонларни дорга осиб, маржалар билан айш-ишрат қилиб ётавермайди-ми? Нимаси егинмайди, фуқароси бўлса хом гушгдай итоатли, миршабу полескалар қиличдай. “Ғус”, деса, тап-тайёр, ҳар беш вақт намозда эшопу уламолар ҳақиқа дуо қилишиб турибди, пулга зорикмайди. Жумлаи бою боёллар мададда. Тагин нима керак? Уруш қилиб, халоғиқни қириб, кесакка ҳоким бўладими? — чол ўз-ўзича жавраб, саннаб борар эди.

Мен ишдамалдим. Орадан бир оз жимлик ўтди. Ун-ун беш қадамдан кейин чол гингиллаб ашула айта бошлади:

— Отаси ўлмаган ким бор,
Онаси ўлмаган ким бор.
Бировнинг юргига бориб,
Мусофир бўлмаган ким бор?

Ҳай, машойихларнинг садагалари кетай. Отам раҳматли икки ҳаж қилган эдилар. Мени ҳам ўзлари билан кейинги гал олиб бордилар. Биз ҳам эй мусофирчиликларни бошдан ўтказганмиз, болам. Киши мусофир бўлмагунча мусулмон бўлмайди, деган эканлар азизлар. Ҳа, шунақа бўлади. Ўзинг қайси қишлоқдан бўласан?

— Учқўрғондан, — дедим энсам қотиб.

— Шунақа дегин, болам, мен учрамаганимда онангни Учқўрғондан курар экансан. Домла-помлага борганмисан?

– “Сүфи Олюёр”нинг¹ ярмисида қочганман.

– Ҳа, шунақа. Бай-бай, гашинг айни қизгин жойида қочган экансан. “Жаҳаннам”дан қочган экансан-да, а, болам?

– Ҳа, шунақа.

Чол “Сүфи Олюёр” китобининг “Жаҳаннам қасидаси”-ни куйлай бошлади:

Жаҳаннам узра бир кўприк эрур, оҳ,
Ушал кўприк Сирот отлиқ гузаргоҳ.
Қиличдан тез эрур, қилдин ингичка,
Пушаймонлар ўшал кун тушгай ичга.

Чолнинг қўлидан бир амаллаб қутулиш пайидан бўлиб:

– Ота, – дедим, – нонингизни бир оз ушлаб туринг, сув ичиб олай, чанқаб кетдим.

Чол сесканиб, чучиб кетди:

– А? – деди. – Сув ичамаи? Ичингда мой қайнаётибдими ё қазии-қарта едингми? Юравер, баччагар, ҳозир чой ичасан, э, тавба-ей, этим жимирилашиб кетди-я. Саратонда қўл ювишга эринасан киши-ю, кеч кузақда, тагин азонлаб, наҳорга, муздек қавс сувини ичар эмиш-а. Э, тавба-ей, отананг фозмиди, ҳароми? Шунақаям бўладими?

Чол мени койиб жавраб кетмоқда эди. Жар ёқасида хароба бир уйнинг эшигига келиб бурилди. Мен ҳадиксираб эшик олдида тўхтадим. Чол орқасига қаради.

– Ҳа, нега қоракашлик қилаётирсан, шунақа бўлади, болам, киравер.

Яна шубҳаландим.

– Ия! – деди чол. – Нега бузоқдек бақраясан? Бу ер қушхона эмас. Мадраса, мадраса. Шунақа бўлади. Чала қолган саводинг шу ерда чиқади.

Қўрқа-писа таваккал қилиб туғундан қорайиб кетган насок эшикдан энгашиб ичкари кирдим.

Ҳаммаёқ ачимсиқ, қўзни ачитадиған ҳидга тулган эди. Юқорида миёна рўзгорнинг самовари, уртача бир кир самовар қайнаб турар эди. Ердан икки қаричча кўтарилиган сўричада олти киши давра қуриб ўгирибди. Уртада манқалдонда олов,

¹ Эски мактабда савод чиққаннан сўнг ўқитиладиган китоб. Каттақўрғонлик Сүфи Олюёр деган шоир асари (XVII аср).

олов атрофида синиқ-мергик чойнаклардан уч-туртгаси терилган. Кучага аллақачон қуеш чиққан булишига қарамай, бу ердаги шишаси қорайган еттинчи чироқ пилпиллаб ёнмоқда. Куча томонга очилган туйнуқларга ёпиштирилган ёелик қоғозлардан сарғиш нур ғира-шира кирмоқда. Таралмаган сариқ соқоли юзини босган, кўш кўзойнакли, ўрга ёшли бир киши чироқ ёшида қалин бир китобни очиб ўтирибди. Қолганлари ҳар хил шаклда ўтириб уни қуршаб тингламоқдалар. Биз кириб боришимиз билан манқалдондаги чўғни оташкурак билан титиб ўтирган, ҳожи дўшпилик пучуқ бир киши қувониб кетди.

— Ана, Ҳожи бобомнинг ўзлари ҳам келиб қолдилар. Ўзларидан сўраб қўя қоламиз.

Китоб ўқиётган бошини кутарди:

— Ҳожи бобо, китобдаги бир масалага шубҳа қилиб қолдик. Абу Муслимий соҳибқирон билан Насири Сайёри Беордашти Хуросонда жанг қилганда ул жанобнинг бошларига-ку, Насири Сайёр тўқсон олти мишг ботмонлик гурзигарон билан урган эди. Шунда ул жаноб тиззагача ерга ботган эдиларми ёки белгачами? Бултурги ўқиган нусхамизда тиззагача дейилган эди. Бу йилгисида белгача, деб ёзилган.

— Тиззагача дегани тўғри, — деди Ҳожи бобо, — чунки қоидаи паҳлавонлик уч зарб бўлади. Биринчи зарбда таззагача, иккинчи зарбда белгача, учинчи зарбда елкагача. Назуанбиллоҳ, бир зарбда ул сакбачча жанобни белларигача ерга ботирган бўлса, иккинчи зарбда қулоқларигача ботириб, зўравонлик Язийд билан Марвониҳарда¹ қолар эди. Ҳа, шунақа.

— Фикри соҳиби хона, албатта, маъқул аст², — деди даврадагилардан қотмача келган қора бир киши.

Булар “Жангномаи Абу Муслими соҳибқирон”ни ўқимоқда эканлар. Ҳожи бобо нонни мендан олиб, самовар тагидаги бир сандиққа тахлади. Саккизта нонни бир патнисга қўйиб, ҳар қайси ноннинг устига бир кафтдан майиз, жийда солди. Кўтариб келиб, ҳар қайси одамнинг олдига туйларда тўққиз-тўққиз тортилгандай биттадан қўйиб келди, ўзи ҳам даврага кирди. Мен ҳали ҳам серрайганимча устунга суяниб турар эдим.

— Ҳей, — деди Ҳожи бобо, — деворга суяб қўйган куракдек нега серрайиб турибсан, амакиларингга салом бериб, бу ёққа чиқ, болам, ҳа, шундай бўлади.

¹ Шарқ адабиётида афсонавий рицарлар.

² “Уй эгасининг фикри тўғри”.

— Ассалому алайкум! — деб торгиниброқ юқори чиқдим. Ҳожи бобо ёнидан жой берди. Ҳалиги нонлардан биттасини менинг олдимга қўйди. Чой қуйиб берди.

— Нонни ушат, чойни ич, қумақайлик қилмай яхши чайнаб еябер, болам. Ҳаммаси ўзингники, ҳа, шунақа.

Бу ердагилар ҳеч қандай такаллуфни билмас эдилар. Ҳар ким ўз чойнагидан чой ичар, ўз нони билан майизини еяр, бир-бировига “олинг-олинг” йўқ эди. Ҳалиги форс тилида гапирган, кук салғали қотма, қора киши Ҳожи бободан сўради:

— Соҳиб, ин бача кист?

— Новвойликдан топиб олдим, шаҳримиздаги етим-есирларни кам санаб, ўзини ҳам шуларга қўшмоқчи бўлган бир бепадар. Оёқ-қўли эпчил, тили бурро, жағи бутун қуринади, хизматларингни қилиб юрар, — деди.

— Жуда маъкул, балли-балли, Ҳожи бобо.

Ҳамма Ҳожи бобони олқишлади.

Бу ер кўкнорихона — така эди. Демак, мен бу ерда гиёҳвандларнинг чой ташувчиси, чилим солувчиси, Ҳожи бобонинг югурдаги, фарроши бўлиб қолар эканман. Жой иссиқ, эрмак тўлиб ётибди. Ахир, бу шўрлик одамларнинг қай бириси эрмакдан қолишади. Нону чой ўз қўлимда, сал фурсатда бир-икки танга пул жамғарсам бўлади. Демак, Тошкентнинг қаттиқ қиши менинг учун чанада шувгандай тез утиб кетади. Ундан ташқари, мен шу аҳволда онамнинг олдига боролмас эдим. Қўлим бир оз пул-мул курсин, бирор нима орттириб уйга кириб борай, дедим.

Чой ҳали туталмаган ҳам эди, қотма, қора киши ўрнидан турмоқчи бўлди.

— Имрўз бозор, соҳиб, дўкона барвақт кушодан лозим аст, ба ман ижозат¹.

— Хуп-хуп, боринг, кечки обиёвфонга келарсиз, албатта?

— Албатта.

Мен боя диққат қилмаган эканман, у тумшуғи осмонга қараган кавушини кияётганда юзига қарадим. Икки қошининг ўртасида бухор тангадай қизили бор эди. У чиқиб кетди. Мен Ҳожи бободан сўрадим:

— Бобо, бу киши ким, ўзи қасерлик?

— Ҳи, — деди Ҳожи бобо, — энг аввал, ҳи, мен бобогина эмасман, балки Ҳожи бобоман, ҳароми. Ҳароми? Иккинчидан,

¹ Бутун бозор куни, тезроқ бориб дўконни очишим керак.

сен патисамистр эмассанки, бу ерга келувчиларнинг ким, ота-отасининг оти нима, касби қандай, ўзи қасрлик, ҳисоб бериб ўтирсам. Бу мусулмон ҳинди бўлади, болам. Пишавур шаҳридан, ўзи ҳиндининг саррофи. Унча-мунча судхўрлик ҳам қилиб туради. Шунақа. Ҳар қачонки ҳиндининг пули бир лакдан ошса, тилгани қиздириб манглайига босади-ю, қизил нишон қилади. Бунинг пули лак-лак, шаҳри Тошкентнинг қанчаки савдогари бор, ҳаммаси кўрқади, буни кўрганда дағилгайди, ҳаммаси бундан қарздор, болам, шунақа. Тур. Чилим сол. Кечгача яхши хизмаг қилиб мени тинчлатсанг, кавуш топтириб бераман.

Бу ер менга жуда ҳам фором келиб қолди. Хизматни аямадим. Ҳожи бобо ҳар гапта бир мақол уқийдиган эзма-роқ табиатли киши бўлса ҳам қули анчагина очиқ, бахиллиги йуқ, хусусан, ҳисобга пуноқроқ одам эди. Чунончи, у олтига нарсани кетма-кет санамоқчи бўлса, тўртдан кейин янглишиб кетар, дарров мени чақирар, бу жиҳати менга, хусусан, ёқар эди. Сарроф ҳинди менинг севганларимдан биттаси эди. У келганда, айниқса, менинг оғғим олти, қўлим саккизга бўлиб хизмат қилар эдим. Бунга сабаб икки нарса эди: биринчидан, у Ҳиндистоннинг ажойиб-ғаройиботларидан ҳикоя қилар эди. Чунончи, марварид кўчаларда сочилиб ётади. Ҳинд болалари кунгалагига марварид, ёқут солиб ётади, нон дарахтда пишади, одамлари беш юз ёшга кирганда мўйлюви чиқади. Ҳаммасидан шуниси қизиқки, эру хотин яланғоч юради. Қиш бўлмайди, қуй текин, она-болали фил тўрт танга ва ҳоказо, ва ҳоказо.

Бу гапларнинг бир қисмини мен чалакам-чатти болалардан эшитганим бор эди. Ич-ичимдан Ҳиндистонга бора олиш ҳаваси булоқдай қайнаб тошар, “оҳ, гузал Ҳиндистон”, деб кўяр эдим.

Иккинчидан, сарроф ҳинди жуда сахий эди. У Тошкентнинг йирик, дона-дона носини эмас, фақат Бухоронинг хокиносини чекар эди. Мен қасрдан бўлмасин ўша носни топиб, унга келтириб кўяр эдим. У:

— Баракалла, баракалла, — деб қўлимга нос пулидан ташқари, уч мири, бир танга чойчақа берар эди. Бозор кунлари кечқурун такага бир халта тилла тангаларни кўтариб келар, энг аввал менга битта аччиқ чой буюрар, сўнгра бир бурчакка ўтириб пул санар эди. Кўпинча саноқнинг ярмига борганда мудраб қолар, чўчиб-чўчиб уйғониб, чилим сўрар, паға-

пага тугун тарқатиб, яна саноққа тушар эди. Шундай пайтларда мен тепасида туриб, унинг давлатини ёмон кўздан сақлар эдим, уйқуси тишиб яна саноққа тушганда, билмадим, мўлжалдан кам келгани учунми:

“Мошооллю!” деб қўяр эди.

Хуллас калом, мен ҳинди саррофни ёқтирар элим.

Ҳожи бобо билан сарроф ҳиндидан ташқари, бу ерга келувчиларнинг ҳаммаси ҳам унча кўрс эмас, афюндаш сунгги пишпақни ҳисобламаганда, ҳаммалари ҳам хушгап, хушмуомала одамлар эди. Дунёда бўлиб турган ва бўладиган ҳаптамалардан суҳбатлар булар эди. Китоб уқиларди: унинг намунаси юқорида кўрсатиб ўтилди.

Мен бу ерга келганимнинг учинчи ҳафтаси уруш бошланганига ҳам бир йилу икки ойга яқинлашиб қолган эди. Урушнинг совуқ таъсири кўкнорихона — такага ҳам кириб келган эди. Гиёҳвандлар ҳам сиёсатдан гапиринадиган бўлиб қолган эдилар.

— Николаю фаранг бир томон, Гермон деган бир томон, тоза урушаётган эмиш. Гермон дегани олгита томонидан кўзи бор, қанотли бир тоифа эмиш. Оқ пошшонинг бир талай шаҳарларини ер билан яксон қилган эмиш. Айниқса, ўрмаловчи бир тўп чиқарган эмиш, бу тўпи аждар наслидан эмиш. Гермонга фақат Абу Муслим, Қаҳрамони қотил, Халифани Румдай соҳибқиронлар бас келмаса, бошқаси бас келолмас эмиш. Оқ пошшонинг аскарлари ўртасидан ола чиқиб: “Урушмаймиз, урушса пошшо билан вазирлар урушаверсин”, деб турган эмиш. Шу бебош аскарларнинг бошида Мастеровой деган бир полков турган эмиш...

Урушнинг қизиб бораётгани тўғрисида саёҳат қилиб юрган қишлоқларимда ҳам қулогимга чалинган эди, шаҳарга тушганимдан буён бу гап аниқ эканини билдим.

Шундай қилиб, сиёсат тўғрисида бораётган гап нима сабабдандир тўсатдан паррандабозликка айланиб кетар, ким қандай қилиб тўғри “аҳмоқ” дейишга ўргатганини, ким зағчани чакидахур қилганини, ким товуққа қичқирини машқ берганини, олатўғаноқ оғзидан тухум қилишини сўзлай бошлайдилар. Бир нафасда бу гап ҳам ўзгариб, “ер нега қимирлайди” баҳси бошланар эди. Хуллас, мен учун бу ер шикоят қиларли даражада зериктирувчи жой эмас эди.

Хизматларим Ҳожи бобога маъкул тушди. У ҳам ваъдасининг устидан чиқди. Уша пайтларда Тошкентда калонлар, ка-

вушларнинг нархи ошиб кетган эди. Оч-ялангоч косиб, камбагалларнинг топгани опорка бўлиб, ҳамма опоркага ўзини урган эди. Опорка дегани урушда ўлган солдатларнинг этигининг соғи эмас, паст бош қисми бўлиб, қайсидир пулга уч, жонкуяр ҳарбий идора буларни йиғар экан. Бу гапни Тошкентдан туриб эшитган аллақайси бой: “Киройи фуқаропарварлик бундай бўлади”, деб скорий поездга тушиб, урушнинг орқасига борган экан. Бир эмас, саккиз вагонни нақд пулга харид қилиб Тошкентга келтирибди. Ана шуни энди майда-майдалаб, ун жуфт, йигирма жуфтлидан якка қўл ямоқчиларга сотар экан. Ямоқчилар уни сеплаб, фуқарони қимматбаҳо калиш, кавуш ташвишидан қутултирар эканлар. Ҳожи бобом шу опоркадан музболтадайининг биттасини менга олиб берди.

Пайшанба, жума кунлари, айниқса, тақя гавжум булар эди. Тақянинг доимий йигирма-йигирма беш такжой мижозларидан ташқари, жура-жура бўлиб солма ош қилиб ейдиганлар, “иштаҳа очини учун”, “дилхушлик учун” бир-икки чилим, наша ҳам чекадиган ёш-яланглар келар эдилар. Булардан кўп қисми майда хунарманд, косиб йигитлар бўлиб, аҳён-аҳён бойвачча болалар ҳам кўриниб қолар эди.

Одат бўйича, ҳар чоршанба куни эрталабдан намозгаргача Ҳожи бобо менга дам берар эди. Шу куни Ҳожи бобонинг баъзи бозор-учар ишларига ёрдам бериб, қолган вақтлар ўз ихтиёрим билан бозор айланар эдим.

Ҳар ҳафта чоршанба куни кечгача менинг “ҳордиқ” куним — жума ҳисобланар эди. Эрта билан Ҳожи бобо кўлимга ярим танга уч мири жума пули бериб:

— Ма, болам, ўйнаб кел, барвақт қайт. Бокқолнинг маймунидек ким кўринганга ажува бўлиб юрма, почтачининг отидек ҳар бир дуконнинг олдида тўхтаб, аграйма, қассобликка кириб қолган бегона итдек кўринган билан ёқалашма. Ҳайитда қандолаг бозорига тушган қишлоқидек баднафс бўлма, кўринган нарсани олиб ея берма. Ҳа, шундай бўлсин, болам, шундай бўлсин.

Дарвоқе, ма, мана бу бир мирига Хўжа рўшнойдаги уста Толиб совунгардан бир қадоқ шам ола кел, ҳидлаб ол, сассиқ бўлмасин. Эрта жумаҳшанби, арвоҳларга ёкамиз. Сассиқ бўлса арвоҳлар ранжийди. Боравер, болам, боравер.

Ҳа, тўхта-чи, тамаки саройга ҳам туш, мана бу тўққиз пулни ол, ўша ерда бухоролик дукондор бор, бу пулга бухоро толқони носидан ола кел ҳинди амакинга, — деди.

– Пулни қўя беринг, носта ўзимда пул бор.

– Ҳм, – деди Ҳожи бобо, — “ҳар кужо пул аст онжо дил кушо”. Ҳинди сарроф билан урталарингдан қил угмаслигини биламан. Ҳиндига деганда пулни ҳам кераги йўқ. “Оладиган қулим берадиган”, деганлар. Шундай бўлади. Ҳу, жавдирамай кўзинг курсин. Бора қол. Ирғай қамчинга ўхшайсан-а, озодсан. Озодликка не етсин.

Ҳожи бобо тағин орқамдан алланималар деб жавраб қолди. Мен шаталоқ отганча кучага кетдим.

Бугун чоршанба – бозор кун. Тугри Мажжомининг орқасидаги ялангликка, қовун бозорига югурдим. Кеч куз бўлгани учун қовун-тарвуз демаганингиз тоғ-тоғ бўлиб уюлиб ётар эди. Мешкоблар ҳаммаёққа сув сепиб, салқин қилиб қўйган эди. Уч-тўрт жойига гарам-гарам ҳўл бедалар уйиб ташланган. Четан-четан қовун олиб келган деҳқонлар аравадан отни чиқариб арава шотисининг соясига газ бўйи оқуруғ қовунларни, хумчадек келадиган сарғиш, қизғиш қирқмаларни, думига пичоқ қўйиш билан тарсиллаб неча бўлакка ажралиб кетадиган қизил уруғ шакарпалакларни уйиб ташлаганлар. Қувадан, Марғилондан, Фарғонадан, Олтиариқдан четан-четан анор олиб келган деҳқонлар ҳам аравани лайлак қилиб, ҳар битгаси ҳандалакдек каттакон анорларни уйиб қўйибди.

Ўзим тенги битта саёқни топиб: “Ҳой, бола, отинг нима?” – дедим.

– Нима ишинг бор эди: отим Отабой, – деди.

– Битта қовун олсам, шерик бўласанми?

– Шерик булардиму пулим йўқ.

– Пулинг бўлмаса, бозорда нима қилиб юрибсан?

– Қовун гуширадиганларга ёрдамлашаман, салча, туйнак беришади.

– Йўлингдан қолма, сен менга тугри келмас экансан.

Кичкина битта қизилуруғни бир пақирга сотиб олиб, ёриб ея бошладим. Ўз бошингча ўз пулингга олиб, ўзинг ёриб еган қовунга не етсин. Ўзим эркакларнинг орасида яшасам ҳам, тақя деган жойга ҳўл мева кирмас эди. Афюн, таряк егувчи, кўкнор ичувчи кишилар ҳўл мевадан мушук сувдан ҳазар қилгандай ҳазар қилар эдилар. Кунлардан бир кун Ҳожи бобога қўярда-қўймай битта шафтоли артиб берганимда, озгина татиб кўриб:

— Ху, ҳароми, бунинг нима, шафтоли-шафтоли деганини нуми? Шафтоли деган нарса думалоқ сув булар экан-ку! Жуйжиб кетдим-а! — деб қулимга қайтиб берган эди.

Шунақа, гиёҳдонлар тақяларга ҳул мева, совуқ сув, олича, олҳирот, куксулгон, апор, сут, қатиқни сира йўлатишмасди. Бу меваларнинг ўзи у ёқда турсин, отини эшитганда сессашиб кетишарди.

Қовушни маза қилиб еб олдим. Энди икки донагина апор ҳам олай, деб мўсафид бир фарғоналик деҳқонга бир мири нул узатдим. Чол бўйи бастимга сиңчиклаб қараб:

— Апор егинг келдими, болам, пулиншти чунтагиншта солиб қўя бер, ҳали бай очганим йуқ, бай очишдан илгари чакана савдо қилмайман, — деди-да, иккита катта анорни олиб менга узатди. — Бирини узинг е, бирини укалариншта олиб бор, дуо қилсаларинг бўлди. Мозор босиб келган анор.

Чолга жуда ҳурматим ошиб кетди. Анча яхши гаплар ганирмоқчи эдим, бу гапларимни биттагина маъюслик билан айтган, “раҳмат, ота”, деган сўз билан тамомлаб қўя қолдим. Белбоғимни устимдан боғлаб, анорни қўйнимга солиб олдим.

Қовун бозордан чиқиб эски капшон олдида утиб кетаётиб бугун Эски шаҳар бозоридаги қоровулларнинг бошлиғи Раҳматулло саркорга кўзим тушиб қолди.

— Ие, ука, — деди у, — катта йигит бўлиб қолибсан-ку! Мирза акам омон-эсон юрибдиларми?

— У киши ўлиб кетганлар.

— Эй, яттанг, ҳа, майли, худо раҳмат қилсин. Онанг омон-милар? Нечта бола қолдиларинг?

— Онам сог-саломатлар, мен, яна учта сиңглим бор.

— Бай-бай, ёш қолибсанлару.

У қўйинини кавлаб битта ориқ бедана олиб берди.

— Ма, буни турга солиб боқ, уткир сайроқи чиқади.

“Раҳмат”, деб уни ҳам қўйнимга солиб қўйдим.

— Олазарак бўлиб турибман, ука, йигитчилик курсин, басма-бас ўйшаб, Қорабой тожикнинг бели чиқиб кетди, аравага солиб мошфуруш табибникига олиб кетишган эди. Келмай турибди. Шунга хавотир олиб турибман.

— Нима қилиб бели чиқди?

— Агторликдаги бойваччалар билан катта қанор тула йигирма пуддан оргиқ кўзмуңчоқни аравадан ёлғиз ўзи кўта-

риб саройга олиб кираман, деб бслини чиқариб қўйибди. Бопваччалар билан бас уйшаб буладими? Нима қилса ҳамки, камбағални майиб қилиш пайдан.

Эски шаҳардаги қоровулларнинг аксарияти тожиклардан булар эди. Булар расталарни пойлар эдилар, кучаларга сув сепар эдилар ва савдогарларнинг, ҳанноғларнинг, дукондорларнинг арава-арава келадиган юкларини орғиб-тушириб берар эдилар.

Раҳматулло саркор эл-юрт ўртасида обрўга эга. Деганидеган, сулҳ-салоҳтик кишиларнинг бири эди.

— Буш булганишда ҳовлига кел, укаларинг билан ўйшаб кетасан, — деди Раҳматулло саркор.

Хайрлашиб маҳкама томон йўл олдим. Кўмир саройига қараб кетаётганимда қулоғимга карнай-сурнай овози эшитилиб қолди. Ёш-яланг болалар ўша томонга югуриб борар эди. Чорсунинг ўртасида иккита тахта аравада Юнатовнинг циркчилари тўхтаб жар солар эдилар. Бир араванинг устида иккита сурнайчи, битта карнайчи, битта дўмбирачи. Ҳар хил қалпоқлар кийган, бетларини бўяб, узун-узун қизил бурун қўйган, сариқ-сариқ пагила сочли, ой, юлдуз нуسخа олабайроқ тўнли масхарабозлар, бир қарич келадиган қизил лабларини тиржайтириб, ҳар хил масхарабозлик курсатмоқдалар.

Биттаси тухумни оғзидан ютиб қулоғидан олади, биттаси бурнининг катагидан лента сугурятти.

Иккинчи аравада бир рус хотин тург-бешга лайча кучукларга кичкина кийим-боншлар кийгизиб:

“Люблю, люблю, Мамажон,
Люблю, Мамажон.
Акушкадан қараган,
Люблю Мамажон.
Истаконда чой ичган,
Люблю, Мамажон”,

ашуласига ўйнатяпти.

Учинчи араванинг устида битта чала яланғоч хотин почаларига пистон қадалган иштонини куз-куз қилиб, турли мақомларда қўл-оёқларини ўйнатяпти. Битта полвон икки пудлик қадоқ тошлардан туртгасини бирин-кетин осмонга ирғитиб илиб олиб ўйнаятти. Бир киши давранинг ўртаси-

да гижинглаган отни олдинги оёғини кутартириб салом бердиригги.

Ҳаймага таниш булган Рафиқ масхарабоз:

— Ҳой, билганлар билсин, билмаганлар бошқаларга айтсин. Саргия халқининг эски таниши Юпатовбой ва у кишининг қизлари Майрамхон кумир саройига от уйини қурдилар. Билетлар бир миридан биттангагача. Кен қолинг, армонда қоласиз! — деб қичқирар эди.

Сурнайчи-карнайчиларнинг олдида биринчи қаторда томоша қилиб турар эдим. Шу тобда анор егим кеб қолди. Қўйнимдаги анордан биттасини олиб, ёриғидан иккига ажратиб икки қўлим билан сиқиб, том иштаҳа билан ейишга тушдим. Серсув қайанорнинг шарбатлари энгагимдан тирқираб оқиб кетмоқда. Нима учундир карнай-сурнайнинг овози аввалгидек шаҳдам эмас, виқиллаб чиқар эди. Пуфлай бериб лунжи пуфақдек шишиб кетган кекса кўса сурнайчи “ғийқ” этиб сурнайни тўхтатди-да, елкасидаги рўмолни олиб оғзини, лунжини артди.

— Ҳой, қизталоқ бола! — деди.

Кимни чақираётган экан, деб аланглаб қарадим.

— Сенга айтяпман, — деди у мени кўрсатиб, — даврадан чиқ, анорингни бошқа ёққа бориб е!

Мен билмас эканман, карнайчи билан сурнайчининг олдида анор, кўксултон, олхўри, тоғолча, сузма-қурт каби нордон нарсаларни еб булмас экан. Буни кўрган карнайчи-сурнайчиларнинг оғзидан сулакайи оқиб, пуфлай олмай қолар эканлар.

Битта масхарабоз келиб, мени туртиб даврадан чиқариб юборди.

Уйин ҳам тугаб қолган эди. Жунаб қолдим.

Сочим ушиб, елкамга тушиб кетгани учун олдирмоқчи эдим. Маҳкама мачитининг тагида кўчага эски бир кир қизил лунжи осиб қўйган сартарошхонанинг эшигига бориб тўхтадим. (Сартарошхоналар маълум булсин учун кўчага вивеска ўрнига лунжи осиб қўйиларди.) Сартарошхонада уч-турт киши бор эди. Биттасининг икки чаккасига иккитадан туртта зулук солиб қўйилган эди. Бир кишининг икки чаккасида қортиқ. Қортиқ дегани ҳукиз ёки сигирнинг шохидан ичини уйиб ташлаб икки томони тешик қилинган бир асбоб. Бу билан сартарош бош оғриғи кишиларнинг чаккаларини тилиб, устига қортиқ қўйиб қон олар эди. Икки чаккасига

қортиқ қўйилган киши баайни ҳўкизга ўхшарди. Бу икков пастаккина эшакка — скамейкага ўтириб бөнларини қўйи солган ҳолда ихрар эдилар. Мўйсафид сартарошнинг ўзи бир кишининг жағ тишини суғуриш билан овора эди. Чолнинг кўзи менга тушиб қолди.

— Ҳа, бола, соч олдирмоқчимсан? Бир пақир туради. Пулинг борми?

— Ҳа, бор.

— Булмаса, қараб турма, маҳкаманинг ҳовузида яхшилаб ишқалаб сочингни ивитиб кел.

Сартарошлар ҳамма иш қўлидан келадиган “доно” кишилар эди. Улар соч-соқолни қириб қўйишдан, соқол-мўйлов буяшдан ташқари, табиблик ҳам қилар эдилар. Хафақон — бош оғриқ булганларнинг томиридан қон олиш, зулук солиш, қортиқ қўйиш, тиш суғуриш, сургу дори бериш ҳам буларнинг вазифасига кирар эди. Айниқса, болаларни хатна қилиш сердаромад ишлардан ҳисобланар эди.

Бизга ўхшаган ёш-яланглар сочимизни олдирмоқчи булганимизда, бошимизни ҳўллаб ишқалаб ўтиришга ҳафсалалари келмай, сочимизни ивитиб келишни ўзимизга буюрар эдилар. Маҳкама ҳовузига кириб бошимни ҳўллаб, қиртишлаб ишқалай бошладим. Обдан меъёрига етти деганда, сартарошхонага бордим. Уста тиш оғриғининг тишини суғуриб булган эди. У бечора бир чеккада вой-войлаб ўтирар эди.

Уста яна банд. Бир мўйсафид кишининг мўйловини қайчилаб қўймоқда эди. Кўзи билан менга “ўтириб тур” дегандек, бир курсичани кўрсатди.

— Бошингни ишқалаб тур, сочинг қуриб қолмасин?

Навбат менга келди. Уста бир кир қизил лунгини бўйшимга солди. Бошимга қўл тегизиб: “Яхши ивитмабсан-ку, баччағар!” — деди-да, сопол обдастандан қўлига сув солиб узукли қўллари билан бошимни ишқалай кетди. Худди теримни шилиб олгудай бўлди. Айниқса, сартарошхонанинг қашқа пашшасини айтинг. Шилинг поча-оёқларимни шунақа узиб чақадики, дод, деб юборасан киши.

Кейин уста шапалоқдай пакки устара билан чаккамдан иш бошлади. Устарани ҳар бир тортганда бошимдан арра юргизаётгандай, ўрнимдан ирғиб-ирғиб тушар эдим. Уста: “Қандай бесабр боласан, жим ўтир!” — деб койиб қўяр эди. Бошимдан бир-икки жойини қирқиб ҳам олди шекилли, пахта ёпиштириб борар эди.

Соч олдириш қисмига етганда сарроқлик — эгар-жабдуқ растаси томонидан қийғос туполош өвөз кутарилиб қолди. Бугун оломон уша томонга югуриб кета бошлади. Мен ҳам лунгини иргитиб ўрнимдан күзгалдим. Уста баримдан ушлаб:

— Пулимни бериб кет, бу ер Салмон покнинг дастгоҳлари, у кишини алдаб бўлмайди, болам, кал бўлиш, бошга мойхурак тошиш, темирутки — ҳаммаси Салмон покнинг ҳақларини еганликдан бўлади, — деди.

— Устара, қайроқ, лунгининг ифлослигидан эмасми? — дедим.

— Тил теккизма, шум бола!

Саргарошнинг ҳақи — бир пақирни бериб, шоша-пиша оломон кетидан сарроқлик томонга югурдим. Бир томони сарроқлик, бир томони саҳҳоб — китоб бозор, бир томони вофурушлик — оёқ кийим бозори, бир томони ногора бозор, бир томони пичоқчилик, намат бозор, жиққамушг оломон билан тулган эди. Одамларнинг биқини тагидан, ораликлардан ўтиб, якка чорбозорнинг ўртасидаги ялангликка сирғалиб борар эдим. Бозор ўртасидан утадиган жангтоҳ сувининг кўприти устига келганимда:

“Олиб чиқинди, олиб чиқинди, ана бадбахт Ҳожи, қўшмачи Ҳожи!” — деб бақирган овозлар эшитила бошлади. Кўзим ногора бозорининг даҳанасига тушди. У ерда қўш тавақали, кўк мойга бўялган бағдодий эшикдан бир неча норғул йигитлар хишчадан келган хушсурат фўрум, қора соқол-мўйловли, Хигой жужунидан бешмат камзул кийган, белига пуштиранг шойидан белбоғ боғлаган, соатининг тилла занжири кўкрагининг ўнгидан чапга қараб салқа осилган, амиркон маҳси-кавушли, чамандагул дўшили қирқ ёшлардаги бир кишини судраб чиқар эди.

Ҳовли ўз замонасининг машҳур яллачиларидан бўлган Ойна яллачининг ҳовлиси бўлиб, бу фўрум киши унинг эри — Раҳмат ҳожи эди. Халқ уни “қўшмачиликда” айблаб оломон қилиб ўлдирмоқчи эди.

Судраб чиққан йигитлардан тўрттаси уни чалпак қилиб кутардилар. Кейин ситтаб-ситтаб тортиб, ногора бозорининг оқовадан боғқоқланган кучасига бир қон дондек иргитиб олдилар. Ҳожи ерга жуда зарб билан тушган бўлишига қарамасдан, ўрнидан күзғалиб тура олди. Оломонга ўнг қўлини кутариб:

— Ҳой, мусулмонлар, ҳой, халойиқ! — дея олди, холос.

Уттиз ёшлар чамасидаги қора туридан келган яғриндор бир қассоб йигит кела бир калла уриб, орқасига чархналак қилиб йиқитди. “Ур, номард қўшмачини!” деган овоз ҳаммаёқдан кутарилди.

Оломон Ҳожининг оёғини судраб чорраҳанинг ўртасидаги майдонга олиб тушди. Ғазабга келган халойиқни ҳеч қандай қудрат тўхтата олмас эди. Ҳожига қўли ета олган ёки ета олмаган ҳар бир мусулмон ишқилиб бирор мушт уришними, бирор марта тепишними, савоб деб билар эди. Арининг ишига чўп суққандай чуввос тўполон ичида ҳеч ким ҳеч кимни танимас эди. Ҳамманинг диққати ўртада ётган Ҳожининг ўлакрасида эди.

Ҳожининг бутун кийим-бошлари лойга, қон-қушга беланиб кетган, пошнаги этикларнинг зарбилан уйилган кузлари, эзилиб кетган жағлари таниб бўлмас ҳолга келган, баданида соғ жойи қолмаган, жонини аллақачон ҳаққа топшириб, бир халта гушга айланган эди. Шундай бўлса ҳам оломоннинг ғазаби ҳали таскин топмаган, уриш давом қилар эди.

Мочаловнинг яёв, отлиқ миршаблари атроф-атрофдан келиб халқни тарқатмоқчи, ҳуштаклар чалиб тартибга чақирмоқчи, осмонга ўқ узиб халойиқни чўчитмоқчи бўлса ҳам бефойда эди.

Ярим соатдан мулроқ вақт ўтгандан кейин халойиқ ўз-ўзидан тарқала бошлади. Унда-бунда қолган тўп-тўп одамлар бир-бирларидан ўсмоқчилаб, ҳеч гапдан хабарлари йўқдай: — Узи нима гап, кимни оломон қилишди? — деб суриштирган бўлар эдилар.

Ваҳоланки, текшириб кўрганда, биринчи муштни урган киши шуларнинг ўзи бўлиб чиқар эди.

Асли воқеа бундай бўлган экан: Раҳмат ҳожи шу йил ёзда Фарғонага саёҳатга борибди. Ҳаммага у ўзини бой киши деб таништирибди, уйланмоқчи бўлганлигини арз қилибди. Шунда уни марғилонлик бир косибнинг Латифахон деган, эри улган қизига уйлантириб қўйишибди. Бир неча кун Марғилонда тургандан кейин хотинини кўч-кўрони билан Тошкентга олиб келибди. Латифахонни ўз уйига олиб бормасдан илгари кагта хотини Ойша яллачига ялиниб-ёлбориб:

— Жон хотин, йигитчилик, бир аҳмоқчиқ қилиб шу ишни қиларга қилиб қўйдим, беш-олти кун орзуим қонгунча турганимдан кейин яхшилик билан юртига жўнатиб юбораман.

Унгача сен менинг “синглим” булиб тур, мени шарманда қилма, ундан кейин то улгунимча бир итинг булиб хизматингни қилишга тайёрман. Майли, улгуржироқ пул топсанг, иккинчи боришда сени ҳам ҳажга олиб бораман. Дунёларни томоша қилиб, гуноҳларимиздан пок булиб қайтамиз. Жон хотин, шарманда қилма, оёқ ювган сувингга чой қайнатиб берсанг ҳам ичаман, — деб илтижо қилибди.

Ойша яллагчи бу сузларга пук учиб, “хуғ”, деб қуя қолибди. Кейин Раҳмат ҳожи марғилонлик хотинини уйига етаклаб олиб келибди. Бу ерда ҳам кичкина бир маълум ош қилиб берибди. Орадан кунлар ўтибди, ойлар ўтибди. “Янги ёрни курганда, эскидан кечмоқ керак”, деганларидек, Ойша яллагчига қис қарамай қўйибди. Ҳатто Латифахоннинг олдида уни камситиб, ҳар хил ифлос хизматларни ҳам буюрадиган булиб қолибди.

Бу муомалалар, албатта, секин-секин Ойша яллагчининг сабр-қосасини тўлдирди борибди. Кунлардан бир кун эри Раҳмат ҳожи уйда йўғида у Латифахонни олдига чақириб:

— Менга бир оз қулоқ беринг, Ойимпошша, сиз ўзингиз шундай соддамисиз ёки марғилонликларнинг ҳаммаси шундай содда бўладими? Келганингизга уч ойдан ошди, ҳали ҳам ҳеч балони сезганингиз йўқми? Ҳожи акангиз менинг акам эмас, менинг эрим бўлади, сиз менга келиноғи эмас, кундош бўласиз. Бу уйнинг бутун рўзғор харажати менинг елкамда, эрингизни бойвачча қилиб қутуртириб қўйган ҳам мен бўламан. Мен Тошқаннинг донғи чиққан яллагчисиман. Туйларда, ҳашамларда шоғирдларим Саври яллагчи, Фотма яллагчи, Рисол яллагчилар билан бирга бориб тонг азонгача уйнаб, ялга айтиб, муқом қилиб, хушомадгуйларга узига ярашув жавоб бериб, бойваччага бойвачча қилиқ, косиббачага косибча қилиқ кўрсатиб, юзимизни ерга суриб тилангандай булиб беш сўм-ун сўм орттириб келаман. Ана шу яллагчиликнинг нулидан эргинамиз Раҳмат ҳожи бунчалик эррайим булиб юрибди. Наҳотки шуни сезмаган бўлсангиз.

“Шериклик ошни ит ичмас”, деганлар, айланай, пошша-хон. Мен-ку эрсираб кетаётганим йўқ. Агар истасам, қадамимда юзтаси топилади. Не-не дангиллама меҳмонхоналар Ойша-хонга мунтазир. Пешонаму икки бетим, энгаким ёпиштириладирган ўн сўмлик тиллоларга тўлиб кетади¹. Битта қийғир буйин

¹ Тўй-базмларда яллагчиларнинг бети, юзига бойлар олгин танга ёпиштириб, “мукофот”лар эдилар.

қилиш билан осмондаги қушни овлайман. Менинг учун гап пулда ҳам эмас. Эрда ҳам эмас. Сиз ён эканеиз, сизга раҳмим келятти. Гапингизга қараганда ҳамиятли, ҳимоятли, беш вақт намозни қанда қилмайдиган мусулмон бир косибнинг қизи экансиз. Ҳожи сизни ҳаром қилмоқчи. Ҳожи сизни Тошканинг катта пулдор бойваччаларига қўшмоқчи. Бир кечалигингиз учун у эллик сўм оладими, юз сўм оладими — унинг иши.

Ўзингиз марғилонликсиз, Фарғонадаги сой бўйини билсангиз керак. Сизни ҳам Ҳожи акангиз “сой бўйи” қизларига айлантириб қўймоқчи. Ҳушёр бўлинг, Латифахон, ошпоққинам. Яна ихтиёр ўзингизда, — дебди.

Ойша яллагининг бу сўзларини Латифахон ҳанг-манг бўлиб тинглабди. Юзлари бўздай оқариб, юпқа лаблари титраб кетибди.

Сўз тамом бўлиши билан у кар қилинган беданадай довдираб, ўрнидан турибди. Ўз уйига кириб ярим соатлардан кейин бошида паранжи, қўлтиғида бухча билан чиқиб келибди:

— Раҳмат, Ойша опа, ақлимни киргиздингиз, кўр эканман, ман энди Марғилонга кетаман. Нимаики қилган бўлсам, билиб ўтган, билмай ўтган гуноҳларим учун кечиринг. Мен юртим — Марғилонга кетдим.

Иккалалари ўпишиб, кучоқлашиб, кўз ёши қилиб хайрлашишибди.

Орадан беш-олти минут ўтар-ўтмас Раҳмат ҳожи уйга қайтиб келади. Латифани тополмай, Ойшадан сўрайди.

— Латифа қани?

— Латифа сени ташлаб Марғилонга кетди. Уша ердан туриб сендан талоқ хати сўрар экан. Мен кундош билан туролмайман, — дебди Ойша яллагини.

— Сен айтиб қўйганмидинг?

— Мен-ку, айтганим йўқ. Аммо эл оғзига элак туғиб бўлмайди. Ойни этак билан ёпиб бўлмайди. Мингта одам кириб чиқадиган эшигимиз бор, биттаси эмас-биттаси айтгандир.

— Иш расво бўлибди. Кетганига қанча бўлди?

— Беш минут ҳам бўлгани йўқ. Ҳали ҳам илдам юрсанг, орқасидан етиб оласан. Марғилон паранжилик, қўлтиғида бухчалик хотин ўтдими, деб сўрасанг, ҳамма айтиб беради.

Ҳожи ҳеч қаёққа қарамасдан алпонг-талпонг кучага чиқиб кетибди. У суриштира-суриштира қассоб бозорнинг этагида Латифахоннинг орқасидан етибди.

— Тухта, Латифа!

— Тўхтамайман, қўшмачи!

— Нима деясан, манжалақи?

— Қўшмачи деяман. Минг лаънат Ҳожи деган исми-
га, шўрлик пешонам курсин. Дод! Мусулмонлар!!

Булар сан-манга бориб қолишибди. Ўткинчилар, қассоблар
буларни ураб олишибди. Ишнинг чатоқлигини пайқаган Ҳожи
уйга қараб қочибди. Уртада қолган Латифахон воқсани тўланган
кишиларга оқизмай-томизмай ҳикоя қилиб берибди.

Бир йилдан ошиқ охири кўришмаган урушнинг кунда-
лик ваҳимасидан асабийлашиб қолган халойиққа баҳона то-
пилган эди. Оломонга оломон қўшилди. Растаю бозор одам-
ларга лик тўлди. Ойша яллачишнинг уйидан Раҳмат ҳожини
олиб чиқиб оломон қилинган юқорида баён қилиб ўтибди.

Миршаблар Ҳожининг улигини майиз саройга олиб ки-
риб, устига буйра ташлаб қўйдилар. Полиция бошлиғи Мо-
чалов ва унинг югурдаклари қанча изғисалар ҳам Раҳмат
ҳожининг аниқ қотилини, бирор гувоҳини тополмадилар.

Латифахон қасрга кетди, уни ҳам билмас эдилар.

* * *

Кун намозгарга яқинлашиб қолгани учун бозор-раста-
ларда одам сийраклашиб қолган. Мен ҳам Ҳожи бобонинг
буйругини бажариб бир қадоқ эмас, бир қадоғу чорак яхши
шам, бир мирига ҳинди саррофга атаб толқон пос олдим.
Яна ўша ердаги ғариб-ғураболарга мендан бозорлик бўлиш
учун уч пақирга ярим қадоқ нашмак ҳолва олиб, такияга қараб
кега бошладим.

Худди таңдир бозорнинг оғзи, Бадалмат думанинг ҳам-
момига келганда рўпарамдан Расулмат ғузафурушнинг ўғли,
уз маҳаллам, қадрдон дўстим Туроббой чиқиб қолди.

— Ҳа-ҳа-ҳа, — деб кучоқлашиб кетди. — Вой-буй, тирик-
мисан, хумлар, Тошкентга қачон келдинг? Онанг бечора сани
ўлди деб аза очмоқчи бўлиб турувди. Шунақа меҳринг қаттиқ
боламисан?

— Гапларинг тўппа-тўғри, ўртоқ, лекин уст-бошимни
кўриб турибсан. Шу аҳволда қандай қилиб уйга кириб бора-
ман. Келганимга бир ҳафтгача бўлди (ёлгонни худонинг ўзи
кечирсин). Хўжайишим қули очик, сахий одам кўринади.
Яна бирор ҳафталарнинг ичида уст-бошларимни тузатиб олол-

сам, уч-тўрт танга пул ортгирсам, укаларимга уни-буни олиб борсам, дейман. Лекин еепдан битга итгимосим шуки, мени кўриб қолганингни ҳеч кимга айтиб юрма. Келгуси ҳафтага, албатга, ўзим бораман, жон уртоқ. Онам, укаларимнинг аҳволи қалай? Маҳаллада нима янгиликлар бор?

— Онанг, укаларинг яхши, — деди Туроббой, — тоғанг қарашиб турибди. Маҳаллада нима ҳам янги гап булар эди. Салимбой суфи отанинг эркак эчкиси туғди. Ҳуснибий лахтакфурушлиқдан синди. Мачитдаги олача жойнамозни ўғирлашиб кетишди. Куп одамлар: “Исмат девонанинг чопони шундан”, деб ўйлашапти. Зиёд ога кўр бўлиб қолди. Лапарининг ёнига яна лапар қушилди.

Хом терини ийласанг ултон бўлур,
Нафсини тийган киши султон бўлур.

Шунга ўхшаган бўлар-бўлмас гаплар-да, оғайни. Дадамнинг ишлари яхши. Ғўзанинг нархи ошиб кетган. Бир калла кунжара икки тангага чиқди. Қолган гапларни маҳаллага борганда эшитасан.

Бир ҳафта кутаман, майли. Келар шу бугун маҳаллага бормасанг, кўрганимни ҳаммага айтиб юбораман. Энг аввал ойингга, ундан кейин ўртоқларга айтиб шармандангни чиқараман. Дарвоқе, хўжайининг ким, нима иш қилади?

— Уни ҳозир айтмайман.

— Бачча тушдингми?

— Тур-эй, отангнинг гўрига... Узинг бачча бўла қол, қошқузинг келишган. Дорбозга шогирд тушдим.

— Дорбозга шогирд тушган бўлсанг, духоба шиминг йўқку. — Иккаламиз хахолашиб кулишдик.

— Айтгандек, Омон қаёқда? — деб сўрадим.

— Икки ойча бурун бир аҳволда бўлиб қайтиб келган эди.

У келиб сенинг тўғрингда тоза ҳам бўлар-бўлмас гапларни гапирди. Барибир, ҳеч ким ишонгани йўқ, “худо урсин, каломулло урсин”, деб қасам ичса ҳам ишонмадик. Ҳозир унинг иши йирик. Абдулла қорақошга шогирд тушган, уйига сув ташиб, от боқиб юрибди. Оёғида Абдулла акам берган эски хром этик, белида саллоти камар. Пиёнбозорга, хўжайинининг олдига ош ҳам олиб бориб туради. Урисча сўкишларни ўрганиб олган. Дадаси Турсунбой аканинг дукони босиб қолган эди, йигит-яланглар ҳашар қилишиб, тузатишиб бердик.

— Яхши, яхши. Қолганини ўзим борганимда билиб оларман. Ҳозир шониб турибман, — дедим.

Қўлтигимдаги беданани олиб Туроббойга узатдим.

— Ма, ўртоқ, мана буни турқовоққа ташлаб қўй, жуда ўткир сайроқи чиқади. Тумшуғини қара, парини қара, маржонини қара.

Туроббой беданани қўлига олиб қулоғига гувиллаган бўлди. Яна бир марта текшириб кўриб:

— Ие, бунинг макиён-ку! — деди.

— Шунча далада юриб макиён билан туллакни мен ажратмай, сен ажратасанми, аблаҳ! — дедим, лекин кўнглимда шубҳа бор эди.

Ўткинчи бир йигитни тўхтатиб:

— Мулла ака, шуни кўриб беринг, шундан сайроқи чиқадими, йўқми? — дедик.

У йигит беданани қўлига олиб кўрди:

— Ҳа, бунинг болаларидан сайроқи чиқса чиқар, лекин ўзидан чиқмайди, — деди.

Демак, макиён экан. Сирғи бой бермай, Туроббойга:

— Бўпти, олиб кетавер, ошга босарсан, — дедим.

Туроббой макиённи қўлига солди. Хайрлашиб ажралишдик.

Ҳожи бобо, унга иқтидо қилиб турган гиёҳвандлар намоз аср ўқиб турганларида такага кириб бордим. Дарров шамни, ҳолвани, носвойни, анорни бир чеккага қўйиб, чилимнинг сувини янгилаб, сархонасини тозаладим. Самовар, чойнакларни артиб, куракча билан куллариини олиб челақка солдим, елкамда сочиқ, қўлимда супурги, ҳеч нима кўрмагандай, хизматда қоим турганимда намоз тамом бўлди.

Ҳожи бобо:

— Ҳа, етим тойлоғим, қайси гўрларда бесару сомон йўқолиб кетдинг. Етимнинг отаси кўп, деганлар. Ҳа, шунақа. Битга-яримта ота топилиб қолдими? Ҳу, мулойим шупурги бўлмай, гермоннинг ўқига учиб кет!

— Зовол вақтида қарғаманг! — деди гиёҳвандлардан битгаси.

— Ўзбошимча-да, ўзбошимча! — деди Ҳожи бобо.

— Хуш, бозорда нима аломат-қийматларни кўрдинг?

— Ойша яллаганининг эри Раҳмат ҳожини халойиқ оломон қилиб ўлдириб юборди, Ҳожи бобо, — дедим.

— Ие! — деди Ҳожи бобо. — Ўзи ҳам кузга яқин, хушрўй бесоқоллардан эди. Ҳай, майли, худо раҳмат қилсин. Халқ

оломон қилган бўлса, “шаҳиди аъло” қаторида кетади. Бундайларга дўзах ўти ҳаром. ҳм... шунақа.

— Қани, батафсилроқ гапириб бер-чи? Ие, сочингни ҳам олдирибсан. Эрон подшоҳи Аҳмадали кал подшога ўхшаб қолибсан. Суратиши курганман. Хуш, гапир!

Мен биттага унта қўшиб, тамом ваҳима аралаш оломон воқеасини сўзлаб бердим. Менинг гапимда ярим пошпо Эски шаҳарга икки лак аскар туширди. Етмиш бир марта халойиққа қараб ўқ отилди, деган гаплар ҳам бор эди. Тўққизта хотин боласини чала ташлади. Кукалдош мадрасасининг битта мезанаси қийшайиб қолди, сарроқликни Мочаловнинг миршаблари талади. Хотин ҳаммомда чўмилаётган хотинлар ҳаммаси додлаб кўчага ялангоч чиқди, деган гаплар ҳам бор эди.

Бир соатдан мулроқ гапирдим.

Шу ҳикоя сабаб бўлди-ю, Ҳожи бобо менинг гуноҳимни унутиб юборди. Ҳикоя вақтида секин-секин кечки кайф учун йиғилган тарёкийлар ун-ун икки кишига борган эди. Ҳинди сарроф намоз асрдан сал ўтар-ўтмас саройдан қайтган эди. Бутун унинг чехраси очиқ. Менинг ҳикояларимни тушунсатушунмаса, “мошооллю-мошооллю”, деб эшитиб ўтирар эди. Бир неча тарёкийлар менинг ҳикояларимдан ўзларидан кетай деб қолдилар, баъзилари ҳозиргина еган афюнлари эсларида йўқ, яна устама афюн еб олдилар. Келувчиларнинг баъзилари оломон воқеасидан хабардор ҳам эдилар. Улар ҳам менинг гапимни тасдиқлаб, ёнига қўшимча қилар эдилар.

Кўкнорилар жамоатчилиги айбни гоҳ яллагичга, гоҳ Раҳмат ҳожининг ўзига, гоҳ марғилонлик хотин Латифахонга, гоҳ бетизгин, бебош оломонга, гоҳ Мочалов ва миршабларнинг бепарволигига кўяр эдилар.

— Тўғри, — деди кўш кўзойнакли мулла уста Мирсалим, — баъзан англашилмовчиликлар ҳам бўлиб туради. Чунки, угпан йили Занги ота сайилида шундай бир воқеа бўлди: сумбуланинг ўрталари, жума кун эди. Ҳазрати пирим Занги отанинг сайилгоҳига Майманаю Мафсарадан, Ироқу Бадахшондан, Эрону Турондан, Ҳиндию Рум, Чинимочиндан, яъни жумлайи жаҳондан зиёратчилар йиғилган, Тошкангимизнинг эса бешикдаги боласигача кўчиб чиққан. Одам боласи мўр-малаҳдек ер-кўкни босиб кетган.

Намоз жумага азон айтилиб қолди. Одамлар катта хонақоҳнинг саҳнини ва унга қўшилган атроф майдонларни шамалоқдек эгаллаб, намозга тайёрланиб турибдилар.

Ҳамма имомга иқтидо қилиб “оллоҳу акбар” дейилиши билан намоздап кечикиброқ қолган бир банда олдинги сафга ўтиб кета туриб ўртароқ сафдаги бир тапишининг киссасидан ярмидан кўпи чиқиб, тушиб кетай деб турган буз ҳамёнига кўзи тушиб қолади. Шу ҳамёни меҳрибончилик билан киссасига ичкарироқ солиб қўймоқ учун қўл уради. Буни қаторда турган яна бир мусулмон кўриб қолиб намозини бузиб: “Дод, мусулмонлар, хонақоҳга кисавур оралади”, — деб бақиради ва ҳалиги шўрликнинг ёқасига ёпишиб мушггай бошлайди. Мачитдаги имом бошлиқ ҳамма мусулмонлар ҳам намозларини бузиб, ҳалиги паррихтани дўшпослай кетадилар.

“Ҳой, ҳой, тухтанг, ўзи нима гап”, деганга кулоқ солади-ган одам йўқ. Ҳаш-паш дегунча ўлакса қилиб, мачитнинг саҳнига олиб чиқадилар, бу ерда ҳам кузига қон тулган оломон шўрликни ура кетади, ўлдириб хотиржам бўлгандан кейин:

— Ўзи нима гап, нима қилди, ким бошлаб урди, ким ушлади, кимнинг ҳамёни, — деган гаплар чиқа бошлайди.

Кейин ҳамён эгаси ўртага чиқиб:

— Биродарлар, бу менинг дўстим эди, ўғри одам эмас эди. У менга меҳрибонлик қилмоқчи, осилиб қолган ҳамёнимни киссамга солиб қўймоқчи бўлган эди, бечорада гуноҳ йўқ эди, — дегани билан булар иш булган, энди фойдасиз эди.

— Маца бу тикка жаннатга боради, — деди Ҳожи бобо, — ҳа, шунақа, бесўроқ, беистоқ жаннатга тушиб кетаверади.

— Шариатимиздан айланай, мусулмончилигимиздан айланай, ҳимоятимиздан, ҳамиятимиздан айланай, оломондан айланай. Ана шундай мусулмон ҳамиятлик оломон бўлганда, ҳаммамиз ҳам эшигимизни баралла очиб ухтай берсак бўлади. Бирорга ўғри ёки қўли эгрининг ҳадди бормикин, бир мусулмоннинг мулкига, номусига таадди қилса. Оломондан ўргилай, — деди гиёҳванлардан биттаси, — ёмонлар жазосини торгсин.

Энг охири ҳукм — замонанинг бузуқлигидан, подшоҳларнинг потинчилигидан, фуқаронинг бузилиб, беҳаё бўлиб кетганлигидан, ор-номус барбод бўлиб, хотинлар, ёш болалар қўлдан қўлга мол бўлиб сотилаётганидан, хуллас калом, шариати Мустафонинг оёқости бўлиб, назардан қолаётганлигидан, охирзамон яқинлашиб қолганлигидан, ҳазрати Исо кўкдан тушиш вақти келаси ҳафтага қолганлигидан, Халифай Рум томонда Добатул арз чиққанлигидан, Хитой томонда якка

кузлик яъжуж-маъжужлар хуружга келганлигидан, Эроннинг ярмини ер юлганлигидан, ўзимизнинг Топшкентда, Тунроққўрғондан “бачажини” чиққан эканлигига келиб тўхтади.

Сўзни келган ерида тўхтатиб, Ҳожи бобо имом бўлган ҳолда намозшом ўқишга қўзғалдилар. Мен унғача чойнакларга аччиқ қилиб чойни дамлаб, мапқалдонга териб қўйдим. Чилимга тамаки босдим, ўртадаги чироқни ёқдим. Катта патнисга ҳар кимнинг ўз насибаси бўлган биттадан обинон, икки чақмоқдан қанд, бир кашдан қора майиз қўйиб чиқдим.

Намозшомдан кейин мижозлар ўз ерларида тартиб билан утирдилар. Мен ҳар қайсиларининг олдига бир чойшакдан чой, биттадан ниёла, нон, қанд, майизларни қўйиб чиқдим. Ҳожи бобо ҳар кишининг ўз моятига яраша қоғозга ўралган “дори”сини қўлларига бериб чиқди.

Туртга кўкнорининг олдига битта тоғорачада устига чит румол ёпилган эзилган кўкнорини олиб келиб қўйди. Уларга бир патнисда нон, майиз, чой қўйилди. Улфатчилик бошланиб кетди.

Бай-бай-бай, буларнинг гиёҳдан сўнги хушчақчақ суҳбатларига қуюқ солсангиз. Гиёҳдан илгари бир-бирларига тушиз қараш қилиб ўтирган, худо урган зикна, битта майизнинг ярмиши бировга раво кўрмайдиган, улганининг кунидан эришиб намоз ўқиган бу махлуқлар энди тамом очилиб кетганлар.

Биттаси хаёлидаги боғи бўстониши мақтайди, биттаси давлатини санаб ҳисобига етолмайди, бир-бириши уйига таклиф қиляпти: “Оёғингизнинг тагига қуй сўяман”, дейди. Бир-бирларига чой узатишган, нон суриб қўйишган, қора доридан пашша қапотидайини узиб, бир-бирларига узатишган. Шунчалар меҳрибон, шунчалар хушмуомала, шунчалар мулойим бўлиб кетишганки, асти қўяверасиз.

Мен пойи-шиёда хизмат қилиб турибман. Тиқ этган чойнак бежавоб қолмайди. Ўша замониёқ мапқалдондан буруннинг қонидек қуюқ Кузнецов чойлар етказилиб турибди. Мендан, айниқса, ҳинди поччам хурсанд.

— Мошоолю, бачам, мошоолю. Бисёр мамнунам. Имруз бозор буд, корам дунвор, ҳисобам нотамом, ҳа майлаш, нардо, як қалён. (Бутун бозор эди, ишим қийин бўлиши, ҳисоб қилолганим йўқ, эртага қиларман, чилим келтир.)

Сархонага учга чўт қўйиб яхшилаб шишитдим. Бозордан келтирганим қоғозга ўроғлик посни ҳам олдим.

– Мана, соҳиб, қалён ҳам тайёр, се лаҳчайи гули нор.

– Боракалло, боракалло, бачам.

У чилимни “хурр-хурр” қилиб чуқур-чуқур икки-уч тортиди, ўзи ҳам зур, Қаршининг тамакиси эди. Элитди шекилли, рапги учиб, кузини олайтириб, зурга:

– Об биёр, об биёр, – деди.

Бир пиёла муздек сув олиб келиб бердим. Қуллари қалтираб бир-икки қултум ичган бўлди. Бирпас тепасида турдим, ўзига келди. Қоғозга ўроғлиқ посвойни бердим:

– Ба шумо носи Бухорий ҳам биёварда будам.

– Боракалло, бачам, боракалло!

У сарроф халтасини кавлаб, битга ярим сўмлик сулкавой чиқариб берди.

– Ин мукофот, аз Ҳожи бобо пинҳон кун.

– Хул.

Чилимни бошқаларга навбат билан тутиб чиқдим.

Икки хўроз қичқиргунгача суҳбат давом қилди. Ҳожи бобо дўконнинг измини менга топшириб, ичкарига кириб кетди. Гиёҳвандлар тарқалди.

Сарроф ҳинди билан қўш кузойнакли мулла уста Мирсалим одаги бўйича такада ётиб қолишди. Мен ҳам чироқни “пуф” этиб учуриб, ўз жойимга чузилдим.

Эртаси пайшанба эди. Бугун жума оқшоми, келувчилар кун бўлади. Барвақт туриб, катта самоварга олов ташлаб юборганман. Ҳаммаёқ сугурилган, сидирилган – озода. Мулла уста Мирсалим бир бурчакда якка ўзи бомдод намозиши ўқиб олди. Узоқ вақт ўтган-кетганларнинг, ота-онасининг, энди уладиганларнинг арвоҳига, шулар орасида ўзининг ҳам арвоҳига фотиҳа ўқиб бўлгандан кейин:

– Чойинг кургур қайнадимми? – деб сўради.

– Жағиллаб қолди.

Янги обинон олиб келишга чиқиш керак эди. Ҳожи бобо дастгоҳни ташлаб чиқиб кетишга ижозат бермайди. Уста Мирсалимни юборишга аниқша қиламан. Ҳайтовур, Ҳожи бобонинг ўзи чиқиб қолди.

– Нонга борганинг йўқдир?

– Пул ташлаб кетмабсиз-ку.

– Ҳа, шунақа.

У ёнчиғини кавлаб, икки тапга пул олиб берди.

– Орқа-ўнгини қараб ол, куйган, хомсиз бўлмасин. Озгина ушатиб еб ҳам кўр, хамири ачитган бўлмасин. Нимани

қулинга тутқазсалар, кўзга ургандек кўтариб келаверма. Салмоқлаб кўр, чуғи офирроғидан ол. Уруш бўлгани билан, нархнаво ошгани билан новвойхоналарни ер ютиб кетгани йўқ.

Рўмолчани елкага солиб, новвойликка қараб югурдим. Тонг азон бўлишига қарамасдан, бир тўда оч ола-қура итларни эргаштириб, эски Капшон томондан Маллажипни жавраб келар эди.

— Туя биттанга — қани биттанга, туя минг танга — мана минг танга.

У бигга лайча кучукни “Пошшоҳон” деб чақириб:

— Ҳамма подшоҳлардан ўзинг дурустсан, ҳеч ким билан урушмайсан, урушган билан ишинг йўқ... — деб гапира кетди.

Менга кузи тушиб қолди.

— Ҳой, бола, бери кел, “Пошшоҳон”нинг думидан ўн!

Малла девонанинг қилиқларини томоша қиламан, деб анча йўлдан қолдим.

Мен нон олиб такяга қайтиб келганимда Ҳожи бобо аллақачон қайнаган самоварнинг тагида уймалашиб юрар, мени фикрини кутар эди.

— Ҳа, ҳароми, нон учун Тўйтепага бориб келяпсанми, мунча ҳаялламасанг? Обке!

Такяда хўрандалар етти-саккиз кишига етиб қолган эди. Ҳаммасининг моясига яраша егулик-ичгулигини улашиб чиқдик. Ҳамма кайфини қилиб, чой ичишга овора бўлган вақтда мен секин чой, қанд турадиган қутичани очиб, ундан кеча олиб келган пашмак ҳолвани олдим, учга бўлдим. Катта бир бўлагини Ҳожи бобонинг олдига, бир бўлагини ҳинди саррофнинг олдига, бир бўлагини уста Мирсалимнинг олдига қўйдим. Ҳожи бобонинг кузи ярқираб кетди.

— Буни қаердан олдинг, баччағар? — деди.

— Ўзингиз берган жума пулларни йиғиб юрган эдим, кеча олиб келдим.

— Баракалла, одам бўласан, болам. Ҳар бир нарсани тежаш, бугунингни эртага захира қилиб қўйиш яхши фазилат. Шундай қилган одам тез бой бўлиб кетади. Ҳа, шунақа, бор, биринг ўн бўлсин.

Сарроф билан уста Мирсалим ҳам ғоят мамнун бўлишар.

Кундузи одатдагича ўтди. Аммо пешиндан кейин намоз асрга яқин бирин-кетин кўп таниш, нотаниш мижоз хўрандалар йиғилишди. Ичларида такяга янги келган косиббачча-

лар ҳам бор эди. Булар солма ош қилиб, бир чилим, ярим чилим тақба~~с~~ қилиб кетувчи ёш-яланглар эди. Булар келганда менинг бозорим жуда чаққон бўлиб кетар эди. Булар бир тийин, икки тийин, беш тийиннинг юзига қарамай, чойга, понга, ўтинга, туз, қалампирга ортиқча пул тулаб кетар эдилар. Албатта, мен уларни уз чунтагимга қайириб олар эдим. Бундан гашқари, ошдан, шўрвадан қолган овқатлардан “чой-хоначи болага”, яъни менга насиба атар эдилар.

Одми кунлар бундай ёғлиқ ош, ёғлиқ шўрвалар менга қасрда эди? Шундай жума оқшоми ва жума кунлари такянийи ҳақидан ташқари уз чунтагимга бир сўм, олти тангагача ишлаган вақтларим бўлган. Йигирматалаб қозон қайнагандан кейин, “бир капдан берса тўйгизади, бир муштдан берса улдиради”, дегандек, тўпланиб қолар экан-да.

Бугун такяда яхши савдо бўлган эди. Ҳожи бобонинг қулига йигирма бир сўм қирқ тийин нақд пул топширдим. Ҳожи бобонинг оғзи қулоғида. Хуфтон намозини ўқиб бўлганларидан кейин ҳам такяда етти-саккиз чоғли одам қолган эди. Ҳожи бобо жуда ечилиб кетди. Кеча мен олиб келган шамлардан тўрттасини тўрт бурчакка ёқиб, ҳар қайсисининг тағида бир калимадан қуръон ўқилган. Бир чеккада мулла уста Мирсалим қўш кўзойнагини бурнининг устига кўндириб, кир, бурама болиш устига “Жангномайи Абу Муслими соҳибқирон” деган мўътабар бир китобни қўйиб олган. Гумбурлатиб ўқиб турибди. Қолган гиёҳвандлар уни давра олиб Абу Муслимнинг қаҳрамонликлари тўғрисидаги ваҳималарни тингламоқдалар. Тасаннолар, офаринлар айтмоқдалар. Уқийш давом этарди:

“Алқисса, андин кейин Маймана томондан, Куҳи даман этокидан гард пайдо бўлди. Гард аросидан етмиш икки парокотайи алам, нишонан етмиш икки минг байроқдори жаррожар, ҳаммалари ҳафт жўш пўш эрди ва Майсара томондан ҳазрати соҳибқирони Абу Муслими Хуросонийнинг паҳлавони гардан кошонлари мисоли садди Искандардек саф боғлаб турар эдилар. Ҳазрати соҳибқироннинг олтин чопқон Зумрад тахтлари узра ливойий Муҳаммадий – байроқ Хуросоний парварафшон бўлиб турар эрди.

Ниқобдор ёғийлар сафидан бир ҳафт жўш кийган паҳлавон аргумоққа маҳмиз бериб майдонга жавлон уриб кирди. Отиний туяғи чачағигача ерга ботар эрди. Етмиш икки боғ-

монлик гурзийи-гармонини бошидан чарх уриб айлантириб ниқобни юзидан дарбар айлаб айтдиким:

— Эй Абу Муслими гўсолапараст, эй биёбоний Хуросоний, билсанг билгил, билмасанг мендурман Насри Сайёри беорким, бугун бу маъракаи жангда димофингдан димор чиқаргаймен.

Ва ҳазрати Абу Муслим ҳам гайратларига чидай олмай, Кўхтоғ исмли бўз отларига сувора бўлиб, ул малъуннинг садди роҳини тўсдилар. Ғазабларидан ҳар битта мўйлари кийимларидан нишгари обдордай тешиб чиқиб кетган эрди.

Кела Насри Сайёрнинг камар бандидан “Ё Али” деб азот кутариб, муборак бошларидан етти маротаба айлантириб-айлантириб осмонга отдилар. Ул нопокнинг вужуди бир ош нишгунга қадар кўздан ғойиб бўлиб кетди. Баъдаз муборак қўшларини кўкка қилиб тутиб олдилар. Ерга омон қўйдилар ва дедиларким: “Эй Насри Сайёр, минбаъд Хуросонийлар шаънига бундай беодоблик қилмагайсан”.

Насри Сайёр у жанобнинг рикобларини ўпиб, тавба-тазаррулар қилди ва имон келтирди”.

Хулласи, бу жангнома шу хилдаги ваҳима гаплар билан тўла эди. Аммо эшитувчилар бу ваҳималарни ғоят ҳаяжон билан тинглар эдилар.

Ҳикоят ушбу ерда тухтаганда Тиконлимосор маҳаллалик Аҳмадали сўфи кўз ёшларини артиб:

— Киройи мардоналик бу бўлибдур. “Мард майдонда” дегани бу бўлур. Ҳозирги замоннинг урушлари маҳзи номардлик. Бехосдан турган кишини милтиқ билан отмоқ, тинч аҳолининг хонадонига тўп қўймоқ, осмонга хайрипилон чиқармоқ — буларнинг бари номардлик — бу кофирнинг иши, — деди.

Бу гапларни ҳамма “балли-балли”, деб тасдиқлади. Ҳинди сарроф ҳам “мошоолло, мошоолло”, деб маъқулади.

Нима десангиз денг, бу ерда яна ойлаб туриб қолиш мени зериктирар эди. Уфқ кўк гумбази билан ўпишган ям-яшил қирларда букалакли бузоқдек шаталоқ отиб юрган бир бола келиб-келиб хумга қамалган юмрондай бўлиб қолса, албатта, зерикади-да. Бундан ташқари, биронга тенгқуринг бўлмаса, сирдошинг бўлмаса, эшитадиган гаплар сарроф ҳиндининг абоси — кийимидай бўйи бошингдан бир газ ошиқ гаплар.

Зерикар эдим, эрмаклар қидирар эдим. Ҳожи бобонинг кузакда сақлаган тулраклари кеч кузак “чучут” чиқариб қолди.

Ҳожи дунпили Султон пучуқ такада боқиб юрган каклик гил-гиддай бонлади, бироқ бу жониворлар ҳам менга ўхшаш бириси ёқ Тайгай тоғнинг баланд ёнбағридан, иккинчиси Қўшироқ тепаинг қуюқ пичанзорларидан ажралган тутқунлар бўлиб, эрмакликка узоқ чидаш беролмас эдилар. Менга эса ҳеч қутилмаганда тўсатдан бўладиган ҳодисалар, чунончи: мўрчанинг қозони ёрилиб, бир-икки киши ўлгандай олам ҳодис воқеалар, ажойибхонанинг йўлбарси бушаб кетиб, атторликдаги Вали ҳожи акага човут солгаидай саргузаштлар, ҳеч бўлмаса Ҳиндистон чангалзорларидаги саёҳатлар, арслои билан олишув, қирқ кўзли илолларнинг бўйинини чопиб ташлаш, ўргатилган ёввойи одам, каркидон-гимсоҳларни мишиб юриш — мана шунақанги фавқулодда воқеалар ёқар эди.

Бу ерда нима бор: тонг азондан икки товуқ ўтгунча пинакка борган, мусичадан ҳам хароб гиёҳвандлар, уларнииг узаро мингир-сингир, пойма-пой, тасаввурдан узоқ ҳикоялари. Тағин ҳам ўз тоқатимга ўзим ҳайрон қоламан. Нима қилиб юрибман? Бу ердан тезроқ силжишга мўлжал қилиб қолдим. Аммо икки нарса кўнглимда “ҳали вақт эрта” дегандай бўлар эди. Биринчидан, Ҳиндистон саёҳатига етгудай пул жамғарганим йўқ. Ҳалигача ҳинди саррофнинг саховатидан, Ҳожи бобонинг қўли очиқлигидан, ошхўр косиб бойваччаларнинг мурувватидан, унча-мунча янглиш ҳисоб билан уриб қолганларимдан йиққаним учта беш сўмлик, битта ўн сўмлик тилла, иккита сўлқавой, қолганлари танга, чақалардан иборат. Мен пулим бир меъёрга етиб, тиллага алишса бўладиган даражага етганда ҳинди саррофга топшириб йириклаштириб олар эдим. Бу сирни у билар эди, мен билар эдим, худо билар эди. Жамулжами йигирма етти сўму икки танга пул эди. Олтинларимни яқтак қўйлагимнинг ёқа баҳасининг орасига тикиб яширганман. Қолганларини Ҳожи бобонинг сонол туңдонига солиб, такадан эллик қадамча нари — ариқ лабидаги қари тол тагига кўмганман. Ҳаммаси ҳам пешона тери.

Иккинчидан, Ҳожи бободан жавоб сўрасам, жўнликча бўнатиб юбормайди, чунки хизматларим унга ёқиб қолган, қўлини совуқ сувга урдирмай қўйганман. Бинобарин, бирорга қилгилик қилиб ҳайдалишим керак. Мен ҳалигача чўл қурбақадай ювош. Ҳожи бобонинг ижозатисиз ўз қавагимдан бошимни чиқарганим йўқ.

Бу ҳафтани миям пишмаган режалар билан банд бўлгани учунми ёки маъюслик, етимлик, уйимни, ошна-оғайниларимни согинганим учунми жуда ювош, муте ва фармонбардор ўтказдим. Ҳар галгидек шўх-шатир “шум бола” бу ерда йўқ эди. Бу ҳолатимдан Ҳожи бобо анчагина ташвишга ҳам тушди шекилли, ҳинди бўлса, ундан бешбаттар.

Сешанба кунини Ҳожи бобо мени меҳрибончилик билан чақириб:

— Болам, бу ган-ку икковимизнинг ўртамизда қолсин, тагин худо уриб анави “қора” си қурғурдан тотиниб-югиниб юрганинг йўқми? — деди.

— Қораси нимаси?

— Биз ейдиган “қорахон” бор-ку, ушани айтяпман.

— Узим гиёҳвандларнинг аҳволини куриб юрибман, Ҳожи бобо, мен бу заҳарни оғзимга олмайман, тепамда худо бор.

— Баракалла, болам, ҳа, шунақа бўлсин.

Ҳожи бобо елкасидаги рўмон билан кўзини артиб, ёнчилигини кавлаб шапалоқдай битта бир сўмликни қўлимга тутқазди.

— Бу эртага бозорли пулинг, жула хурсанд қилдинг, болам, ташвишда эдим, тагин бировнинг туғидек боласини нобуд қилиб қўйдимми, деб қўрққан эдим.

Пулни ёнчиққа яшира туриб:

— Бу томондан хавотир олманг, — деб қўйдим.

— Уйнаб-кулиб, таралангни тортиб юравер. Сенга “чурқ” этадиганинг боши ўнта.

Кечаги кайф-сухбатлардан кейин сарроф ҳинди ҳам Ҳожи бобо синғари меҳрибончилик билан ёнига чақирди:

— Инжо биё, бачам, чи тавр ҳасти, бемор нести? (Бери кел, болам, аҳволинг қалай, касал эмасмисан?)

— Шукр, соғман.

— Ба чи паришон менамойи? (Нега паришон кўринасан?)

— Бо таралдуди саёҳати Ҳиндистон паришонам (Ҳиндистонга саёҳат қилиш таралдуди билан паришонман), — деб ҳазиллашдим.

Ҳар иккаламиз кулишдик.

— Мошоолю, сафари Ҳиндистон дори? (Ҳиндистонга сафар қилмоқчимисан?)

— Ҳа, шундай.

— Сафар бо машаққат. Ҳиндистон дур аст. (Ҳиндистон узоқ йўл, қийин.)

— Ҳимматим балад.

— Офаринг, мошоолдо.

Ҳиндининг ҳам ҳиммати тутиб кетиб, сарроф халтадан битта беш сўмлик тилга олиб берди.

— Гир, гир, бачам. Мен оила ва бача падорамки, давлати маро сарф кунанд, ҳақ таоло садақаро дўст дорад. (Мана буни ол, болам, менинг оила, бола-чақам йўқки, шунчалик давлатимни харажат қилишса, худо садақани яхши кўради.)

Бугун унги ёнбошим билан турган экашман, олти сўмлик бўлиб қолдим. Ювоншликнинг, маъюсликнинг фойдаси шунчалик катта экашлигини билганимда бошдан шунақа қилар эдим. Ярим оқшомгача ўзимдан-ўзим ишшайиб, ичимда давлатларимни санаб, қувониб хизмат қилдим.

Чоршанба кун эрта билан Ҳожи бобо қўлимга икки тапга бериб:

— Болам, гир эгиб бориб, пош олиб келиб бер, хумларга сув тўлдириб қўй, беданаларнинг донидан, сувидан хабар ол. Кейин сенга жавоб, бозорни томоша қилиб, уйнаб, таъбиш хоҳлаганда қайтиб кел. Лекин кечя қолма, болам. Ёмон кун, замон ёмон.

Пулни олиб, югуриб бориб пош олиб келиб бердим. Хизматларини бажо келгирдим. Ҳожи бобо қистаб қўймади, бирга утириб чой ичишдик. Кейин бозорга қараб равона бўлдим.

Хаста Уккошанинг тагида қаймоқ бозор бўлгучи эди. Бирор товоқ қаймоқ олиб, битта обинош билан еб олиш ҳавас бўлиб қолди. Қаймоқ бозорга кириб у косадан ялаб кўриб “аччиқ” деб, бу косадан ялаб кўриб “суяқ” деб юрсам, бир бурчакда икки хурма қатигини ерга қўйиб маҳалладаги оғайниларимдан тегирмончи Абдулла ваванинг укаси, Иброҳим полвоннинг ўғли Убай утирибди. Тура кучоқлашиб кўришиб кетдик. Уган чоршанба Туроббой билан бўлган суҳбатдан, минг хил суроқ-истаклардан кейин, ёлгон-яшиқ гаплар билан кутулдим. Эндиги масалага ўтдик.

Мен қаймоқни еб бўлгуча у қатиқни сотадиган бўлди. Кейин кўмир саройга тушиб томоша қиладиган бўлдик. Морожний сўмиз, балиқ сўмиз. Юпатовнинг от уйинига киримиз. Кажавога тушамиз. Дурбин сурат кўраимиз. Ялла қилиб уйнайдиган бўлдик.

Убай қатиқнинг пулидан ишлатмайдиган бўлди. Узида уч мири бор экан. Қатиқни арзон-таровга сотиб, тагин пулни ишлатиб қўйса, келишайисидан балюга қолар экан. Етма-

ганини мен қўнадиган бўлдим. Беш тийинга ярим қаймоқ-доп қаймоқ, икки тийинга битга обинон олиб, бир чеккада чунқайиб қаймоқ ея бошладим. Убай ҳам қатиқларнинг икки хурмасини битгангага сотиб юборди. Кагга пул. Ёнимга келиб, қолган қаймоқни у ҳам ейишди.

Чорсунинг оғзига чиқиб Убайнинг хурмаларини Қорабой қассобнинг дуконига қўйдик. Ўзимиз тушови ечилган тойчоқлардай озод эдик.

Бугун бозор куни. Вақт чошгоҳга яқинлашиб қолган. Кучалар ғоятда гавжум эди. Кўмир саройга кираверишда сомон, саксовул, кўмир ортилган туялар қатор бўлиб, бўйишларида жаранг-журунг кўнгироқлари билан йўлни тўсиб турар эди. Туяларнинг бути орасидан ўтиб, баъзиларини чўчитиб, маҳкама ариқнинг кўприги устига келдик. Бир томонда олам-жаҳонни тутатиб, бир ифлос ошхонада балиқ қовураб эдилар. Кир стол устида Сирдарёнинг белдан йўгон лаққа балиғи чўзилиб ётибди. Сузма халғалай очиқ кўзларини панша талаб ётибди. Бир томонда саҳтиёнфурушлар.

Биз булар орасидан ўтиб бордик. Кўмир сарой майдонининг ўртасида кўку оқ брезентлардан қурилган Юнатов от ўйишининг каттакон баҳайбат гўмбази турар эди. Унинг олдидаги тахтадан ясалган баланд сўрида карнайчи, сурнайчи, дўмбирачи, бир неча масхарабозлар. Буларнинг орасида Рафиқ масхарабоз ҳам бор. Улар турли ўйишларни кўрсатиб, оломонни от ўйишига чақираб эди.

— Аттагинанинг, кўксултоннинг вақти эмас-да, Убай.

— Кўксултон нимага керак бўлиб қолди?

— Сурнайчиларнинг олдида бориб карсиллатиб есанг, оғзи калава-калава сув очиб, сурнайини чалолмай қолар экан. Уттан ҳафта рунарасига келиб анор еган эдим, худди шундай бўлди.

Иккаламиз кулишдик.

— От ўйинга кирамизми?

— Йўқ, кирмаймиз, — деди Убай.

— Нега?

— Биринчидан, қиммат, иккинчидан, Майрамхон деган яланғоч чиқармиш, мен яланғоч хотишлардан қўрқаман. Отнинг ўйнашига қизиқмайман. Уйимизда от бор, дадам чавандоз. Ҳар қанча от уйнатганда бизнинг улоқчилардек ўйнатолмайди. Узим минг марта кўрган томончага биттангадан тўлашга аҳмоқ пул йўқ.

– Мен ҳам бир марта курганман, булади, – дедим.

Рафиқ маехарабоз ёғоч сӯрида отзига арра қишқ тўлдириб гугурт чақиб “оташ хўр-эй, оташ хўр”, деб олов пуркаб турса ҳам кирмайман. Чунки ичкарида ҳам шуни курсатади-да.

Морожний стани бордик. Мен қизил морожний олдим. Убай сарифидан. Тўққиз пуликдан олдик. Тарелкага солиб берди, ёғоч қошиқча билан маза қилиб саяётташимда тамом бўлиб қолди.

Кумир саройидаги почтанинг ёнига дор қурилган экан. Дор ҳали бошланмаган. Лекин атрофда давра қуриб утирган одамлар кўн эди. Бу ерда ҳам карнайчи-сурнайчи, думбирачи. Иккита қизиқчи ёғоч оёқда алмойи-алжойи уйинлар қилиб, айланиб юрибди. Шулардан биттасини кокилик дўшисидан танийман. Ака Бухор.

Убай билан маҳаллага боргандан кейин биттадан ёғоч оёқ қилиб олишга аҳд қилишдик. Ёғоч оёқда юриш унча қийин эмас экан. Ундан кейин бошинг ҳаммадан баланд, девортомдан қараб қуни-қўшнилариинг хоҳлаган қизи, келин-кеватларини куриб кетаверасан.

Убай:

– Қорнимизни тўйгазиб олмаймизми, нухатшўрак емаймизми? – деди.

– Қўйсанг-чи, ҳозиргина қаймоқ пон едик-ку. Бунинг ўрнига дурбин сурат курамиз, – дедим.

Илҳом самоварчининг укаси кал Иброй дурбин сурат курсатар эди. Иккита сурат кўриш бир тийиндан. Бизни таниди. Қўшни маҳалла бўлганимиз учун ҳар бештасини бир нақирдан кўрсатишга рози бўлди.

Иккаламиз иккита дурбинни олиб кўра кетдик. Кал Иброй тепамизда мақтаб, тушунтириб турибди:

– Мана бу Фаранг подшоси Қайсари Рум, хотини билан кўча айланиб юргани, мана бу халифаи Рум Султон Абдулҳамид сохий. Ана София масжидига намоз жума ўқитани келганлари. Извошинг олдида гадоёлар садақа сўраб ўраб олиб турибди. Мана бу Афғон амири Султон Абдураҳмон. Мана бу Ҳиндистон маликаси, Фаранг подшосининг қизи, фил саёҳатида чапгали Мозанларонни айланиб юрибди. Мана бу Мақатуллода ҳожиларнинг Арофатга чиқиши. Мана бу оқ пошшо ҳазратларининг энагалари – Валентина Фёдоровна. Бу киши яқинда ичбуруғидан вафот қилганлар. Эй, сартопо, сартопо, томоша қилаверинг!

Икки пақирдан саккиз тийин тулаб, унгадан йигирмата сураат кўрдик, дунёнинг у чеккасида-бу чеккасига бориб келгандек маза қилдик.

Кўмир саройидан ҳам ҳафсала пир бўлиб, мум бозорга чиққанимизда, маҳкама томондан қаландархонада тупроқ ялаб ётган Миттихон турамнинг қаландарлари безанжир айиқлардай, маст туялардай талқин ўқиб, растани бошларига кутариб келар эдилар. Биз ҳам эргашиб кетавердик. Қаландарлар Мажжомига қараб кутарилдилар. Мажжомининг орқасида гўза бозорга туташ ерда катта бир яланглик бор эди. Бугун шу ялангликда Тошкентнинг, Тошкентнинггина эмас, бутун Урта Осиё музофотининг воизи Кўса маддоҳи ваъз сузлаши керак экан. Қаландарлар Кўса маддоҳнинг жарчилари экан.

Қаландарлар анчагина йигилиб қолган халойиқнинг олдида саф бойладилар. Бирортаси ҳам ўтиргани йўқ. Ҳаммалари узун-қисқа ҳассаларига суяниб, “хув-хув-хув”, деб тебраниб турар эдилар. Қаердандир ўрталикқа бир курси олиб келиб, унинг устига бир пустиак ташланди. Курси ёнига табуретка келтирилди. Унга бир чойнак чой, пиёла, нон, қанд қўйилди.

Бир нафасдан кейин давра уртасига малла тўшли, бошида кага оқ салла, жияк ёқа кўйлакли, паст бўйли, семиз, қулида ҳасса тутган, оқ юзли, соқол-мўйловсиз юзлари буришган саксон ёшлар чамасидаги бир чол келиб чиқди. У қиблага қараб курсига қаландарларга рупарама-рупара ўтирди.

Қаландарларнинг олдида яна елкасига оқ ридо ташлаган, енгилгина яктак кийган, шилинг почка кавуш кийган гирдак оқ саллали иккита муллабачча тақлид: бириси қора чўққи соқолли, бириси ёшроқ, икки киши келиб кирди. Улар Кўса маддоҳнинг “дўст тортувчи” шогирдлари эди.

Кўса маддоҳ бир пиёла чой қўйиб томоғини ҳўлаб олгандан кейин ўрнидан туриб, ҳассасини белига қўйиб аста-секин синчиклаб даврани айланиб чиқди.

Биз шу пайтда одамларни йириб-ёриб олдинга ўтиб олган эдик. Кўса маддоҳ қайтиб уз ўрнига борди. Қулини юқори кутарди. Хирилюқ овоз билан давра атрофидагиларга мурожаат қилди:

— Халойиқ, ибтидоий аввал тикка турмай жой-жойларингизга ўтиринглар. Тик турмоқлик, паузан биллю бутпарастларнинг тошдан қилинган худоларига хос хислатдир!

Ҳамма гув этиб ўтирди. Биз ҳам ялпайиб саватдек жойни эгалладик. Ҳалиги иккита муллабачча тақдид “дўст тортувчи” шогирдлар хипча овоз билан маддоҳнинг сўзини:

— Балеее... — деб маъқулладилар.

Уларнинг овозини Шайхонтоҳурдан ҳам эшитса булар эди. Кўса маддоҳ сўзида давом қилди:

— Бояд маълум бўлғайки, бу ерда жам бўлган издиҳом уртасида мусофир-мужобирлар, Самарқанду Бухоро, Каттакўрғону Уратепа, Фарғонаю Хужанд музофотларидан қадамранжида айлаб Тошкентти фирдавс монандимизга келган мусулмон биродарларимиз бисёрдурлар. Боядки, каминани таниб қуйғайлар. Аслим Бухоронинг Қўзагарон маҳалласидандурман. Исмиим Ҳожи Нажмиддин ибн Салюҳиддин, падари бузрукворимиз ҳам амири Музаффар замонасининг забардаст воизларидан эрдилар. Ўн етти насаб билан Мавлоно Ҳусайн воиз Самарқандийга вобаста бўлурмиз. Падар бузрукворимиз олий Темурийлардан Ҳусайн Бойқаро замонасида напъу намо тошиб, умргузаронлик қилибдурлар. Зиҳи замонаи шаръий. Зиҳи замонаи шаърий. (Ажойиб амну омон ва шарият барқ урган замонлар эди у замонлар.)

Китоби “Ахлоқи муҳеинин” у жанобнинг таснифларидир. Камина ул ҳазратга ўн еттинчи набира бўлурман. Ҳар ким бунга шак келтирса, юзи қозондай қора бўлиб, дили таңдурдай оташларга қуйғай, омин!

Шогирдлар:

— Омин, куйғай!!! — дейишди.

— Энди масалага гузар қилайлик. Худо ўз каломида уч зотга итоат қилмоқликни бандаларига фарз қилибдур.

Бирламчи, ҳақ таоло ва таборакнинг ўз зотидурким, кулли мавжудот унинг қудрати билан пайдо бўлибдур ва унинг амри билан жаҳонда барқарордир. Биз ҳақ субҳонаху ва таолога ҳар замон, ҳар соат, ҳар дам ва ҳар дақиқа итоат қилмоққа ўз имонимиз билан мажбурмиз.

Дўст тортувчилар:

— Ҳа, дўст, мажбурмиз, балеее... — деб қичқирдилар.

Қаландарлар буларнинг сўзи орқасидан “ҳақ, ҳо, ҳув”, деб талқин ўқидилар.

Кўса маддоҳ уларни бир ишора билан тўхтатиб, сўзида давом қилди:

— Иккиламчи, пайғамбаримиз Муҳаммад Мустафо саллаллоҳу алайҳи васаллам расули барҳақ, пайғамбари охир

замондурларким, биз у жанобнинг ҳар бир суннатларига ва ҳадисларига бешак-шубҳа амал қилмоғимиз керак. У кишининг руҳи покларига салавотлар бўлсин.

Дўст тортувчилар:

— Ҳай-ҳай, салавотлар бўлсин, омин! — дейишди.

Қаландарлар такбир тушириб кетдилар:

— Салли ало сайидино Муҳаммад.

— Салавотино Муҳаммад.

Кўса маддоҳ яна кўл кўтариб қаландарларни тўхтатиб, хириллаган товуш билан ваъзни давом қилдириб кетди:

— Учламчи, бошимизда турган императори аъзамимиз жаноби оқ пошшо Николай Соний Романов ҳазратларидир-ким, худо ўз каломида “Ассултон зиллолоҳи фил арз”, яъни подшолар худонинг ердаги сояси, дебдурлар. Николай ҳазратлари худойи таолонинг ердаги кўланкасидурлар. Бошимиздан шафқатлар аримасин.

Дўст тортувчилар:

— Кўланкасидурлар, омин, кўланкасидурлар, омин...

Қаландарлар:

Султон бидонад ҳоли ман,
Султон ба ман шафқат кунад.
Ху... ху... —

дердилар.

Кўса маддоҳ яна уларни тўхтатиб, сўзида давом қилди:

— Яна у подшоҳи аъзамимиз Николайнинг хонадони олийлари, вазир-вузаролари, аршга қўйилган курсидай баланд тахтлари сиҳат-саломатликда минг йиллар барқарор бўлсин, омин!..

Дўст тортувчилар:

— Омин, омин...

— Акпун ушбу замонага мағриби замин томонидан олмон деган бир бадбахт душман подшо чиқиб, жаноби император ҳазратларининг тахти салтанатларига, варост заминларига лак-лак ҳафт жуш лашкар, тўпу замбарак, осмону вафур (самолёт) юбориб, кўп ерларни ғабс этиб, халойиқни бесаранжом қилиб, кулфатлар солиб турмоқда эрурким, айниқса, ушбу замонада ҳар бир мусулмонга ўз подшоҳи аъзамига итоат қилмоқ, ҳар бир амр-фармониغا бўйин эгмоқ фарзи айнди. Худо ўз ка-

ломида улул амру минхум, яъни подшоҳларингиз қайси динда бўлса ҳам унга мутъе бўлинглар, лебдур. Алҳамдулиллоҳ раббил оламинки, бизнинг оқ подшоҳимиз ва бугун вазир-вузаро, амири лашкарларимиз китобий динда ҳазрати Масиҳ динидадирлар. Бизга Куръон нозил бўлгандай, ҳазрати Исога ҳам “Инжил” нозил бўлибдир. “Инжил” ҳам каломуллодир. Бас, маълумдирким, ҳазрати подшоҳимиз ва хонадони олийлари кофир эмас, аҳли китобдандирлар.

Маълум бўлурким, ҳазрати подшоҳимизга ўз фуқаролари мусулмонлар аз он жумла бизнинг Туркистон сартиялари ҳам фармонбардор бўлиб, хусусан, ана шу қаттол жанг кунларида ёрдам бермоқлари фарздур.

Ва яна бу ерда мавжуд издиҳомга огоҳлик учун айтурманким, ўз ичимизда бўлган “хуфия”лар, воқеанавислар, мастеровойлар деган бихирад лайта лааллақларнинг, оёқяланг хона бардушларнинг иғво-фасодларига учмасишлар. Ҳар қаердаким, шундай бузуқ фитнажулар фуқароларни подшоҳимизнинг адолат йўлидан иғво йўлига судрамоқчи бўлганларни шаҳар бошлиқларимизга, жаноб полицамистримизга ва уларнинг садоқатли амалдорларига тутиб берсинлар, омин...

Худои таоло ва таборак душманимизни ер билан яксон қилсин, иғвогарларнинг, фитна-фасодчиларнинг оғзига тош!

Дуст тортувчилар:

– Омин, оғзига тош, омин, оғзига тош... — деб қичқирар эдилар.

Шундан кейин Кўса маддоҳ амри маъруф, наҳимункарга (шариат масалаларига) ўтди:

Мустаҳаб қилишда орқа томонни неча марта ювса савоб, неча марта ювса гуноҳ?

Эрта билан туриб кавушни унг оёқдан кийиш керакми, чан оёқдан кийиш керакми?

Ҳалога қайси ният билан кириш керак?

От минган киши эшак минганга салом бериши мумкинми, йўқми?

Оқиб турган сувга ахлат тушса, неча марта ювса ҳалол бўлади?

Ўғри худонинг бандасими, йўқми?

Машиначилар билан саргарошлар ҳам жаннатга киради-ми, йўқми?

Картошка ҳалолми, ҳаромми?

Ўруснинг ясси қозонида пиширилган овқатни еса бўладими, йўқми?

— Маддоҳнинг гапларидан музлаган тарракча маза тополганим йўқ. Кетамиз, — дедим Убайга.

У ҳам мени туртиб:

— Мен ҳам ҳеч нарса тушунмаяпман. Нукул оқ пошшоли мақгайди, пора-мора еганими ўзи, — деди Убай. — Маддоҳларнинг ҳаммадан пул сўраши қизиқ бўлар эди. Пул сўрайдиган жойига етиб қолдимми?

— Йўқ. Бу гапда пул сўрамайди. Пулни чўпчак айтганда сўрайди. Мен пул сўрашини жуда яхши биламан. Чунончи, у бир қизиқ эшитилмаган чўпчакни бошлайди-да, бир кутилмаган ерга олиб келиб тўхтатади, одамлар ҳаяжонланиб ҳикоянинг бундан бу ёғида қандай воқеалар юз берар экан, деб, типирчилаб кутиб турганда, тўсатдан пул сўраб қолади.

Ҳозир ҳам Куса маддоҳ шундай қилди. Эшитилмаган бир қизиқ, афсонавий ҳикояни бошлаб, қизиқ бир жойига келганда тўхтатиб қўйди. (Бу чўпчакни батафсил айтиб ўтириш кун вақтини олади, шунинг учун уни гапириб ўтиришнинг ҳожати йўқ.)

— Ҳой, мусулмонлар, — деди Куса маддоҳ, — биз ҳам аялманд мусулмонларданмиз. Бир неча жўжавурдек жонларнинг кафилини худо бизнинг елкамизга юклаб қўйибдир. Шу ерда ҳозир ва нозир ўтирганлар ҳикоямизнинг давомини тингламоқчи бўлган биродари шаръийларимиздан фарзанд талабдур, давлат талабдур, хотин талабдур, қарздордур, ҳар мақсадик кунглида бўлса, худойи таоло тез фурсатда шу мақсадига ноил қилмай, деб етмиш азаматдан худо йўлига етмишга от сўрадим. Ҳай-ҳай, абас гапирдим, абас гаширдим. Мендек бир бечора етмиш отни на қилурман. Менинг ҳожатим учун бир саман от бўлса кифоя. Бир азаматдан бир от сўрадим. Қолган олтмиш тўққиз сахийдан ярим тиллодан олтмиш тўққизга ярим тиллолик сўрадим.

Ҳой, абас сўрадим, абас сўрадим. Шундай гулула, саросима замонда ҳамма мугтасил уз оила ташвиши билан банд бўлганда ярим тилло сўрамоқ абасдур. Қолган олтмиш тўққиз аҳли суннати валжамоадан бир сўлкавойдан олтмиш тўққиз сўлкавой сўрадим.

Ҳазрати Муҳаммад Мустафо саллаллоҳу алайҳи васаллам уз муборак ҳадисларидан бирида “Ҳайрил умур авсатуҳо”, яъни ҳар бир ишнинг ўрта ҳолдагиси яхшидур. Бир сўм сўра-

моқ, демак, ўрта миқдордур, ашаддий мусулмонга бир тапга садақа қилмоқдан озор етмагай.

Қани, мушгазир бўлмайлик, ҳикоя давом қилсин, деганлар ёнчиқ кавласинлар.

“Дуст тортувчи” икки муллабачча иккита кепчик кутариб даврани айланиб кетди. Қандайдир бир бойвачча ўртачагина бир отни даврага стақлаб кириб, Кўса маддоҳга юганини тутқазди.

— Тақсир, бешарзаидман, дуо қилинг.

Кўса маддоҳ худди найғамбарларга ухшаган кўзининг гулагини оқартириб кўкка қараб қул очди.

— Омин, ҳой, мусулмонлар, сизлар ҳам менга қўшилиб омин денглар, яна бир марта омин...

Ҳаммаёқдан бугос-қисир чуввос “омин” овозлари кутарибди.

— Худоё шу укамнинг кўнглиларида ўйлаган ҳамма ниятлари жаноби кибриёнинг даргоҳида қабул бўлсин. Ҳазрати шери яздон, йигитлар пири ҳазрати Али камарбандини боғласинлар, худойи таоло ва таборак тўққиз Ҳасан-Ҳусан ўғил, тўққиз Фотима-Зухро қизга ота қилсин, бошлари тўйдан чиқмасин, омин.

Овозлар ичида “дуст тортувчи”ларнинг чинқирган “омин” овозлари мис баркашни пичоқнинг учи билан қиргандай чийиллаб ажралиб турар эди.

Бойвачча-ку, Кўса маддоҳга от садақа қилди, аммо бу отни Кўса маддоҳ авваллар ҳам миниб юганини бир неча марта кўрганларини шивир-шивир айттувчилар ҳам бор эди. Биз бировнинг устидан гап тарқатишни ёмон кўрамыз, гуноҳи айтувчиларнинг бўйнига.

Кепчик кутариб пул йиғувчилар давра айланиб, тузукроқ кийинган одамларнинг олдида узокроқ тухтаб садақа йиғар эдилар. Қанча тушганлигини билмайман. Мен Кўсамаддоҳга ҳисобчи бўлганимча йўқ.

Мен Кўса маддоҳнинг пул йиғиш тўғрисидаги найрангларини Убайга тушунтириб бермоқда эдим. Бирдан Кўса маддоҳнинг кўзи биз томонга тушиб қолди шекилли:

— Ҳой, қаландарлар, ҳой, бироларони олий, ана шу икки беодоб баччаларни маъракадан олиб чиқинг, ҳалол ошга тушган пашша бўлмай ўлсинлар, — деб қолди.

Тўртга йўтон қаландар келиб иккитаси менинг қўлимдан, иккитаси Убайнинг қўлигидан азот кутариб, маъракадан чиқариб, бошимизга битгадан муштлаб, қассоб бозорининг даҳанасига улоқтирдилар.

– Жуна-э, итдан туққанлар!

Тагин нима балолар деб гапириб сүкишти.

Мен Убайга:

– Айтмабмидим. Кўса маддоҳ ваъзига халақит берганларни жуда беобрў қилади, деб.

– Бе! – деди Убай. – Сен билан менда обру нима қилади. Юр.

Кета туриб ўйлаб қолдим. Бир-икки сўм харажат қилиб, бечора онам, укаларимга беш-ўн қадоқ гуруч, мош, бир-икки қадоқ ёғ, бир оз гушт, майда-чуйда қилиб Убайдан бериб юборсаммикин, қанақа буларкин? Тагин онам бечора Убайдан мени қаерда кўрдинг, қани, юр, олиб бор, деб тикилинч қилиб қолса, қандай булар экан?..

Хулиаси, минг хил хаёлларга бордим. Энг охири: “Ҳа, энди беш-олти ойдан буён-ку, дом-дараксиз, санқиб юрибман. Нима, маҳалладагилар тирик юрганимни билишади. Улар ҳам, мен ҳам қирққа чидаган, қирқ бирига ҳам чидаб қолармиз. Барибир, келгуси ҳафтагача Ҳожи бобонинг тарбиясида қолмоқчи эмасман, ўшанда бира тўла топган-тугганимни харажат қилиб, ортиб-тортиб бора қоларман”, деб ўзимга тасалли бердим.

Кейин битга оқ тангани Убайнинг қулига тутқазиб:

– Ма, ўртоқ, чойчақа қил, лекин мени кўрганишни ҳозирча ҳеч кимга айтма, узим бориб қоламан, – дедим.

Убай билан хайрлашиб ажрашдик.

Вақт охир пешин бўлиб қолган эди. Қорпим очган. “Уладиган дунёда бир гашт суриб қолай”, деб Илҳом самоварчининг самоварига кирдим. Кал Асра аввал мени ҳайдаб юбормоқчи ҳам бўлди:

– Бор-бор, ишингни қил, ўт. Бу ерда бир чой, бир пол, нимчорак қанд – тўрт ярим пақир, сендайлар бу ерда чой ичолмайди. Ўт, ўт, кўрпачага битинг тукилади.

– Кўя қолинг, жоп Асра ака, тўрт ярим пақир тугул бир сўмим ҳам бор, киргизаверинг, мана, ишопмасангиз, – битга сўлкавойни кўрсатиб қўйдим.

– Вой, баччагар-эй, тим урдингми, буни қасқдан олдинг? Ҳа, майли, кира қол, – деди кал Асра.

Ичкарига кириб суричинг даҳанасига утирдим. Бир чойнак чой, бир обиноп, нимчорак қанд олиб келиб қўйди. Тутининг алмойи-алжойи гапларига қулоқ солиб, граммфондан Ҳамрокул қорининг “Ё ҳаётаннабийй” сини эшитиб, маза қилиб чой ича бошладим.

Бозор қилгани даладан тушган бир ўзбекнинг граммофонни, биринчи куриши экан, ҳайратда қолди. Ичида одам борми, деса кичкинагина қутича, шайтон деса, худо оллонинг, Муҳаммаднинг отини айғиб турибди. Ҳанг-манг бўлиб аллавақтгача туриб қолди. Граммафоннинг сирини унга тушунтиришга ундан кўра илмсизроқ эдим.

Намозгар бўлиб қолди. Тезроқ такаяга боришим керак. Шам олдим, бухор носи олдим, пашмак олдим. Ҳожи бобо билан ҳинди саррофга муносиб бозорликларни қилиб, қийнайиб кириб бордим. Аммо ростини айғиш керак, такаядан жуда зериккан эдим. У ердагиларнинг дийдорини куришга тоқатим қолмаган эди.

Кечаси биринчи ширава қор ёғиб чиқди.

Жуда совқотиб жавраб чиқдим. Азонлаб туриб, еттинчи лампанинг ёруғида Ҳожи бободан телпак билан гушти сўраб, “Кузнецов” чойдан бушаган, Ҳожи бобо хуфия тарёкиларга афюн ураб берадиган қоғознинг орқасига ушбу қорхагни ёздим:

“Қорхат бу туруп

Қорни ёғдирган худойимнинг ўзи,
Хат бориб тегсин, кийим-бошнинг сузи.

Ҳожи бобо, биласиз, эғнимда йўқ,
Ўз пулимга олгали қўйнимда йўқ.

Гушисизлик, қўл-оёғим бўлди лапг,
Пиласиз дўшми кийибман, бош яланг.

Хизматингиздан мудом айрилмадим,
Буйруғингиздан қиё қайрилмадим.

Тонг сахардан кечгача изғийман,
Худди чўлтоқ бир шипирғи — тузғийман.

Жон бобо, раҳм айлангиз аҳволима,
Қолмангиз ўлсам қотиб, уволима.

Бир иложини қилинг, Ҳожи бобо,
Етти марта ҳаж ато қилсин худо, —

деб ёздим, етим шоғирдингиз”.

Ҳожи бобо уйидан такага чиққанда хатни ушга бердим.

— Бунинг нимаси, болам?

— Билмадим, бир киши бериб кетди. Намангандан хат эмиш.

— Ҳа, шунақа, Маматризодандир. У бу йил кукнори э-моқчи эди, — деди. Хатни мудраб утирган сариқ соқолли куш кузойнакли кишига берди.

— Буни ўқиб беринг-чи, мулла уста Мирсалим, дустимдан экан. Тонг азонда кузим угавермайди.

Мулла уста Мирсалим хатни олиб ўқий бошлади:

“Қорхат бу турур”

— Ҳи, шунақа, — деди Ҳожи бобо кузи қинидан чиқиб кетгундай бўлиб, — ҳой, ҳароми, буни сенга ким берди, шартга ушламайсанми, эшакка тескари мишдириб, юзига қора суртиб Чорсу айлангирмаймизми? Ия, муни қараи-а, кексайган ҳолимда менга ҳазилкашлик қилиб зиёфат югтувчи ким бўлди экан? Ҳу баққолнинг мушугига ухшаб сипоҳ бўлмай ул. Қани, ўқийверинг энди, мулла уста Мирсалим, булар иш бўпти. — Уста Мирсалим, туртиниб-туртиниб, “Ҳуш-хуш”, деб ўқиб чиқди. Ҳожи бобо хатнинг юқориларини “ҳа, шунақа, ҳа, шундай бўлади”, деб тинглаб борган бўлса, “Ети марта ҳаж ато қилсин худо”ни эшитганда кузига ёш олди. “Етим шоғирдингиз” деган имзога келганда ийиб кетди.

— Буни сен ёздингми, баччагар, таъби пазминг ҳам бор экан-ку, тухта, эй, жигаримни эзиб юбординг, — белбоққа қистирган румолчасини олиб кузини аргган ҳолда уридан турди, уйга кириб кетди. У чиққунча мулла уста Мирсалим назм ишининг қийинчилигини, пири куч эканлигини айтиб мени мақтади. Ҳожи бобо чиқди, қулида кечаси киядиган, пахта солинган, нимдошгина, бинафша духоба қалпоқ бор эди.

— Мана буни кийиб ол, болам, қани, қулиниги оч, худос худовандо сен ҳам меидай қариб-қартай! Каррукнинг боласи тухумдан чиқа кўмасин, чиқди дегани қанот-қўйруқ битди дегани, жонинг соғ бўлса гушти ҳам бўлиб қолар.

Ҳайтовур, Ҳожи бобонинг дуоси бекор кетмай, уч кундан сўнг, ҳинди сарроф ўзининг эски, кенг, снгсиз ҳиндча тупини совға қилди. Менга чоракам бир газча узун келгани учун этагидан қирқиб ташладим. Оёғимда ошорка, бошимда “намозлик” қалпоқ, эгнимда устидан қайиш билан боеланган кенг ҳиндча тун — або, ошқовоқ полизнинг гунгқарга

тегишидан кўрқиб ўтказилган кўрикчиси каби аҳли тақя хизматини астойдил қила бошладим...

Бугун тўқсон тушади, деган кун биринчи ишни курсатдим: эрта билан аҳли тақя йиғилмасдан бурун манқалдоннинг остига қалин кул солиб, устига ўт ёқдим. Ўт тайёр бўлгач, носдан бўшаган биғга шишага совуқ сув солиб, оғзини маҳкам ёпдим-да, манқалдондаги кулга кўмдим, олиб бориб даврага қўйдим. Бирин-кетин мижозлар йиғилиб, манқал атрофида нонушта бошланди. Кўш кўзойнакли мулّا уста Мирсалимдан тортиб Султон пучуқ, сарроф ҳинди, Ҳожи бобогача даврада эдилар. Сухбат яна қизиқ бораётган уруш тўғрисида кетар эди.

– Гермон дегани балой азим экан, – деди уста Мирсалим.

– Баракалло, – деди сарроф.

“Шишадаги сувга иссиқ ўтиб қоландир”, деб ўйладим мен.

– Осмонда учиб юрган эмиш, – деди Султон пучуқ.

– Мошоолло! – деди ҳинди.

“Сув қайнаётгандир”, деб ўйладим мен.

– Фарангнинг шаҳарига осмондан тўп ташлабди, – деди уста Мирсалим. Шу чоқ шишадаги сув мўрчанинг қозони ёрилгандай даҳшат билан манқалдонда портлади.

Тақяхонани ўт учқунлари билан кул тўзони қоплади. Тўзон насайганда Ҳожи бобо билан Султон пучуқ аранг тўрт оёқлаб кўзгалиб ўринларидан турмоқда эдилар. Сарроф билан уста Мирсалим беҳуш ётар эдилар. Мен эпчиллик билан беҳушларнинг юзларига сув сепдим. Ҳинди уйғонди. Ҳангу манг бўлган Ҳожи бобо гулдираб, Германни ҳам, Николайни ҳам қарғар эди. Уста Мирсалим ҳам ўзига келди, аранг ўрнидан туриб:

– Нима гап? – деди.

– Улинг! – деди Ҳожи бобо, – ҳамма иш сиздан бўлди, ҳукуматнинг ишига аралашманг, демаганмидим.

Султон пучуқ аллақачон тақядан чиқиб кетган эди. Ҳаммалари ҳам бу ҳодисанинг нимадан эканини жўёлмас, манқалдондан икки-уч қулоч нарига бориб, бурчак-бурчакка тикилиб, рўмолча билан юзларидаги кулни артмоқда эдилар. Ҳамма хомуш эди, энг охир Ҳожи бобо менга қараб:

– Ҳу тустовуққа ўхшаб тумшаймай ул, нимага қараб турибсан, бор, манқалдонни чиқариб ташла! – деди.

Мен манқалдонни олиб наматни супураётганимда иккита миршабни етаклаб Султон пучуқ кириб келди, қулини бигиз қилиб кўрсатиб:

– Тўп шу ерда отилди, – деди, тагин уста Мирсалимни кўрсатиб, – мана шу отди, – деб ҳам кўшди.

Текширув бошланди. Такянинг ҳаммаёғини ахтардилар. Ҳожи бобо билан уста Мирсалимнинг чиллашир билан ўлган аммасини ҳам қолдирмай суриштириб чиқдилар. Паспорт кўрдилар. Икки қадок наша, чорак қадок афюндан бошқа ҳеч нарса тополмадилар. Кексароқ миршаб нашадан муштумдайини ушатиб шими чўнтагига солганини кўрсам ҳам индамадим. Энг охири кичик, хушмўйлов миршаб:

– Яхши, – деди, – бу ерда тўп отилгани қонунан кўринмади. Бирорга бола мушак-пушак кўмгандир.

Ҳамма менга ялт этиб қаради. Ҳожи бобо соқолини силаб яшиб кўйди. Миршаб давом қилди:

– Аммо, Ҳожи бобо, сиз биз билан бирга бориб, мана бу афюн билан наша туғрисида полицмейстер жанобларига қонунан тушунтириб келасиз.

– Оллоҳ рози бўлсин, улуғлар, улуғлар, – деди Ҳожи бобо, – кексайган чоғимда маҳкамага судраманглар, бировнинг омонати эди...

Мулла уста Мирсалим, сарроф, мен ўртага тушдим.

– Кўйинг, улуғ хизматингиз гарданимизга, оллоҳ рози бўлсин! Оқ пошшомизнинг умрлари узок бўлсин, – дейишдик. Ҳожи бобо ёнчигини кавлаб қолди, бир ҳовуч тангачақа олиб катта миршабга узатди:

– Ўргулайлар, оз бўлса ҳам кўндай кўрасизлар, чойчақа.

Ҳар икки миршаб бир-бири билан кўз уриштирди.

– Яхши, – дейишдилар. – Бундан буён бу иш бўлмасин, бу галча сийладик. Кекса одам экансиз...

– Қуллуқ-қуллуқ, – деб таъзим қилди Ҳожи бобо, миршаблар “мол”ни тоштириб кетдилар.

Ҳожи бобо чарчаган кишилардай уҳ тортиб, суна даҳана-сига утирди:

– Уҳ, бир фалокатдан қутулдим, ҳай, шайтонбачча, кеча берган пулинг қанча эди?

– Етти сўм танга мири.

– Хайрият, арзон қутулибман! Қани, менга жавоб бергил, бу ҳунар сендан чиқдими?

– Улиб кетай!..

– Бола-мола такяга кирганмиди?

– Пайқаганим йуқ!..

— Ҳи, шунақа, — деди Ҳожи бобо, — устинг битиб, қорнинг туйиб Эшонхоп найрангбознинг такасидай уйин чиқариб қолдингми, пайқаганим йуқ эмиш-а, ҳароми!

Ўрнидан туриб самовар ёнидаги оташкуракни кутариб яғришимга бир-иккини туширди. Одамлар ажратиб қўйдилар. Мен бир бурчақда йиелар эдим. Шу билан тинчлик ўрнашди. Сарроф бозорга кетди. Уста Мирсалим, аллақайси боёнинг ўғил тўйисига тортиқ қилиш учун ранго-ранг қоғозлардан гул қилишга утирди. Ҳожи бобо уйга кириб кетди. Султон пучуқ шу-шу такяга қадам босмайдиган бўлди.

Тўғри, ҳамма иш ўрнига тушган, бироқ менинг устимдаги шубҳа кутарилмаган эди. Мен эса яна зерикар эдим. Бир кун аҳли такя офтоб шувоққа чорпоя қўйиб, сўзлашиб утирганда иккига мовмушук уришиб, буғотдан ағанаб, уларнинг олдига тушди. Худди ажойибхонадан йулбарс бушаб човут қилгандай уларнинг ўтакаси ёрилди. Муни қаранки, шу ишни ҳам мендан кўрдилар. Гуноҳинг бўлмай туриб шубҳа остида яшашдан ортиқ азоб йуқ. Кетмоқчи, албатта, кетмоқчи бўлдим. Бироқ: “Ҳиндистон йул харжи” ҳали мўлжалга етмаган эди.

Ҳар галгидай бу пайшанбани ҳам тантанали ўтказиш учун Ҳожи бобонинг ўзи яхши тайёргарлик кўриб қўйган эди. Наъза, чой-пойлар турадиган, Ҳожи бобонинг фақат ўзи очадиган тепа широмондаги кичкина ирвит қутичага ярим қадоқ “Кузнецов”нинг аъло нав оқлар чойи, бир қадоқ пашмак ҳолва, бир қадоқча Ургутнинг сариқ офтоби майизи ва бошқа ноз-неъматларни яшириб, қулфлаб, калитини Ҳожи бобо белбоғидаги хужранинг калити, дарвозанинг калити, уйнинг калити, туясандиқнинг калити ва бошқа калитларга қўшиб қўйди.

Чехрасида мамнулик бор эди. У ич-ичидан хурсанд бўлганда ҳисларини мингиллаб ашула айтиб ифодалар эди. У жуда эриб, “Антал ҳоди антал, ҳақ, лайсал ҳоди илол ҳу” деган, мен тушунмайдиган қўшиқни хиргойи қилар эди.

Бу гал, энди чоршанба кун кечқурун бўлган эди. Одатдагича хуфтондан кейин қўш кўзойнакли уста мулла Мирсалим аравакани отнинг тўқимидек катта китоби “Садди Боттол Ғозий”дан китобхонлик қилиб берди. Яна ўша ҳиндининг “мошоолло”си. Навбатдаги сўлпи умрни ўтказиб, қоида бўйича ёта кетдик.

Бу топда Ҳожи бобо наврўздан буён ихлос қўйиб парварши қилиб юрган, аммо сайрамаган, Уратенадан совғага кел-

ган туллак каклик бирдан “ғид-ғидак” чиқариб қолди. Чучиб уйғониб кетдим. Бир нафас каклик товушини завқ билан эшитиб ётдим. Кейин дик этиб урнимдан туриб ташқарига чиқдим, бет-қулимни ювиб катта самоварни қўйиб юбордим. Мулла уста Мирсалим билан сарроф ҳам уйғондилар. Кумфончада илиқ сув қилиб бердим. Ювиниб келдилар. Чойнакларни артиб-суртиб самовар тагига тизиб қўйдим. Ҳаммаёқни супуриб-сидириб, ёғ тушса ялагудай қилиб, Ҳожи бобонинг чиқишига мунгазир бўлиб турдик.

Ҳожи бобо узоқ куттирмай ичкаридан “Антал ҳоди”ларини мингиллаб, йўталиб-сўталиб чиқиб қолди.

— Ассалому алайкум, боракалло.

— Самовар қайнади, Ҳожи бобо, чой берсангиз дамлар эдим.

Ҳожи бобо калитлар орасидан ирвит қутининг калитини ажратиб пиромонга қаради. Пиромонда қутича йуқ эди.

— Ия, — деди Ҳожи бобо, — қутини бошингга қўйиб ётганмидинг? “Ўзингни эҳтиёт тут, қушнингни ўғри тутма”, деганлар. Боракалло, ўнлим, боракалло.

— Йуқ, Ҳожи бобо, мен бошимга қўйиб ётганим йуқ. Жойида турган эди.

— Нима, нима? — деди Ҳожи бобо. — Уста Мирсалим, сиз кўрганмидингиз?

— Аввал оқшом кўрган эдим, шу пиромонда турган эди.

— Йуқ-ку? — деди йиғламсираб Ҳожи бобо, менга қараб: — Ҳой, ҳароми кўча, яхши уйлаб кур, у ёқ-бу ёққа олиб қуйгандирсан? — деб сўради.

— Ҳожи бобожон, мен сизнинг нарсангизга тегмайман. Жойида турган эди.

— Қуш эмаски, қанот боғлаб, учиб кетган бўлса, қурбақа эмаски, бирор телик-тешикка кириб йуқолган бўлса. Топ, надарлашнат. Ўзидан катта одам билан ҳазиллашиш уяг бўлади.

— Мен сизга бирор маҳал ҳазил қилиб юрганмидим, Ҳожи бобо?

— Мендан кейин бу ерга биров киргани йуқми?

— Зоғ ҳам учгани йуқ.

Можаро бошланди. Ҳожи бобо такянинг эшигини ёпиб келиб ҳаммаёқни титкилаб чиқди. Кўрпачанинг таги ҳам қолмади, самоварнинг ўтхонаси ҳам қолмади. Кейин, Ҳожи бобо деворга суяниб турган оташкуракни олиб, яғринимга иккиши туширди. Бу ишга уста Мирсалим ҳам аралашиб, савалашди.

Мен нимага иқроп бўлишга ҳайрон эдим, йиелар эдим. Энг охири ҳаммастари чарчадилар. Ҳожи бобо уз ўрнига утириб менга қаради:

— Ҳой, падарлаънат, мулойим шупурги. “Етим кўзи асрасанг, оғзи-бурнинг мой этар, етим ўғлон асрасанг, оғзи-бурнинг қон этар”, деганлар. Сен ҳароми келгандан буён дўкон-дастпоҳимдан барака кутарилиб, такада бирор кун тинчим қолмади. Агар шу кутгичани бирор ерга яширган бўлсанг, ҳали ҳам яхшилиқча ўрнига қайтар, билиб-билмасликка солиб кета қолайлик. Иллу, бола, буркинда билиб қуй, қозига чақиртириб, теришга сомон тиктираман.

Йиглаб туриб жавоб бердим:

— Йўқ, Ҳожи бобо, илгарироқ мен сизни қозига чақиртираман. Салкам тўрт ой хизматингизни қилиб, тошганим битта опорка билан эски қалпоқ бўлди. Бунинг устига етим деб сийлаб ўтирмай, икковлашиб тоза саваладингиз. Ҳақ бермадингиз. Бу қайси шариатга кирди-ю, қайси зақонда бор. Оқ подшоҳимизнинг даргоҳларини бедарвоза деб биласизми? Йўқ, мен сизни қозига чақиртираман!

Бу гапларимдан кўзи қишидан чиқиб кетай деган Ҳожи бобо ўрнидан ярим туриб:

— Ҳали шунақами? — деди. — Тузим кўр қилгур. Ҳали шу гапларни ҳам биламан дегин. Жуна, жуна. Ҳозироқ жуна! Ҳақнинг қолган бўлса, қиёматда оласан. Худога солдим.

Жапжалнинг улғайиб кетишидан қўрққан мулла уста Мирсалим:

— Қўйинг энди, Ҳожи бобо, битувчилик қилайлик, — деди. Кейин менга қараб: — Бола, сен ҳам тилингни тий. Ундан кўра гумонингни айт. Кутгичани кечаси келиб ким олган бўлиши мумкин?

Мусофир сарроф бўлса бир чеккага сиқилиб, менинг аҳволимга ачиниб, соқолини силаб йиелар эди.

— Эй, баччаи бечора. Бадбахт ятим. Ҳожи бобо, ҳама кам будия ман тавон деҳам. Чанд пул мебошад? (Эй, бола бечора. Бахти қаро етим. Ҳамма йўқолган нарсаларнинг товошини мен бераман. Неча пул бўлади?)

— Бас қил-эй, шу мешават-пешаватингни! — деди Ҳожи бобо ҳиндини жеркиб, сўнгра менга юзланиб, деди: — Айт, гумонинг кимда?

— Бировга гуҳмат қилиш қийин. Гумошим тунов кун миршаб етаклаб келган пучуқда. У сиз билан уста Мирсалимга учакишиб қолган.

— Ҳм, шунақами, — деди Ҳожи бобо, — зимдан текшириб курамиз, қочиб қутулолмайди.

Охири жанжал битувчилик билан тиқди. Мен бугун кечқурун ҳайдаладиган бўлдим. Уста Мирсалим мен яна бирор шикаст етказмаслигим учун шу ерда кўз-қулоқ бўлиб турадиган бўлди. Ҳожи бобо хизмат ҳақларим учун ойига бир сўмдан тўрт сўм пул, унинг устига куюқ дуо қиладиган бўлди. Қутича ва унинг ичидаги моллар топилса топилгани, топилмаса худо етказадиган бўлди.

Кечгача одатдагича ихлос билан хизмат қилдим.

Кечқурун кетишга тайёрлана бошладим. Шомдан кейин одатдаги ўзим ётиб-гурадиган ерда кўрпачам, ёстигим тағларини — хазинамни тозалаб, енгисиз тўн ёқасига тика бошладим. Иккита ўн сўмлик, учта беш сўмлик тилла. Ҳожи бобо берган битта уч сўмлик қоғоз пул, қолганлари бир сўмлик, ярим сўмлик сулкавой, тапга-чақа аралаш эди. Танга-чақаларни тикканим йуқ. Жамулжам қирқ икки сўм олгмиш икки тийин бўлган эди. Катта давлат. Уруш бўлмаганда унта қўй олса булар эди. Ҳа, майли.

“Семизликни қўй кутаради”, дегандек шунча катта давлатдан ўзим ҳам кўрқар эдим. Пулни ёқа баҳясига тикиб битказай деганимда, уста Мирсалим тепамга келиб қолди.

— Нима қилиб ивирсияпсан, болам?

— Ҳайдалишга-ку ҳайдалдим, энди кучага шу йиртиқ-ямоқ билан чиқаманми? Ҳеч бўлмаса, у ер-бу еримни чатиб олай.

— Паррехтагина бола, — деди уста Мирсалим, — ишқилиб, шу кузи тор сарроф устингдан тўнингни тортиб олмаса бўлгани эди. Кўп зикна одам-да. Бўлмаса, шунча пул-а? Битта сариқ чақани “манг, уста, чой ичинг”, деб олдимга ташлаганини билмайман. Эртага сен шўрликка варрак қилиб бермоқчи бўлиб дилимга тутиб қўйган эдим, Хитойи қоғоз билан қамиш ҳам савил қоладиган бўлди. Ҳа, майли, пешонанг экан.

Юрагим “шув” этиб кетди.

— Ўзи берган тўн-ку, қайтиб сўрармикан?

— Сўрайди у тўнг кўз. Сўрамаганда ҳам Ҳожи бобо берган иш ҳақингни қўлингдан қоқиб олади. (Саррофнинг менга нисбаган жўмардлигини уста Мирсалим билмасди. Сарроф

тўнини ҳеч қачон сўрамас, қайтаниа ҳайдалганимни билиб яширинча ~~н~~ки сўлкавой бахшиш берган эди.) — Уста Мирсалим сўзида давом этди: — Ҳозир ойдин кеча, шомдан эндигина ўтди, ҳали ҳам гап-сўзни чувалаштириб ўтирмай, хайрмаъзурни насия қилиб кетавер. Кетаверишинг Ҳожи бобога ҳам маъқул тушади. У камчиқим одамларни ёқтиради.

Бу гап менга сарийёгдек ёққан эди.

Уста Мирсалимнинг бу ганининг тагида пиёзи бор. Мен билар эдимки, Илҳом самоварчи самоварга одамни кўпроқ чақириш учун тути сақлагандай, Ҳожи бобо уста Мирсалимни тути қилиб боқар эди. Уста Мирсалимнинг менга қилган “меҳрибон” лиги менинг учун эмас. Ҳожи бободан яна бошқа даъво қилиб ўтирмасин, тезгина кўздан йуқола қолсин, демоқчи эди. Шунинг учун мен унга:

— Сизга шу маслаҳат маъқул бўлса, майли, кетаман, — дедим.

Самовардан кумфонга сув қуйиб чапиштирдим, ташқарига чиқиб, шу ердан озод бўлиш шарафига бет-қўлимни, оёқларимни яхшилаб ювдим.

Қора-қурум босган сассиқ такяхонадан ташқарига чиқиб, кўкрагимни тулдириб пафас олдим. Энди мен пок-покиза, қушдай енгил, кўнглим тонгдай тиниқ. Тўрт томоним қибла. Лекин қаёққа қараб йўл олсам экан?

ҲИКОЯЛАР

ЧОРБОЗОРЧИ

Мен уни жуда ёш вақтларимдан буён танийман. Уллуғча юраксиз эканини ҳам биламан. Бир кун маҳалламизга ҳовши курадиган доктор келди. Аҳмад Седоб бу овозани эшитиши билан юраги қинидан чиқиб, беҳуш бўлиб қолибди. Бетига сув пуркаб ўзига келтирибдилар. Сабаби — уйда кир ўраси йўқ экан.

Аҳмад Седоб инқилобгача вофуруш эди. Сунти пайтларда дўкон-дастгоҳини йиғиштириб, чорбозорчи бўлди. У, қўл келган нарсанинг ҳаммаси билан савдо қилади. Фойдагарлик қайси молнинг устида яхши бўлса, ушанга қараб оғади. Бир вақтлар ширавор нарсаларнинг бозори чаққон бўлди. У дарров атторивор буюмларни йиғиштириб, дастмойга новвот, қанд, парварда харид қилди. Шираворликнинг бозори ўлган эди, тайёр кўйлак-иштон, пахталик шим, ёвлиқлар билан савдо қила бошлади. Ҳамма нарсаларга ҳам харидор топилмаганда “Шароити иймон”, тасбеҳ, хурмо ва дуо ёзилган қоғозлар билан қишлоқма-қишлоқ юрди. Умрининг охириги пайтларида яна атторивор буюмлар сотиш билан кун кечирди.

У ўз касбининг ҳар паллада ўзгариб туришига қарамай, харидорни ўзига оғдиришга элчил. Ширавор нарсалар билан савдо қилаётганда:

— Лабингизни лабингизга пайванд қилади. Тобингизни меъёрига келгирса пул беринг, қандаша хўр, азамат! — дейди.

Тайёр кийим-кечаклар билан олди-сотди қилганда, мабодо сиз биронта нарсанинг баҳосини сураб қолсангиз, балога қоласиз. Масалан, бирорта деҳқон келиб:

— Мана бу шиминг неча пул? — деб қолса бўлди. Харидорни ерга ўтқзади. Қўлидаги шимга иштонбоғ тақади. Суровчининг оёғидан маҳеисини торғади. Шимни кийдиради. Агар жуссасига мос келса:

— Ўлманг, киройи мол олгандай бўласиз, сизга жуда ўтирди, чоклари ҳам икки қайтадан тикилган, пухта. Бир умр тепкилаб кийганда ҳам, асл мол-да, тамом бўлмайди. Хайр,

сизга пасиб қилган экан, яхшиликка буюрсин, — дейди. Харидор царх сўрайди. Аҳмад Седоб унга бир қараб олади-да:

— Энди тап пулда эмас. Моли ҳозирги моллардан эмас, янгангизнинг бисотидан, қадимдан қолган эди. Атайлаб ўзимга тиктирган эдим, сал тор келди. Сиз ўзимизники — етти сўм берасиз, — дейди. Харидор чучиб шимни еча бошласа, қўлини ушлаб тўхтатади-да:

— Хайр, хайр, қани шошмапг, сиз қанча берасиз? — дейди. Хулласи, харидорнинг у ёғидан ўтиб, бу ёғидан ўтиб шимни сотади.

“Шариати имон”, тасбеҳ, дуо қоғозлари сотганда ҳам у жуда бийрон.

— Маккадан келган, атиги икки дона эди, биттасини ноиложликдан сотаман, — дейди тасбеҳни кўрсатиб. — Энди ҳам босилсин-чи, қадрига етган мусулмонга сотаман, — дейди “Шариати имон”ни сўралса. — Шамдони Шариф, чорукчи шариф, мисвоки шариф, — дейди палахса-палахса суратли дуо қоғоз сотганда.

Агторивор буюмларга харидор бўлсангиз, у битта ойнами, тароқми, сақичми — нима бўлса ҳам, сизга яхши мол эканини мақтай-мақтай нарх айтади. Сиз камга сўрасангиз, қўлингиздан молни тортиб олади-да, жаҳл билан:

— Юр, юр, ука, кооперативга бор. Кошки, у ердан бундоқ нарса топа олсанг. Сени одам деб жўялик нарх айтган эдим, — дейди.

Аҳмад Седоб кооператив билан ҳеч чиқиша олмайди. Юрагида кооперативга қарши рақобат ўти гуриллайди. Кундан-кунга қишлоқларда очилаётган кооперативларни, уларда қатор уймалашган деҳқонларни кўриб, одамлардан инсоф кетди, деб дилидан ўтказди. Агар бирор киши унинг олдида кооперативдан сўз очса:

— Эчкини ўз оёғидан, қўйни ҳам ўз оёғидан осадилар. Сенга икки йўл: биттаси унғ, биттаси сўл. Унғ йўл қолиб, сўл йўл билан кооперативдан савдо қилсанг, жазосини кура берасан. Унинг бугун моли биздан олинган налогдан, — дейди.

Уни ҳар доим елкага кутарган хуржуни билан атроф қишлоқларда бозор кунлари кўриш мумкин. Жума — Жумабозорда, шанба — Ярмаркада, якшанба — Эски Тошкент қишлоғида, душанба — Тўйтепада, сешанба — Қовунчида, чоршанба — Чинозда, пайшанба — Теловда ва ҳоказо...

Биз Жумабозорга яқин бир қишлоқда Муҳаммаджон деган ўртоғимизнинг ерига чиқдик. Атрофни айланиб зерик-канимиздан сунг, ўроқлар билан қишлоқ бозорини томоша қилгани чиқишни маъқул кўрдик. Бозор деҳқонлар билан тўла эди. Кооперативларда одам сиғишмайди. Муҳаммаджон ака сизга арқон олмоқ учун бизни бир самоварга ўтқазиб, ўзи кооперативга кетди. Орадан беш минутча вақт ўтгандан сунг, кооперативлар олдида тўполон кўгарилди. Одамлар ўша томонга қараб югура бошладилар. Муҳаммаджон ака ўша тарафдан чониб бизнинг олдимизга келди-да, ҳовлиқиб:

— Бизнинг кўшни Куканни худо уриб қолибди. Кооперативдан гугурт оламан, деган экан, пулини кисавурга олдирибди, — деди.

Биз ҳаммамиз самовардан одамлар гужгон ўйнаган ерга югурдик, деҳқонлар Куканни ўртага олиб суриштирмоқда эдилар. Бир хуржун кўтарган, ўрта ёшли, чўққисоқол киши эмиш, кооперативнинг олдида Куканни ёнига суркалиб турган эканмиш, бир айланиб қараса, пули йўқ эмиш... Одамлар Кукандан кайфиятни билгандан сунг тарқала бошладилар.

Яна орадан беш минутлар ўтар-ўтмас мол бозорда тўполон чиқиб қолди. Кисавур ушланди. Деҳқонлар отлиқми-яёв кисавурни ўртага олиб, оломон қилар эдилар. Биз ҳам югуриб бориб, орага суқилдик. Кисавур ўлим олдида, ерда чузилиб ётганди. Отларнинг оёқлари, агрофдан келган тош, гишт, кесаклар...

Бирдан қай кўзим билан кўрай: чорбозорчи Аҳмад Седоб!

Елкасидаги хуржунни ерга тушиб, ичидаги парсалар атрофга сочилган, айниқса, икки-учта тароқ эгаси чорбозорчининг ҳолига тишларини иржайтириб кулар эди.

“Энди шу касбни топган экансан, жазонгни тортибсан”, деб кўнгилдан ўтказдим. Милициялар келиб, одамларни тарқатдилар, кисавурни ўлимдан кўтқариб, шаҳар касалхонасига жунатдилар. Биз ҳам бафуржа Муҳаммаджон аканинг кўрғонига қайтдик. Кечкурун Кукан бир тарвуз кўтариб чиқди. Шунда биз:

— Қанча, қанча пул олдиридингиз? — деб сўрасак:

— Айланайинлар, икки хурма сут сотган эдим, мири кам уч тенками, мири кам тўрт тенками, ҳайтовур, эсимда жуқ, — деб жавоб берди...

ФАРЗАНДИ СОЛИҲ

Мулла Шошқол домланинг бешта буйи етган, қадди баркамол, сайдовутдай-сайдовутдай қизлари бўлса ҳам, биттагина ўғилнинг гадоёи эди. Эр-хотин ҳар кеч худо бир фарзанди солиҳ ато қилишини сўрар эдилар.

“Ўғил тугилса, Зангиотага кўчқор суямиз”, – дедилар, бўлмади. “Ўғлимиз бўлса, оти “Худойберган” бўлсин”, – дедилар, бўлмади.

“Бир ўғил фарзаиди солиҳ курсат, боши Баҳоваддин балогардонга назр”, – дедилар, бўлмади. Ахийри эр-хотин Абдумалик эшонга қўл бердилар. Хотин етти кеча-кундуз эшоннинг остонасини суғурди, иннайкейин, эшоннинг “нафаси” билан буйида бўлиб, тўққиз ой, тўққиз кун, тўққиз соат деганда, чеҳрасидан “нури имон” балқиб турган бир ўғил – фарзанд туғди. Эр-хотин эшонга ҳурматан боланинг исмини “Остонакул” қўйдилар.

Замонлар ўтди. Мулла Остонакул улғайди. Бола Шошқол домладан кўра Абдумалик эшонга ўхшаш, ланж ва тор пенюна, ясси башара, чаман феъл эди.

Остонакул бешта оналари ўртасида арзанда эди. Шошқол домла ўғлини бошқа устозга берса, уриб-сўкишидан чўчиб, ўзи тарбия қила бошлади. Мулла Остонакулдаги зеҳн “бурролиги” етти йилда ҳам “Ҳафтияк”нинг “сасси”сидан нари ўтишга йўл қўймади.

Яна йиллар ўтди. Остонакул йигит бўлди. Ҳар отанинг вазифаси бўлгани каби Шошқол домла ўз ўғлини бир касбга солиб қўйиши керак эди. Домла ўзи муллавачча бўлиб, домла-имом бўлиб, боёнлардай фароғатда умргузаронлик қила олмагани учун ўғлини савдогар қилишга ният қилиб қўйган эди. Оналари, эналари ҳам мулла Остонакулни эркалаганда: “Улмаса, магазинчи бўлади, купас қалъачи бўлади”, деб талтайтирар эдилар.

Кунларнинг саодатли бир фурсатида мул्ला Шошқол домла ўғли Остонакулни ёнига чақирди.

— Ўғлим, — деди у, — сиз эртадан бошлаб касб-корга тушасиз, мен сиз учун мана шу молни харид қилдим. Олиб бориб, бозорга сотинг, таннархи икки сўмдан, сиз икки ярим сўм, ун бир-ун икки тангадан сотсангиз ҳам майли, оздан кўпаяди. Худо кўшайишингизни берсин, омин оллоҳу акбар.

Ўғлининг кўлига тўрт дона чачвон (чиммат) тутқазди.

Остонакул эртасига каллайи саҳарлаб яна қайтадан ота-она, опаларидан фотиҳа олиб, бозорга жўнади.

У энг аввал ярмаркага чиқди, ундан капюнга кирди, ундан от бозорига, кўй бозорига, хулласи, кирмаган бозори қолмади. Вақт пешиндан оққан бўлса ҳам бирорта азамат: “Ука, нима кўтариб юрибсан, сотасанми, қанчадан?” — деб сўрамади. Мул्ला Остонакулнинг ҳаддан зиёд қорни очди. Намозгар ҳаддида бозор касодлигидан аразлаб, уйига қараб жўнади.

Толе агар ёр бўлса, шиша сандон синдурур,
Агар бахт ёр бўлмаса, атала дандон синдурур.

Қоқ ёғоч бозорнинг олдига келганда, рўпарадан битта оқ намат кутарган киши чиқиб қолди. Ўзи чуққисоқол, қирра бурун, кўзлари ичига ботган киши эди.

— Яхши йигит, — деди, — қўлтигингиздаги нима?

— Чиммат.

— Сотасизми, жонидан?

— Ҳовва.

— Қанчадан?

— Уч сўмдан.

— Қани курайлик-чи. — Харидор ҳар тўрт чимматни бирин-бирин кўриб чиқди. Мул्ला Остонакулга қаради — Энди, ука, — деди, — мен ҳам олибсотарман, мана шу қўлтигимда кўрганингиз наматни сотмоқчи бўлиб юрибман. Бир неча харидор чиқса ҳам нархи келишмади, сотмадим. Эсизки, нақд пул бўлганда ҳаммасини айтганингизга бериб олар эдим.

Остонакул умидсизланди.

— Наматингизни неча пулга сотмадингиз?

— Ўн тўрт сўмга, — деди-да, хайрлашиб кета бошлади.

“Битта яхши намат элик сўмга довур бор, буники жуда арзон, чимматга бир амаллаб айирбош қиламан, зоелик

тортмайман”, деган фикр Остонакулнинг миясидан яшин тезлигида ўтди.

— Ҳой, ака, — деди у, — бу ёққа қаранг.

— Нима дейсиз?

— Бўлмаса чачвон билан айирбош қиламиз.

Кетувчи киши орқасига қайтди.

— Унда сизнинг икки сўмингиз етмайди-ку, нима қиламиз? — деди. Остонакул ялинди, ёлворди:

— Бир кўрганда узилишиб кетармиз, — деди. Тўрт чачвонни бирдан “энг олий” наматга алишди. Ҳар иккови янги буюмни қўлтиқлаб, йўлга тушиб жунадилар.

Остонакулнинг қадамлари гўё ўзиники эмас эди. У қандай бўлса ҳам уйга етиб, бу ғаниматни ота-оналарига курсатиб хурсанд қилмоқчи эди. Йўл-йўлакай қўлтигидаги наматга қараб севинар эди.

Остонакул маҳаллага кириб борганида бир тўда кишилар куча бошида гурунглашиб ўтирган эканлар. Ҳаммалари Остонакулга қарадилар.

— Ҳа, махзум, бунчалик илдам, йўл бўлмай, қўлтигингиздаги нима?

— Шундай, бозордан уйга, бу намат.

— Неча пулга олдингиз?

— Ўн икки сўм.

— Не миқдор арзон, бир қўлга туширибсиз-да, махзум, кани, бир кўрайлик-чи.

Остонакул фахр ва ақллилик курсатиб, қўлтигидаги наматни уларга берди, улар мақтай-мақтай наматнинг қатини оча бошладилар.

Остонакул ўзини унутаёзди. Ҳаммалари ҳам ҳайронликда қолдилар. Намат аллақайси бир мусофир кўп кўнадиган чойхонадан чиққан эски намат бўлиб, бутун бадани танчалар, устун уринлари учун илма-тешик бўлган экан.

Махзуми тушмагур оларда кўрмай олган экан. Қурувчилар ичаклари узилгунча кулдилар. Мулла Остонакулни мазах қилдилар. Тездан буни бўйинча бозорига элтиб сотмоғини маслаҳат бердилар. Остонакулнинг бутун умидлари бир пул бўлиб, бўйинча бозорига қараб жунади.

Бўйинча бозориди наматга қайрилиб қарагувчи топилмади. Энг охири, Остонакул бир бўйинчачига ялиниб-ёлвориб, наматни битта ич бўйинчага алишди ва уйга қараб жунади.

Йулда Остонакулнинг жуда хурлиги келиб кетди. Кузидан милт-милт ёшени оқизиб, эшикка келди. Ичкарига киришга қўрқиб, дарвоза ёнидаги сулалчада буйинчани буйнига ишиб, йиғлаб утирди. Уғли — мулла Остонакулнинг бунчалик кеч қолганидан хавотир олган Шошқол домла кўчадан хабар олиш учун чиқди. Қараса, йулакда буйнида буйинча уғилча йиғлаб утиради.

— Баҳай, уғил?

Остонакул бутун булган воқеани сўзлади. Шошқол домланинг кузи қинидан чиқиб кетаёзди. Тутди — сўкди, тутди — сўкди. Буйинчани қўлига олиб:

— Келтирган буйинчанг ҳеч бўлмаса отники ҳам эмас, эшак буйинча, кичиклигини қара, хутик, — деб ғазаб қилди.

Эртасига “фарзанди солиҳ”ни ўз орқасига солиб етаклаб, бир жувозкашга шогирд бериб келди.

1930

ГУВОҲЛИККА УТГАН ҲУКИЗ

1979 йилнинг (биздан эллик йил сўнг) баҳор кезларидаги бир куни болалар уйининг ўқувчилари 1929 йилдаёқ Чирчиқ лабига солинган азот заводига экскурсияга чиқдилар.

Бу кеча ўша ердаги ишчиларнинг умумий ётоқхоналарида кўнмоқчилар.

Болалардан бир туркуми келиб, ўз мураббияларидан тарихий бир ҳикоя эшитишни илтимос қилдилар. Мураббия кўнди. Кечки машғулотдан сўнг болалар ётоқхоналарига кирдилар. Ҳаммалари гавжум бўлишиб, мураббиядан ҳикоя кутдилар. Мураббия ҳам ваъдага мувофиқ ҳикоя бошламоқчи бўлди.

— Укаларим, — деди мураббия, — ҳаммаларингиз ҳам чарчадингиз. Менинг сизга айтадиган ҳикоям ҳам ҳордиқни чиқарадиган хангомача тарзида бўлади.

Ўқувчилар маъқул топдилар.

— Бундан олтмиш йиллар илгари социализм қуриш учун жуда қизғин курашлар борар эди. Ҳар тарафда синфий кураш алангаланар эди. Капиталистлар, бойлар, руҳонийлар ва уларнинг болалари бизнинг ҳаддан зиёда суръат билан ўсиб бормоқда бўлган оғир қурилишларимизни кўра олмас эдилар. Ҳар қандай тасодифдан фойдаланиб бизга зарба бермоқчи булар эдилар. Кўпинча улар, бизнинг ижтимоий ташкилотларимизга ҳам кириб олишга муваффақ бўлиб, камбағал деҳқон, ишчиларнинг манфаатига зид бўлган ҳаракатларда булар эдилар.

Ўқувчилар мураббияларининг сўзини тинглаб, сукутдалар.

— Бундан роса эллик йил бурун “Ҳ” қишлоқлик камбағал бир деҳқон қишлоқнинг бозоридан утиб борар эди. Унинг йўли “Ҳ” қишлоқ чорвадорлар ширкатининг кооперативи ёнидан ўтди. Кооператив мудирини Аширқул деган деҳқонни чақириб, тўсатдан:

— Қани, Аширқул ака, уч сўм олтмиш тийин чиқаринг, — деди. Аширқул ҳайрон бўлиб сабабини сўрамоқчи бўлган эди, кооператив мудирини оғзини қоқиб:

– Кўяверинг, биз сиздан бекорга пул олмаймиз. Сизга жуда ҳам қимматбаҳо бир буюм берамиз, – деди. Мудирнинг сўзига дукон ёрдамчилари ҳам қўшилиб:

– Оббо солда одам-эй, сиз бераверинг, куйсангиз, биз кафил, – дедилар.

Аширкул иккиланиб уч сўм олгмиш тийин чиқазиб берди. Кооператив мудри пулни олгандан кейин маъполи қилиб:

– Энди, Аширкул ака, сизнинг пулингизга бир турли, сиз кўрмаган эм берамиз. Бу эм марказдан камбагал деҳқонларнинг иш ҳайвонларига аталиб келган. Биз шу эмни тажриба қилмоқчимиз. Олиб бориб ҳукизингизга берасиз, мазза қилади, – деди.

– Хайр, барака топинглар, укаларим, – деди Аширкул ака миннатдорлик билан. Қопни очди. Қайроқтошга ухшаш, оқ билан зашгор аралаш олачалпоқ рангли, палахса-палахса нарсани тортиб қопга солдилар. Аширкул ака бу муаммо буюмни орқалаб ҳукизини хурсанд қилиш учун овулга борди.

Нима эканини суришгирмай, ҳукизга солди. Фақат терингга сомон тиқилгур ҳукиз тумшуги билан бир-икки туртиб емақдан бош тортди.

Мураббия ҳикоясини шу ерда тўхтатиб, болаларга қаради.

– Укаларим, – деди мураббия, – ҳикоянинг давомида бир талай сизга ёт бўлган сўзлар эшитилди, масалан: “Терингга сомон тиқилгур”, “ҳаром улгур”га ухшаш, бу сўз замонасининг жумгалари бўлганидан мени кечирасизлар.

Болалар маъкул кўрдилар. Мураббия сўзида давом қилди:

– Аширкул ака ҳукизнинг тепасида туриб, эмнинг яхшилиги, туқ тутадиган эканини мақтаса ҳам ҳукиз унамас эди. На илож қилсин.

“Ёпирай, бу узи қандай муъжиза эм бўлса экан, уч сўм олгмиш тийинга ўтдай куймасам яхши эди”, деб бир юмалогини олиб текшира бошлади. Аширкул ака не кузи билан кўрсин, бу муъжиза эм ёмғирда қолиб, ивнган, хамир бўлган, моғорлаб, қотиб, қайроқ тошдай бўлиб қолган ун экап. Аширкул ака гарансиди.

“Кооператив улуглари мен билан ҳазилкаш эмас эдиларку?” деб кўтарганича яна кооперативга борди.

– Ота-онани туйишгани кўргурлар, бу қандай эм эди, сизларнинг сўзишизга кириб, ҳукизимга уятли бўлдим, пулни қайтаринг, шоввозлар, – деди Аширкул ака. Кооператив

мудир сирнинг ошкора булуvidан кўрқиб, Аширкул акани кооперативнинг ичкарасига олиб кирди. Бу воқеани ҳеч кимга айтмасликни илтимос қилди. Очередсиз чой, совун, майда-чуйдалар берди.

Дукон мудир Аширкул акани дукон эшигидан кузатиб кўйишда елкасига қоқиб:

— Энди, Аширкул ака, агар ҳукиз бегона одамнинг ҳукизи булганда, қорнига шичоқ урар эдим, қандай қилайки, сизники-да, — деди.

Аширкул ака ҳам соқолини серкиллади:

— Туғри айтасиз, ҳайвони безабон-да, ҳаром улгур, олдига солинган буюм тошми, кесакми, захри маргми, суриштирмай ея берганда бунчалик гап-суз бўлмас эди, — деб уйига жунади.

Аширкул аканинг кооперативда булган бу воқеадан виждони сиқилди. Бу хиёнатни яшириб кетишга газабланди. Тикка бориб жиноят қидирув шўъбасига хабар берди. Уша куниёқ кооперативдаги бутун хизматчилар қамоққа олиндилар.

Ун беш кундан сўнг буларга қишлоқда намунали очиқ суд бўлди. Суднинг айбномасида шундай ёзилган эди:

“Ҳ” қишлоқ чорвадорлар кооперативига марказдан икки вагон — икки мишг пуддан зиёдроқ унни деҳқонларга тарқатиш учун юборилган. Пуди икки сўм ўттиз тийиндан — беш мишг сўмдан ошдиқ бўлар эди. Бу уннинг келганига бир ойдан ортиқ вақт ўтган бўлса ҳам кооператив мудир ва хизматчилари бушатиб олмаганлар. Ун очиқ ҳавода ёмғир, қорлар остида қолиб кетган.

Энг охири, кооперативдагилар ўз жиноятларини яшириш учун бир сўм эллик тийиндан ун етти нафар ишчи ёлаб, қайроқтошдай қотиб қолган бу унни ушаттира бошлаганлар ва деҳқонларга ем ўрнида тарқатмоқчи булганлар.

Деҳқонлар, кооперативла шунча ун побуд бўлиб ётган ҳолда, хусусийлардан бир нуд унни беш сўмдан сотиб олганлар.

Кооператив хизматчиларининг бу қилмишлари мутлақо синфий душманлик ва кура-била туриб, жинояткорликдир”.

Суд мажлисига Аширкул ака ва унинг ҳукизи гувоҳ қаторида чақирилган эди. Аширкул ака кооперативдан олган уша уннинг намунасини келтирди. Тажриба учун ҳукизининг олдига солдилар. Ҳукиз ўз гувоҳлигида собит қолди. Унни смади.

ЖУРАБЎЗА

Дарёларнинг ул юзида отим юргану,
Қуюшқонни сағрисиға ботиб юргану...

Пайкалнинг сунги дамлари, чайлада ятакни қия қилиб ётмаган киши совуқ ейди.

Тошг. Куёш Қунгироктена орқасидан бугриқиб қарайди. Унинг биринчи шуълалари энг дароз теракларнинг учларигагина тушади. Остида қуюқ туфон. Палак япроқлари шабнамли, марварид таққан қизлардай. Қорақутир қирқма қовунларнинг юзлари терлаган, гүё шафақ латофатидан иармисор бўлибди. Чайла устига ишқом бўлиб ёпирилиб тушган сувқовоқлар ана узилай-мана узилай деб, осилиб туради.

Полизнинг бир чеккасидаги баланд бир ёғочга ўтказилган турқовоқ бир қимирлаб қўйди. Илк саҳар нашъасидаёқ уйғонган хуроз ўз рафиқаларини қуқулаб уйғотди. Улар тушпа-тушпа ерга туша бошладилар.

Чайла аста тебрланди. Қия қилиб ёпилган ятакнинг юқори тарафи очилди. Орасидан ўттизлардан ошар-ошмас бир дехқон йигити уйғониб турди. У бошига қўйган турли катта-кичик тугунчалар орасидан нос шишасини пайшаслаб толиб олди ва кафтини тўлазиб бир отди-да, пайкалнинг узоқ бурчакларига қараб ўйланиб қолди.

Аҳмадқул ўз оғайнилари ичида улуғи. Уч оғайни қўлларида бўлган икки дессат ерларини ҳамжиҳатлик билан ишлайдилар. Бу йил заводга ёзилиб пахта, қолганига бир оз жўхори билан кузги қирқма қовун экканлар. Умуман, унум яхши.

Аҳмадқул ўрин устида ўйланиб ўлтирар экан, яқин ўртадан биров қичқириб чақира бошлади:

— Аҳмадқул, ҳой, Аҳмадқул!

Аҳмадқул “пўл” этиб носини ташлади-да, овоз келган тарафга қаради.

– Беш қадам жойдан ҳайқириғини қара-я... Келавер.
– Уйкуда бўлсанг, уйғотай, деган эдим-да.
– Қовунларни узсаммикин, деб уйлаб утирибман.
– Бе... Заб эринмагансан-да... Укаларинг улганми. “Шуни шуңдоқ қил”, деб бир оғиз айтсанг, оғзингнинг ели. Кечгача дунё тула иш тайёр. Бугун Турватнинг бозори. Бориб сайил қилиб келамиз.

– Сен, уртоқ Бўта, жуда вақтсиз жужалайсан. Айни йигим-терим вақтида сайилинг нимаси?

– Йигим-терим эмиш, – деди Бўта киноя билан, – ота-бободан иш қолганми, супрадай еринг бор-ку, ташвишинг мирига беш боғ. Мана мен, ишламасдан очимдан улганим йўқ-ку. Давр келганда таралангни қилсанг-чи, лодон.

– Ўзинг боравер.

Бўта Аҳмадқулни қайтадан қистамади, йўлига қараб кетди.

* * *

Аҳмадқуллар кўрғонининг торгина бир хужрасида милт-милт этиб чироқ ёнади. Теримдан қолган кўсақларни уч азамат оғайни ўртага қўйиб чувиб ултирардилар. Бир тавақали тахта эшик “ғийқ” этиб очилди. Уч оғайни ялт этиб келувчига қарадилар.

– Ассаломалайкум, ҳорманглар, йигитлар.

– Келинг, Бўтака.

– Сизларники қачон қараса иш экан-да, бу йил кузларинг келиб, битиб қолдиларинг-ку.

– Ишламаса бўладими, Бўтака, ширкатдан, “Бунакни қайтар”, деб дарвозанинг турмини бузиб ётир, – деди Аҳмадқулнинг кичик укаси.

– Қарз курсин, – деди Бўта шикоятли оҳанг билан.

– Бемаҳалда нима қилиб юрибсан? – деди Аҳмадқул.

– Шуңдай гузарга чиққан эдим, самоварда ҳеч ким йўқ. Бари йигит-яланглар Мадийрнинг кўрғонига кириб, ўқиб ётганмиш. Кирмадим. Одам зерикади. Бу махтови қургур деҳқонларга бир бало бўлди. Ҳеч бўлмаса, қишда қўйса-чи...

– Сиз билан мени қишда ўқитмаса, ёзда қасрдан тошиб келади, мана мен ҳам ўқимоқчиман, – деди Аҳмадқулнинг ўртанча укаси.

Бўта маъноли қилиб Аҳмадқулга бир тикилди:

— Ҳаммаларинг мул्ला бўлиб кетаверсаларинг, подани ким боқади? Мен билан Аҳмадкулнинг ўқимаганимиз ҳам маъкул. Ора-сира омиёи бенаволар ҳам бўлиб турсин. Бизнинг дийдамиз қотиб қолган, нима дейсан, Аҳмадкул?

Аҳмадкул индамади. Орани фақат “чирт-чирт” этган кўсак овозигина қоплади. Бир нафасга бўлган сўзсизликни яна Бўта бузди. У ҳамён топганлардай ҳовлиқиш билан Аҳмадкулни бир турғиб:

— Ҳали, Аҳмадкул, хабаринг йуқ. Мен сенинг устингдан катталиқ қилиб қўйдим.

— Қандай катталиқ?

Йигитлар ҳаммаси ишдан тухтаб, Бўтага қарадилар. Бўта мақтаниш аралаш ғурур билан:

— Бешқўрғон йигитлари жўрабуза қилар эканлар. Аввал ўзим кўшилдим. Аҳмадкул ҳам йигит, у ҳам бир тан, дедим. Чиқимдан қочса, ўзим тўлайман, дедим. Сени ҳам улфат қилиб қўйдим. Маъқулми? Қиш бўйи ялла-да, жинни...

— Гап чиқимда эмас-ку... — деди Аҳмадкул.

— Акам бузага жура бўлмайди, — деди ўртанчаси.

— Биз ўқишга кетганда қўрғонни пойлайди, — деди кичиги.

— Вой, лодонлар-эй, — деди Бўта, — акаларинг сенларнинг қоровулларингми? Ахир, ёз бўйи ишлади, қишда сал кукрагига шамол тегсин. Ёри жура ортгирсин. Токай меҳнат...

— Бормайди.

— Борса, биз хафа бўламиз. Зерикса, курсга олиб чиқамиз.

Бўта ўспиринларнинг гапини эламасдан, улуғворлик билан кулди:

— Акаларинг сенларнинг сўзларингдан чиқмайдиган бўлса, бекорга белбоғ бойлаб юрган экан. Катта боши билан курсларинг нимаси, ҳар ким ўзига муносиб ишни қилади-да, нима дейсан, Аҳмадкул?

— Кўрармиз, — деди Аҳмадкул.

* * *

Дарёларнинг ул юзида отим юргану, ёр-ёр,
Куюшқони-я сағрисиға-я ботиб юргану, ёр-ёр.

Торгина палоссиз меҳмонхонанинг ўртасига катта-катта тункалардан гулхан ясалган. Бир тўда бадмаст қурама йигитлар гулханни гир айлантириб ўтириб олганлар. Пойма-пой

ашуалар. Орада бир чора сиғадиган заранг косалар айланиб юради.

Танқарида гурс-гурс от юргани эшитилди. Маст йигитлар бир нафасга жим бўдилар.

— Вой, вой, шу, вой, менинг қушним ўзи келди, — деди Бута.

— Ўзими, ўзи-я, штрафни катта пичасан, ҳой сен бий, ҳезалакка, — деди учтаси.

Шу чоқда эшикдан тумоғини қоқа-қоқа Аҳмадқул кириб келди.

— Уртанлар тўлсин, йигитлар.

— Вой, сен жовраб қолибсан, иккита азамат уканг чўпчак терсин сени, вой, — деди Бута бадмастлик билан.

— Чўпчаксиз ҳам утин кўп, — деди Аҳмадқул.

— Қани, ўзинг ҳам даврага кир, ҳой бекбурд.

— Штрафингни айт, бий.

— Маъқул, — деди бий, — бийлик — уч манақ, унг оталик — дам олмас, икки заранг — дам олар¹.

— Кам, шунинг ўзи кам, вой, йигит кишига, — деди Бута.

— Каммас, — деди бий.

Аҳмадқул кеч қолгани учун уч манақ, икки заранг дам олмас, икки заранг дам олар буза ичишга мажбур қилинди. Бута айтганча, “йигит киши” “ичмайман”, демади. Уч манақни осонлик билан ичди. Икки заранг дам олмаснинг бирини зўр билан ичди. Иккинчисининг ярмига борганда кўнгли алланечук бўлиб кетди. Гулханга қараб ичганларицинг барисини ташлади. Маст йигитлар уртасида чуввос кугаришди:

— Ҳезалак.

— Кўгара олмасанг улфатга қушилма-да.

Бий газабланди. Аҳмадқулга дарра урдилар. Яна штраф, яна навбат коса, узлуксиз ичмоқдалар. Нордон, тахир, бўтана оқиноқ зардоби қоринларни қаплайтирмоқда, бошларни қизигмоқда, ўртадаги катта чора бўшар-бўшамас, катта хумдан кир бўз белбоғлар орқали сузиб ўтказмоқдалар.

¹ Жўрабуза улфатчилик қондасида улфатлар уртасидан уч киши улуг сайланади. Булардан энг мартабалиси жўрабоши — бий бўлади. Қолган иккиси бийнинг вазирлари — ун оталик, сўл оталик бўлади. Бутун улфатчилик муддатида ҳамма шуларнинг амрига итоат қилишга мажбур бўлади. (Автор эскартиши.)

Ташқарида ҳеч кимдан ҳадиксиз яйдоқ изғириқ ҳукмрон.
Ўз зўравонлигини яланғоч дарахтларга кўрсатади.

Бир хўроз, икки хўроз, уч хўроз қичқириб ўтди.
Аллақайларда итларнинг қайғули ҳуришлари...

Сояси юпқароқ йигитлар учиб қолдилар. Қолганлари
ярим-ёрти ўтдан чуқилаб, бутдан чуқилаб алёр айтмоқдалар.

Бута Аҳмадқулнинг гарданига осилган, хўнг-хўнг йиғлайди:

— Вой, ука, мен ғарибман-а, сендан бошқа ҳеч кимим
йўқ-а...

— Обидийда қилма, ой йигит, — деб жеркади бий.

— Ҳеч кимим йўқ-а...

Бий яна тетик Бутага қараб:

— Обидийда қилма, ой йигит, — деб жеркади.

Яна ичадилар, олам-жаҳон ачимсиқ ҳид. Бу ҳам сзмаганидай,
бир сасиб, бир ёниб ётган гулханни пуфлаб қўядиган эсли
киши йўқ. Кўзларни ёшлатадиган аччиқ тутун бурқийди.

Аҳмадқул сузилиб бораётган кўзларини бир марта катта
қилиб очди. Бутанинг қулини елкасидан олиб ташлади,
сандироқлаб ўрнидан турди. Чорданада увишган оёғини уқалаб:

— Ҳой, бий, сен мени, сен бий бўладиган бўлсанг, топ
менинг ўнг оёғимни, топмайсанми-я, ол керак бўлса буни-
сини ҳам, менга оёқ керак эмас, ҳой бий... Мен кетдим, —
деди ва эшикка қараб йўл олди.

Аҳмадқулнинг баридан ҳеч ким ушламади. Фақат
орқасидан мастлик гўлдирашлари кўтарилди.

— Оти асов эди йигитнинг, — деди бириси.

Меҳмонхона орқасидан отнинг шаталоқ отиб кўзалгани
билинди. Ичкарида яна бадмаст завқ:

— Човига сава, азамат, ҳаром ўлгурни, — деб қолди.

Эрта билан қўрғон дарвозасини Аҳмадқулнинг ўртапча
укаси очди. Не кўз билан кўрсин, тўриқ отнинг устида ҳеч
ким йўқ. Тизгини ерга тушган. Буктарги ечиқ, айил бушаган,
дарвоза турмида сувлиқ чайнаб туради. Юраги шув этиб кет-
ди. Отнинг юганидан тутди. Кичик укасини чақирди.

— Миса, бу ёққа қара, акам йўқ. Тўриқ яйдоқ келган...

Ака-ука совуқда яланг бош, яланг оёқ отни текшира
бошладилар. Унг тарафдаги узангида Аҳмадқулнинг бир пой
этиги осилиб келибди.

Ўспиринлар бир-бирларига қараб, термилиб қолдилар.
Бўғизларига алланечук нарса қадалгандай, сўзсиз эдилар.

— Бу акамнинг этиги-ку, — деди Миса изтироб билан. Бараварига йиғлаб юбордилар. Атроф қушни деҳқонларга югурдилар. Бир нафасда: “Аҳмадқулни от йиқитган, узи йўқ”, доврўғи оламини босди. Ун-ун бешлаб деҳқонлар туриқ от изидан отликми-яёв кета бошладилар. Булар Қўнғироқ-тепаннинг ёнбошига борганларида, қўпчиликнинг шарпасига бир нимага уймалашиб ётган бир гала қарғалар гурр этиб учди. Олдинги унғ оёғи оқсоқ сариқ бир кўпшак ҳадик олиб қир тепасига қочди.

Йиғилишиб, қарғалар уймалашган ерга бордилар. Унда, от туёғига ичак рўдалари ағдарилган, афти ангори чўқилган, тимдаланган, боши мажақланган, чопонлари бурда-бурда, унғ оёғи ялаиғоч Аҳмадқулнинг бадани — совиган мурдаси ётар эди.

Ёнида синиқ нос шиша, ерга сочилган иккита бир мири-ли чақа, битта уч мирили танга билан...

1929

ҲОЖИБОБОЙИ ГУЛФУРУШ

Ба срои гулфуруши мекунам, бо душмапон хоро,
Муҳаббат ҳам ғазаб ду ранг чуни бозорҳо дарад.

Мунтазир

Менинг қушларга ишқибоз бир дустим бор. Утган жума бир кекса дастнарвар булбули ўлганини эшитиб, кунглини сўрашга жазм қилдим...

Тешикқопқа гузаридан ўтиб, ҳали Қичқирикқача етмаган эдим. Бу кучани сукутга кетган мажнунтоллар ва маҳмадона чипқирик ариқ хиёбони деб аталса, яна яхшироқ бўларди. Теварак-атрофи озода қилиб супурилган кичкина эшик олди. Супачага супадан ҳам кичикроқ гиламчани ёзиб, олдиларига бир сават ранг-баранг гулдасталарни қиёқ ўтдан камар боғлатиб қўйиб, икки мўйсафид кичик жопон чойнакдан жопон пиёлага нилуфар баргидай тиниқ кук чойни қўйиб, суҳбатда эдилар.

Аниқ саноқларга ҳушим йўқ. Олдида гулсават турган биринчи мўйсафиднинг ёшини саксон ва ошиги билан тахмин қила қўйдим. Яқинлашдим, салом бердим, яна бир пеша қалам таъзим билан илгариларим.

— Тўхтап, ўғлим, — деди кулимсираб биринчи мўйсафид, — кукламингиз муборак бўлсин.

— Сизники ҳам.

— Раҳмат.

Кулимга оқ билан тўқ-қизилнинг ўртасида, музикадаги авждай кутарилиб борғувчи неча даражали ранг бўлса ҳаммасидан тўпланган бир гулдаста тутқазди. Мен таралдуланиб ёнимни кавлай бошладим. Яъни, бу гуллар сотиладиган деб ўйлаган эдим. Иккинчи мўйсафид менга қаттиқроқ тикилди:

— Нима қилмоқчисиз?

— Йўқ, ўзим шунчаки...

Биринчи мўйсафид кулди.

— Нима касбдасиз?

— Шоирман.

— Балли... Мен ҳам Ҳожибобойи гулфуруш эмасман. Бу гуллар ўз боғимнинг маҳсулоти. Катта ўғлим инженер, кичиги ҳарбийда, қизим билан куёвим доктор, ўзим эҳкан гулларни таъбимга ёққан кишига бирор дастадан беришга менга ижозатдир деб уйлайман... Пулнинг ҳожати йўқ, ўғлим. Бадалига жуда бирор нарса бергингиз келатган бўлса айта қолинг...

Мен Мунтазирнинг юқоридаги шеърини ўқиб бердим.

1941

МЕНИНГ УҒРИГИНА БОЛАМ

Воқеий ҳикоя

Отамизнинг улгашига анчагина йил ўтиб кетди. Бу йил ун еттинчи йилининг кукламида онамиздан ҳам ажралиб, шум стим бўлиб қолдик. Биз тўрт етимдан хабар олиб туришга катта онам — онамнинг оналари Рокия биби келиб турибдилар. Бу кишини биз эркалаб Қора буви деб атаймиз.

Оқшомлари бувим бошлиқ ҳаммамиз олди очиқ айвонда увинтуда кўрпа-ёстиқларга ўралиб, биттагина Уратенанинг кир ип шолчаси устида ухлаймиз.

Сентябрь ойларининг охири, илк куз оқшомларидан бири эди. Ҳаво анчагина салқин. Биз стимлар бир-биримизнинг пинжимизга тиқилиб, бир-биримизни иситиб уйкуга кетганмиз. Қаторда энг сўнгги бўлиб, она чумчуқдай Қора бувим ётардилар, у киши саксондан ошиб кетган, носкаш камшир эдилар.

Бу оқшом уч хўроз ўтгандан кейин, Етти қароқчи юлдузи тик келганда гўнғир-гўнғир овоздан уйғониб кетдим. Бувим ким биландир анчагина баланд овозда суҳбатлашмоқда эдилар. Ҳовлимиз ога-бувадан қолган, анчагина катта бўлиб, тўртбурчак таноби ҳовлилардан эди. Гир атрофи имораг, шимол томонда амакиваччаларимиз туришарди. Лекин улар ёзда боққа кучиб кетадилар. Ҳозир улар томон бўш.

Буни қаранг-а, бизнинг уйимизга ўғри келти. Бизни ҳам одам деб йўқлайдиган кишилар бор экан-да дунёда? Эртага ўроқларимга тоза мақтанадиган бўлдим-да: “Бизнинг уйга ўғри келди”. Гурур билан айтгилса булади. Лекин ишонишармикан?

Ўғри ўша амакиваччаларнинг тоmidан секин юра келиб, бувимнинг тўғриларига келганда акса уриб юборибди. Бувим эса ёстиқни кўкракларига қўйиб, тил тагидаги нос билан ўйлаб ётар экашлар. Бувим “пуф” деб носни туфлаб, томга қараб:

— Уғригина болам, ҳой, ўғригина болам, ҳойнаҳой бирор тирикликнинг кўйида томга чиққан кўринасан, ахир касбинг

нозик, тумов-шумовингни ёзиб чиқсанг бўлмайдимми? — дебдилар.

Ўғри томдан туриб:

— Ахир, бувижон, сиз ҳам бироргина кеча тинчигизни олиб ухласангиз бўлмайдимми, бизнинг тирикчилигимизнинг йулини тўсаверасизми? — дебди.

Мен гап шу ерларга келганда уйғониб кетган бўлсам керак. Қолган гапларни эшитганимча қилиб ёзаман.

— Ҳой, айланай, ўғригина болам, бошимда шундай мусибат турганда кўзимга уйқу келадими? Мана, олти ой бўлди, бирор соат мижжа қоқиб ухлаганим йўқ. Кундуз кунлар гарангдай довдираб юраман. Бирор ерга ўтиб мизғигандай қуш уйқуси қиламан. Кечалари хаёл олиб қочиб кетади.

— Нималарни хаёл сурасиз, бувижон? — Бу гаждан кейин устидаги тўнини турмучлаб буготнинг устига ёстиқ қилиб қўйиб, ўғри ҳам ёнбошлаб олди.

— Нималарнинг хаёлини сурардим. Шу тўртта етимнинг эргасини уйлайман-да, болам. Замонни ўзинг кўриб турибсан, гириклик тошдан қаттиқ, туянинг кўзидай пош анқога шашиғ. Ҳали буларнинг қулидан иш келмайди. Сўққабошгина аравакаш тоғаларининг топгани ўзининг рўзгоридан ортиб, буларга қўлъямуғ бўлиши қийин. Рўзгорда бўлса: кўз кўриб, қўл тутудай арзигулик буюм қолгани йўқ. Бир чеккадан сотиб еб турибмиз. “Туриб етанга турумтоғ чидамас”, деганлар. Эҳ-ҳа, бу болалар қачон улгайди-ю, қачон ўзининг ноини тошиб ейдиган бўлади! Чор-пачор хаёл сурасан, киши. Тагин бу етимларнинг битганинаси ўғил, учгаси қиз. Энди ун тўртдан ун бешга ўтди. Қизлари қурғур, қачон бир ерга элашиб кетади-ю. Ўзи ўраб, ўзи чирмаб оладиган жой чиқмаса, буларга кимнинг ҳам кўзи учиб турибди дейсан? Замон қаттиқ, ўғригина болам, замон қаттиқ!

— Тўғри айғасиз, бувижон, — деди ўғри, — менинг ҳам икки болам, хотиним, битта кампир онам бор, бир товуққа ҳам дош керак, ҳам сув керак, деганларидек, шуларни боқиним керак. Тўртта чавати нон топиш учун ўзимни ўтга-чўққа, Алининг тигига ураман. Бўлмаса, ишгай десам, билагимда қувват бор, ақлу ҳушим жойида. Менга ҳозир шу қилиб турган ўғрилик касби ёқади, дейсизми? Тупша-тузук аёлманд косибнинг боласи эдим. Замон чапасига кетди. Керинска пошпо бўлгандан кейин уруш тўхтайдди, деган эдилар. Ҳали-бери тўхтайдиган кўринмайди. Ҳали ҳам замон-замон ўша илиги тўқларники.

— Бирор бошқа касб қилсанг бўлмайдимми, болам? — деди кампир.

— Нима касб қилай? Ҳамма касбларининг ҳам бозори касод. Ота касбим кавушдўзликни қилайми? Аввало шуки, кавуш тикишга на чарм бор, на сирач, на мих, на лок. Масалтигининг ўзи битиб чиққан кавушдан уч баравар қиммат. Ҳаммоллик қилай десам, аввалгидек қошлаб ғалла, қошлаб сабзи-шолғом оладиган бадавлатларнинг тухуми қуриган. Тунов кунини шу маҳаллаининг девкор этикдўзларидан Бувадат ота бугун қолип-пу шону сўзан, бигизларини улгуржисига икки пуд жўхори унга мовоза қилди. Яхши қилди. Унинг этигини киядиган ўзбек, қозоқ, қирғиз деҳқонлари қаёқда дейсиз, қолган эмас. Фақат уларнинг етимларигина шаҳримизни тўлдириб юрибди. Қайси бурчакка, қайси чордеворга бош суқманг, ун бешта етим ювуқсиз қўлини чўзиб: “Амаки, нон беринг”, дейди. Нои-а, ўзимникига тополмайману! Битта ман эмас, буви, маҳалладаги ҳамма касибларнинг аҳволи шунақа. Пичоқчилар ҳам, бўзчилар ҳам, кўнчилар ҳам, бориники, мактаб домталари ҳам, муллаваччаларнинг ҳам ранги паюо. Бир қошиқ обиёвонга зор. Санқиб юрибди.

— Хув, худое уруши бошига етсин. Қиёмат қойим дегани шудир-да, а, ўригина болам-а. Ҳа, майли, шу етимларнинг ҳам пешонасига ёзгани бордир. Хуш, энди ўзингдан сўрай. Ахир ноиложликдан-ку шу ҳаром йўлга қадам босибсан, ўзига тўқроқ, бадавлатроқ одамларникига борсанг бўлмайдимми? Мана шу маҳаллада Карим қори деган читфуруш бор. Одилхўжабой деган пудратчи бор. Матёқуббой деган кўнчи бор. Буларнинг давлати-ку мил-мил. Бешикдаги боласи ҳам четига байт ёзилган чинни косада ош ичади. Шуларнинг томини тешисанг бўлмайдимми?

— Эй, бувим тушмагур, соддасиз, содда, — деди ўғри. — Бойларнинг уйига тушиб бўладими, уларнинг паҳсаси саккиз қават, эшиклари темирдан, ҳар биттасининг қўрасида эшакдай-эшакдай иккита, учтадан итлар бор. Бу итлар ҳовли саҳнидан битта капалак ўтса бир ҳафта вовиллайди. Одилхўжабойнинг ғўломгардишида-чи, милтиқ ушлаган городовой туради. Жонимдан кечибманми, ўлдирмаганда ҳам, Сибирь қилиб юборади.

— Бу гапинг ҳам тўғри, ўригина болам. Аммо-лекин эҳтиёт бўл. Эл-юртнинг олдида тагин бадном бўлиб қолмагин, — деди бизнинг кампир.

– Гапингиз тугри, буви, тунов куни Ориф сассиқнинг отхонасидан тургта товуқ, битта хуроз умарган эдим.

– Товуқ-хуроз дедингми? Ҳа, бу махлуқлари курмағур қақақлаб сени шарманда қилмадимми?

– Ҳамма ишнинг ҳам ўз мароми бўлар экан, буви, товуқ олгани борганда чўнтагимга бир шишага сув солиб оламан. Кейин кўндоқнинг тагига бориб, оғзимни сувга тўлдириб товуқларга пуркайман. Товуқдай аҳмоқ жонивор оламда йўқ. Ёмғир ёғяпти шекилли, деб ўйлаб, бошини ичига тикиб, ҳап ётаверади, кейин битта-битта ҳиқилдоғидан тутиб халтага соламан.

– Шунақа дегин, вой тавба-ей. Ҳамма хунарнинг ҳам ўзининг мурти гардони бўлар экан-да.

– Шундай қилиб десангиз, бувихон, сиримнинг хашаги очилишига оз қолди. Йўқ, элликбошимиз Раҳмонхўжага хурозни олиб бориб берган эдим, ишни босди-босди қилиб юборди. Раҳмонхўжа мен билан тузук, яхши одам. Бултур уш-буни сотиб, саксон уч сўм пул жамғариб: “Топганимиз шу, элликбоши ота”, деб пора берган эдим, рабобийга кетишдан олиб қолди.

– Ҳа, ишқилиб, бола-чақасининг эгилигини курсин. Энди бу ёққа қара, ўғри болам, ҳадемай, тонг ҳам ёришиб қолар. Ана, ёруғ юлдуз ҳам тиккага келиб қолди. Ошхонанинг ёнидаги турдан сирғалиб пастга туш, ўгинимиз йўқ. Ошхонада бир замонлар боғдан келган бир-иккита ёнғоқ тўнка бор, болгани олиб, шунинг бир чеккасидан озгина учириб бер, кумғон кўяман. Кеча тоганг бериб кетган зоғорадан иккитасини олиб қўйганман, биргаллашиб чой ичамиз.

– Йўғ-э, буви, – деди ўғри, – тўнка ёриб-ку берарман, аммо чой ичолмайман, чунки кун ёришиб қолса, мени таниб қоласиз. Жуда ҳам юзимни сидириб ташлаганим йўқ, андишам бор, уяламан.

– Вой ўлай, қутлуг ўйдан куруқ кетасанми, болам? Бир нима олиб кел. Тўхта, нима олиб кетсанг экан, ҳа, дарвоқе, ошхонада битта ярим пудлик қозон бор. Аллазамонлар уйимизда одамлар кўп эди, катта қозонда ош ичардик. Худонинг гашига тегдик шекилли, шундоқ катта, гуркираган хонадондан мана шу тургтагина етим қолиб турибди. Эҳ-ҳа, булар қачон катта қозонни қайнатар эди-ю... Шунини олиб кета қол. Сотиб бир кунингта яратарсан, ўғригина болам.

— Йуқ, йүг-э, буви, ёмон ният қилманг. Ҳа-хув дегунча бу кунлар ҳам унут булиб кетади. Яна катта оилалар жам бўлади. Ҳатто бу қозон ҳам кичиклик қилиб қолади. Уша етимларнинг узига буюрсин. Туйларида уйнаб-кулиб хизмат қилайлик. Хайр энди, буви, мен кетяпман, тоғ томон ҳам ёришиб қолди.

— Хайр, уғригина болам, келиб тур.

— Хуц, она, хуц.

* * *

Мен уша ўғри кишини танир эдим. Ҳалигача ҳеч кимга кимлигини айтган эмасман.

1965

ҲАСАН КАЙФИЙ

(Халқимизнинг юмористик эртакларидан)

Бир бор экан, бир йуқ экан, бури баковул экан, тулки ясовул экан, қарга қақимчи, чумчуқ чақимчи экан, деганларидек, осмон тоғорасининг остида, ер тарвузининг устида бир подшоҳи азим яшар экан. Ери шунчалик кун эканки, унга қарам қишлоқлардан биттадан гувалак йиғанда ҳам буғун сарой аҳлига сағана қуришга етар экан. Унга қарам фуқаролар шунчалик кун эканки, агар ҳар биттасидан биттадан қуноқ олинса ҳам, тўққиз хумда буза солса булар экан. Лекин подшо киши бошига биттадан қуноқ эмас, бир қопдан ўлпон солишни яхши кўрар экан. Подшо қулоқларга битта сопол тоғора ясашиб, катта мачишинг эшигига қўйиб қўйган экан. Фуқаролар навбат билан келиб шу тоғорага ўлтирар эканлар.

“Сол тоғорага кетингни, сифса ҳам бир танга, сифмаса ҳам бир танга”, деган солиқ шу подшонинг замонасида расм бўлган экан. Ана шу подшо, десангиз, эртдан-кечгача тахтда ўлтиравериб жуда зерикар экан. Бекорчиликка эрмак, деб одамларни осиб кўрар экан, сўйиб кўрар экан, қиш кунларида совуқ сувга пишиб кўрар экан, тирноқларининг тагига гаров юргизиб кўрар экан, бари бир, кўнгли очилмас экан. Кейинчалик бориб эрта билан, тушда, кечқурун бир чиннидан ичиб турадиган кўкнориси ҳам кайф қилмай қўйибди. Сайроқи қушлар, уришқоқ ит, хўрозлар ҳам кўзига ёмон кўришиб қопти. Уришқоқ маст норғуяларга этик тиктириб кийгизиш, тошбақа пойгалар ҳам шунинг замонасида қоидага кирган экан. Кейин, бош вазирнинг маслаҳати билан кечалари шаҳар айланиб, фуқароларнинг сиру асрорига, гаширадиган гаширига айғоқчилик қилиб юрадиган бўлиб қолибди.

У устига малла тун кияр экан, энгагига от тўрвадек катта ошпоқ соқол боғлар экан, бошига лайлак уядай салла ўрар экан, қўлига узун яшил таёқ ушлаб олар экан, сарпойчан остига учи қайрилган баланд ўкчали сағри кавушни илиб,

куча айланар экан. Уни бу суратда курган кишилар: “Ёпирай, бу киши Хизрмикан, Илѐсмикан, қайси пайғамбар экан, ѐ худоимизнинг амакиваччаларидан биттасимикан?” деб гумон қилишар экан.

Кунлардан бир кун аввал оқшомда куча айланиб юрган подшо, шаҳарнинг утга чеккасида бир буйра-икки буйра эни экин-тикинлар ўртасида қаққайиб қолган бир чалдивор уйга кузи тушибди. Катта ҳовуз ўртасида бир налла ёнгоқ пучоқдай турган бу лой томчи кулба турт томондан тирговичлар билан тиралиб, қари байгалдай аранг турар, эски эшиги юзига ёниқ, ойна ўрнига ёғланган қоғоз ёпиштирилган дарчасига ичкарида ёқилган суник шамшиг қизғин, бемадор шуъласи тушиб турарди. Кулба ичида кимнингдир ранда емаган, дўриллаган овози хиргойи қилар эди. Подшо эшик тирқишидан мўралаб қулоқ солди. Қандайдир урта ёшли бир киши шоир Ҳофизнинг:

Кишти шикастагонем, э боди шурга, барҳез,
Бояд ки боз бинем он ёру ошноро. —

“Кемамиз синиб, дарё ўртасида қолганлармиз, э ёқимли шамол, тезроқ эсиб бизга қирғоққа чиқишга ёрдам бер. Кошки ўша ошналаримизни қайтадан кўролсак”, деган байтини куйлар эди-да, ҳар дам олганда: “Ишқилиб, ақл билан меҳнатим бор бўлсин”, деб кўяр эди. Таажжубда қолган подшо эшикни тақиллатди. Ичкаридан:

— Марҳамат, кираверинг, бу эшикнинг қулфу занжири йўқ, марҳамат, — деган овоз келди.

Подшо ичкарига кирди. Уй эгаси ҳаншу манг бўлиб, тавозе билан салом бериб кутиб олди. Подшонинг савлати уни довдиратиб қўйди шекилли, қандай илтифот қилишини ҳам билмай эловсираб:

— Хизмат, тақсир, хизмат? — дер эди.

— Мен сенга қуноққа келдим, — деди унга подшо.

— Ҳай, ҳай, — деди уй эгаси, — ўзи келган қуноқ атойи худо.

Югуриб бориб кўҳна бир сандиқ устига тахлаб қўйилган эски урин-бошдан бир курпачани олиб турга ёзди, ёнбошига бир бўз лўлабурма болиш қўйди.

— Қани, марҳамат, уз уйларилек бемалол ултирсинлар...

Подшо кавушини ечиб, таёгини деворга суяб, кўрсатилган жойга ўтирди. Уй эгаси ўртага бир кир дастурхон ёзди, фотиҳа ўқишдилар. Уй эгаси шу фотиҳага ҳам: “Ҳақ илоҳим, ақлимиз билан меҳнатимиз бор бўлсин”, деб қушиб қўйди.

— Хуш, — деди подшо, — сиз кимсиз, нима тириклик қиласиз?

— Аввал ўзларидан сўрасак буларди, тақсир? — деди мезбон.

— Мен ҳазрати Хизр бўламан, жаҳон кезиб, худонинг яқин бандаларидан хабар олиб юраман. Эрта намозни Қуддуси шарифда ўқиган эдим, пешинни Истамбулда ўқидим, намозгарии Машҳадда, шомни Техронда, хуфтонни Бухорода ўқидим-да, сизнинг шаҳрингизга келдим.

— Ҳай, ҳай, — ёқа ушлаб, куксига тупурди мезбон, — чақмоқдан ҳам тез юраркансиз-да, тақсир. Авлиёга икки дунё бир қалам, деганлари шудир-да.

Подшо мийиғида кулди:

— Худди шундай. Шак келтирмай, ишона беринг. Қани, хўш, энди ўзингиз...

— Менинг исмим Ҳасанбой, мусаллас ичинни яхши кўраман. Шунинг учун халойиқ менга Ҳасан Кайфий деган лақаб қўйган. Катта Чорсуда ямоқчилик қиламан. Менга кунига битта танга стади. Шунинг учун битта тангани топунча ишлайман. Кейин сўзан, бигизни йиғиштириб, иш қутимни ёнаман. Ортиқчасининг кераги йўқ. Ундан у ёғига маликанинг ношниси узилган бўлса ҳам ямайдиған аҳмоқ йўқ. Ишқилиб, тақсир, ақл билан меҳнат омон бўлса булгани...

— Шунақа денг, — деди подшо ўсмоқчилаб. — Хуш, бу мамлакатнинг подшоси ким, адолатли подшоларданми?

— Тўғри, тўғри, бир хотинининг исми Адолат эмиш, деб эшитганим бор. Лекин менинг катта даргоҳлар билан ишим йўқ. Мен ўз меҳнатимни биламан. Топган бир тангамга иккита пон олиб, бирисини оқшом, бирисини эрта билан ейман. Ярим қадоқ гўшт, бир боғ ўтин, бир шиша шароб, битта анор, битта шам олиб хужрамга қайгаман. Шурва қайнатаман. — Хужра бурчагидаги девор ўчоқда қайнаб турган кичкина тош қозонни кўрсатди. — Анорни мапа бу косачага эзиб, ўртасига шамни ўтказаман. Анор сувининг қизил нуъласи менга ёқади, тақсиргинам. Мапа, бизга кўпоқ бўлдингиз, биргаланиб шурва ичамиз. Тақво қилмасангиз, қиттай-қиттай шароб готинамиз, — деб кулиб “Хизр”га қаради.

– Биз ҳам андак тотинсак бўлаверади, чуики шаробнинг узи ҳаром эмас, унинг бадмастлиги ҳаром, – деди подшо.

Ўргага поп синдирилди, икки сопол товоқда шурва сузилди. Бир шиша шаробни икковлашиб сиқардилар. Ширин суҳбатда, чала, қуён уйқусида тонг ёришиб борар эди. Суз орасида подшо сўради:

– Сиз, Ҳасан Кайфий, ҳадеб: “Ақлим билан меҳнатим бор бўлсин”, деяверасиз, бирон марта на худо, на подшоҳиигизни эсламайсиз. ...Подшоҳимиз омон бўлсин, бошимизга соябон бўлсин, худо ёр бўлсин, деган дуоларни ҳам гапингизга қушиб қуйсангиз бўлмайдимиз?

– Бе-е, – деди Ҳасан Кайфий, – шу кичкина рўзгоримга уларни аралаштириб нима қиламан? Худо ҳам текинга иш қилмайди, унга қурбонлик, закот – ушр керак, мен буларни қердан оламан? Подшо билан худонинг тили бир, бир-бирини суяйди. Фуқаро билан қанчалик иши бор? Подшога бўлса турли-туман ўлпон, солиқ, даҳяк, у-бу керак. Иншайкейин, подшо деган махлуққа доим буйин эгини хуш ёқади. Менинг солиқ тулашга бисоти-бағалим йуқ. Сиз, тақсир, бизнинг подшонинг тоғора солигини эшитмаган кўринасиз, – деб ҳиринглаб кулиб қуйди. – Шунинг учун менинг сигинадиган нарсам – ўз ақлим, ўз меҳнатим, тақсир. Бошқасидан ҳеч қандай илтинжим йуқ.

– Аввало шуки, одоб керак: ўз подшоингизни махлуқ демайт, подшо деган худонинг ердаги сояси бўлади-я!

– Мен ҳам шундай деяпман-да, тақсир, соядан бирон нарса умид қилган киши аҳмоқ бўлади, – деди Ҳасан Кайфий.

– Астағфирулло, – деди “Хизр”, – борди-ю, шу бугуннинг ўзидаёқ подшоҳингиз: “Менинг мамлакатимда ямоқчилик қилиш маи этилади, кимда-ким ямоқчилик қилса дорга осилади”, деган буйруқ чиқазиб қуйса, нима бўлади?

– Ушанда ҳам ақл билан меҳнат саломат бўлса, бир эви топилиб кетади, тақсир, – деди Ҳасан Кайфий.

– Кўрамиз, қачонгача шу эътиқодда тура олар экансиз, – деб пичинг қилди подшо. Унинг нияти Ҳасан Кайфийнинг оғзидаи: “Подшо саломат бўлсин”, деган сўзни юлиб олини эди. Аммо у бу суҳбатда ниятига етмади.

Тонг хўрози қичқира бошлагандан кейин меҳмон кўзгалди:

– Энди мен борай. Эрта иамозни шаҳришиз жомсида ўқишга ният қилганман.

– Бу оқшом ҳам меҳмон буладиларми? – сўради Ҳасан Кайфий.

– Нега сўрадилар?

– Чунки бу оқшомда сиз менинг пасибамга шерик бўлдингиз. Бугун оқшом ҳам менинг кулбамда кўнмоқчи бўлсангиз, икки таппа ишлашга ҳаракат қиламан, нон тўртта, шам иккита, гўшт бир қадоқ, шароб икки шиша бўлади, тақсир, – деди Ҳасан Кайфий.

– Бўлмаса, албатта келаман, – деди кулиб подшо.

Ҳасан Кайфий подшони кузатиб қўйиб ҳужрасига қайтди, қолган-қутган нонлар билан попушга қилди. Ҳужрасини йиғиштирди, қуёш терак бошига келганда ҳар галгидан барвақтроқ иш қутисини кўтариб, Катта Чорсуга йўл олди. Чунки бу оқшом ҳам унинг қуноғи бор, икки таппа ишлаши керак.

Энди шиши бозорни босиб чала қассобликка еганда Катта Чорсу томондан иш қутисини қўлтиқлаб, ҳовлиқиб, энгикиб келаётган бир-иккита дўсти – ямоқчиларни куриб қолди.

– Ҳасанбой, орқанга қайт, Ҳасанбой, иш расво, Ҳасанбой, орқанга қайт!

– Кайфий, хонаи мо сўхт, фармойиши олий ҳазрат, фармойиши подшоҳий...

– Узи нима гап, узи нима гап, тушунтирсаларинг-чи, узи нима гап?

– Подшомиздан буйруқ чиқиб қолди. “Менинг мамлакатимда ямоқчилик уят, – дебди, – ким ямоқчилик қилса, дорга осаман”, дебди, – деди касбдошларидан бири Мамашариф чокдўз.

– Ҳм, – деди Ҳасан Кайфий, – надар лаянат Хизрнинг айтгани бўпти-да: йўқ, қўлга туширолмайдди, ҳали ҳам меҳнат саломат бўлсин...

Югуриб уйига қайтди. Бувасидан қолган бир эски арра билан олчин тўқмоқ бўлувчи эди. Арғиб-сурғиб шуни кўгарди, белига тешасини қистирди. Қўшнисининг катта табар болтасини қарз олиб, утин бозорига бориб ёлловчи кутиб турди. Омадига бир йигит келиб, олтига тўнкани ёриб беришни ундан сўради. Йигитнинг мўлжали бир сўм бўлса ҳам Ҳасан Кайфий хизматига икки таппа сўради. Йигит арзон мардикор тозилганига қувониб, Ҳасанбойни уйига олиб кетди.

Ҳасанбой демаганингиз ўқ еган арслондай ихраб-сиҳраб тушга ҳам қолдирмай утинларни ёриб, икки таппа иш ҳақини

олди. Бозорга қараб юурди. Уринлатиб харажат қилди: туртта сулқилдоқ, седана сепилган обинон, икки шиша шароб, бир қадоқ гунгт, иккита шам, иккита анор, икки боғ оқ утин...

Кулбасига қайтиб, шурвага ушлаб кетди, тош қозоннинг тагига ўт қўйди. Кеч оқшомдан аллавақт ўтганда Хизр қиёфасидаги подшо Ҳасан Кайфийнинг эшигига кулоқ солар эди, ичкаридан Ҳасан Кайфийнинг одатдаги, хумга ари қамалгандай гунғирлаган ялғаси эшитилар эди:

“Кишги шикастагонем, э боди шурга, барҳез,
Бояд ки боз бинем он ёру ошкоро...”

Ҳа, ишқилиб, ақл билан меҳнат саломат болсин.

Хизр эшикни тақиллагди. Ҳасан Кайфий:

– Марҳамат, пирим, марҳамат, бу эшикнинг запжиру кулфи йўқ, ўз уйларидек бемалол кираверсинлар.

Яна кечагидан зиёда такаллуфотлар билан: “Салому алайкум, алайкум салом”дан кейин, меҳмонни турта ўтқазди.

Бу оқшом икки анорнинг сиқилган суви ўртасига ўтқазилган бир қўша шамнинг қизғиш шуъласи кулбага айрим бир файз бериб турар эди.

Сопол косаларга шурва қўйилиб, нонлар ушатилиб, икки пиёладан шароб ичилгандан кейин:

– Хўш, ҳазратим, шаҳримиз жанобларига манзур бўлдимми, қаерларни саёҳат қилдилар? – деб сўради Ҳасан Кайфий.

– Бай-бай-бай, – деди “ҳазрати Хизр”, – гарчанд, икки олам оралиғини минг бор саёҳат қилган бўлсам ҳам бундай шаҳри азимни учратмаган эдим. Кўча-кўйларини, мачиту мадрасаларини айтнинг, аҳли фуқаросини айтнинг, одамлари ўз подшоларига итоатли, ҳамма ерда унинг омонлигини тилайдилар. Кеча сиз айтган мачит олдидаги подшолик тоғорага мен ҳам ўтириб кўрдим. Гарчанд, кетим тоғорага сизмаган бўлса ҳам бир тапга солиғини туладим. Кошки эди, ер юзи подшолари ҳам шундай адолатли бўлсалар, бай-бай, – деди. – Қани, хўш, ўзларидан сўрайлик.

– Бе, тақсир, – деди Ҳасан Кайфий, – кечаги нафасингизга фаришга омин деган экан. Катта Чорсуга етар-етмас “ямоқчиларни осаман”, деган подшонинг буйруги чиқиб қолди. Жуфтакни тўғрилаб уйимга қайтдим.

– Хуш-хуш? – деди “Хизр”.

– Кейин арра, болга кўтариб ўтинчилик қилдим. Ишқилиб, ақл билан меҳнат саломат бўлсин экан. Икки ташга пул ишлаб, мана, жапобини из келишинизга қозоши қайнатиб кўйдим.

– Боракалло, боракалло, – деди “ҳазрати Хизр”. – Мабодо, эртага подшо ўтинчиликти ҳам ман қилиб кўйса, пима бўлади?

– Ушанида ҳам ақл билан меҳнат саломат бўлса, бир эви топилиб қолар, тақсирим, – деди Ҳасан Кайфий.

Аллавақтгача чақчақлашиб, шаробнинг кайфини суриб кайф ўртасида қуш уйқуси қилиб мудрашиб ўлтирдилар. Тонг ёришай деганда меҳмон:

– Мен бугун тонг намозиши Ҳасани имомда ўқишга ният қилганман, менга жавоб, – дея ўрнидан кўзгалди. Ҳасан Кайфий уни кузатиб, ҳужрасига қайтди. Кумфон қайнатиб, қолган-қутганлар билан попушга қилди. Кейин арра, болгаларни кўтариб, ўтин бозорига қараб равона бўлди.

Ҳасан Кайфий Кумир саройга ҳали етгани ҳам йўқ эдики, кеча ўтин бозорда кўрган бир неча ўтинчилар нафаслари оғизларига тикилиб:

– Ҳасан ака, қоч-чи, қоч! Бошингни панага ол! Пошшоликдан, ўтинчилар осилсин, деган буйруқ чиқиб қолди, – дедилар.

– Уйгаму жунайверсинлар, охун кишим Кайфий! – деди Содир полвон деган бир уйгур арракаш.

– Ҳм, – деди Ҳасан Кайфий, – оббо хотишгалоқ Хизр-эй, айтганча, кеча нафас қилган эди. Хизр деганча бор экан-а...

Шопилиб кулбасига қайтди. Ҳужранинг шифтида, тоқилар орасига қистириб қўйилган бир эски меш бор эди. Уни олиб бориб булоқ суви билан тоза ишқаб юмшатди, ичини булоқ сувига тўлдирди. Мешни кўтариб, шурва ичадиган иккита сопол косани олиб, чорпанба кунни булгани учун кўй бозорга жунади.

Орқасида бир меш муздек булоқ суви, қўлида коса, бозор оралаб иссиқ кунда чапқаб қолган бозорчиларга оби худойи улаша бонгади.

– Оби худойи, оби худойи, текин сув, ҳазрати Уккоша булоғининг суви, табаррук сув, муздай сув!..

Чапқоқлар коса-коса сув ичиб, баъзилар ҳеч нарса бермас, баъзилар косага бир тийин, икки тийин, беш тийин ташлаб кетар эдилар. Ҳанг-панг дегунча, мешдаги сув ярим ҳам

булмасдан Ҳасан Кайфийнинг мулжаллидаги икки танга нақдгина қўлга кирди. Қанчадан-қанча сувсовларнинг илтимосига ҳам қулоқ солмай, қолган сувни тукиб ташлаб, мешни буклаб қўлтиққа урди, бозорга қараб югурди...

Тун оқшомда қиёфасини ўзгартирган подшо эшик қоқиб келганда Ҳасан Кайфий ўзининг қадрдон “Кинги шикаста-гонем”и билан машғул ва ора-чора хўрсиниб: “Ҳа, инқи-либ, ақл билан меҳнат саломат бўлсин”, сўзини айтиб шўрва шошириб утирар эди.

Яна кечаги оқшомдагидек суҳбат давом этди, кайф қилдилар. Утирган жойда унча-мунча от уйқуси ҳам қилиб олдилар. Бир-бирлари билан ҳоли аҳвол сўрашдилар. Хаста Хизр Тиллашихбой мачитини мақтаб кетди... Кейин Ҳасан Кайфийдан ҳол сўради. Ҳасан Кайфий мешкобчилик қилганини айтди. “Хизр” подшо буйруқларидан қаҳ-қаҳ уриб кулган бўлди.

— Ҳай-ҳай, кўп адолатли буйруқ чиқибди, подшоҳингиз саломат бўлсин, худо унга ёр бўлсин. Дарҳақиқат, шундай кўркам шаҳарнинг ҳуснига ямоқчи, утинчи, мешкобчига ўхшаган паст кишилар доғ бўлади. Манга қолса ҳаммасининг осилгани маъқул, — деди у.

— Ҳм, ҳов, маъқул, тақсир, нафасингиздан ўргилай! — деди энсаси қотиб Ҳасан Кайфий.

Бу бедард меҳмонни ўлғудай дўшослаб, оч биқинига те-пиб ҳайдаб чиқаришга Ҳасан Кайфийга хос меҳмондўстлик одоби йўл қўймас эди. Тонгга яқин, яна кечкурун келишга ваъда бериб, хайр-хўшлашиб меҳмон жўнади. Бу тонг Ҳасан Кайфий понунга ҳам қилмади. Меҳмоннинг қораси кўздан ўчгандан кейин тикка булоқбошига жўнади. Бу ерда шаҳар мешкоблари сув олардилар. Битга-битга келган мешкобларга сув олдирмай тўхтатиб турди. Мешкоблар йигирма кишига етгандан кейин:

— Биродарлар, — деб сўз бошлади Ҳасан Кайфий, — шу йигирма киши икки тийиндан икки танга йигиб берсаларинг, сизларга бир хушхабар айтаман. Икки тийинларингга арзийди.

Мешкоблар бир-бирларига қарашиб, ҳамён ковлаб икки танга йигиб Ҳасан Кайфийга беришди. Ҳасан Кайфий бафуржалик билан икки тангани киссасига солиб:

— Энди, биродарлар, хушхабар шуки, уйлариңгга тарқай-вурлариңг. Ҳали замон подшоликдан “Мешкоблар дорга

осилади” деган буйруқ чиқади, — деб сүзини тугатмаган ҳам эдики, пошшоликнинг жарчиси от ўйнатиб, овоз қўйиб келди:

— Пошшоликнинг фармойиши: шаҳарда мешкоблик ман қилинади. Кимда-ким буйруққа кулоқ солмай мешкоблик қилса, дорга осилади!!!

Ўз бошининг таъвишида қолган шўрлик мешкоблар чилининг боласидай тумгарақай тарқалиб кетдилар. Ҳасан Кайфий бозорга қараб чолди...

Ҳасан Кайфий ҳужрасидаги бу оқшомги суҳбат ҳам ўтган оқшомлардагидай серчақчақлик билан давом этди.

Яна ҳар галгидай бир-бировларининг кундуз кунлик саргузаштларини суриштирдилар. “Ҳазрати Хизр” бугунги намозларини Запғиотада адо қилганлигини баён қилди. Айниқса, адолатли подшонинг мешкобларни дорга ошиш ҳақидаги фармойишидан ғоятда мамнун бўлганлигини айтди.

— Қани энди, ер юзида мингта подшо бўлмасдан биттагина шундай адолатли подшонинг ёлғиз ўзи бўла қолса, — деган эзгу орзуни баён қилди. Кейин Ҳасан Кайфийдан бугунги булоқбошида қилган ишларини айтиб беришини сўради.

— Э, тақсири олам, — деди Ҳасан Кайфий, — ақл билан меҳнат саломат бўлса, киши лол қолмас экан. Мен бугун нима иш қилганимни жони дилим билан сизга айтиб беришим мумкин. Лекин нафасингиздан чўчиб қолдим. Бошида мен сизнинг Хизрлигингизга ҳам унча ишонмаган эдим. “Мен Хизрман”, деганингизда, ҳа, энди шунчаки гиёҳванд, мияси айниган чолдир-да, деб қўя қолган эдим. Лекин қилган нафасларингиз кетма-кет ўринлайверганидан Хизр эканлигингизга энди ишондим. Шунинг учун ҳам бугун қилган ишларимни сизга айтмайман. Айтсам, тагин биронта совуқ нафас қиласиз-да, ишимнинг пачавасини чиқарасиз.

— Йўқ, йўқ, худо ҳаққи, ёмон нафас қилмайман, айтаверинг, на яхши, на ёмон нафас қилмайман...

— Бўлмаса, айта қолай. Бугун мен қизиқ иш қилдим. Кеча оқшом сиз: “Пошшолик мешкобликни бекор қилса нима қиласан?” деган эдингиз. Икки-уч тажрибадан ўтказганим учун, ол-ҳа, мешкобларга ҳам нафас кетди-ку, деб ўйладим. Сизнинг кетингизданоқ булоқбошига югурдим. Мешкобчиларга, бир хушхабар айтаман, деб икки тийин-икки тийиндан йиғиб беришларини сўрадим. “Ҳозир

ҳамманг тарқал, пошшонинг буйруғи чиқади”, дедим. Айтганимдай бўлди. Еб утирган зиёфатингиз ақлнинг каромати, мешкобчиларни огоҳлангирилганлик эвазига йиғилган икки тапганинг зиёфати. Яна тўғриси, жаноби-нгизнинг қутлуг нафасларининг зиёфати. Бемалол еб-ичаверинг, тақсир, ишқилиб, бутуп тинч утирайлик, нафас қилманг.

— Қўйилман, — деди “Хизр”, — айтган гапингизда турадиган ужар эътиқодли одам экансиз. Шундай зеҳн билан...

— Э, бас қилинг, тақсир, бас! Бу ёғига ўтманг!

— Йуқ, йуқ, — деди “Хизр”, — ёмон ният қилмоқчи эмасман, бир эҳтимолни айтмоқчиман, яхши эҳтимол...

— Яхшиеси ҳам керак эмас.

— Йуқ, демоқчиманки, шундай зеҳн билан подшоҳга навкар бўладиган йигит экансиз, эҳтимол...

— Ана холос, — деди Ҳасан Кайфий, — бундан ҳам расво нафас бўладими, тагин бу эҳтимол эмиш, мен аҳмоқ бўлмасам, биринчи кунийёқ сизни ҳужрага таклиф қилармидим, эҳ, аттанг, аттанг!

Ҳасан Кайфий бу нафасдан жуда ранжиди. Тонг отди. “Хизр” жунагунча палағда тухум ютгандай миқ этмай, жим утираверди, уни кузатиб ҳам қуймади.

“Хизр” жунагандан кейин, ярим соат утар-ўтмас бир отни миниб, яна бир отни етаклаган бир сипоҳи йигит қамчи даста билан эшикни тақиллатиб қолди.

— Ҳасан Кайфий, Ҳасан ака деган киши шу ерда турадими?

— Шу ерда, шу ерда, — деб Ҳасан ака ташқарига чиқди. Қараса, бошдан-оёқ қуролланган, муйлови шопдай бир ҳарбий йигит. Бошида дубулға, эгнида совут, билагида қалқон, қулида найза, елкасида камон, бир ёнбошида садоқ, бир ёнбошида қилич.

— Ҳасан ака сизми?

— Мен, мен бўламан.

— Сиз подшонинг хос навқари бўлиб тайинландингиз. Мана бу яроғ-аслаҳаларни кийинг, тақининг! От ҳам сизники. Тез бўлинг, мен билан саройга юринг!

Ҳасан ака баднафас Хизрни сўка-сўка уч пуд келадиган темир-терсақларни кийишиб, тақиниб, бояги сипоҳи ёрдамида отга аранг миниб, саройга жунадилар. От ўлгур хуркович экан, йулда бир замбилгалтак думалатиб кетаётган кишидан

хуркиб Ҳасан Кайфийни олиб қочишига, кутариб уришига оз қолди.

Саройда уларни бош мирохур билан навкарбоши кутиб олди. Ҳасан акага вазифасини тушунтира бошладилар.

— Сиз подшоҳнинг хос навкарисиз, — деди навкарбоши. — Бир қўлингиз қилич дастасида, подшо утирган тахтнинг орқасида уни кўриқлаб тик турасиз. Мабодо подшоҳнинг ҳаётига бирор хавф туғилса, ким бўлмасин, бошини шартга чошиб ташлайсиз. Моянангиз қирқ саккиз тапга. Ойнинг ўттизидида оласиз. От таги билан ўзингизники, ем-хашаги ҳам сиздан. Эрта билан соат саккизда келиб, кечқурун бешда кетасиз. Кундузлари от пошполик охурида бўлади. Туш вақтида сарой аҳлига бир марта шулон қайнатиради, бирор коса ичинингиз мумкин. Шулон ҳақи ичсангиз-ичмасангиз, моянангиздан ушлаб қолинади. Шу қоидаларга итоат қилмасангиз, буйингиз чошилади. Мана бу ҳужжатга бармоқ босиб (Ҳасан Кайфий ичида Хизрни сўка-сўка бармоқ босди). Омин облоху акбар. Сизга худо ва худонинг ердаги сояси бўлган адолатли подшоҳимиз ёр бўлсин.

Ҳасан Кайфий тахт орқасида қилич қабзасини ушлаб кўзини юммай, уч пуд темир-терсак елкасидан босиб қотиб турар эди. Ичида: “Ёпирай-эй, бу баччагар Хизр менинг ўз ишончимдан айнатмоқ пайига тушди шекилли. Бугун қоидадаги дастурхоини ёзиш учун икки тангани қасрдан оламан? Шарманда бўладиган бўлдим. Ё ақлим, ё меҳнатим, ўзларинг менга мададкор бўлларинг!” дея эди.

Соат тўрелардан ошганда подшо ҳарамга кириб кетди. Ҳамма синоҳиларга, шу қатори, Ҳасан Кайфийга ҳам жавоб бўлди. Дарров бориб оғилдан отни ечди. Бошқа навкарлар ёрдамида отга мишиб, пичоқ бозор томон йўртиб кетди. Унинг бошига ялғироқ бир фикр келган эди. Унинг бир пичоқчи дўсти бўлиб, шунинг дуқонига борди. Пичоқчи Ҳасанни бу қиёфада кўриб, ранги ўчиб, дағ-дағ қалтираб, ҳангу манг бўлиб қолган эди.

— Кўрқма, кўрқма! Усти бошим бошқа бўлгани билан мен уна ўзингнинг Ҳасанингман. Мана шу қиличимнинг тиғи Исфохоннинг байзо пулатидан бўлган. Шунинг синдириб сотсам оласанми?

— Жошим билан оламан.

Ҳасан қиличчи суғуриб, пичоқчига узатди. Пичоқчи тиғини обдан текшириб, эговга солиб кўрди.

– Яхши экан, асл экан.

– Қанча берасан?

– Олтмиш танга.

– Чиқаз пулингни!

Ҳасан қилични бугъздан түрт энли қолдириб, қолганини сумбага қуйиб синдириб пичоқчига узатди. Пичоқчи тигни олиб, пуштак тагига яширди. Нақдина олтмиш тангани Ҳасанга санаб берди.

Ҳасан қоидадаги икки тангали бозор-учарни қилиб, кулбасига қайтди. Ечинди, отнинг ҳам устидаги аслаҳа, эгар-жабдуқларини олди. Боғдор қушнисини чақириб чиқди.

– Уртоқ, – деди, – мана шу от кечқурун соат бешдан эрта билан саккизгача сеники. Ер сурасанми, мойжувоз ҳайдайсанми, аравага қушасанми, ихтиёрингда. Аммо ҳар куни эрта билан яхшилаб туйдириб, қашилаб, совутиб менга топширасан. Бу ҳаром улгур кундуз пошшолик охурида боқувда ётади.

Бу таклифга қушниси жон-жон деб кунди, отни етаклаб олиб кетди.

... Кеч оқшомда “ҳазрати Хизр” келганида Ҳасан Кайфий ҳеч нима бўлмагандай қадрдон ялласини айтиб, шурва шопирар эди.

Навбатдагидай бемалол, хушқайф, еерчақчақ суҳбат давом этар эди.

“Хизр” бугун қаерда намоз ўқиганини айтди. Ҳасан Кайфийдан аҳвол сўради.

– Овора бўласиз, айтилмайди, тақсир. Нафасингизни шамол учирсин, бўлди-е!

– Худойи таолонинг бирлиги ҳурмати, подшоҳимизнинг шафқат ва меҳрибонликлари ҳурмати, чурқ этган нафас қилмайман. Фақат менга мана бу қозиқларда осиелиқ қалқон, қилич, дубулгаларнинг эгаси кимлигини айтсангиз.

– Қасам ичинг, ҳазрати Хизр!

– Нафас қилсам, каломулло урсин!

– Бўлмаса айта қолай, бу аслаҳалар кеча қилган нафасингиз натижаси. Мен подшога навкар бўлиб қолдим.

– Қутлуг бўлсин, муборақ бўлсин, хуш, бу кунги зиёфатнинг харажати қаердан бўлди, моянани нақд берар эканларми?

Ҳасан Кайфий қилич воқасини яширмай айтди. Кейин қилични қозикдан олиб:

— Эндиги қолган эллик саккиз тангани шифтга қистириб қўйдим. Мояна чиққунча ҳар оқшом зиёфат, тақсир. Қиличга бўлса тахтадан тиг йуниб улаб қўйдим. Мана кўринг...

Қилични суғуриб кўрсатди. Дарҳақиқат, тигнинг синган қисмига тахтадан тиг қилиб, хунармандлик билан уланган эди.

— Тасанно, — деди Хизр, — аммо...

— Сўз қила кўрманг, сўз қила кўрманг, қасам ичгансиз.

— Сўз ҳам қилмайман, нафас ҳам қилмайман, аммо эҳтимолимни айтаман.

— Эҳтимолингиз қурсин, қани айтинг-чи?

— Мабодо, эртага подшоҳ бировга ғазаб қилиб, сизга: “Ҳасан, бу гуноҳкорнинг калласини чоп!” деса, унда нима бўлади?

— Минг лаънат, ишнинг аталаси чиқди. Хизр бўлмай хинзир бўлинг! Тағин қасам ичган эди-я бу хумса. Ҳа, майли, булар иш бўлди, ушанда ҳам ақл билан меҳнат саломат бўлсин. Бир иложи топилиб қолар.

Бугун ҳам Ҳасан Кайфий тахт орқасида қули қиличнинг дастасида қаққайиб турар эди.

Шулон вақти яқинлашиб қолганида подшо билан вазир уртасида жанжал чиқиб қолди. Бош вазир Олабайтал қишлоғига тушган ўлпон ҳаддан ташқари ортиқ бўлганлигини, камайтириш зарурлигини айтар эди. Ўзар подшо қайтага қайсарлик қилиб ўлпоннинг икки баравар оширилишини буюрар эди. Вазир билан подшо уртасида олди-берди гап кучайиб кетди. Ғазабига чидолмаган подшо орқасига қараб:

— Ҳасан, вазирнинг, бу аблаҳнинг бошини чоп! — деб амр қилди.

Ҳасан югуриб бориб вазирнинг икки қулини орқасига боғлади. Подшонинг олдига тиз чуктирди.

— Подшоҳим, бир эмас, ун вазирнинг бошини оёғингиз тагида садақадай юмалатишга тайёрман. Аммо бу шўрликнинг бола-чақаси куп. Иннайкейин, Олабайтал қишлоғида менинг аммам бор. Куп бориб тураман. Вазирнинг гапи туғри, қишлоқларнинг аҳволи ночор, халқ оч, яланғоч. Асли ўлпон олинмаса ҳам бўлади.

— Падарлаънат, навкар, — деди бақриб подшо. — Уз подшоингта маслаҳат беришга сеига ким ҳуқуқ берди? Вазиринг бошини ҳозир чоп! Булмаса узингнинг бошингни кестираман!

— Менинг учун битта вазирнинг бошини чопиш чумчуқ суйишдан ҳам осон. Аммо худо билан маслаҳат қилиб олай. — Ҳасан Кайфий кукка юзини тутди, қулини муножотга кутарди: — Эй, бор худоё! Узинг кўриб турибсан, ҳукм сенинг ҳукминг. Мен ҳозир вазирнинг бошини чопишим керак. Агар подшо ҳақ булса, қиличим қиличлигича қолсин. Агар вазир ҳақ булса, қиличимнинг тиғини пулат эмас, тахта қилиб куй! Оллоҳу акбар, — деб қилич суғурди.

Қиличнинг тиғи гуё тахтага айланиб қолган эди.

Ҳасан Кайфий қиличини кутариб:

— Адолатли худойимдан айланай, вазир ҳақ экан, мана, подшоҳим, узингиз кўринг.

Ҳасан Кайфий тахт томонга ўтирилиб қараса, тахтда подшо эмас, “Хизр” утирибди (Подшо ясама оқ соқолини иягига боглаб олган эди).

— Э, ҳа, — деди Ҳасан Кайфий, — Хизр ҳам узим, подшо ҳам узимман, десангиз-чи, тилимиз битта денг, қуша-қуша каромаглардан сезинқираган эдим-а, тақсир...

Шундай қилиб, подшо Ҳасан Кайфийни ўз ишончидан айнита олмади. Ҳасанга уз хоҳишини ўтказолмади. Уни саройдан ҳайдаб чиқардилар. Мана энди Ҳасан Кайфий ҳам умрининг охиригача уз ақли, уз меҳнати соясида фароғатда ҳаёт кечирмоқда.

1965

ЧОРАСИ КҮРИЛДИ

(Аппаратни тозалаш муносабати билан)

Ҳаммага маълум ва машҳурдирки, солиқ идоралари ўз ишларини печоғелиқ пухта ва пишиқтик билан бажарадилар. Ҳар қандай ашглашилмовчиллик ва саргардонликларга йўл қўймаслик учун ўз аппаратларини ихчамлаганлар. Уларнинг энг кичик шўбаларида ҳам бир неча ўнлаб хизматчилар — мудирлар, котиблар, агентлар ишлайди. Токи, иши тушиб келган киши ўз ишини қанчалик тезлик ва пухталиқ билан бажарганлигини билиб қойил бўлиб кетсин.

Аппаратдаги пухталиқлардан бир неча намуналар. Масалан: қишлоқларга солиқ рўйхати учун чиққан агентлардан бири Раҳмат Ҳикмат ўғлининг хўжалигини рўйхатга олди. Қаламнинг куртлиги, пичоқ йўқлиги, ишнинг тифизлиги, қоғознинг гудурлиги, қишлоқларда ҳадеганда стол-стул топилмай, ёзиладиган нарса патнис орқасида ёзилганлиги ва буларнинг устига бир қанча ўздан бўлмаган сабаблар орқасида Раҳмат Ҳикмат деган сузи аниқроқ ёзилмади, ўқишга қийинлик келтирди. Бундай ҳодисаларда бош идорадаги ихчамланганлар иккиланиб ўтирмай, уларда мавжудиятлар бўлмаса ҳам, ҳар эҳтимолга қарши, бир неча кишиларнинг номларига солиқ варақалари ёза бошладилар. Масалан: Аҳмад Суннат ўғли, Зиннат Раҳмат ўғли, Ҳикмат Неъмат ўғли, Баракат Фалакат ўғли, Аҳмад Савлат ўғли ва ҳоказо...

Шунинг сингари бир солиқ рўйхатларини тузувчи агент қишлоқнинг оти бўлган “Қўшқўрғон” сўзини аниқроқ ёзмади. Солиқ идоралари яна иккиланиб ўтирмай, бир неча қишлоқларга солиқ варақалари ёза бошладилар. Масалан: Қўшқўрғон, Гуштқўрғон, Эсхирмон, Мисқумғон, Бўштўғон, Мушўғон ва бошқа қишлоқлар.

Бу тажриба гоят маъқул бўлгани каби, солиқларнинг биридан бўлмаса биридан унишига имконият туғдиради.

Бесқобод қишлоғига чиққан солиқ рўйхатчиларидан бири муштумзур Ибай Зафаровга индивидуал солиқ солишмоқни

лозим тошиб руйхатга олди. Юқорида айтилганлардай бир қанча ўздан бўлмаган сабаблар орқасида, солиқ варақаси Бешработ қишлоқлик янги рўзгор Убай Зуфаров номига келди.

Албатта, Убай қараб ўтирадими? Қишлоқ батрақларидан бир печаларини гувоҳ қилиб, узининг якка рўзгор экасини, хўжалиги якка ҳолда солиқ тўлаш қобилиятига эга бўлмаганини, солиқ варақаси унинг номига янглиш ёзилганини бирма-бир баён қилиб ариза ёздириб туман ижроқумига топширди. Замонлар ўтди, солиқ ундирувчилар тиқилинчдан тўхтамадилар.

Убай сўнги гал туман ижроқумига борганда, “Аризанинг текшириб, чорасини куриш учун Бешработ қишлоқ шўросига юбордик”, деб жавоб қайтардилар. Убай “чора курилишини” кутиб яна бир неча замон сабр қилди.

Бешработ қишлоқ шўросига Убайнинг аризаси устига қизил сиёҳ билан “Чораси курилсин” деган резолюция қўйган ҳолда ҳавола қилинган эди.

Бешработ қишлоқ шўросида ҳам иш ҳалқумдан. Аризанинг ҳаммасини ўқиб чиқишга вақт йўқ. Бинобарин, фақат резолюциягина ўқилди ва туман ижроқумидан бўлган буйруққа асосан иш куришга мажбур бўдилар. Қишлоқ шўроси ўз ёнига икки нафар йигитни (милиция ўрнида) олиб, тикка Убайнинг қўрғонига босиб бордилар. Ва ҳеч нарсадан ҳеч нарса йўқ, қўрғонга кириб тинтув бошладилар.

Убай воқеадан хабарсиз. “Бирор гуноҳ қилган бўлсам керак”, деб ҳайрон эди.

Тинтувчиларнинг кузига ҳеч қандай чора курилмаган эди шекилли, қайтиб кетдилар ва туман шўросидан келган аризанинг устига зангор сиёҳ билан “Ижро қилинди ва ҳеч қандай чораси йўқлиги аниқланди, ахборотингиз учун”, деб резолюция қўйдилар. Ариза туман шўросига қайтиб борди ва ишга тикилди.

Шу чоққача дом-лараксиз қолиб кетган аризаси туғрисида Убай анча ранжиган эди. Қайтадан ариза ёздириб, туман шўросига борди. Унда Убайга қараб:

— Сиз солиқни тўлайсиз, қишлоқ шўросининг берган маълумотига қараганда чора йўқ экан, — дедилар. Убай ялинди-ёлворди. Қишлоқнинг ўн-ўн беш батрақлари тарафидан камбағаллиги, янги рўзгорлиги, солиқ тўлай олмаслиги учун қўйилган қўлларни кўрсатди. Туман ижроқумидагилар ҳайрон қолдилар. Яна “Биздан нима кетаётир”, деб ариза устига

янгидан: “Сизга қатъий таклиф қилинади, тездан Убай Зуфаровнинг чораси кўриلسин”, деб резолюция кўйдилар ва қишлоқ шўросига юбордилар.

Бешработ қишлоқ шўросидагилар, туман шўросидагиларнинг тўралигидан, кўпи аппаратнинг иши билан ҳисоблашмаганларидан койинди, яна шундай бўлса ҳам “Сазалари улмасин” деб, йигитлари билан Убайнинг кўрғонига бордилар. Бу гал жуда диққат билан текширдилар. Ҳатто, товук катагигача қолмади. Ярим соатларга чузилган текширишдан сунг, бир йигит оғилхонадан туриб қичқира бошлади:

— Уртоқлар, ҳой уртоқлар, бу ёққа қарагилар, чора бу ерда экан, мана!

Ҳаммалари югуриб бордилар. Уртага чорани олиб текшира бошладилар.

Қишлоқ шўроси йигитларга қараб:

— Йигитлар, — деди, — отга унгариб олингиз.

Убай: “Бу ташландиқ буюм-ку, буларга нимага керак бўлди экан?” деб ҳайрон эди. Йигитлар чорани отга унгариб, қишлоқ шўросига келтирдилар. Яна қайта бошдан текширдилар ва туман ижроқўмидан келган қоғознинг устига: “Ижро қилинди, Убай Зуфаровнинг чораси кўрилди. Чора айтатурган яхши чоралардан эмас. Бир пут, бир ярим пут оқшоқ элтатурган, кунжарадан бўлган эски чора экан, ахборотингиз учун бизда сақланади”, деб резолюция кўйдилар ва туман шўросига юбордилар.

Тасодиф кўп ёмон нарса, қишлоқ шўросининг шунчалик жонкуярлик билан қилган ҳаракатлари ҳавога учди. Убайнинг аризаси устига беқасам тўн кийган резолюциялари билан туман шўросини текширишга келган ишчилар бригадасининг кўлига тушди. Улар ариза юзасидан бошқачароқ чора кўра бошладилар. Шундайки, туман шўросидан тортиб, қишлоқ шўросигача, туман солиқ идорасидан тортиб, айрим солиқ рўйхатчиларигача чоралари кўрилди. Натижада туман шўросининг иш бошқарувчисига “ҳайф сенга” берилди, қишлоқ шўросининг раиси ётлардан бўлгани аниқланиб, индан олинди. Солиқ идорасининг котиби судга берилди. Убай Зуфаров солиқдан озод қилиниб, варақанинг ҳақиқий эгаси Ибай Зафаровдан солиқ ундирилди ва кунжарадан бўлган чора бўлса, эгасининг розилиги билан сансалорлик кўрғазмасига хотира учун олинди.

АФАНДИ ҲЛМАЙДИГАН БҮЛДИ

Афанди даладан бир эшак утин териб, шаҳар бозорига олиб тушиб, уч мирига сотди. Қишлоққа қайта туриб йўл-йўлакай эшак қадамидан зерикиб ўша уч мирилик кумуш тангани уйнаб келар эди: тангани ўнг бош бармоғининг устига қўйиб чертиб юборар, чап қўлининг кафгида илиб олар, яна чап бош бармоғи тирноғига қўйиб чертиб юборар, ўнг кафти билан илиб олар эди. Танганинг бир томонида пошполик муҳр, иккинчи томонида “Ҳоқон ибни Ҳоқон Султон Сулфиддинхон Ғозий” деб ёзилган тамғаси бор эди. Афанди танганинг ўнг-терсига истеҳзо билан қараб:

— Эй, тавба, бир мисқол келар-келмас қалай аралашган кумуш бўлса, икки томонида ажи-бужи хатлари бўлса, на санъати, на қадр-қиймати бўлса, ана шу бир бурда тангага не-не кишилар муҳтож бўлса, не-не барно аёллар, не-не азамат давангирдай йигитлар саккиз нухат оғирлигидаги шу темирга эртадан қаро кечгача ишласа. Шу танганг бўлмаса, обрўйинг бир пул, ақлу фаросатинг, илминг ҳемири, қавму қариндош бегона, дўсту ошно сендан узоқ, ҳамма эшиклар бетинга ёпиқ, бозор-учардан қадаминг қирқилган, бола-чақа оч, ўзинг яланғоч. Ажаб замон экан-да.

Ажаб замонада қолдик, яқолар бўлди этак,
Бўз пайтава бўлди, бошга чиқди пакак.

Бунга сен нима дейсан, ҳанги ҳофизи майда қалам?

Эшак Афандининг сузига “маъкул” дегандай бошини сил-китиб, қулоқларини бир-бирига уриштириб, бедана юриш қилиб кетиб борарди. Афанди танга уйнашда давом этар эди.

Кеч кириб қолган. Учқуприк деган ерга етганида рўпарасидан бир оқсоқ ит чиқиб хура бошлади. Афанди ҳам, эшак ҳам шунга алақсий кетиб, танга ичқиниб ерга тушди, ердаги қайсидир тошга

жиринг этиб урилиб, қайгадир йўқолди. Афанди топаман, деган хаёл билан эшакдан бафуржа тушиб, тангани қидира кетди. Кутариб қарамаган бирор топи қолмади. Танга ер ютгандай ном-нишонсиз эди. Қош қорайиб, шом тушди. Тополмаслигига кузи етиб, танга йўқолган жойига атрофдаги катта-кичик тошларни йиғиб келиб қўйди. Эрта билан барвақт келиб яна қидираман, деган уй билан қишлоғига жўнади.

Эрта билан тонг саҳарда келиб яна қидирди. Тангадан ном-нишон топилмади. Шунда Афандининг хаёлига бир гап келиб қолди:

— Ия, нега мен аввал уйламабман? Кеча оқшом ҳам мендан бошқа кишилар шу ердан ўтгандир ёки бутун мендан олдин бир неча киши шаҳар томон тушгандир. Наҳотки шулардан биронтаси менинг тангамни топиб олмаган бўлса? Шулардан суриштириш керак!

Шу пайт белини боғлаган, хачир минган бир йигитча шаҳар томон зудлик билан ўтиб қолди. Афанди шошилиб униг жиловидан ушлади:

— Қадёққа кетаётгирсан?

— Амаким вафот қилиб қолдилар, жанозага айтиб юрибман.

— Бу ердан кеча ҳам ўтганмидинг?

— Ҳа, кечкурун табиб олиб ўтган эдим.

— Ҳа, баракалла! Тангани чўз! — деди Афанди.

— Қанақа танга? — деди йиғламсираб йигитча.

— Муғамбирлик қилма! Қанақа танга бўларди, уч мирилик бухор тангаси, сандан бошқа ит олармиди, бу ёққа чўз!

— Ман танга-панга курганим йўқ, қўйворинг, мулла ака! Улик мунтазир бўлиб қолади.

— Улигинг билан ишим йўқ, тангани чўз! Бўлмаса хачирдан ағдариб, дўшослайман.

Жанозага одам айтишдан кечикаётган йигитча ади-бади айтиб ўлтиришнинг фойдасизлигини англагач, ёнчигини ковлаб уч мири чиқариб берди-да, шошилиб жўнаб кетди. Афанди тангани кафтига солиб ўнг-терсини синчиклаб кўрди:

— Йўқ, бу менинг тангам эмас. Менинг тангамда “Султон Сулфиддинхон” дегани қийшиқроқ ёзилган эди. Ўзимники топилмагунча қидираман. Аммо бу ҳам ортиқчалик қилмайди, — деб ёнчигига солиб қўйди. Харсангта ўлтириб йўл кузатди. Бу навбат шаҳардан саккизта хурмача, катта

суг челақ кутарган урта яшар бир қатикфуруш обкаш кутариб яёв келар эди. Унга:

— Бир нафас тухтанг, жонидан акаси! Шу йулдан қачон утган эдингиз? — деди юмшоқлик билан Афанди.

— Илк тонгда, Чўлпон юлдузи кутарилганда.

— Баракалла, — деди Афанди, — қани, тангамни чўзинг!

— Қанақа танга?

— Усмоқчиламанг, ука. Шу ерда кеча битта бухор тангаси йуқолган. Уни сиздан бошқа ҳеч ким топиб олмаган, албатта. Шу пулни чўзинг!

— Бўлмаган гап!

Гап можарога айланди. Можаро муштлашувга. Бир хурмача синиб, суг челақнинг қорни пачоқ бўлди. Афандига кучи етмаслигига кўзи етган қатикфуруш битта уч мириликни бошидан етти марта айлангириб, Афандига узатди:

— Ма, ол, йултўсар, аблаҳ! Бола-чақанга ош бўлмасин, юғучинга буюрсин. — У сўкина-сўкина синган хурмачасига, ноўрин кетган уч мирисига ачиниб, йулига равона бўлди. Афанди ундан қоқиб қолган тангани ҳам текшириб:

— Йўқ, бу менинг тангам эмас. Бу танганинг кушураси сийқаланиб кетибди. Меники зарбдан янги чиққан эди... Ҳай, майли, бу ҳам бир кунга яраб қолар, — деб кассага урибди.

Бугун Афанди утган-кетганлардан беш-ун танга олиб қолган бўлса ҳам, бу тангалар йуқотган тангасига ўхшамас эди.

Ҳазил-ҳазил бора-бора касбга айланиб, Афанди Учкўприк бошида беш йилу уч ой қолиб кетди. Ҳар куни утган-кетгандан ўз тангасини сўроқлаб, баъзилар билан яхшиликча, баъзилар билан муштлашиб, уч миридан олиб қоладиган бўлиб қолди. Кунига ўн-ўн беш танга тушиб турса ҳам, лекин бу тангалар йуқотган тангасига ўхшамас эди. Афанди, уз тангамни топмай қўймайман, деб қасам ичиб қўйганлиги учун ўз аҳдидан қайтмас эди. Даладан шаҳарга, шаҳардан далага ўгувчи йўловчилар Афандининг бу тикилинчига кўниккан эдилар.

— Назармамат, қайси йулдан кетамиз, уч мири жинни томонданми ёки узоқроқ бўлса ҳам Фирвон ошиб кетамизми? — деса, бошқа бирови:

— Менда танга бор, яқингина Учкўприкдан кетаверамиз, — дерди кулиб.

... Аммо тепада худо бор. Афандининг қилиғига ҳамма кўникса ҳам худо кўникмас эди. Беш йилу уч ойдан бери

битга оқ булутга ёнбошлаб, узун резинка найли чилимда такбас чекиб кайф қилиб, чўзилиб ётган худо Афандининг қилиқларига гаши келиб, уни кузатар эди. Охири чидолмади. Битга югурдак фариштани зинғиллатиб Азроилни чақиртирди. Вазифаси кишилар жонини олиш бўлган кўрқинчли Азроил қўлтиғига бир катта китобни қисиб, худонинг олдига келиб таъзим қилди. Худо Афандини кўрсатиб:

— Бор! Анов банданинг йўқотган уч мирисини топиб бер, кейин жонини ол! У менинг ҳам, бошқа бандаларимнинг ҳам жонига теги, — деди.

Азроил пастга қараб:

— Ия, бу мулла Насриддин Афанди-ку, — деди.

— Ҳа, ушанинг жонини ол!

Азроил қўлтиғидаги рўйхат китобининг “Н” ҳарфидан Насриддин Афандини топиб, худога мурожаат этди:

— Соқолинга садақа бўлай, художоним, узинг ёзган мана бу тақдир китобида Афандининг ўлишига ҳали йигирма бир йил бор, ажали етмаган. Агар ҳозироқ жонини олсам, ерлагилар орасида жанжал кўтарилади. “Ваъдасида турмайдиган бевурд худо”, дейишади, сенга ишонмай қўйишади.

— Бўлмаса, кўрқит, чўчит, бу хунарини қилмасин. Бошқа енгилроқ хунар ўргатиб чиқ.

— Хўп, — деди-ю, битга чиккабел фариштани етаклаб ерга тушди.

Азроил эшак арава минган ҳандалакфуруш деҳқон сиёқила Афандига рубару бўлди.

— Бу ердан қачон ўтган эдинг? — деди Афанди унга дўқ аралаш.

— Бугун эрталаб.

— Бу ерда уч мирилик битга танга йўқолган. Ушани сендан бўлак ит ҳам олмаган. Шу тангани эгасига, яъни менга қайтар-да, йўлингга кетавер.

— Бўлмаган гап, — деди Азроил. — Сен беш йилу уч ойдан буён уч миригни баҳона қилиб, худойим бандаларидан печа ўн минг танга ундириб олдинг. Бўлди қил! Бўлмаса, ҳозир жонингни оламаң!

— Жонингни оламаң?! Сен Азроилмидинг?

— Бўлмасам-чи! — Азроил шу заҳотиёқ ўз даҳшатли қиёфасига, эшаги эса чиройли бир фариштага айланди. Афандининг юраги шув этиб кетган бўлса ҳам, сир бой бермади.

— Бигта эмас, етти Азроил бирдан келганинда ҳам жонимни олиб бупсан, гапни айлантирмай тангани чўз!

Азроил билан фаришта Афанди шунча йиллардан бери пуштак солиб ўлтирадиган катта харсангни ағдариб ташладиларда, тагидаги қуму тупроқларни тирноқлари билан тирмалаб, кукариб, занглаб кетган тангани Афандига олиб бердилар:

— Ма, ол, тўймагур! Бу, ўша, сен йўқотган танга.

Афанди зиҳларидан ўзи йўқотган тангасини таниган бўлса ҳам, тан олмади:

— Бу меники эмас. Менинг тангам янги эди. Ўзимники топилмагунча шу ерда ўлтирганим-ўлтирган.

— Энди утирмайсан, — деди Азроил. — Биз сенга осон, даромадли касб ўргатамиз, кунинг етиб ўлгунингча бемалол бола-чақангни боқасан.

— Қанақа ҳунар экан? Ўзимникидақа мўмай касбни топиб булармиди, — деди Афанди.

— Биз сенга табибликни ўргатамиз, — деди Азроил...

— Табибчиликка илм керак, мен эсам гирт саводсизман, алифни калтак дея олмайман, қизамиқ билан чипқонни бир- бировидан ажратолмайман, тақсир, — деди Афанди.

— Табибчиликка илмнинг ҳожати йўқ. Худди сендақа авомлардан табибнинг зўри чиқади, — деди Азроил. — Хотининга эликта халта тиктирасан. Халгаларга ҳар хил ўтларни қуригиб, уқалаб соласан. Беш-олти шишала ҳар хил ранго-ранг сувлар тайёрлайсан. Маҳалганта бориб, тушимда ҳазрати Луқмон оғзимга тупуриб кетди, табиб бўлдим, дейсан. Сал кунда доврўнинг оламни босиб кетади. Қолганига мен ёрдам бераман.

— Сен қандай ёрдам берардинг?

— Ия, айтдим-ку, ахир, мен Азроил — ўлим фариштасиман. Кимнинг ажали етганини мендан олдин биладиган кимса йўқ. Ким ўлади, ким қолади, мен сенга ииоратлар билан маълум қилиб тураман, яъни бир одам касал бўлди, сени табиб деб чақиртирадилар, сен билан қўшилишиб мен ҳам бораман. Сен мени кўрасану халойиқ мени кўрмайди. Агар мен бориб касалнинг оёқ томонида ўлтирсам, билгинки, ўша касал ўлади. Агар бош томонида ўлтирсам, ҳар қандай оғир касал бўлса ҳам согайиб кетади.

Афанди гоҳ ишониб, гоҳ ишонмай, бу муомалага кўнди. Маҳаллага қайтиб, узини табиб деб эълон қилди. Кўпчилик Афандини майна қилиб кулди, кўпчилик жиннига чиқарди.

Бир қисм киши ишонди ҳам. Аста-секин Афандининг шуҳрати кўтарилиб, ихлосмандлари орта борди. Чунки унинг ишларига, биласизки, Азроил шерик эди. Ҳа-ҳу дегунча, ҳақими ҳозиқ мулла Насриддиннинг овозаси элу юртга тарқаб кетди. Кимни қолади деса қолади, улади деса, улади. Табибгарчиликдан келадиган даромад катта. Ички-ташқилик тупука том, хуроз карнайли иморатлар, қўш хотин, тўрт келин, егани олдида, емагани кетида, бисоту бағал ҳаддаи зиёд, элу юрт ўртасида обрусси башанг, босар-тусарини билмай, кеккайиб кетган...

Апа шу зайдда йигирма бир йил ўтиб кетди. Осмондаги худонинг катта китоби ҳисобида Афандининг ўлим куни етиб келди. Бу гаплардан беҳабар Афанди узининг касал қабул қиладиган меҳмонхонасида шериги Азроилни кутиб ўтирар эди. Соат ўндан ҳам ошиб кетди. Азроилдан дарак йўқ. Эшикда одамлар кутар, Афанди меҳмонхонанинг у ёғидан-бу ёғига юриб сукинар эди:

— Бу нима деган гап! Шерик бўлгандан кейин хизматга ўз вақтида келиш керак-да!

Кута-кута чарчади шекилли, бахмал кўрпача тўшалган парку ёстиқли сўрига бориб ястанди. Шу топда десапгиз, Азроил кўкдан ишиб тушиб, тўғри Афандининг оёғи тагига ўлтирди. Афанди кўрқиб кетса ҳам билиб билмасликка олиб, оёғини йиғиштирди. Азроилни койиған бўлди. Ён чўнтагидан йўғон занжирли, кўнги роқчи тилла соатини олиб:

— Мана, қара, соат ҳам салкам ун бир бўлибди. Эшикда қирқ чоғли касал кутиб ўлтирибди. Сен бўлсанг арши аълода қайси ҳур қиз билан бекинмачоқ уйшаб юрганикинсан...

— Шунақамикин, — деди табассум билан Азроил. — Аммо бугун сизнинг навбатингиз. Худонинг осмонидаги катта китобида сизнинг навбатингиз бугун соат ун биру ўттиз етти минутга тайин қилинган. Мен йигирма бир йиллик қадрдонлик юзасидан қирқ минутча олдин тушдим. Бола-чақаларингизни, ёр-ошполарингизни чақиринг, васият қилинг. Кейин мен оғритмай аввал эсингизни, кейин жонингизни оламан.

— Бўлмаган гапларни қўйинг, — деди Афанди, довдираганидан сансеирашини ҳам эсдан чиқариб. — Эндигина табиблик ҳунарининг маъзига етиб, оғзимиз ошга етганда ўлимдан гапирманг! Яна бирон ун-ун беш йил тотувлашиб иш қилайлик.

— Иложи йўқ, — деди Азроил. — Қазойи қадарни узгартиролмаيمان. Тайёргарликни курип! Гап билан бўлиб, мана, яна тўрт минут утиб кетди.

Афанди яна анов-манов деб гап чўзаётган эди, Азроил шиг этиб Афандининг ярим белигача жонини олиб қўйди. Афанди жуда қўрқиб кетди.

— Ҳой-ҳой, тўхтанг-тўхтанг, бу нима қуполик!

— Ҳали вақтим бор, мана энди бу гап бўпти, — деб кулди-да, Азроил жоннинг танобини бушатиб ўз жойига қўйди. — Васиятни бошланг, Афандим!

— Васият шуки, — деди Афанди, — мен ўз умримда худойимга кўп гуноҳ қилган бандаман. Худонинг бандаларига йўқолган тангам важида беш йиллаб озор берганман. Энди худойимга йиллаб, тавба қилишим керак. Икки ракаат намоз ўқиб, илтижо қилишим керак. Даргоҳи кенг худойим зора гуноҳларимдан кечса. Сиз ҳам қасам ичинг. Шу икки ракаат намозимни ўқиб бўлушимча жонимни олмай турасиз.

Азроил маслаҳат сўрагандай осмонга қаради. Худо ҳали ҳам уша оқ булутга ёнбошлаб такбас қилиб, кайф сураётган эди. Азроилнинг савол назарига: “Майли, Афандига ижозат бера қол, икки ракаат тавба намозини ўқиса ўқий қолсин”, дегандай чап кўзини қисиб, ижозат берди. Шундан кейин Азроил Афандига қараб:

— Хўп, майли, намозингизни ўқинг, ўқиб бўлушингизча жонингизни олмайман, — деди.

— Қасам ич!

— Ун саккиз минг оламни яратган якка-ягона худойимнинг номига қасам бўлсинки, икки ракаат намозингизни ўқиб бўлушингизча жонингизни олмайман.

— Баракалла, — деди Афанди. Сўнг хотиржам носқовоғини олиб ўзи кафгини тўлдириб битта отди. — Ма, сен ҳам отасанми? Жуда зўр. Қорақишлоқнинг толқонидан.

Азроил хўмрайиб қараб, индамади. Афанди ташқарига чиқиб таҳорат қилиб келди. Макканинг сурати солинган жойнамозини ёзиб, қиблага қараб имирсилаб намоз бошлади. Азроил жон оладиган асбобларини тайёр қилиб кузатиб турарди. Афанди бир ракаатгина намоз ўқиб ултирди. Салом бериб, юзига фотиҳа тортди. Бу дегани, намоз тамом бўлди, дегани эди. Ҳовлиқиб қолган Азроил:

— Ия, Афандим, намозингиз чала қолди-ку, қолган бир ракаатини ўқимайсизми?

— Вақтим йўқ, — деди илжайиб Афанди. — Эшикда беморлар кутиб қолишди. Қолган бир ракаатини дунёдан зерикканимда ўқийман. Ҳаёт жуда ширин нарса, ҳунаринг жон олиш бўлгандан кейин сен буни тушунармидинг, аблах!

Ана шу-шу бўлди-ю, Афанди ўлмайдиган бўлди, у бизнинг ҳаётий оламимизда ҳамма ишларимизга аралашиб, кулдириб, хушнуд қилиб юрибди. Азроил бўлса унинг орқасидан бир ракаат намозини қистаб неча юз йиллардан бери овора...

1965

БИСОТДАГИ ГАПЛАР

Икки драматург учрашганда

— Хўш, йўл бўлсин, мунча шошилтавермасанг?

— Қўқон билан Наманган театрусига асаримни сотдим, энди Бухоро область районларига кетаётirman. Хўш, узингга йўл бўлсин? Асарингни бирор театруга ўтказолмадингми?

— Бир-иккита театруга олиб борган эдим, коллективдагиларга асарим ёқмади. Асарнинг номини ўзгартириб, Андижон томонга ўтсаммикан, деб турибман.

Ботирлик

Юқори маҳаллали активларимиздан ўртоқ Қўшқулоғиз ўз шахсий ихтиёри билан Ўзбекистон радиокомитети адабий бўлими томонидан уюштирилган бир адабий монтажни охиригача эшитишга туриш берди.

Йўқолган баракалла

22- ва 6-трамвайнинг чаман отдай сурлигидан энсаси қотган бир йўловчи “Баракалла”, деган экан, шу гап Тоштрамда “Мақтов тахта”га ёзилган эмиш. Ҳозир шу баракаллани эгаси қидириб юрибди.

Икки бўлинган “қ” ҳарфи

Қичқириб турган хурознинг бўйни шартта узилса, “қикриқу”даги охириги “қ”нинг ярми бошида, ярми бўйнида эшитилади.

Геология янгилиги

Навоий кучасининг қоқ ўртасида бир метрча лой, тупроқ қазиб олингандан сўнг, тагидан асфальт чиқибди, запас катта, деб айтадилар.

Баб-баравар

Иккига маст бир-бирини “нодон-нодон” деб сукиб муштлашмоқда эди. Хулиганликка қарши жазо қонунига мувофиқ бир йилдан кесилдилар. Дарҳақиқат, “нодон” сўзини иста чапдан унга, иста унган чапга ўқи Баб-баравар.

Суҳбат

- Навоийнинг нонвойлик қилганини ким курибди? Бу унга ҳурматсизлик.
- Навоийнинг нонини еб туриб шунақа дейеизми?
- Муқимийни ўз устида муқим ишлагани учун Муқимий дейдилар-да, а?
- Шунга айт. Ҳамза тирик бўлганда “Холисхон” шу кунларга тушармиди-я!

Афандининг мулзам бўлиши

Афанди Октябрь райпишчоторгининг Маҳкамадаги ошхонасига кириб шўрва олибди. Шўрвага қошиқ солса ичидан битта эски сочиқ чиқибди. Ғазабланган Афанди шефповарни чақириб:

— Бу нима деган гап, шўрвангизнинг ичидан эски латта чиқса? — деб гап бошлаган экан, повар уни тўхтатиб:

— Нима демоқчи бўласиз, ўртоқ Афанди, — дебди, — олганингиз уч сўмлик шўрва-ю, сизга энди латта чиқмай, бир атрез бахмал чиқармиди! Баъзи одамлар тоза ҳам хулосаҳўр бўлиб кетган-да...

Бу гапдан сўнг Афанди чурқ этолмай, мулзам бўлиб чиқиб кетибди.

Тути билан шоир

Бўлмағур бир поэмасини дўстига ўқиб бераётган шоирни кўрган тути заҳархаида билан:

— Валақлашга-ку валақлайди-я, барибир уюломайди, — дебди-да, ўзи учиб кетибди.

Икки маст ўртасида

- Бугун ичганимни ҳукиз ичса қорни ёрилар эди.
- Хафа бўлма, ҳукиз ичмасдан ҳам тўрт оёқлаб юради.

Ўз-ўзича

Қочган қуённинг орқасидан қувлаб етолмагани учун овчи ўз итидан қойинганда, ит:

— Нафс учун қувлаш билан ҳаёт учун қочишнинг ўрта-сида етиб бўлмас узоқлик бор, — деб жавоб берган экан.

Орзусига етадиган бўлди

Қудратиглаҳўжа деган бир киши: “Қулимга мўмайроқ пул тушса, иккита олти газлик гилам, битта галанский сигир, битта яхши радио, ўзимга шивиётдан костюм, хотинимга марварид олиб берар эдим”, деб орзу қилар эди. Яқинда шу одам бир американкага мудир бўлди, демак, орзусига етади.

Тарихий парчалар

Пашша талаб ўтирган бир гадойдан Искандар:

— Сўра сўраганингни! — деса, гадой:

— Қулингдан келса пашшаларга буюр, мени чақмасинлар, — деган экан.

* * *

Маъдалихон бир шоирга шаҳардаги аҳмоқларни рўйхат қилишга буюрибди. Шоир ҳам рўйхатнинг бошига биринчи қилиб “Маъдалихон Умархон ўғли” деб ёзибди. Иккинчи қилиб ўзини ёзибди. Буни кўрган Маъдалихон газаб билан сабабини сўраганда:

— Сиз бош аҳмоқ бўлмасангиз, шу ишни буюрмас эдингиз, мен аҳмоқ бўлмасам, шу ишни бошламас эдим, — дебди...

* * *

Тошкент ҳокими генерал Апрелов: “Мен кўчага чиққанда, фуқаро юзини деворга ўтириб, кўзини юмиб турсин, шу иш менга таъзим билан баробар”, деб буйруқ чиқарган эди, сабабини сўрабдилар:

— Чунки мен кўпинча ичиб, файтонда қайт қилиб ўтаман, — деб жавоб берибди.

ХАЛҚ ИЖОДИ БОЙЛИГИДАН

Эллик тўрт қиротли “Терешкова”¹ бриллиантидай ҳар қиррасида етти ранг офтоб товланиб турган халқимиз ижоди энига, буйига, юксаклигига, чунқирлигига, ўнгига, чапига унча-мунча кишининг зеҳни етмайдиган даражада бойдир.

Биз ёш бола чоғимизда отам раҳматлик онамизни эркалаб:

— Тошхон, мен сени минг йилдан бери севаман, сен ҳам ҳеч бўлмаса уч юз йил қадримга ет, — деб қўярдилар. Биз ёш бўлганимиз учун минг йиллар нонушгадан оқшомгача туюларди.

Араблар бизнинг Урта Осиёмизни истило қила бошлаганларида йўлдаги биринчи шаҳар Марв (Мари) экан. Шунда Қутайбанинг голиб қўшиқлари бир улкан ва кўркам ёнғоқ тагида толон дастурхони устида маст-аласт ўтирар эканлар. Албатта, энди бу дастурхонда жайрон кабобдан тортиб Аму лаққасигача, Ашхобод аноридан тортиб Қаҳқа узумигача, Чоржуй, Бешўғизнинг қовуну тарвузларигача бор эди. Шунда бир араб саркардасининг бошига “қарс” этиб битта хон ёнғоқ тушибди. (Олмахонми, қарғами ўйнаган бўлса керак.) Кайфи учган саркардаи ғурра бош шу ёнғоқни қулига олиб айлантириб кўра бошлабди. Қарасаки, дастурхонда сўйилмаган тарвуз ҳам шунга ўхшайди. Шунда шеър билан айтган экан:

Дарахти ғўз агар ҳам чун баланди,
Дарахти харбуза оллоху акбар.

Яъни:

Ёнғоқ дарахти-ку шунчалик баланд,
Тарвуз дарахтидан худо асрасин.
(Таржимасини узгинам ясаб ташладим.)

¹ Ёкутистон конларидан яқинда топилган бир йирик олмога Терешкова номи берилган. (Автор эскартиши.)

Айтганки: шу ёнгоқ урнига дарахтдан тарвуз узитиб тушса чилпарчин бўлардим...

Халқимизда муболага — гипербола, яъни лоф жанри ҳамма сўзда ва суҳбатда ош тузидай зарурий.

Бай, бай, бай... Куёв йигитнинг мақтовини совчилардан эшитсангиз:

— Эралижон тушмагур, бу йил балиқ йили бўлса, рошпароса ун тўққизга киради. Тўйга атаб битта жун қопдаги ун тўққиз пуд буғдойни битта ўзи кўтариб кирди. Раисимиз: “Кўй, белингга шикаст етади”, деса ҳам “Бе!” дебди-да, лим-мо-лим ўғит ортилган грузовойни ботқоқдан елкалаб, тош йўлга чиқазиб қўйибди.

Келин бола таърифиди:

— Шафоғатойни айтинг... Ким тикилса киприги қайрилиб кетади. Санамараста, оғзи билан бели борми, йўқми, биз ҳалигача билмаймиз... Чумчуқча овқат ейди... Сув ичеа томоғидан, сабзи еса биқинидан кўринади... Шунақаям пазандаки, йўқ ердан бунёд қилади. Сувдан ҳолвайтар, тарик ёрмадан палов пиширади, барака тошгур.

Ростини айтганда, Эралижон ўттиз ёшдаги чўтир йигит, Шафоғат бўлса — бир кўзига оқ тушган, ёшлигида сандалда бир ёнбоши куйган қари қиз...

Ҳамма халқлардагидек, бизнинг классик адабиётимиз ҳам, замон адабиётимиз ҳам лофлардан, гиперболалардан холи эмасдир.

Биз халқимиз лофларидан баъзи нусхаларни кучирмоқчимиз.

Дошқозон ва қизилча

Халитча Ҳалоул деган наманганлик бир лофчи билан оҳангаронлик Сандонкул Тангатопган деган довонда учрашиб қолишибди. Ҳол-аҳвол сўрашгандан кейин:

— Ҳуш, Оҳангаронларда нима янгилик бор? — деб сўрабди Халитча Ҳалоул.

— Ҳе, нима бўларди, олам ҳодис, яъни биз яшаб турган олам ҳодисалардан иборат деганларидек, бизнинг Оҳангарон чилангарлари бир мингу уч юз қирқ қулоқти битта дошқозон ясашяпти. Бир қулоғида туриб ун қалоқти болға билан эрталаб ургандаги чиққан овозини иккинчи қулоқдаги чилангар тушдан кейин эшитади.

— Баракалла, бу кирови дегча булибди, — дебди наманганлик Халилча Ҳалол. Ксйин Сандонкул сўрабди:

— Хуш, Наманганда нима янгиликлар бор?

— Наманган деҳқонларининг қули гул таърифилги бу томони Чин-Мочин, бу томон қайсари Румгача маълум. Фирвон деҳқонлари бу йил лавлаги — қизилча эккан эдилар. Айниқса, Шоди Сутакнинг лавлагиси бўлиб берди. Юқори даштда шундай бир туп лавлаги ўсдики, баргларининг соясида ўн минг отлик аскар салқинласа бўлади.

— Вой, аҳмоқ, — деди Сандонкул, — лоф ҳам эви билан-да, лавлаги ҳам шунақа бўладими?

— Мен аҳмоқми, сенми? — деди Халилча Ҳалол. — Сен айтган ҳалиги қозончада ўша лавлаги қайнамаса, нима қайнайди?

Калта гап икки дўст

Саратоннинг жазирама кунларидан бирида андижонлик Лом-мимбек суҳбатдош тополмай кўқонқишлоқлик Али Жимжит деган дўстининг уйига борибди.

— Хуш келинг, — дебди Али Жимжит — убдон меҳмон қилар эдимү вақтим зикроқ. Тез-товур гапингни айта қол.

— Беш оғиз гаплашиб кетай, деб келувдим, — дебди Лом-мимбек.

— Ҳа-ҳа, — дебди Али Жимжит, — бўлмаса сен утириб тур, мен уйга кириб чиқай.

Лом-мимбек яланг сайхондаги супачада, кун тифида терлаб-пишиб Али Жимжитни кутиб ўтирибди.

Бир маҳал десапгиз, Али Жимжит қуй теридан қилинган катта қирғиз пўстин, белида шол белбоғ, оёғида айиқ тери этик, бошида тулки теридан телпак-тумоқ, қулида қўлқоп, кўлтигида икки бойлам қарағай ўтин, қулида бир хокандоз чўғ — ичкаридан чиқиб келибди.

Буни кўрган Лом-мимбек ҳайратда қолиб:

— Буларинг нимаси? — деб сўрабди.

— Сен-ку беш оғиз сўзлашамиз, дединг. Сену менинг беш оғиз сўзимиз ўзимизга маълум. Сўз бора-бора тортишувга, тортишув — баҳсга, баҳс — жанжалга, жанжал — кекирдакбозликка айланиб кетиб, суҳбат бир оз чўзилиши мумкин. Ёз ўтар, куз ўтар, қиличини кўтариб қиш келар,

ганимиз тугамас, муддао айғилиб булмас, узим совуққа ожиз, сояси юпқа одамларданман, тагин қиш чиллада тумов-пумов булиб юрмай. Ёз ёпинчигингни қуйма, қиш узинг биласан, деган мақоллар бор. Сен ҳам калта сўзлик бобида опашдан қолишмайсан. Уларни худо раҳмат қилсин, элакка чиққан хотиннинг эллик огиз гапи бор, дейишади. Барака тонгур, Лом-мимбек ука, қани, рупарамга утир-чи... — деб сўзини тамом қилганда, нариги муюлишда кучани чангитиб қочиб кетаётган Лом-мимбекнинг шарпасини аранг илғаб қолди.

Ёпқичга ямоғлик

Кўқонлик Худоёрхон замонасининг машҳур қизиқчи ва лофчиларидан Зокир Гов тошкентлик лофчилардан Жура Нилгарнинг уйига меҳмонга келмоқчи булибди. Бу саёҳатдан мақсад — Жура Нилгарни лофда енгмоқлик экан. Тошкентга келиб унинг эшигини қоқибди. Эшик орқасидан аввалига “Хув-в-в” деган хипча овоз эшитилиб, орқасидан эшикнинг зулфи тушиб саккиз-туққиз ёшлардаги жамалак-жинши бир қиз кўринибди.

— Аччаломалайтум, телинг, амаги?

— Сан кимнинг қизисан?

— Жўявойнинг.

— Даданг қаерда?

— Самарқандда тегганлар.

— Нима ишга?

— Шарифжон аматим билан гаплашгани.

— Э аттанг, аттанг, — дебди Зокир Гов, — булмаса аяпга кириб айт: мен даданнинг ўртоғи кўқонлик Зокир Гов булман. Сизларни кургани келиб эдим, қулим қуруқ эмас. Сизларга бир гилам совға қилмоқчи эдим. Гиламнинг бир боши Тошканнынг Уқчи дарвозасига кириб келди, этагини Кўқонда йиғиштиришяпти. Ана шунақа, қизим...

Шунда қизгина Зокир Говнинг буйнидан ачомлаб:

— Вой аматидишамдан айланай! Яқинда тандир ёпқичимизга чуғ тушиб уйилиб қолган эди. Сизнинг совға гиламингиз шу жойга ямоққа етар экан, — дебди.

Шунда Зокир Гов: “Э-ҳа, қизининг лофи шу булса, дадаси билан гаплашиб бўлман”, деб Кўқонга қайтиб кетибди.

АТОҚЛИ ҚИЗИҚЧИЛАРИМИЗ МЕРОСИДАН

ИСАХОН АСКИЯ

Исахон Аския 1896 йилда тўқсон ёшларида вафот қилган. Касби муҳркан — муҳр уйишлик эди. Умрининг бошларида Қўқонда, кейинчалик Тошкентда яшаган. Исaxon Аскиянинг табиатида ўткир юмор, сатира руҳи бор эди. Бирор мушкул сўз олдида довдираб қолмай, ҳозиржавоблик билан рад сўзи айта олар эди.

Эскича илми мукамал, мадраса кўрган ўткир муллалардан, адабиёт, хусусан, шеърятдан гоятда баҳраманд киши эди. Замонасидаги диний хурофот, феодализм зўравонлигига жонидан зид киши эди. Унинг ҳазилларидан намуна.

АННАҚУЛБЕК ҚОЗИ

Аския уйида иш билан машғул эди. Эшик тақиллаб қолди. Устида жомакор билан кўча эшикка чиқди. Эшикда отлик, басавлат, шоп мўйловли, кетмон соқолли, эллик ёшлардаги бир киши турар эди. Бошида лайлак уядай салла, эгнида банорас тўн, тўн ичидан белидаги кумуш камар кўриниб турибди. Бўйида кумуш занжирли бут¹.

— Хизмат? — деди Исaxon Аския.

— Муҳр уядиган уста Аския ким бўлади?

— Каминалари, биз буламиз.

— Камина-паминангни билмайман. Менга аз рўйи шариат муҳр уйиб берасан. Ҳукм шу! — деди муйсафидни сансираб.

— Жуда ҳам ҳукм эмасдир-э, тақсир. Илтимос, денг, илтимос... — деди мулойим табассум билан Аския.

— Ҳа, ҳун. Ана, сен айтганча илтимос бўла қолсин. Эртага тайёр бўлиши керак.

— Қандай муҳр?

¹ Ўрта Осиё қозилари ҳар бир чиқарган ҳукмларини подшо номидан ўқир эдилар. Ҳукм вақтида бут тақиш мажбурий эди. Лекин Аннакулбек ўлгунча мақтанчоқ киши бўлгани учун бегим вақтларида ҳам бутни тақиб юра берар эди. (Автор эскартиши.)

— Мен Оққурғонга қози сайландим. Соққа менинг отимга чиқди. Энди қозилик муҳри керак.

— Хўп, уйиб берамиз, отингиз, отангизнинг исм-шарифлари нима?

— Муҳрга отамнинг отини уймайсан, отамдан айнаганман, у мени оқ қилган. Отам урнига қайнотамнинг отини уясан. У кишини яхши кўраман, отлари Хушмуборак. Менинг отим Аннакулбек. Иннайкейин, аз рўйи шариат “Қуръон”дан иккита суврани ҳам шу муҳрга кўшиб кўясан.

— Ия, — деди Аския, — бу муҳр бирор сопол лаганча булар экан-да?

— Йўқ, — деди Аннакулбек, — катталиги бир миридан катта бўлмасин. Агар шу ишни эртага битказиб беришга ваъда қилсанг, мана шу миниб келган отим сеники, ҳозирданок юганини кўлингга бераман.

Аннакулбек отдан тушишга ҳаракат қилди.

— Тушманг, тушманг, — деди Аския, — муҳр эртага, албатта, тайёр бўлади.

— Эртага қай маҳалда келай?

— Тундан кейин...

Эртасига қиёмдан кейин бир отни миниб, бир отни етов қилиб қози келди. Муҳр тайёр бўлган эди.

Беш тайинликдай доира муҳрда шу бир байт уйиб ёзилган эди:

Қуръондан икки сувра: “Ёсин” билан “Таборақ”.

Қозиси Аннакулбек, қайнога — Хушмуборак.

Аннакулбек Аскиянинг ҳунарига ғоятда қойил қолди. Мамнун бўлди. Етов отнинг жиловини тутқазди, боз устига банорас тўнини ҳам ечиб берди...

Аския, елкасида тўн, қўлида отнинг жилови, кулиб қола берди.

АБДУЛЛА ФОНУСЧИ

Халқимиз ғоят севган, ҳурмат қилган, ардоқлаган қизиқчилардан бириси тошкентлик Абдулла Фonusчидир. У 1914 йилда саксон олти ёшда вафот қилган, унинг аскиялари, қизиқчиликлари, бойлар, эшонлар, бойваччалар, майхўрлар, хотинбозлар,

амалдорлар устидан қилган ҳажв-ҳангамалари ҳали-ҳали халқ ўртасида завқ билан такрор қилинади, тан бериб эсга олинади.

Бу зот овоз тақлидида гоят машҳур эди. Истаса, ёш қиз бўлиб, истаса, кампир бўлиб, истаса, бола бўлиб, чол бўлиб сўзлай оларди, қуш бўлиб сайрар, той бўлиб кишнар эди.

Паст бўйли, кичик қолиндаги оёғи, хипча жуссаси паранжи ёпиниб бузуқи бойваччаларни аҳмоқ қилолишига ёрдам берар эди.

1912–1914 йилларда Илҳом самоварчи билан Тўйчи Ҳофизлар ўзбек ашулалари, мақомларини граммофон пластинкаларига ёздирар бошлаган эдилар. Шунда Абдулла Фопусчининг ҳам бир қатор юмористик, сатирик ҳикоялари, хангомалари пластинкага ёздирилган.

Пластинкалардан биттасида тахминан қуйидаги мазмунда бир юмористик ҳикоя ёзилганлиги гира-шира ёдимда.

ХАСИС

Бизнинг қўшни Миркамол чорбозорчини Тошкенти азимда танимайдиган киши камдан-кам топилади. “Қиссас ул-анбийё” китобида Ҳотамгой деган киши мардликда катта шуҳрат топгани ёзилган. Аммо бизнинг Миркамол бахилликда ном чиқарган.

Эр-хотин подачидан ош, гадойдан нон сўраб кун ўтказдилар. Фарзандлари йўқ. Ҳамсоялардан чиқадиган қўшни ош тамаида ҳовлиларининг уч томон деворидан туйнук очганлар.

Кунлардан бир кун хотини Замира-тоқи қабзият бўлганда эмчи кампир ушга:

— Қатиқ ичинг, болам, — деган экан. Шунда бир стаканда қатиқ олинган эди. Шу қатиқ ачиб кетган бўлса-да, ҳали ҳам бор. Чунки Замира-тоқи стаканнинг сиргидан ялаб юрган.

Миркамол-қуруқ ҳафтанинг олти куни қишлоқ бозорларида санғиб, “ўсма кет, сурма кет” қилиб юради. Шанба куни Кўктеракда, якшанба куни Турватда, душанба куни Тўйтепада, сешанба куни Ўртасаройда, чоршанба куни Тошкентда, пайшанба куни Паркентда, жума куни Жумабозорда бўлади. Унинг бисотида ҳамма нарса бор. Лампа пилик, ўлдирилган симоб, ошиқни маъшукқа, маъшукни ошиққа иситма-совутма дуо, игна, сақич, Маккаи сано, ҳар хил тумор, хун дори, эзибичкилар, мози, тишқоли, бурга дори ва ҳоказолар...

Деҳқонлар ўртасида ўз кўнглича табибгарчилик ҳам қилади. Зулук солади, қортиқ қуяди, қон олади, малҳам беради, сурги ичиради, симоб ютқизади. Хулласи, у “боққан” касаллар иккили: ё ўлади, ё қолади.

Шундай қилиб, у ҳафтада бир кун, атиги чоршанба кунигина уйида бўлади. Хотини Замира ҳафтанинг олти кунни тор уйида ёлғиз қолади.

Кунлардан бир кун Замира-тоқи эрига йиғлаб шикоят қилди:

— Ҳой, эр, сиз ахир эрмисиз, қора ермисиз, бу қуриган-қақшаган уйда ёлғиз қолавериб, жинни бўлай, дедим-ку. Нима қилади, менга раҳмингиз келиб, бирор қўйми, танами олиб келсангиз? Ахир у ҳам тирик жон-ку. Ёлғизлигимда шуни боқиб, шу билан овуниб, йўқлигингизни оз бўлса ҳам унутсам.

Миркамол-қуруққа бу гап маъқул тушди.

— Дуруст, — деди у тиржайиб, — қолган-қутганларни, кўни-қўшнидан чиққан қовун пучоқларни еб семирса, хийла даромад ҳам булар экан.

Миркамол-қуруқ гапида турди. Эндиги чоршанба ориқ бир шишак қўйни етти тангага олиб, хотинига келтириб берди.

Хотини гоётада қувонди. Қўйни якка қозиқ қилиб, жазирама ҳовлининг ўртасига боғладилар. Миркамол-қуруқ қилган ишидан қувониб, чорбозорга қараб йўртиб қолди.

Замиранинг бахтига бу қўй ҳаром улгур тинимсиз маърар, уқчиб-уқчиб йўталар эди. Хумдаги қотган нон, кепаклар ҳадемай тамом бўлди. Кўни-қўшнилardan чиқадиган пишхўрдлар ҳам товсиллади. Қўй тинимсиз маърар, йўталар эди.

Бу бедаво тирик жондан Замиранинг ҳолига маймунлар йиғлайдиган бўлди. Келаси чоршанба эри келганда саломаликдан ҳам илгари:

— Ҳой, эр, сиз бу ҳайвонни мени ўлимимдан беш кун бурун гўрга тикиш учун олиб берган экансиз, ҳозирок йўқотинг, бўлмаса ажрашамиз, отамникига кетаман, — деди.

— Сабр қил, — деди Миркамол-қуруқ, — бир иложини топармиз.

Уша куни Миркамол-қуруқ йўл-йўлакай отасига қурьон ўқиш учун Шиҳзиддинбува мазорига кириб, бунда белбоғ бўйи ўсган ўғларни кўрган эди. Шунини эсладию хаёли тез ишлади. Қўйни қозиқдан ечиб, мазорга етаклади. Туғри гўрковга учрашди.

— Ассалом алайкум!

— Ваалайкум ассалом!

— Ука, — деди Миркамол-куруқ гурковга, — мен бефарзанд кишиман. Қариб қолдим. Ўлсам-нетсам, иншоолю, узинг кумарсан. Иллю, мендан хабар олиб, гурков ҳақи тўлайдиган ворисларим йуқ. Мана шу қўйни менга қазийдиган гур ва кўмиш харажатлари ҳақи учун ҳозирдан нақд олиб қўй.

Бу гурковга маъкул тушди. Фотиҳа ўқиб, рози бўлишдилар. Орадан икки ойча ўтди. Яна бир фалокат билан мазорга йўли тушган Миркамол-куруқ ўз қўйини куриб қолди. Катта бўрдоқига айланиб кетибди. Оз деганда бир ярим пуд ёғи бор. Миркамол-куруқнинг хаёли яна тез ишлаб кетди. “Ия, — деди у, — шундай қўйни текиндан-текин ўлмаган жонимга қасд қилиб бировга бериб қўяманми, ажратиб олиш керак”. Шошилиб бориб, гурковнинг эшигини тақиллатди. Гурков чиқди.

— Ассалом алайкум!

— Ваалайкум ассалом!

— Хизмат, келинг, Миркамол ака, тинчликми?

— Тинчлик бўлмай ўлсин, — деди Миркамол-куруқ, — Қонлонбек қишлоғида бир қизамиқ чиққан болага ярим қошиққина симоб ичирган эдим, олиб қолибди. Шунга оқ пошшонинг ҳокимлари мени Тошкентдан Ўратепага бадарға қиладиган бўлиб қолишди. Бир сиқим тупроғим ўша ерда қоладиган кўрилади. Мазам йуқ, қариб қолдим. Беш кунлигим борми, йўқми, қани юр, ука, юкишни танғи, бирга кетамиз.

— Қасрга, мен нима қиламан?

— Қасрга буларди? Бадарғага, Уратепага-да. Сен ахир, мени кўмишнинг уйда-кафилтини олиб, хизмат ҳақинга қўй олгансан. Қасрда ўлсам, ўша ерга бориб кўмиб келасан.

— Вой-бў, қўйинг бошингни есин, кўтарил-э...

— Бўлмаса қўйни қайтар!

Гурков семиз қўйни етаклаб чиқиб Миркамол-куруққа берди. Миркамол-куруқ ғоятда мамнун. Ўз ақлига ўзи тасанно ўқир эди.

Миркамол-куруқ қўйни сўйиб едими, сотдими, буниси бизга маълум эмас.

ЛАТИФАЛАР

ШОИР ВА ШЕЪР ҲАҚИДА

МАЪНО ВА МАЗМУНИ ЎҒИРЛАНГАН ШЕЪР

Алишер Навоийнинг замондошларидан қайсидир бир шоир унинг ҳузурига келиб, шикоят бошлади:

— Қачон бирор шеър ёзар бўлсам, бошқа шоирлар менинг шеъримдаги маъно ва мазмунларни ўғирлаб, ўзлариники қилиб оладилар, ҳайронман...

— Мен ҳам сизнинг шеърларингизда ҳеч қандай маъно ва мазмун тополмай, ҳайронликда эдим, сабаби бор экан, — дебди Навоий.

ЮЗ БАЙТИ БИР ПУЛЛИК ШЕЪР

Яна бир шоир мушоира мажлисида узун бир шеърни ўқигандан сунг, Навоий олдида мақтана бошлабди:

— Бир пуллик шам ёниб бўлгунча юз байт шеър ёза оламан. Бугун ўқиган шу икки юз байтлик қасидамни икки пуллик шам ёниб ўчгунча ёзганман.

— Кўришиб турибди, — дебди Навоий, — кўриниб турибди. Шунинг учун ҳам ҳар юз байтингизнинг қиммати бир пул экан.

ҚАНДОЛАТ ШЕЪР

Бир ёш шоир бир баркашчага пишта, новвот, пашмак, ҳар хил қандолатлар тўлдириб, устига иккита шеърни қўйиб, Афандига юборибди.

“Ҳурматли мулла Насриддин амаки, иккита шеър юбордим. Уқиб, ўз фикрингизни айтсангиз, хатолари бўлса кўрсатсангиз...” деган битта илтимоснома ҳам ёзиб қўшибди.

Узоқ вақт Афандидан жавоб ололмаган шоирча яна хат ёзибди:

“Устод мулла Насриддин амаки, бундан уч ой бурун иккита шеъримни сизнинг фикрингизни олишга юборган эдим, ҳали ҳам жавоб ололмадим...” деган мазмунда сўров қилиб-

ди. Бу хатга Афандидан тезда жавоб келибди. Афанди шундай жавоб ёзган экан:

“Шогирдимиз мулла фалончи. Ширипликлар орасида келган ҳар икки шеърингизни мазза қилиб новвот шимиб утириб ўқиб чиқдим. Эндиги гал шеър қўшиб юбормай, қандолатларнинг ўзинигина юборсангиз ҳам шеърдай қабул қила берамиз. Ҳурмат билан: Мулла Насриддин”.

ЎТА РЕАЛИСТИК ШЕЪР

Бухоро амирларидан Абдуллахон бир куни Мушфиқийга:

— Шоирларнинг куракда турмайдиган тумтароқли, ақл бовар қилмайдиган муболағали шеърларидан жуда зерикдим. Наҳотки, сиз шоирлар одам ишонса бўладиган ҳақиқат ҳолларни узолмайсизлар, оқни — оқ, қорани — қора, деб ёзса бўлмайдими? — дебди.

— Жуда бўлади-да, жаноби олий, мана, кулоқ солинг:

Дар Бухоро гурба ях нахурад,
Дар Самарқанд хуруз — мурғи нар аст.
(Бухорода мушуклар музни емайди,
Самарқандда товукнинг эркаги хуруз.)

Шундай ёзсак, сизга ёқадими? — дебди Мушфиқий.

“ОХУРГА КЕТЯПМАН...”

Қон тукишлардан, зулму бедодлардан, биродарқушликлардан, хулласи, ёмонлик қилаверишдан лаззатланмай қолган хон, шоирликни ҳавас қилиб, газал машқ қила бошлабди. Неча кунлар овора бўлиб, пойма-пой қофияли, мазмунсиз бир шеър ёзибди. Уни аёндаги вазиру вузароларга ўқиб берибди. Ҳаммалари таҳсин ўқибдилар, ҳатто шайхулисломнинг жазаваси тутиб, оғзидан оқ кўпиклар чиқариб, узидан кетибди. Бош вазир бўлса:

— Калом ул-мулуки — мулук ул-калом, яъни пошшонинг сўзи — сўзларнинг пошшоси, бу газалдан кейин бошқа шоирлар қаламларини сиңдирсалар ҳам бўлади. Сўз бундан юқори бўлолмайди, — деган хулосани айтибди.

Лекин бу мақтовларга хон унча ишонқирамабди:

“Бу кишиларнинг ҳаммаси хушомадгуй, суйканчик одамлар, буларнинг сўзларида тўғрилиқ йўқ, ҳали ҳам Мулла Насриддин ҳақ гапни айтар...” деган уй билан:

— Мулла Насриддин Афандини чақириб келтиринглар, — деб буюрибди. Афанди келгач, шеърни узатиб, ўз фикрини айтишни сўрабди. Афанди шеърни ўқиб, хонга айтибди:

— Аввало шуки, хон деган аблаҳ ҳамма ишни ҳавас қила бермасин. Қулидан келмайдиган ишга уринмасин, сен ҳам ўз чалакам-чатти хонлигингни қилавер. Шеър ёзишдай табаррук ишни ҳаром қилма. Бу нима, бу ғазал эмас, тентак одамнинг валдирашидай расво, аҳмоқона сўзлар йиғиндиси.

Қоғозни хоннинг олдига улоқтирибди.

Афандининг ҳақ гапларидан ғазабланган хон жаллод чақирибди.

— Жаллод, бу шаккокни олиб бориб, отхонага боғлаб кўй, охурда овқат бер, — деб буюрибди.

Афанди аллақанча фурсат от, хачирлар билан бир қаторда устулга боғланиб, ношшолик охуридан овқат ейдиган бўлиб қопти. Бу орада хоннинг шоирлик ҳаваси совимабди. Бир ҳафтача уннаб, ўн тўрт йўллик бир ғазал ёзибди. Саройдагиларга ўқиб берган экан, ҳаммаёқдан: “Оху уҳ, тасанно, офарин!” деган мақтовлар эшитилиб, ҳатто шайхулисломнинг юраги ёрилиб ўлибди. Бош вазир эса:

— Агар худодан кўрқмаганимда бу ғазалдаги сўзлар қуръондаги сўзлардан ҳам юқори туради, деяр эдим, — деган хулоса чиқарибди.

Лекин хон бу мақтовларга ишонмай, ичида: “Падарлаънат кушомад ўйлар, ҳали ҳам Афанди рост гапиради”, деб ўйлаб:

— Афандини охурдан ечиб келтиринглар, — деб буюрибди. Афанди ҳозир бўлгач, хон унга:

— Мулла Насриддин, утган галги шеърим ҳақиқатдан бир оз хомроқ экан, кейин бир неча бор ўқиб, ўзим ҳам тан бердим. Мана энди бу ғазални ўқинг, бунинг ўн тўрт сағрини ўн тўрт кунда ёздим. Бугун ақлимнинг магзини сиқиб шу ғазалга солганман, — деб ғазални Афандига узатибди.

Афанди ғазални ичида ўқиб чиқиб, қайтариб хонга топширибди-да, орқасига утирилиб кета бошлабди. Хон Афандини тўхтатмоқчи бўлиб:

— Тўхтанг, Мулла Насриддин, қаерга кетяпсиз? Ахир ғазал тўғрисида фикрингизни айтиб кетинг, — дебди.

— Қаерга кетар эдим? Ем-хўрак вақти бўлди. Охурга кетяпман, — деб жавоб берибди Афанди.

ЁНДАФТАРДАН

Замон — бекорчиларнинг энг ёмон душманидир.

Ахлоқ билан адабиёт бир-бирининг давоми.

Бир халқнинг ахлоқини билмоқ учун адабиёти билан таниш.

Баъзи сукутлар — сўзлангандай балоғатлайди.

Бир ишни ҳамма бошлай олади, аммо кам одам тугатлайди.

Ўздаги фазилатларни шикастсиз саломат сақламоқ учун нафсинга қарши уруш ҳолати эълон қил.

Ўзини бадавлат кўрсатишга уринган киши чинакам камбағалдир.

Муболаға — ёлғоннинг йўлагидир.

Халқни даволамаса касал бўлиб қоладиган табиблар ҳам бор.

Умиди тўғри бўлганларнинг иши ҳам тўғри бўлади; ахир, кўзгуда бор нарсанинг акси кўринади-да.

Мастлиги ёзилди-ю, бош оғриғи кетмаётибди.

Йложини топсанг, ҳеч кимга қайғургулик хабар етказма.

Чинакам севгувчи киши учун васл шарт эмас.

Ҳар бир қатранинг тўфондан жабри бўлгани билан қудрат баёни йўқ.

Зарранинг тақдири — қуёшдан эскироқдир.

Кеча билан кундузнинг ўртасини тонг дейдилар.

1965

МУНДАРИЖА

А. Орипов. Ўзбекнинг ўз шоири... 5

НАЗМ

Турксиб йулларида	14
Тагдузи	20
Тошкент	25
Боғ	27
Бари сеники	29
Чаман	31
Санъатим	33
“Ўзбекистон шабчароги...” ..	34
Кузатиш	35
Мен яхудий	38
Сен етим эмассан	42
Соғиниш	47
Хотиш	50
Бизнинг кучада ҳам байрам булажак	53
Куз келди	56
Вақт	59
Аввал уқи	61
Чин арафа	63
Қозоқ элининг улуғ туйи	65
Йигитларга	68
Тошкент	69
Биринчи шеър	72
Сийҳдон	76
Сизга	77
“Мунча ҳам соғинтирдинг...” ..	79
Қоғоз	80
Менинг бир сатрим	81
Онахонларга	82
Анор	84
Буюк оламга салом	86
Она қизим Жамилага	87
Бизнинг уйга қуниб утинг, дустларим	88

Ёнма-ён кетайлик	91
Муҳаррам	92
Бир дуст хотираси	93
Умид куклами	94
Қор	96
Севсам севибман-да	97
Баҳор оҳанглари	98
Гулхона	99
Кулол ва заргар	100
Икки шеър	103
Моҳгул	105
Ҳамма ердан сен гузал	106
Олма отди	108
Тун билан тонг	109

НАСР

Ёдгор (қисса)	112
Шум бола (қисса)	157

ҲИКОЯЛАР

Чорбозорчи	287
Фарзанди солиҳ	290
Гувоҳликка утган ҳукиз	294
Журабуза	297
Ҳожибобойи гулфуруш	303
Менинг уғригина болам ..	305
Ҳасан Кайфий	310
Чораси кўрилди	324
Афанди ўлмайдиган бўлди ..	327
Бисотдаги гаплар	335
Халқ ижоди бойлигидан	338
Атоқли қизиқчиларимиз меросидан	342
Латифалар	347
Ёндафтардан	350

Адабий-бадиий нашр

ҒАҒУР ҒУЛОМ

ТАНЛАНГАН АСАРЛАР

Назм ва наср

Қайта нашри

Муҳаррир *Санжар Турсунов*
Бадиий муҳаррир *Шухрат Мирфаёзов*
Техник муҳаррир *Екатерина Корягина*
Мусахҳиҳ *Дано Туйчиева*
Компьютерда саҳифаловчи *Ҳилола Шарипова*

Нашр. лиц. АИ № 290.04.11.2016.

2018 йил 13 апрелда босишга рухсат этилди.

Бичими 84x108¹/₃₂. Таймс гарнитураси. Офсет босма.
18,48+0,42 (вкл.) шартли босма тобоқ.
17,0+0,42 (вкл.) нашр тобоғи. Адади 3000 нусха.
196 - рақамли буюртма. Баҳоси шартнома асосида.

Ўзбекистон Матбуот ва ахборот агентлигининг
Ғафур Ғулом номидаги нашриёт-матбаа
ижодий уйида chop этилди.
100128. Тошкент. Лабзак кучаси, 86.

**Бизнинг интернет манзил: www.gglit.uz
E-mail: info@gglit.uz**

Ғафур Ғулом
**ТАНЛАНГАН
АСАРЛАР**

ISBN 978-9943-5216-4-3

9 789943 521643